

Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego

WYKLUCZENIE SPOŁECZNE DZIECI I MŁODZIEŻY Z WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Raport z badania

Badanie naukowe zrealizowane
przez PBS Spółka z o.o. na zlecenie
Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi

Rzeczpospolita
Polska

Unia Europejska
Europejskie Fundusze
Strukturalne i Inwestycyjne

Projekt jest współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Pomocy Technicznej RPOWŁ 2014-2020

Publikacja została opracowana w ramach projektu „Plan Realizacji Działań w ramach PT RPO WŁ na lata 2014-2020 na rok 2018”, podprojektu pn. „Funkcjonowanie regionalnych obserwatoriów terytorialnych”, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020, Osi priorytetowej XII Pomoc Techniczna, Działania XII.2 System realizacji. Raport końcowy z realizacji umowy nr 3/RPOPT.ROIS/2018 na świadczenie usługi wykonania prac naukowo-badawczych celem przeprowadzenia badania naukowego pn. *Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego*.

Praca zbiorowa

Ekspert merytoryczny:

dr Marta Petelewicz

Zespół badawczy:

dr hab., prof. UŁ Agnieszka Golczyńska-Grondas, dr Małgorzata Drozd-Garbacewicz, Jadwiga Datha, Marta Jankowska, Katarzyna Kępka, Agnieszka Otręba, Ewa Piotrowicz, Mateusz Przywara

Zespół badawczy po stronie Zamawiającego:

Anna Bujwicka, Marta Beczkowska, Magdalena Błaszczyk, Kamila Brzezińska-Krakowiak, Maciej Tomczak, Edyta Żmurkow-Poteralska

Skład i druk:

Agencja Wydawnicza „Argi” s.c. R. Błaszak, P. Pacholec, J. Prorok
ul. Żegiestowska 11, 50-542 Wrocław, www.angi.pl

Zdjęcie na okładce:

www.pexels.com

ISBN 978-83-951663-5-8

ISBN e-book PDF 978-83-951663-6-5

ISBN e-book EPUB 978-83-951663-7-2

ISBN e-book MOBI 978-83-951663-8-9

Publikacja bezpłatna

Nakład: 700

Wydawca:

Regionalne
Centrum
Polityki
Społecznej w Łodzi

Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi
Jednostka Organizacyjna Samorządu Województwa Łódzkiego
ul. Snycerska 8, 91-302 Łódź
tel. 42 203 48 00, 42 203 48 01, fax 42 203 48 17
www.rcpslodz.pl, e-mail: info@rcpslodz.pl

Regionalne
Obserwatorium
Integracji
Społecznej

Regionalne Obserwatorium Integracji Społecznej
tel. 42 203 48 40, 42 203 48 43, 42 203 48 34,
www.obserwatorium-rcpslodz.pl/

© Copyright by Regionalne Centrum Polityki Społecznej w Łodzi
Kopiowanie i rozpowszechnianie tylko z podaniem źródła

Druk publikacji współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego w ramach Pomocy Technicznej RPO WŁ na lata 2014-2020

Spis treści

1. Wprowadzenie	5
2. STRESZCZENIE	13
3. SUMMARY	15
4. METODOLOGIA BADANIA	17
4.1. Perspektywa teoretyczna - wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży jako problem społeczny i problem badawczy	17
4.1.1. Uwagi wstępne	17
4.1.2. Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży	20
4.1.3. Wykluczenie społeczne w kontekście praw dziecka (right-based approach)	23
4.1.4. Wykluczenie społeczne a jakość życia i dobrostan (well-being) dzieci	26
4.1.5. Evidence-based approach, policy-oriented approach w UE a wymiary wykluczenia społecznego, wskaźniki wykluczenia społecznego i skale deprywacji	27
4.1.6. Konsekwencje wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży	33
4.2. Szczegółowy opis koncepcji badania	35
4.3. Metody i techniki badawcze	37
4.3.1. Analiza danych zastanych	37
4.3.2. Badanie wśród uczniów - ankieta audytoryjna	37
4.3.3. Badanie wśród wychowawców i psychologów	39
4.4. Uwagi analityczne	40
5. Analiza danych zastanych	51
5.1. Charakterystyka województwa łódzkiego	51
5.2. Sytuacja ekonomiczna i warunki życia	53
5.2.1. Zasoby finansowe i materialne	54
5.2.2. Kapitał społeczny	56
5.2.3. Jakość życia	57
5.3. Młodzież szkolna	58
5.3.1. Specjalne potrzeby edukacyjne	60
5.3.2. Wsparcie dla dzieci i młodzieży	61
6. Wyniki badania	69
6.1. Charakterystyka badanych uczniów i klas	69

6.1.1.	<i>Dane ogólne i pomoc psychologiczno-pedagogiczna</i>	69
6.1.2.	<i>Zajęcia profilaktyczne w szkole oraz wyjścia, wycieczki</i>	72
6.2.	Warunki życia	75
6.2.1.	<i>Skład gospodarstwa domowego</i>	75
6.2.2.	<i>Warunki materialne</i>	78
6.2.1.	<i>Mieszkanie</i>	86
6.2.2.	<i>Okolica zamieszkania</i>	88
6.3.	Relacje społeczne	91
6.4.	Dobrostan psychiczny	95
6.5.	Zdrowie	98
6.5.1.	<i>Stan zdrowia</i>	99
6.5.2.	<i>Odżywianie</i>	104
6.5.3.	<i>Body Mass Index</i>	107
6.5.4.	<i>Aktywność fizyczna</i>	108
6.5.5.	<i>Sen</i>	109
6.6.	Zachowania ryzykowne	110
6.6.1.	<i>Alkohol</i>	112
6.6.2.	<i>Papierosy</i>	113
6.6.3.	<i>Narkotyki</i>	115
6.6.4.	<i>Dopalacze</i>	117
6.6.5.	<i>Współżycie seksualne</i>	117
6.6.6.	<i>Przemoc</i>	118
6.6.7.	<i>Zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem</i>	119
6.6.8.	<i>Uzależnienie cyfrowe i cyberprzemoc</i>	120
6.6.9.	<i>Działania podejmowane przez wychowawców wobec zachowań ryzykownych uczniów</i>	128
6.7.	Szkoła	131
6.8.	Aktywność pozaszkolna	142
6.8.1.	<i>Zainteresowania i zajęcia pozaszkolne</i>	143
6.8.2.	<i>Nowe technologie w czasie wolnym</i>	153
6.8.3.	<i>Obowiązki domowe</i>	154
6.8.4.	<i>Wyjazdy</i>	155
6.9.	Wykluczenie – skala zjawiska	158
7.	Główne wyniki i rekomendacje	173
7.1.1.	<i>Główne wyniki</i>	173
7.1.2.	<i>Rekomendacje</i>	178
8.	Aneksy	188
8.1.	Bibliografia	188
8.2.	Dokumenty i materiały źródłowe	191
8.3.	Narzędzia badawcze	192

1 WPROWADZENIE

Dzieci i młodzież stanowią szczególną kategorię w ramach grup docelowych szeroko rozumianej polityki społecznej. To jak działają systemy: edukacji, służby zdrowia, wsparcia społecznego etc. jest ważne dla jakości życia najmłodszych obywateli tu i teraz – jakości dzieciństwa, a także zapewnienia możliwości rozwojowych, szans życiowych, a co za tym idzie funkcjonowania jako dorosłych obywateli w przyszłości. Doświadczanie sytuacji trudnych, deprywacji, marginalizacji powoduje, że dzieciństwo nie jest radosnym, spokojnym etapem życia. Kumulacja negatywnych zjawisk w tym okresie prowadzi do ograniczenia możliwości w kolejnych fazach życia oraz zwiększa ryzyko niepełnej integracji społecznej w dorosłości, jak ujmuje tę kwestię najnowszy raport UNICEF¹ dotyczący sytuacji dzieci w krajach rozwiniętych: *problemy w okresie rozwojowym dziecka często mają wpływ na jego dorosłe życie, co w konsekwencji oznacza konkretne koszty społeczne ponoszone przez następne pokolenia*. Dzieci dotknięte biedą i wykluczeniem społecznym mają relatywnie mniejsze szanse na osiągnięcie sukcesów edukacyjnych, zachowanie dobrego zdrowia oraz rozwoju i pełnego wykorzystania swojego potencjału niż ich rówieśnicy pochodzący z lepiej sytuowanych rodzin². Wykluczenie często jest korelatem ubóstwa, jednak nie są to zjawiska tożsame. Wykluczenie wskazuje na ograniczenie, niepełne uczestnictwo, pewne braki i może być ujmowane całościowo jako charakterystyka sytuacji życiowej lub w odniesieniu do poszczególnych obszarów. Pojęcie to często stosowane jest w analizach grup defaworyzowanych społecznie. Dotychczas znacznie częściej wykorzystywane jest do opisu sytuacji osób dorosłych, jednak ze względu na swoją wielowymiarowość i pewną elastyczność doskonale nadaje się również do zobrazowania sytuacji dzieci i młodzieży. Przy takim rozwiązaniu szczególną

- 1 UNICEF Office of Research (2017), *W trosce o przyszłe pokolenia. Dzieci w krajach bogatych w kontekście Celów Zrównoważonego Rozwoju*, Innocenti Report Card 14, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florencja.
- 2 Patrz: Bradshaw J., Mayhew, E., red., (2005), *The Well-being of Children in the UK*, Save the Children Fund, London; Hanson T. L., McLanahan S., Thomson E., (1997), *Economic resources, parental practices and children's well-being*, [w:] Duncan G. J., Brooks-Gunn J., *Consequences of growing up poor*, Nowy Jork, Russell Sage Foundation; Tarkowska E., (EAPN), *Ubóstwo dzieci w Polsce*, Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – razem na rzecz Europy Socjalnej”; Warzywoda-Kruszyńska W. (2008), *Dzieci żyjące w biedzie – dzieci krzywdzone, Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka 3/23*; Warzywoda-Kruszyńska W., (2009), *Bieda dzieci w środowisku wielkomiejskim. Na przykładzie Łodzi, Polityka Społeczna nr 9*.

uwagę należy poświęcić dostosowaniu wskaźników wykluczenia do charakterystyki badanej kategorii. W ramach opercjonalizacji pojęcia należy uwzględnić etap rozwojowy oraz zagadnienia istotne z perspektywy dziecka. W badaniu jako punkt odniesienia przyjęto rozwiązanie oparte na analizach J. Bradshaw i G. Crous³, którzy przepracowali Bristol Exclusion Matrix, biorąc pod uwagę ograniczenia i potrzeby związane z badaniami kwestionariuszowymi młodszych nastolatków. Brytyjscy badacze uwzględnili trzy podstawowe sfery, przy czym w ramach każdej z nich wyróżnia się szczegółowe obszary: zasoby (dobra materialne i zasoby ekonomiczne, dostęp do usług, zasoby społeczne), uczestnictwo (spędzanie czasu wolnego – infrastruktura, kontakty ze służbą zdrowia, kontakty z policją, szkoła), jakość życia (zdrowie i dobrostan, sytuacja mieszkaniowa i okolica zamieszkania, doświadczanie zagrażających sytuacji). W niniejszym badaniu oparto się ponadto na badaniach jakości życia szóstoklasistów, które zrealizowano w ramach projektu „Wzmocnić szanse i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców miast województwa łódzkiego – WZLOT”, gdzie wyróżniono następujące obszary: relacje rówieśnicze, relacje rodzinne, warunki życia, edukację, zdrowie i dobrostan psychiczny⁴.

Rozwinięcie refleksji teoretycznej oraz uzasadnienie zastosowania tego pojęcia w zrealizowanych badaniach znajduje się w części teoretycznej raportu. Warto jednak na wstępie podkreślić, że jest to pojęcie wpisujące się w nurt badań zorientowanych na dostarczenie informacji dla polityków, urzędników, instytucji pozarządowych (*policy-oriented*), bardzo istotne w diagnozie sytuacji życiowej, a jeśli mamy do czynienia z najmłodszą kategorią wiekową również w kontekście prognozy odnośnie dalszych losów oraz planowania skutecznych interwencji. Wiele kwestii ujętych w ramach problematyki wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży leży w gestii oddziaływania instytucji realizujących zadania w zakresie, zdrowia, edukacji, bezpieczeństwa czy wsparcia społecznego. Celem głównym realizacji badań, opracowania wyników i sporządzonych rekomendacji jest więc dostarczenie pogłębionej diagnozy pozwalającej na skuteczniejszą realizację działań wychowawczych, opiekuńczych, edukacyjnych i profilaktycznych. Na podstawie opracowanych wyników badań możliwe jest wskazanie zarówno konkretnych obszarów problemowych, jak i scharakteryzowanie grupy dzieci, które wymagają kompleksowego wsparcia ze względu na głęboką, wielowymiarową marginalizację. Rola instytucji często jest kluczowa. Choć dzieci i młodzież są aktywnymi podmiotami życia społecznego, nie mogą przekraczać ram stworzonych przez

3 Crous, G., Bradshaw, J. (2017). *Child social exclusion*. Children and Youth Services Review. 10.1016/j.childyouth.2017.06.06.

4 Petelewicz, M. (2016) *Jakość życia a status społeczno-ekonomiczny rodziny. Teoria i badania*. Wydawnictwo UŁ, Łódź.

obecnych w ich społecznym świecie dorosłych i otaczające je instytucje. Odwołując się do ekologicznej teorii rozwoju człowieka Uriego Bronfenbrennera proces rozwoju możemy rozumieć jako postępujące, wzajemne przystosowanie pomiędzy rozwijającą się jednostką a specyfiką jej przestrzeni życiowej, a wpływy środowiskowe należy uznać za kluczowe dla rozwoju dziecka. Jak pisze K. Hurrelman: *Na proces ten oddziałują nieprzerwanie wewnętrzne sprzężenia pomiędzy bezpośrednią przestrzenią życiową jednostki a otaczającymi ją szerszymi kontekstami struktury społecznej*⁵. Możemy wskazać różne poziomy oddziaływań tworzące system determinujący sytuację życiową dzieci.

Składają się na niego:

- Mikrosystemy – część środowiska, z którą dzieci utrzymują bezpośredni kontakt, dom, szkoła, grupa rówieśnicza, wzorzec aktywności, ról społecznych, relacji interpersonalnych;
- Mezosystemy – powiązania między mikrosystemami np. dom - szkoła, dziecko – grupa rówieśnicza;
- Egzosystemy – środowiska, w których dziecko nie uczestniczy bezpośrednio, ale które mimo wszystko mają wpływ na jego rozwój poprzez oddziaływanie na środowisko, w którym ono funkcjonuje, np. doświadczenia rodzica w pracy, to co się tam dzieje często przenosi się na dom i dalej na dziecko;
- Makrostruktury – kultura, style życia, systemy przekonań, zwyczaje, stratyfikacja społeczna, struktura szans życiowych⁶.

Znacząca część elementów tworzących środowisko rozwoju dziecka leży w obszarze oddziaływania szeroko rozumianej polityki społecznej, w różnym jednak zakresie. W mniejszym stopniu jest to sytuacja rodzinna, gdzie instytucje pełnią ograniczone funkcje, w większym zaś system edukacji, pomoc społeczna czy funkcjonowanie służby zdrowia. Społeczeństwa różnią się między sobą zakresem, w jakim państwo oddziałuje, kontroluje i wspiera rodziny czy bezpośrednio najmłodszych, co jest związane z realizowanym modelem polityki społecznej. Abstrahując jednak od zakresu tych oddziaływań, cele związane z zapewnieniem najmłodszym członkom społeczeństwa optymalnych możliwości rozwojowych należą do kluczowych postulatów instytucji międzynarodowych. Jak piszą eksperci z UNICEF: *Zapewnienie dobrych warunków i jakości życia dzieciom oraz egzekwowanie ich praw (w tym praw migrantów i uchodźców) jest nie tylko zobowiązaniem podjętym przez kraje, które podpisały Konwencję o prawach dziecka, ale także istotnym warunkiem osiągnięcia długoterminowych celów rozwoju*⁷. Redukcja obszarów wykluczenia

5 Hurrelman K., (1994), *Struktura społeczna a rozwój osobowości*, Wydawnictwo Naukowe UAM, s. 34.

6 Brzezińska A., (2004), *Społeczna psychologia rozwoju*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar; Schaffer H. R., (2004), *Rozwój społeczny, dzieciństwo i młodość*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

7 UNICEF Office of Research (2017), *W trosce o przyszłe pokolenia. Dzieci w krajach bogatych w kontekście Celów Zrównoważonego Rozwoju*, Innocenti Report Card 14, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florencja.

najmłodszych obywateli jest również jednym z głównych zadań stawianych państwom członkowskim Unii Europejskiej. Jak się podkreśla, osiągnięcie tego celu możliwe jest przez podejmowanie wielowymiarowych działań od jak najwcześniejszego etapu życia dziecka. W zaleceniach Komisji Europejskiej (2013/112/UE) „Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji” napisano między innymi: *wczesna interwencja oraz zapobieganie mają zasadnicze znaczenie dla tworzenia bardziej skutecznych i wydajnych strategii, bowiem wydatki publiczne na działania mające zaradzić konsekwencjom ubóstwa wśród dzieci i ich wykluczenia społecznego przekraczają z reguły wydatki na interwencje we wczesnym wieku* (pkt. 4).

W procesie tworzenia skutecznych rozwiązań zapobiegających i przeciwdziałających wykluczeniu społecznemu niewąlgicznym zadaniem jest pogłębiona, wielowymiarowa diagnoza sytuacji. W ciągu ostatnich lat można zaobserwować zwiększone zainteresowanie systematycznym monitorowaniem sytuacji życiowej dzieci. Działania w tym zakresie podejmowane są przez różne podmioty: instytucje międzynarodowe, instytucje realizujące zadania w zakresie statystyki publicznej niektórych państw, np. Norwegii, Wielkiej Brytanii, USA, organizacje pozarządowe. Analizy te starają się zobrazować sytuację badanej grupy wieloaspektowo, nie ograniczają się do monitorowania wskaźników negatywnych dotyczących deprivacji, deficytów, chorób. Zgodnie z trendem, który przybierał na sile od początku lat 90. XX wieku, badacze wskazują, że obraz sytuacji, która rysuje się w oparciu o takie dane nie jest wystarczający. Ograniczenie problemów dotyczących realizacji podstawowych potrzeb oraz niski poziom deprivacji nie świadczą o optymalnej sytuacji dzieci, nie gwarantują, że społeczeństwo stwarza sytuację umożliwiającą rozwój ich pełnego potencjału oraz równe szanse życiowe. Konstatacja ta stała się podstawą formułowania postulatów dotyczących konieczności szerszego, pełniejszego spojrzenia – uwzględnienia wskaźników pozytywnych w analizach sytuacji dzieci. Równolegle rozszerzano zakres analiz, przyjmując założenie, że wskaźniki dotyczące sytuacji materialnej, zdrowia i edukacji nie są wystarczające do zobrazowania sytuacji najmłodszych. Ważne są również inne aspekty, takie jak relacje społeczne, partycypacja czy szeroko rozumiany dobrostan psychiczny.

Niniejsze badania wpisują się w powyższy trend i pozwalają w kompleksowy sposób przyjrzeć się sytuacji dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego. Taka, bardzo potrzebna diagnoza, jest warunkiem wstępnym, a zarazem koniecznym, projektowania skutecznych działań zarówno o charakterze profilaktycznym, jak i interwencyjnym. Przedstawione rekomendacje nakierowane są na poprawę istniejących oraz pozwalają na zaplanowanie nowych działań opiekuńczo-wychowawczych, edukacyjnych i profilaktycznych. Dzięki zrealizowanym badaniom reprezentatywnym, możliwa jest identyfikacja obszarów problemowych, które wymagają systemowej interwencji, a z drugiej strony wskazanie kategorii dzieci wymagających wielopłaszczyznowego wsparcia. Dzieci, które doświadczają kumulacji deprivacji powinny

otrzymać zintensyfikowaną pomoc w wielu aspektach. W przypadku głębokiego wykluczenia zuniwersalizowane rozwiązania nie sprawdzają się i należy zindywidualizować oferowaną pomoc, gdyż skuteczne wsparcie możliwe jest jedynie na podstawie pogłębionej, rzetelnej diagnozy sytuacji. Na podstawie analiz wyróżniono grupę dzieci, które scharakteryzowane zostały jako wykluczone (5%), doświadczające wielowymiarowej deprywacji, oraz kategorię określoną jako „wycofani” (15%), w której marginalizacja nie jest aż tak głęboka, jednak sytuacja również jest trudna. Badania unaoczniają z jak szerokim zakresem problemów muszą mierzyć się nastolatki; dzieci które znalazły się w kategorii wykluczonych doświadczają problemów w wielu obszarach: ich sytuacja materialna jest zła, często narzekają na warunki mieszkaniowe i okolicę zamieszkania, w tej kategorii są dzieci, które nie posiadają podstawowych zasobów, jak np. biurko, własny pokój. Respondenci zaklasyfikowani do tej grupy wskazywali na problemy ze zdrowiem, różne trudności w szkole, w relacjach rówieśniczych. Tę grupę cechuje również częstsze podejmowanie zachowań ryzykownych: używki, niebezpieczna jazda samochodem, nierozważne korzystanie z internetu. Co symptomatyczne, dzieci te, częściej niż rówieśnicy mają niską samoocenę oraz przyznają, że często doświadczają negatywnych emocji.

Kategorię „wycofanych” scharakteryzować można przede wszystkim poprzez obniżone samopoczucie psychiczne, niską samoocenę, emocje negatywne. Często nadużywają internetu i doświadczają ryzykownych sytuacji w sieci. W tej grupie również, częściej niż w pozostałej badanej populacji dają o sobie znać problemy materialne, uczniowie narzekają na swoje warunki mieszkaniowe, wyposażenie mieszkań, czy okolicę zamieszkania.

Jeśli weźmiemy pod uwagę obie grupy, możemy stwierdzić, że co piąty uczeń wymaga pilnej, wielowymiarowej interwencji. Kumulacja problemów zdecydowanie obniża szanse, że dziecko będzie w stanie samo poradzić sobie w takiej sytuacji. Należy wziąć jeszcze pod uwagę etap rozwojowy, młodzi ludzie przechodzący przez trudny etap dojrzewania, doświadczający tylu trudnych sytuacji nie powinni być pozostawieni bez pomocy. Centralne miejsce przypisuje się szkole, jednak konieczne jest zapewnienie współdziałania różnych instytucji. Naukowcy zajmujący się tematyką dzieciństwa i przedstawiciele organizacji pozarządowych często podnoszą postulat konieczności współpracy pomiędzy pracownikami różnych instytucji, aby w skoordynowany sposób wspierać dzieci i ich rodziny. Pewne rozwiązania są wdrażane, jednak wyniki badań pokazują, że trzeba zintensyfikować działania mające na celu identyfikację i „dopasowanie” rozwiązań pomocowych do konkretnych sytuacji.

Z jednej strony, na podstawie badań możemy scharakteryzować grupę uczniów doświadczających wykluczenia i zobrazować ich problemy, z drugiej – wyraźnie rysują się sfery funkcjonowania dzieci, w których zidentyfikowano niepokojące zjawiska. Obszarem, który wymaga podjęcia działań jest samopoczucie psychiczne uczniów. Mankamenty w tym zakresie są zjawiskiem ogólnopolskim. Raport

Najwyższej Izby Kontroli z 2017 r.⁸ wskazuje na wyraźne niedostatki w zapewnieniu dzieciom i młodzieży dostępu do wsparcia psychologiczno-pedagogicznego: w latach 2014-2016 blisko połowa szkół publicznych różnych typów (ponad 44 proc.) nie zatrudniała na odrębnym etacie ani pedagoga, ani psychologa. Najgorzej pod tym względem było w technikach – w 60 proc. szkół nie było specjalistów – i w zasadniczych szkołach zawodowych – 55 proc. tych placówek nie zatrudniało psychologów i pedagogów. (...) W szkołach, w których zatrudnieni byli specjaliści, średnio na jeden etat pedagoga w latach 2014-2016 przypadało 475 uczniów. Zrealizowane badanie wskazuje na skalę i zakres problemu z perspektywy uczniów, a zarazem skutki niewydolności systemu. Powinno ono być punktem wyjścia do podjęcia działań na obszarze całego województwa łódzkiego, na różnych poziomach kształcenia, we wszystkich typach szkół. O konieczności podjęcia działań świadczą uzyskane dane: co 3 uczeń przyznaje, że jest wiele sytuacji, w których nie może sobie poradzić, 8% z młodszej i 18% ze starszej grupy czuje się samotna często lub bardzo często, co 10 ankietowany nie czuje się w szkole bezpiecznie. To tylko wybrane wskaźniki, bardziej szczegółowe dane zaprezentowane zostały w dalszej części raportu. Należy też zwrócić uwagę na poziom zadowolenia z życia. Był on badany na 10-stopniowej skali satysfakcji. Analizy na podstawie analogicznego narzędzia znajdują się w raporcie UNICEF⁹ (skala 0-10). W badaniach przytoczonych przez UNICEF dla 35 najbardziej rozwiniętych krajów świata (UE i OECD) za niski poziom zadowolenia z życia przyjmuje się wynik 4 lub niżej, a udział takich wskazań waha się od 4,4% dla Holandii do 15% dla Turcji. Polska znalazła się na przedostatnim miejscu (10%). Postępując się powyższym kryterium, w prezentowanym badaniu 6% młodszych i 13% starszych uczniów należy zaklasyfikować do kategorii charakteryzującej się niską subiektywną jakością życia. Innymi słowy, co dziesiąte dziecko bardzo źle ocenia swoje życie i jest to sygnał, który nie powinien zostać zignorowany. Takie sytuacje wymagają kompleksowego wsparcia z zaangażowaniem różnych środowisk, w ramach których funkcjonuje dziecko. Jak unaocznia badanie, skala problemów z psychicznym funkcjonowaniem jest znacząca, z wiekiem problemy pogłębiają się, konieczne jest więc podejmowanie działań profilaktycznych na etapie szkoły podstawowej. Oczywiście obniżenie nastroju czy samooceny w pewnym stopniu wynika z etapu rozwoju, jednak symptomów pogorszenia sfery funkcjonowania psychicznego nie należy wiązać wyłącznie z okresem dorastania.

Problemy z samooceną, emocjami, samotnością etc. są bardzo boleśnie odczuwane przez dzieci, prowadzić mogą do zaburzeń psychicznych, ujawniają się w postaci

8 <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-pomocy-psychologiczno-pedagogicznej-dla-uczniow.html> (dostęp 25.08.2018).

9 UNICEF Office of Research (2016). *Równe szanse dla dzieci: Nierówności w zakresie warunków i jakości życia dzieci w krajach bogatych*, Innocenti Report Card 13, UNICEF Office of Research – Innocenti, Florencja.

dolegliwości somatycznych, depresji, fobii szkolnych, a w dłuższej perspektywie przeżyć się mogą na problemy psychiczne i społeczne w dorosłości. Co więcej, zgodnie z koncepcjami odporności na złe warunki życiowe, czynnik psychiczny jest głównym mechanizmem pozwalającym przełamywać wynikające z nich ograniczenia¹⁰. Nałożenie się trudnej sytuacji materialnej i trudności psychicznych zwiększa ryzyko powielenia niskiego statusu społeczno-ekonomicznego rodziny w życiu dorosłym.

Wyniki badania i stworzone na ich podstawie rekomendacje wskazują również na inne obszary, które wymagają podjęcia aktywnych działań. Niepokojąca sytuacja dotyczy szczególnie sfer: zdrowia, zachowań ryzykownych, szkoły czy nowych mediów. Niektóre z ujawnionych problemów wymagają dalszych pogłębionych badań, szczególnie nawyki związane ze zdrowiem (odżywianie, sen, aktywność fizyczna) oraz niebadane wcześniej zachowania związane z ryzykowną jazdą samochodem. Należy podjąć próbę znalezienia przyczyn, aby opracować rozwiązania pozwalające na zapobieganie oraz skuteczną interwencję. Wydaje się, że konieczne są tu badania z młodzieżą, ale również obecnymi w ich życiu dorosłymi i ekspertami. Przeprowadzone badanie wskazuje na poważne problemy. Należy w dalszej kolejności głębiej je poznać, aby można było kompleksowo sobie z nimi radzić.

Dzieci i młodzież są grupą szczególną, ponieważ doświadczenie wykluczenia we wczesnych fazach życia jednostki ma znaczące konsekwencje zarówno w czasie teraźniejszym, jak i w kontekście jej późniejszego życia. Zapobieganie i przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży jest procesem bardzo złożonym. Obejmuje działania zarówno ze sfery makro-, mezo-, jak i mikrospołecznej, skierowane na rodzinę czy też skoncentrowane na dziecku. Możliwie wcześnie działania są najskuteczniejszym środkiem i wiążą się z największą szansą na zapewnienie optymalnych warunków rozwojowych w okresie dzieciństwa i adolescencji. Mogą przybierać różne formy i być realizowane poprzez różne instytucje: edukacyjne, służby zdrowia, opieki społecznej etc. Jednakże warunkiem powodzenia interwencji są działania dopasowane do realnych problemów dzieci. Należy podkreślić, że nierzadko ich odczucia czy doświadczenia nie są zbieżne z tym jak sytuację postrzegają dorośli. Dlatego badania realizowane z dziećmi są kluczowe w projektowaniu działań na rzecz tej grupy docelowej. Idealnym rozwiązaniem jest połączenie perspektyw dzieci i obecnych w ich świecie dorosłych, rodziców, nauczycieli, specjalistów etc. Również, o ile to zasadne, warto włączać dzieci w projektowanie rozwiązań i działań profilaktycznych. Wydaje się to szczególnie uzasadnione w obszarze zachowań ryzykownych, relacji rówieśniczych czy nawyków związanych ze zdrowym stylem życia. Kolejnym elementem przy opracowywaniu rozwiązań jest współpraca i koordynacja działań różnych instytucji zarówno

10 Warzywoda-Kruszyńska W., Golczyńska-Grondas A., (2010), *Wzmocnić szanse i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców miast województwa łódzkiego*, Łódź, Wydawnictwo Biblioteka.

w kontekście konkretnych problemów, jak i w realizacji działań skierowanych na pomoc wymagającemu wsparcia dziecku czy rodzinie. Wydaje się, że w tym zakresie leży szczególna rola władz lokalnych i regionalnych.

Niniejszy raport jest pierwszym tak kompleksowym badaniem sytuacji życiowej dzieci i młodzieży w województwie łódzkim, zrealizowanym na reprezentatywnej próbie uczniów. Co ważne, przedstawia diagnozę dwóch grup wiekowych, a tym samym dzieci znajdujących się na dwóch różnych poziomach edukacji. Pozwala on przyjrzeć się sytuacji w różnych miejscach zamieszkania: na wsiach, w małych miastach, średnich miastach oraz Łodzi. Ponadto, dzięki realizacji badań w różnych typach szkół ponadpodstawowych (ponadgimnazjalnych) charakteryzuje i pokazuje zróżnicowanie sytuacji młodzieży uczącej się w liceach ogólnokształcących, technikach czy szkołach zawodowych (branżowych). Dzięki bogactwu danych stanowi narzędzie umożliwiające projektowanie skutecznych i – jak bezsprzecznie należy przyznać – bardzo potrzebnych działań.

dr Marta Petelewicz
Uniwersytet Łódzki

2 STRESZCZENIE

Głównym celem badania *Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego* jest diagnoza zjawiska wykluczenia społecznego doświadczanego przez dzieci i młodzież zamieszkującą województwo łódzkie. W ramach badania dokonana została wszechstronna ocena funkcjonowania nastolatków – uczniów szkół podstawowych oraz średnich – mieszkających (kształcących się) na terenie województwa łódzkiego, w tym pochodzących ze środowisk narażonych na wykluczenie społeczne. Niniejszy projekt, jego wyniki i rekomendacje pozwolą poprawić istniejące oraz zaplanować nowe działania opiekuńczo-wychowawcze, edukacyjne i profilaktyczne we wszystkich obszarach istotnych z punktu widzenia funkcjonowania dzieci i młodzieży.

By osiągnąć zamierzony cel przeprowadzono badania ilościowe, jakościowe oraz analizę danych zastanych. Badanie odbyło się w dniach 6-22 czerwca 2018 r. Respondentami w badaniu były dzieci i młodzież z województwa łódzkiego: uczniowie VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich. Wywiady przeprowadzono również z wychowawcami uczniów z oddziałów objętych badaniem oraz psychologami.

Punktem wyjścia dla niniejszego projektu była definicja wykluczenia społecznego rozumianego jako ograniczony dostęp do zasobów, ograniczone uczestnictwo w różnych sferach życia społecznego oraz niska jakość życia.

W rozdziale 2 – *Metodologia* znalazł się szczegółowy opis koncepcji badania, zastosowane metody i techniki badawcze oraz uwagi dotyczące prowadzonych analiz.

Tłem do analizy wyników z badań pierwotnych jest Perspektywa teoretyczna znajdująca się w rozdziale 2 – *Metodologia badania* oraz rozdział 3 – *Analiza danych zastanych*. W podrozdziale – *Perspektywa teoretyczna* – wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży jako problem społeczny i problem badawczy analizowane jest podejście definicyjne. Wykluczenie społeczne rozpatrywane jest z różnych perspektyw: w kontekście praw dziecka, jakości życia i dobrostanu dzieci, *evidence-based approach*, *policy-oriented approach* w UE. Analizowane są również konsekwencje wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży.

W ramach analizy danych zastanych (rozdział 3) skupiono się na charakterystyce województwa łódzkiego, analizie sytuacji ekonomicznej i warunków życia (w tym: zasobach finansowych i materialnych, kapitale społecznym i jakości życia), a także zebraniu informacji nt. młodzieży szkolnej ze szczególnym uwzględnieniem specjalnych potrzeb edukacyjnych i możliwego wsparcia dla dzieci i młodzieży.

Rozdział 4 zawiera wyniki badań empirycznych. Opis badanych klas, warunków życia uczniów i ich rodzin, analiza relacji społecznych, deklaracje badanych na temat zdrowia, sytuacji ryzykownych, oceny dobrostanu psychicznego, a także informacje dotyczące szkoły i aktywności pozaszkolnej, pozwalają wskazać na czynniki warunkujące wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży. Na szczególną uwagę zasługuje podrozdział 4.9 *Wykluczenie – skala zjawiska*, w którym zaprezentowano wyniki pogłębionych analiz. Najważniejszym wnioskiem uzyskanym po przeprowadzonej procedurze segmentacji jest informacja, że wykluczeni uczniowie stanowią w województwie łódzkim ok. 5% (częściej dotyczy to uczniów II klas szkół średnich niż uczniów VI klas szkół podstawowych). W prewencji warto skupić się również na uczniach określanych jako wycofani (15%, głównie starsi) i cyfrowi (18%, głównie młodsi), którzy zdaniem badaczy są narażeni na wykluczenie społeczne.

W rozdziale 5 znajduje się podsumowanie najważniejszych wyników oraz rekomendacje opracowane na podstawie wyników badań oraz wiedzy eksperckiej osób zaangażowanych w projekt.

3 SUMMARY

The main objective of the research *Social exclusion of children and teenagers from the Łódź Region* is to diagnose the phenomenon of social exclusion among children and teenagers living in the Łódź Region. Within the framework of the study, a comprehensive assessment was made of the functioning of teenagers - students of primary and secondary schools living (studying) in the Łódzkie Voivodeship, including those from environments exposed to social exclusion. This project, its results and recommendations are intended to improve and plan care, educational, pedagogical and preventional activities in all areas, which are crucial for the functioning of children and teenagers.

In order to achieve this objective, quantitative, qualitative research and analysis of existing data were carried out. The research was conducted between 6-22 June 2018. The respondents group included children and teenagers from the Łódź Region: the students of 6th grade classes of elementary schools and 2th grade classes of secondary school. The interviews involved also the teachers of the students from the researched schools, as well as the psychologists.

The starting point for this project was the definition of social exclusion understood as limited access to resources, limited participation in various spheres of social life and low quality of life (in accordance with the Detailed Description of the Procurement Object for this study).

Chapter 2 - Methodology presents detailed description of the research conception, research methods and techniques applied, as well as remarks concerning the analyses conducted.

The background for the analysis of the results from the original research is the Theoretical Perspective included in Chapter 2 - Research Methodology; as well as Chapter 3 - The Analysis of the Existing Data. The subchapter 'Theoretical Perspective - social exclusion of children and teenagers as a social and research issue' elaborates on the definitional approach. Social exclusion is discussed from different perspectives: in the context of the children's rights, welfare, life quality, as well as evidence-based approach and policy-oriented approach in the EU. This subchapter is also devoted to the analysis of the consequences of social exclusion among children and teenagers.

The analysis of the existing data (Chapter 3) focused on the characteristics of the Łódź Province, the analysis of the economic situation and living conditions

(including financial and material resources, social capital and quality of life), as well as the collection of information on school youth, with particular emphasis on special educational needs and possible support for children and youth.

Chapter 4 focuses on the results of empirical research. The description of the studied classes, living conditions of students and their families, analysis of social relations, declarations of the respondents on health, risky situations, assessment of mental well-being, as well as information on school and extracurricular activities, allow to indicate the factors determining social exclusion of children and youth. The subchapter 4.9 The Exclusion - Scale of Phenomenon, which presents the results of deep analyses. The most important conclusion made after the segmentation is the information that the excluded students account for about 5% of all students in the Łódź Region (2nd grade secondary students are more often affected by this issue than 6th grade elementary school students). Considering the preventive actions, one should also focus on the so called withdrawn students (15%, prevalently from older age group) and digital students (18%, prevalently younger age group), who are particularly vulnerable to social exclusion according to the researchers.

Chapter 5 includes the summary of the most important results and recommendations prepared on the basis of the research results as well as expert knowledge of the people involved in the project.

4 METODOLOGIA BADANIA

Regionalny Program Operacyjny Województwa Łódzkiego na lata 2014-2020 definiuje wzrastający poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego przy niekorzystnych zmianach demograficznych jako kluczowe problemy w województwie. Szczególną grupę wśród osób zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym stanowią dzieci i młodzież. W związku z tym, zgodnie z treścią Osi priorytetowej IX – Włączenie społeczne, Działanie IX.2 Usługi na rzecz osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, Poddziałanie IX.2.1 Usługi społeczne i zdrowotne, planowana jest poprawa jakości pomocy kierowanej do dzieci i młodzieży powyżej 3. roku życia wywodzących się z rodzin problemowych lub mających trudną sytuację materialną, poprzez objęcie ich kompleksowymi działaniami wychowawczymi, opiekuńczymi, edukacyjnymi i profilaktycznymi.

4.1. PERSPEKTYWA TEORETYCZNA – WYKLUCZENIE SPOŁECZNE DZIECI I MŁODZIEŻY JAKO PROBLEM SPOŁECZNY I PROBLEM BADAWCZY

4.1.1. UWAGI WSTĘPNE

Dobro dziecka jest powszechnie deklarowaną w naszym kręgu kulturowym wartością, która uzyskała solidne umocowanie prawne. Historia pomocy społecznej ukazuje dokonania ostatniego stulecia w zakresie rozwoju form opiekuńczych i pomocowych, także w Polsce¹¹. Mimo to, zarówno statystyki potwierdzające znaczny udział dzieci i młodzieży zagrożonych ubóstwem i wykluczeniem społecznym, jak i wyniki badań jakościowych i ilościowych, prowadzonych w Unii Europejskiej, także w Polsce skłaniają do stwierdzenia, że nadal „nie wszystkie dzieci są nasze”.

Wykluczenie społeczne (inaczej marginalizacja społeczna) to termin osadzony teoretycznie w klasycznej socjologii (zamknięty stosunek społeczny – *social closure* – Maxa Webera¹² i *marginal man* szkoły chicagowskiej)¹³. Wprowadzony w obieg nauk

11 Np. Kolankiewicz M., 2006, *Zapiski o instytucjonalnej opiece nad dziećmi*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, nr 17.

12 Weber M., 2002, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa: PWN.

13 Stonequist E.V., 2012, *Cykl życia człowieka marginalnego*, w K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Kraków: ZW NOMOS.

społecznych w latach 1960-1970, w dyskusjach toczonych we Francji w związku ze spowolnieniem wzrostu gospodarczego, stał się jednym z kluczowych pojęć polityki społecznej i nauk społecznych. Wykluczenie społeczne może być rozpatrywane zarówno w kategoriach warunków życia, charakterystyk i atrybutów osób wykluczonych, jak i w aspekcie procesów marginalizacyjnych wpływających na kształt ładu społecznego.

Polskie społeczeństwo i polska nauka odkryły zjawisko wykluczenia społecznego w początkach transformacji systemowej roku 1989, w związku z nasilonym procesem pauperyzacji dotykającej istotną część polskiej populacji, którego skutkiem było znaczące pogłębianie nierówności społecznych. Już w latach 90. XX wieku oczywiste stało się, że bezrobocie, ubóstwo i wykluczenie dorosłych w sposób dramatyczny wpływają na sytuację dzieci i młodzieży, a w Polsce można mówić o zjawisku juwenilizacji biedy. Wielisława Warzywoda-Kruszyńska, realizująca wraz ze swoim zespołem pionierskie badania w enklawach biedy w Łodzi, odkryła, że w latach 1996-1997 stopa biedy wśród łódzkich dzieci dwukrotnie przekraczała stopę biedy dorosłych – a dzieci biedne nadreprezentowane były w populacji ludzi biednych w stosunku do ich udziału wśród mieszkańców miasta¹⁴. Wyniki te, z jednej strony były zaskakujące w związku z faktem, iż biedę peerelowską wiązano przede wszystkim z dwoma kategoriami – seniorów i osób niepełnosprawnych, z drugiej zaś potwierdziły dramatyczne doniesienia płynące ze strony praktyków – nauczycieli, wychowawców korekcyjnych, pracowników nowopowstających organizacji pozarządowych – o niedożywieniu, a nawet głodzie wśród uczniów i o dzieciach pozbawionych opieki dorosłych. Wyniki łódzkich badań wykazały także istnienie gettyzacji dzieci w spauperyzowanych sąsiedztwach. Podkreślmy, że wskaźnik pauperyzacji dzieci w niektórych kwartałach łódzkich, definiowany jako udział dzieci biednych wśród dzieci ogółem, przekraczał wówczas nawet 60%¹⁵. Badania jakościowe realizowane w tamtych latach ukazywały dewastujący wpływ biedy na sytuację i funkcjonowanie rodziny¹⁶. Zespół W. Warzywody-Kruszyńskiej prowadził analizy biedy dzieci i młodzieży także w odniesieniu do całego obszaru województwa łódzkiego. W ostatnim z projektów realizowanym przez ten zespół pod koniec pierwszej dekady XXI wieku w województwie łódzkim stwierdzono, że w roku 2009 aż 19% dzieci z tego województwa do 18. roku życia mieszkało w gospodarstwach domowych wspieranych przez pomoc społeczną. Wśród 177

14 Warzywoda-Kruszyńska W., 1999, *Dorastać w biedzie – obrazy z życia różnych pokoleń łódzian* w: Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) *Życie Na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Instytut Socjologii UŁ, s. 87.

15 *Ibidem*, s. 86-89.

16 Warzywoda-Kruszyńska W. (red.), 1998, *Życie i pracować w enklawach biedy*, Łódź: Agencja Projektowo-Wydawnicza ANA GRAF, Łódź; Warzywoda-Kruszyńska W. (red.) *Życie Na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Instytut Socjologii UŁ; Tarkowska E., (red.), 2000, *Zrozumieć biednego. O dawnej i współczesnej biedzie w Polsce*, Warszawa: IFiS PAN Typografia; Tarkowska E., Warzywoda-Kruszyńska W., Wódczak K. (red.), 2003, *Biedni o sobie i o swoim życiu*, Katowice-Warszawa: Wydawnictwo Śląsk.

gmin województwa zidentyfikowano 13, które stanowią obszary łódzkiej biedy ze stopą biedy dzieci w przedziale 40,5% do 77,4% (!)¹⁷. Zarówno w latach 90. XX w., jak i w pierwszej dekadzie XXI wieku łódzcy badacze wskazywali na brak zainteresowania władz lokalnych biedą i wykluczeniem dzieci i młodzieży jako problemem wymagającym szczególnej uwagi. W. Warzywoda-Kruszyńska źródłem tego zjawiska upatrywała w percepcji dziecka zarówno jako części systemu rodzinnego, jak i przyczyny biedy (bieda „przez dzieci”) oraz braku świadomości konsekwencji, jakie wynikają z doświadczenia ubóstwa i marginalizacji w pierwszych latach życia¹⁸.

Przez wiele lat problematyka marginalizacji/wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży funkcjonowała niejako w ramach badań i analiz dotyczących biednych *en mass*, zubożałych rodzin i sąsiedztw lub też ubóstwa w wymiarze genderowym. Postawić można tezę, że podejście takie związane było z jednej strony ze specjalizacją dziedzinową w systemie nauk (problematyka dziecięca tradycyjnie przypisana została pedagogice i jej subdziedzinom oraz psychologii, zwłaszcza psychologii rozwojowej; w socjologii pisano o dzieciach właściwie wyłącznie w kontekście socjalizacji lub w ramach prac z zakresu socjologii rodziny, nieco większe zainteresowanie budziła młodzież), zaś z drugiej strony z pozycją dziecka w społeczeństwie – jednostki zależnej od dorosłych i podporządkowanej im¹⁹. Do wyjątków zaliczyć należy tworzony przez polskich badaczy opracowania dotyczące nierówności edukacyjnych, także w kontekście wykluczenia edukacyjnego, w tym przede wszystkim znakomite książki Zbigniewa Kwiecińskiego²⁰, oraz właśnie teksty Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej, w których bieda dzieci stanowiła wyraźnie wyodrębniony, osobny temat badawczy.

Po roku 2000 nastąpił zauważalny rozwój badań dotyczących zagrożenia marginalizacją najmłodszych członków społeczeństwa – jak się wydaje duże znaczenie w tej kwestii miała możliwość korzystania ze środków programów UE, a także powołanie

17 Grotowska-Leder J., Kruszyński K., 2012 *Bieda wśród dzieci w gminach województwa łódzkiego o różnym poziomie warunków życia (w roku 2009)*, w: *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne*, Łódź: WUŁ, s. 33-36.

18 Warzywoda-Kruszyńska W., 2003, *Władze lokalne w gminach województwa łódzkiego wobec problemu biedy*, w: Warzywoda-Kruszyńska W. i in. (red.), *Lokalna polityka wobec biedy. Bieda poza granicami wielkiego miasta*, Łódź: Instytut Socjologii, s. 116; Grotowska-Leder, Kruszyński K. op. cit., s 26.

19 Ariès P., 2010, *Historia dzieciństwa*, Warszawa: ALETHEIA; Smolińska-Theiss B., *Rozwój badań nad dzieciństwem – przełomy i przejścia*, *Chowanna 1*, 13-26, doi: 9 lipca 2018; Ornacka K., 2013, *Od socjologii do pracy socjalnej. Społeczny fenomen dzieciństwa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego; Arczewska M., 2017, *Dobro dziecka jako przedmiot troski społecznej*, Kraków: ZW Nomos.

20 Np.: Kwieciński Z., *Socjopatologia edukacji*, 1995, Olecko: Mazurska Wszechnica Nauczycielska; Fatyga B., Tyszkiewicz A., Zieliński P., 2001, *Skala i powody wypadania uczniów z systemu, edukacji w Polsce. Raport z badań odpadu szkolnego na terenie 32 gmin*, Warszawa: ISP i CBOS; Putkiewicz E., Zahorska M., 2001, *Społeczne nierówności edukacyjne – studium sześciu gmin*, Warszawa: ISP; Kwieciński Z., 2002, *Bezbronni. Odpad szkolny :na wsi*, Toruń Edytor; Kwieciński Z., 2002, *Wykluczanie: badania dynamiczne i porównawcze nad selekcjami społecznymi na pierwszym progu szkolnictwa*, Toruń: Wyd. UMK.

wyodrębnionych jednostek badawczych (np. obserwatoriów integracji społecznej) w strukturach regionalnych ośrodków polityki społecznej²¹. Dane dotyczące poszczególnych wymiarów wykluczenia społecznego publikowane są także w ramach prowadzonych w Polsce międzynarodowych badań porównawczych takich jak ESPAD (European School Survey Project on Alcohol and Drugs²²), HBSC (Health Behaviour in School-Aged Children)²³ oraz coraz liczniejszych badań krajowych, na przykład „Młodzież” (CBOS, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii), czy też badania i raporty Fundacji „Dajemy Dzieciom Siłę” (dawniej „Fundacja Dzieci Niczyje”).

Dane statystyczne wskazują, że w Polsce udało się relatywnie skutecznie ograniczyć zjawisko zagrożenia wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży, przede wszystkim marginalizacją warunkowaną czynnikami ekonomicznymi. W roku 2006 nasz kraj zajmował 3 miejsce – po Bułgarii i Łotwie – w rankingu państw, w których dzieci były najbardziej zagrożone biedą i wykluczeniem społecznym (Polska 42%, Bułgaria 61%, Łotwa 42,7% – najmniej w Finlandii 13,5%). Od momentu akcesji do UE odnotowujemy znaczący spadek udziału dzieci zagrożonych – w roku 2016 według danych Eurostat udział takich dzieci wynosił 24,2%. Niewątpliwie można przypuszczać, że korzystny wpływ na sytuację części dzieci w ostatnich dwóch latach miało wprowadzenie programu Rodzina 500+, chociaż brak jest nadal badań potwierdzających jego znaczenie dla funkcjonowania rodzin.

4.1.2. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE DZIECI I MŁODZIEŻY

Marta Petelewicz, jedna z prekursorów polskich analiz badań jakości życia dzieci stwierdza, że refleksja teoretyczna dotycząca tego zagadnienia jest mniej zaawansowana niż badania empiryczne²⁴ i wydaje się, że tę tezę z powodzeniem zastosować można wobec problematyki wykluczenia społecznego najmłodszych. Analizy wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży osadzone są w Europie i w Polsce, także w wymiarze teoretycznym, w tradycji badań ubóstwa i marginalizacji. Odwoływanie się do tej problematyki, jest o tyle zasadne, że marginalizacja społeczna jest często konsekwencją życia w biedzie, co podkreślają przedstawiciele różnych paradygmatów

21 Np. Fatyga B., Dudkiewicz M., Sińczuch M., Michalski R., Chwieduk K., 2012, *Raport zbiorczy z badań jakościowych i ilościowych w projekcie „Pomosty”. Budowanie kapitału społecznego młodzieży ze środowisk wiejskich Warmii i Mazur*, Instytut Badawczo Szkoleniowy we współpracy ze Stowarzyszeniem Tratwa, Olsztyn: <http://pomosty.org.pl/pliki/raport%20zbiorczy.pdf>; *Raport z badania. Kompleksowe i pogłębione studium położenia społecznego dzieci i młodzieży z woj. wielkopolskiego, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i młodzieży z rodzin zaliczanych do kategorii wysokiego ryzyka socjalnego*, 2012, Poznań: ROPS.

22 www.espad.org

23 www.hbsc.org

24 Petelewicz M., 2016, *Jakość życia dzieci a status społeczno-ekonomiczny rodziny*. Teoria i badania, Łódź: WUŁ, s. 41.

teoretycznych dowodzący związków pomiędzy „niedostatkami materialnymi a obniżonymi szansami i możliwościami człowieka w innych obszarach jego życia”²⁵; co oczywiste, ubóstwo nie jest jednak jedyną przyczyną marginalizacji. Zaznaczyć w tym miejscu należy, że w związku z embargiem ideologicznym nałożonym w PRL na badanie problemów społecznych²⁶, polscy naukowcy zajmujący się problematyką biedy właściwie od podstaw budowali zaplecze teoretyczne adekwatne do analiz ubóstwa w naszym kraju. Używane w pierwszych polskich badaniach biedy konstrukty takie jak kultura biedy Oscara Lewisa, czy *underclass* szybko rozpoznane zostały jako koncepcje zideologizowane, natomiast sam termin wykluczenia społecznego i jego conceptualizacje dawały szansę na bardziej zobiektywizowane podejście do omawianej problematyki.

Wykluczenie społeczne związane jest z nierównościami społecznymi, zwłaszcza z nierównym dostępem, pozbawieniem dostępu do zasobów, z brakiem możliwości partycypacji i realizacji uprawnień przysługujących na przykład obywatelom państwa, czy też szeroko rozumianą deprywacją potrzeb. Paul Spicker podkreśla, że istotą pojęcia wykluczenia jest to, że dotknięte nim osoby lub zbiorowości pozostają poza siecią solidarnościowej więzi społecznej, jaką objęci są inni członkowie społeczeństwa. Wiąże się z tym kwestie zarówno odrzucenia osób wykluczonych przez osoby „włączone”, jak i braku (dostatecznej) ochrony (z)marginalizowanych grup i zbiorowości ze strony realizatorów polityki społecznej. Podstawowe są przy tym pytania o to, „co wyklucza” (inaczej o sytuacje „wykluczające” lub inaczej o „social exclusion drivers”) oraz „kto jest wykluczany”²⁷. Pojęcie wykluczenia społecznego stało się także jednym z najważniejszych terminów w polityce czy też politykach społecznych Unii Europejskiej, w której sformułowania takie jak walka z ubóstwem zaczęto zastępować sformułowaniami takimi jak „walka z wykluczeniem społecznym na rzecz społecznej inkluzji/integracji”²⁸. Ten sposób conceptualizacji rzeczywistości społecznej – w różnych ujęciach paradygmatycznych zarówno w nauce, jak i w sferze

25 Smagacz-Poziemska M., 2014, *Włączeni jako konsumenci – wyłączeni jako obywatele. Nastolatki w przestrzeni miasta*, w: A. Golczyńska-Grondas, M. Nóżka (red.), *Wykluczenie i marginalizacja dzieci i młodzieży – wyzwanie czy szansa społeczeństwa obywatelskiego*, Acta Universitatis Lodzensis, Folia Sociologica nr 49, Łódź: WUŁ, s. 30.

26 Kraczlą S., 1992, *Miejskie ubóstwo. Wstępne założenia teoretyczno-metodologiczne badań Górnego Śląska*, [in:] K. Wódcz, K. Czekaj (ed.), *Szkola chicagowska w socjologii. Tradycja myśli społecznej i wymogi współczesnej socjologii empirycznej*, Katowice-Warszawa: Uniwersytet Śląski – PTS, s. 151-160.

27 Spicker P., 2007, *The idea of poverty*, Bristol: Polity Press, s. 66-67; *Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski 2004*, podają za: Mikołajczyk-Lerman G., 2013, *Między wykluczeniem a integracją – realizacja praw dziecka niepełnosprawnego i jego rodziny. Analiza socjologiczna*, Łódź: WUŁ, 2013: 50. Por. także Levitas R., Pantazis C., Fahmy E., Gordon D., Lloyd E., Patsios D., 2007, *The Multi-Dimensional Analysis Of Social Exclusion*, raport przygotowany w Department of Sociology and School for Social Policy Townsend Centre for the International Study of Poverty and Bristol Institute for Public Affairs University of Bristol;

28 Spicker, *op. cit.*, Szarfenberg 2008 za Mikołajczyk Lerman *op cit.*, s. 45.

polityki społecznej, w praktykach pomocowych oraz w dyskursie potocznym wzmocniło zatem w naszym kraju najpierw uczestnictwo w programach przedakcesyjnych, a później formalny akces do struktur UE.

Postępujący się terminem wykluczenia społecznego w sposób nie zawsze uświadomiony odwołują się przy tym do pewnych założeń i ram teoretycznych dotyczących istoty wykluczenia społecznego, jego przyczyn i relacji między społeczeństwem a osobami zmarginalizowanymi oraz koncepcji państwa. Hilary Silver²⁹ wyróżniła 3 paradygmaty wykluczenia społecznego, które łączą się z koncepcjami państwa i społeczeństwa: 1/ paradygmat solidarności odwołuje się, jak sama nazwa wskazuje, do państwa jako moralnej wspólnoty tworzonej przez równych obywateli, a wykluczenie wynika z zerwania więzi i solidarności społecznej między jednostką a grupą, także z powodu indywidualizacji jednostki; 2/ paradygmat specjalizacji odwołuje się do koncepcji liberalnych swobody wyboru i angażowania się w życie społeczne oraz państwa jako gwaranta praw jednostek, wykluczenie jest konsekwencją specjalizacji, podziału pracy, problemów z separacją sfer społecznych; 3/ w paradygmacie monopolu nawiązuje się do myśli socjaldemokratycznej, podkreśla się w nim znaczenie praw osobistych, politycznych, społecznych i socjalnych, także prawo do minimum bezpieczeństwa socjalnego i wykształcenia, a wykluczenie jest konsekwencją działania monopolu grupowych, podziału na członków grupy monopolistycznej i zmonopolizowanych outsiderów. Inni badacze wyróżniają z kolei dyskursy wykluczenia społecznego. I tak Ruth Levitas³⁰ wymienia: 1/ dyskurs redystrybucyjny, w którym wykluczenie jest zarówno przyczyną, jak i konsekwencją ubóstwa, a sposobem ograniczania jest podnoszenie poziomu świadczeń społecznych; 2/ dyskurs integracyjny, zgodnie z którym źródłem wykluczenia jest pozostawanie poza (legalnym) rynkiem pracy (w przypadku dzieci dotyczyć to może ich rodziców/opiekunów) oraz 3/ dyskurs moralny, w ramach którego wykluczenie jest efektem wadliwej moralności osób marginalizowanych, ewentualnie cech kultury środowiska osób wykluczonych. Krumer-Nevo i Benjamin piszą z kolei o dyskursie hegemonicznym ubóstwa i wykluczenia – stygmatyzującym ubogich oraz trzech kontrdyskursach – a/ odwołującym się do kwestii strukturalnych, b/ podkreślającym podmiotowość i sprzeciw oraz c/ eksponującym kwestie głosu i aktywności osób wykluczonych i biednych³¹. Te typy dyskursu (niekiedy łączone ze sobą) obecne są także w Polsce w dyskusjach dotyczących ubóstwa i wykluczenia społecznego.

W projekcie badawczym, którego wyniki relacjonowane są w dalszej części opracowania, **wykluczenie społeczne definiowane jest jako ograniczony dostęp**

29 Silver H., 1994, *Social exclusion and social solidarity. Three paradigms*, International Labour Review, vol. 133, 1994/5-6.

30 Levitas R., 2005, *Inclusive Society*, Houndmills, New York: Palgrave Macmillan, s. 7-28.

31 Krumer-Nevo i Benjamin za Tarkowska E., *Wprowadzenie. Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, w: Tarkowska E. (red.), 2013, *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, s. 16-17.

do zasobów, ograniczone uczestnictwo w różnych sferach życia społecznego oraz niska jakość życia.

Głębokie wykluczenie odnosi się do wykluczenia pojawiającego się w więcej niż jednym obszarze lub wymiarze nieuprzywilejowania, skutkującego poważnymi negatywnymi konsekwencjami dla jakości życia, dobrostanu i przyszłych szans życiowych³².

Mimo, że różne sposoby konceptualizacji wykluczenia społecznego z powodzeniem stosować można do najmłodszych uczestników życia społecznego, w badaniach tej zbiorowości uwzględnić należy specyfikę okresu dzieciństwa i adolescencji. Stąd badacze biedy i wykluczenia dzieci i młodzieży wykorzystywać zaczęli także dorobek interdyscyplinarnych badań dzieciństwa i samych dzieci. Barbara Smolińska-Theiss powołując się na stwierdzenie Jensa Quortrupa wskazuje, że analizy wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży wpisują się w tzw. trzeci paradygmat badań nad dzieciństwem. Badania te nawiązują do pedagogiki, pracy socjalnej, polityki społecznej oraz – dodajmy – socjologii dzieciństwa. W nurcie tym powstają opracowania i raporty, nierzadko oparte na badaniach podłużnych, dotyczące warunków życia dzieci oraz rozwiązań instytucjonalnych. Autorzy takich opracowań starają się znaleźć jak najbardziej adekwatne wskaźniki pomiaru sytuacji życiowej dziecka oraz jego potrzeb. Smolińska-Theiss przywołuje tu międzynarodowe miary (np. HDI – *Human Development Index*) oraz wskaźniki skalaryzacyjne, jakimi posługuje się OECD i Eurostat. Badania tego nurtu ukierunkowane są aplikacyjnie – istotnym ich elementem są próby znalezienia odpowiedzi na pytania o możliwości i kompetencje niezbędne dla pokonywania trudnych sytuacji życiowych, o modele instytucjonalnej interwencji oraz o formy pracy z dzieckiem i jego środowiskiem społecznym³³. W warstwie teoretycznej autorzy niniejszego raportu odwołują się w szczególności do trzech orientacji teoretyczno-badawczych: podejścia opartego na prawach dziecka *right-based approach*, koncepcji jakości życia i dobrostanu (*well-being*) oraz *policy-oriented approach*, w tym *evidence-based approach*.

4.1.3. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE W KONTEKŚCIE PRAW DZIECKA (RIGHT-BASED APPROACH)

Kwestie zagrożenia wykluczeniem społecznym w sposób oczywisty rozpatrywać można w kontekście praw człowieka, praw obywatelskich, a w przypadku dzieci i młodzieży – które nie mają dostatecznych możliwości, by samodzielnie realizować swoje prawa – w odniesieniu do praw dziecka. W podejściu opartym na prawach, podkreślając istnienie związków między brakiem demokracji i nieszanowaniem praw a ubóstwem i wykluczeniem społecznym, akcentuje się możliwości pełnego uczestnictwa i integracji społecznej wszystkich członków społeczeństwa. Podejście

32 Levitas i inni 2007: 9.

33 Smolińska-Theiss *op. cit.*, s. 22-23.

to związane jest z czterema zasadami – zasadą odpowiedzialności (*accountability* – w rozumieniu ponoszenia odpowiedzialności za podejmowane działania i rozliczania się z nich wobec społeczeństwa/społeczności przez instytucje i ich pracowników), zasadą powszechności, zasadą niedyskryminacji i równości oraz zasadą partycypacyjnych procesów podejmowania decyzji. Uznaje się w nim także współzależność praw – korzystanie z jednych warunkować może korzystanie z innych³⁴. Problematyka praw dziecka obecna jest w prawodawstwie europejskim od początku XIX wieku, jako pierwszą ich kodyfikację wskazuje się brytyjski Children's Act z roku 1908. W latach 1920. powołano pierwsze międzynarodowe organizacje na rzecz ochrony praw dziecka (do jednego z nich – Międzynarodowego Stowarzyszenia Opieki nad Dzieckiem w 1928 r. przystąpiła także Polska), a Liga Narodów uchwaliła Deklarację Praw Dziecka (1923). W dokumencie tym – jak można to określić przy użyciu dzisiejszego języka – zawarto postulaty o charakterze antywykluczeniowym. Postulowano, by dzieci głodne były karmione, chore – pielęgnowane, „wykolejone” – zwracane „na właściwą drogę”, opuszczone – wzięte w opiekę, podkreślano znaczenie ochrony dzieci przed wyzyskiem³⁵. W Deklaracji praw człowieka z roku 1948 deklarowano równe prawa dla wszystkich dzieci i ich ochronę. W roku 1959 proklamowano kolejną Deklarację praw dziecka, w której stwierdzono konieczność zapewnienia dzieciom szczególnej ochrony na zasadzie równych praw, prawo do wszechstronnego rozwoju w warunkach wolności i godności, prawo do wyżywienia, mieszkania, dostępu do usług medycznych, ubezpieczenia społecznego, wykształcenia, zabawy i wypoczynku³⁶.

Obecnie kluczowym, powszechnie znanym dokumentem regulującym kwestie praw dziecka jest Konwencja o prawach dziecka, przygotowana ze znaczącym udziałem Polski i uchwalona przez ONZ w roku 1989. W Preambule Konwencji stwierdza się, że „dziecko powinno być w pełni przygotowane do życia w społeczeństwie jako indywidualnie ukształtowana jednostka, wychowana w duchu (...) pokoju, godności, tolerancji, równości i solidarności” oraz podkreśla się, że „we wszystkich krajach świata są dzieci żyjące w wyjątkowo trudnych warunkach i że wymagają one szczególnej troski”. W Konwencji praw dziecka wyszczególniono prawa obywatelskie (m.in. do rozwoju, wolności, godności, szacunku, ochrony przed wszelkimi formami przemocy, wyzysku, złego traktowania, prawo do swobody myśli, sumienia, wyznania, wyrażania własnych poglądów, prawo do ochrony przed bezprawną ingerencją w sferę życia prywatnego), socjalne (m.in. prawa do poziomu życia adekwatnego do poziomu jego rozwoju fizycznego, psychicznego, duchowego i społecznego, ochrony zdrowia, zabezpieczenia socjalnego, wypoczynku i czasu wolnego), prawa kulturalne

34 Mikołaczyk-Lerman, *op. cit.*, s. 54, 57.

35 Arczewska, *op. cit.*, s. 99-103.

36 Arczewska 2017: 10-104.

(prawa do nauki, bezpłatnej na poziomie podstawowym, oraz dostępności do szkolnictwa średniego i wyższego na zasadzie zdolności, uczestnictwa w życiu kulturalnym i artystycznym, prawo do informacji) i prawa polityczne (prawa do stowarzyszenia się i udziału w zgromadzeniach). Prawa zapisane w Konwencji stanowią podstawę do ochrony dzieci przed wszelkiego typu zaniedbaniami, nadużyciami, dyskryminacją, zatem także wykluczeniem społecznym, a jednocześnie wskazują, że dziecko jest aktywnym członkiem społeczeństwa. W artykule 2 państwa-strony zobowiązują się do respektowania i gwarantowania praw zawartych w Konwencji *wobec każdego dziecka, bez jakiegokolwiek dyskryminacji, niezależnie od koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych, statusu majątkowego, niepełnosprawności, cenzusu urodzenia* dziecka lub jego rodziców/opiekunów. Szczególną ochroną Konwencja obejmuje dzieci niepełnosprawne, dzieci-uchodźców oraz dzieci z mniejszości etnicznych, językowych, religijnych³⁷.

Biorąc pod uwagę względy poznawcze podejście oparte na prawach dziecka powoduje zmianę „soczewki” badacza, umożliwiając wyjście poza poziom braków, deprywacji i poszerzenie spektrum analiz o relacje władzy oraz kwestie stosunku władz, instytucji, społeczeństwa do ludzi wykluczonych. Ukazuje dzieci nie tylko jako osoby zależne, ale przede wszystkim jako aktywnych aktorów społecznych³⁸. Otwiera także perspektywę jakości życia dzieci, o czym piszemy poniżej. Rozpatrując z kolei kwestie praktyczne, podążając za rozważaniami Grażyny Mikołajczyk-Lerman badającej realizację praw dzieci niepełnosprawnych, stwierdzić można, że oparte o perspektywę praw dziecka działania na rzecz zmniejszenia/likwidacji ubóstwa i wykluczenia społecznego stają się nie tylko potrzebą moralną, ale obowiązkiem prawnym państw, instytucji i organizacji, a samo uwzględnienie praw człowieka, obywatela, dziecka w obszarze przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu przyczynić się może do upodmiotowienia osób zagrożonych wykluczeniem i dyskryminowanych³⁹. Podejście oparte na prawach dziecka wykorzystywano m.in. w pionierskich analizach biedy dziecięcej, posłużyło np. do operacjonalizacji wymiarów biedy dziecięcej w projekcie Global Study in Child Poverty and Disparities, używane jest także w badaniach prowadzonych przez UNICEF i przez zespoły badawcze analizujące biedę dzieci w krajach rozwijających się⁴⁰.

37 Konwencja o prawach dziecka; Arczewska *op. cit.*, s.106-107; Alderson 2000 za Arczewska *op. cit.*, s. 107.

38 Walker, 2014 2017; Bradshaw et al., 2007; Bradshaw and Richardson, 2009; OECD, 2009; *Save the Children*, 2008; *Unicef Innocenti Research Centre*, 2007; UNICEF Office of Research, 2013 – wszystkie pozycje za Chzhen Y., Bruckauf Z., Toczydlowska E., 2017, *Sustainable Development Goal 1.2: Multidimensional child poverty in the European Union*, s. 7.

39 Mikołajczyk-Lerman, *op. cit.*, s. 2013: 53-54.

40 UNICEF 2007; Gordon et al. 2003; Roche (2013), Roelen et al. (2010) za Chzhen i inni *op. cit.*, s. 7.

4.1.4. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE A JAKOŚĆ ŻYCIA I DOBROSTAN (WELL-BEING) DZIECI

Badania jakości życia, które bezpośrednio przyczyniły się do ukształtowania koncepcji jakości życia (*quality of life*) i subiektywnie postrzeganego dobrostanu (*well-being*) zaczęły się rozwijać w latach 70. XX w. w Stanach Zjednoczonych w ramach tzw. ruchu wskaźników społecznych, którego początki sięgają lat 30. XIX wieku. Istotne były i są tu kwestie zastosowania wyników badań do celów aplikacyjnych – inicjowania zmiany społecznej i ewaluowania projektów wprowadzających zmiany⁴¹. Za Martą Petelewicz przyjmujemy w raporcie, że na jakość życia składają się dwa elementy – dobrobyt i dobrostan⁴². Choć ostatnie pojęcie – *well-being* – funkcjonuje w literaturze niezależnie, jednak w obu przypadkach mamy do czynienia z podobnymi wymiarami analitycznymi: określa się na przykład poziom oraz jakość życia i dobrostanu, a także czynniki chroniące i czynniki ryzyka⁴³. Większość definicji jakości życia obejmuje ujawniane w badaniach subiektywne wymiary takie jak: dobrostan emocjonalny, zdrowie, relacje rodzinne i społeczne, dobrobyt materialny i pracę zawodową lub inne formy aktywności. Cummins do wyliczenia tego dołącza jeszcze: a/ bezpieczeństwo (*safety*) rozumiane zarówno jako poczucie bezpieczeństwa, jak i kontroli, niezależności, autonomii, świadomości swoich praw oraz możliwość zachowania prywatności oraz b/ funkcjonowanie w społeczności obejmujące zarówno cechy przypisane tj. wykształcenie czy klasę społeczną, ale także samoocenę oraz zdolność do działania (Cummins za Petelewicz 2016: 26).

Jak podkreśla Marta Petelewicz, jednym z niewielu spójnych i szeroko akceptowanych podejść teoretycznych wobec jakości życia jest koncepcja Allardta *having – loving – being*. Koncepcja ta, nawiązując do potrzeb jednostek (*having* – podstawy materialne, *loving* – potrzeby miłości, przynależności, etc., *being* – samorealizacji), obejmuje różne sfery życia – zarówno ekonomiczną, jak i społeczną, w tym wymiar relacji z innymi w grupach pierwotnych oraz wymiar psychologiczny – samooceny i zadowolenia z otoczenia, w jakim żyje jednostka⁴⁴.

41 Petelewicz, op. cit., s. 13-17; Shek D., Wu F., 2018, *The Social Indicators Movement: Progress, Paradigms, Puzzles, Promise and Potential Research Directions, An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement, An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement* Shek, Wu 2018

42 Petelewicz, op. cit., s. 21.

43 Denby W.R., Testa M.F., Alford K.A. I inni, 2017, *Protective Factors as Mediators and Moderators of Risk Effects on Perceptions of Child Well-Being in Kinship Care*, *Child Welfare*. 2017, Vol. 95 Issue 4, p 111-136.

44 Petelewicz, op. cit., s. 28-29.

Podjęcie jakości życia znajduje zastosowanie w analizach jakości życia dzieci, zarówno ilościowych (*child social indicators*), jak i jakościowych⁴⁵. W odniesieniu do jakości życia dzieci mamy do czynienia z dwoma nurtami o charakterze przede wszystkim badawczym – ogólnej jakości życia dzieci (raport ten wpisuje się właśnie w tę orientację) oraz bardzo popularnym obecnie nurtem badań jakości życia w odniesieniu do kwestii zdrowia dzieci, w tym zdrowia psychicznego⁴⁶. Generalnie stwierdzić można, że w analizach jakości życia (lub dobrostanu) dzieci ramy pojęciowe tworzą same dzieci traktowane jako eksperci (*knowers*), współprojektanci badań w projektach, do jakich zapraszają ich dorośli. Z badań tego typu prowadzonych np. w Australii wynika, że definiując dobrostan dzieci wskazują znaczenie więzi z rodziną, przyjaciółmi i środowiskiem społecznym podkreślając kwestie takie jak zaufanie i szacunek oraz wzajemność takich więzi opartych na „emocjonalnej solidarności” (*affective solidarity*)⁴⁷.

Generalnie rzecz biorąc, perspektywa jakości życia dzieci daje podstawy do konceptualizacji i badań empirycznych wykluczenia społecznego w odniesieniu do ograniczeń, braków, barier związanych z zapewnieniem dzieciom warunków odpowiednich dla ich potrzeb rozwojowych oraz określaniem czynników chroniących i czynników ryzyka w osiągnięciu pełnego potencjału dziecka jako osoby stającej się pełnoprawnym dorosłym członkiem społeczeństwa.

4.1.5. EVIDENCE-BASED APPROACH, POLICY-ORIENTED APPROACH W UE A WYMIARY WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO, WSKAŹNIKI WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO I SKALE DEPRYWACJI

Obie krótko scharakteryzowane powyżej orientacje stanowić mogą i w rzeczywistości stanowią podstawę badań dla celów projektowania i wdrażania inkluzyjnej polityki społecznej, także w zakresie przeciwdziałania biedzie i wykluczeniu społecznemu najmłodszych członków społeczności europejskiej oraz w działaniach UNICEF. W roku 2005 podczas prezydencji Luksemburga w ramach inicjatywy „Taking forward the EU Social Exclusion Process” wskazano znaczenie monitorowania sytuacji dzieci w odniesieniu do decyzji politycznych (*child mainstreaming*) i proponowano wprowadzenie przynajmniej jednego wspólnego wskaźnika odnoszącego się do jakości życia dzieci.

45 Np., Petelewicz, *op. cit.*; Shek i Wu, *op. cit.*

46 Petelewicz, *op. cit.*, s. 52.

47 Fattore T., Mason J., *The Significance of the Social for Child Well-Being*, CHILDREN & SOCIETY vol. 31, (2017) pp. 276–289, DOI:10.1111/chso.12205.

Kolejne inicjatywy w zakresie dokumentów programowych dotyczących dzieci formułowane przez różne instancje UE – przyjmując, że status społeczno-ekonomiczny jest kluczowy dla dobrostanu dziecka – koncentrowały się na kwestiach zapobiegania biedzie najmłodszych⁴⁸. Kwestia wykluczenia społecznego dzieci i nastolatków pojawiła się jako osobny, wyraźnie wyodrębniony problem w Zaleceniu Komisji Europejskiej pt. „Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji” z dnia 20 lutego 2013 roku⁴⁹. Ideą przewodnią Zalecenia jest: „stać na straży praw dziecka, walczyć z wykluczeniem społecznym oraz dyskryminacją, a także wspierać sprawiedliwość społeczną i ochronę socjalną”. W Rekomendacji tej wskazano trzy kluczowe filary zintegrowanych strategii: 1/ dostęp do odpowiednich zasobów osiągany m.in. poprzez wspieranie aktywności zawodowej rodziców i zapewnienie odpowiednich warunków życia poprzez łączenie świadczeń pieniężnych i rzeczowych, 2/ dostęp do usług wysokiej jakości i po przystępnych cenach – istotne są tu przede wszystkim kwestie edukacji, wczesnej interwencji, opieki nad dziećmi, szeroko definiowanego zdrowia, zapewnienia odpowiednich warunków mieszkaniowych i bytowych, zapobiegania instytucjonalizacji poprzez rozwój alternatywnych sposobów sprawowania opieki nad dzieckiem i młodymi osobami wchodzącymi w dorosłość; 3/ prawo dzieci i nastolatków do udziału w różnych zajęciach, w tym wprowadzanie mechanizmów promujących partycypację. Realizacja wytycznych i zaleceń Unii Europejskiej przebiega w krajach członkowskich w sposób zróżnicowany, co udowadnia monitoring wdrażania w/w Zalecenia⁵⁰. Polska w urzeczywistnianiu priorytetu, jakim jest dobrostan dzieci jest ciągle jeszcze „po środku drogi”. Niewątpliwie nasz kraj dysponuje podstawami prawnymi teoretycznie tworzącymi ramy dla zapobiegania wykluczeniu społecznemu dzieci i młodzieży. Jednocześnie jednak osiągnięcie wytyczonych w Zaleceniu celów utrudniają bariery

48 Warzywoda-Kruszyńska W., 2012, *Unia Europejska wobec biedy dzieci i jakości ich życia*, w: W. Warzywoda-Kruszyńska (red.), *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne*, Łódź: WUŁ, s. 14-17.

49 Dz. U. L 59 z 2.3.2013, 2013/112/UE: *Zalecenie Komisji z dnia 20 lutego 2013 r. Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji*, Dziennik Urzędowy UE, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32013H0112>.

50 Frazer H., E. Marlier, 2014, *Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage. A study of national Policies, Network of Independent Experts on Social Exclusion*, European Commission, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1025&langId=en&newsId=2061&moreDocuments=yes&tableName=news>; Topińska I., 2014, *Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage. A Study of* <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1025&langId=en&newsId=2061&moreDocuments=yes&tableName=news> National Policies. Poland; Frazier H., Marlier E., 2017, *Progress across Europe in the implementation of the 2013 EU Recommendation on 'Investing in children: Breaking the cycle of disadvantage' A study of national policies 2017*, European Commission, <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=8032&furtherPubs=yes>

o charakterze świadomościowym, politycznym, instytucjonalnym, ekonomicznym, ideologicznym, a sytuacja dzieci i młodzieży zagrożonej wykluczeniem jest różnicowana w wymiarze terytorialnym⁵¹.

Badania zagrożenia wykluczeniem społecznym bądź ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz monitoring działań i środków zaradczych opierać się muszą na precyzyjnie dobranych wskaźnikach. Stąd zarówno w perspektywie poznawczej, jak i aplikacyjnej, użyteczne są konceptualizacje wykluczenia społecznego oparte na charakterystykach poszczególnych jego wymiarów. Zazwyczaj wymienia się tu zdrowie, obszary deprywacji, dostęp do edukacji, warunki mieszkaniowe, poziom alfabetyzacji, dostęp do usług publicznych i prywatnych oraz uczestnictwo społeczne z uwzględnieniem korzystania z Internetu⁵². Z wielu propozycji konceptualizacji wymiarów wykluczenia⁵³ przytoczmy trzy, które mogą znaleźć zastosowanie w niniejszym raporcie. Pierwsza to Bristol Social Exclusion Matrix (B-SEM), wyznaczająca trzy obszary podzielone na kolejne sfery, istotne w przebiegu życia jednostki: 1/ zasoby (materialne/ekonomiczne; dostęp do usług publicznych i na rynku prywatnym; zasoby społeczne), 2/ partycypacja (ekonomiczna; społeczna; polityczna i obywatelska; kultura, edukacja i umiejętności) oraz 3/ jakość życia (zdrowie i dobrostan; środowisko życiowe; przestępczość, narażenie na szkody, kryminalizacja)⁵⁴. Druga to schemat używany w projekcie WZLOT⁵⁵, w którym wyróżniono: wykluczenie ekonomiczne (ograniczone zasoby materialne, złe warunki mieszkaniowe), przestrzenne

51 Golczyńska-Grondas A., 2014, *Nastolatki zagrożone wykluczeniem społecznym w Polsce 2014 w kontekście Zalecenia Komisji Europejskiej – Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji*. Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – wspólnie budujemy Europę Socjalną”. Organ zlecający: Polski Komitet Europejskiej Sieci Przeciwdziałania Ubóstwu (European Anti-Poverty Network), http://www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2014/07/Ekspertyza_A_Golczy%C5%84ska-Grondas.pdf.

52 Levitas i inni, *op. cit.*, s. 34.

53 Np. Levitas i inni, *op. cit.* rozdział III.

54 Bradshaw za: Levitas i inni, *op. cit.*

55 Projekt „Wzmocnić szanse i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców miast województwa łódzkiego” prowadzony był w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego pod kierownictwem Wielisławy Warzywody-Kruszyńskiej w latach 2008-2010. Badaniem objęto Łódź oraz 6 największych miast województwa: Bełchatów, Radomsko, Pabianice, Piotrków Trybunalski, Tomaszów Mazowiecki i Zgierz. W ramach projektu zrealizowano cztery panele badawcze oparte na desk research, analizach ilościowych i jakościowych, dotyczące zagrożenia biedą i wykluczeniem wśród: a/ dorosłych mieszkańców enklaw biedy (główny realizator Bogdan Jankowski), b/ uczniów VI klas szkół podstawowych (główna realizatorka Marta Petelewicz), c/ dzieci niepełnosprawnych (główna realizatorka Joanna Dytrych), d/ nastoletnich rodziców (główna realizatorka Paulina Bunio-Mroczek). Warzywoda-Kruszyńska W., Golczyńska-Grondas A., 2010, *Wzmocnić szanse i osłabić transmisję biedy wśród mieszkańców miast województwa łódzkiego – WZLOT. Raport końcowy + Rekomendacje*, Łódź: Wydawnictwo Biblioteka, IS UŁ.

(zamieszkiwanie w zubożałym sąsiedztwie), zdrowotne (brak dostępu/ograniczony dostęp do opieki zdrowotnej, zły stan zdrowia), edukacyjne (ograniczony dostęp do systemu edukacji, gorsze wyniki szkolne), partycypacyjne (brak uczestnictwa w życiu obywatelskim, religijnym), instytucjonalne (korzystanie z instytucji pomocowych, dyskryminacja przez pracowników instytucji, niekorzystanie z instytucji „maistreamowych”), kulturowe (ograniczenia w korzystaniu z dóbr kultury), relacyjne (zawężenie nieformalnych kontaktów społecznych)⁵⁶. Trzecia konceptualizacja wymiarów wykluczenia dotyczy już bezpośrednio dzieci oraz młodzieży i pochodzi z brytyjskiego dokumentu rządowego „Every Child Matters” opublikowanego w roku 2003⁵⁷, w którym wymienia się 5 obszarów sformułowanych raczej w odniesieniu do potencjałów niż deficytów – 1/ pozostawanie w zdrowiu (*being healthy/be healthy*), 2/ bezpieczeństwo i ochrona (*safety and security/stay safe*), 3/cieszenie się życiem i osiągnięcia (*enjoying and achieving/enjoy and achieve*), 4/ społeczna i obywatelska partycypacja (*social and civic participation/, make a positive contribution*), 5/ ekonomiczny dobrostan (*economic well-being/achieve economic well-being*)⁵⁸.

Za autorami brytyjskiego raportu na temat wykluczenia społecznego jako wielowymiarowego zjawiska podkreślić należy, że badania wykluczenia społecznego dzieci wymagają szczególnego doboru wskaźników. Przykładowo można podać tu wskaźniki odnoszące się do wymiaru zdrowia (np. śmiertelność niemowląt, wskaźniki dotyczące otyłości czy też używania tytoniu dla preadolescentów, dane dotyczące szkód zdrowotnych powstałych w wyniku zranienia, samobójstw i prób samobójczych dzieci i młodzieży), dane dotyczące edukacji, wskaźniki dotyczące wykroczeń i przestępstw popełnianych przez nieletnich i wskaźniki instytucjonalizacji, w tym instytucjonalizacji młodocianych przestępców. Istotną kwestią jest także określenie czynników ryzyka. Na przykład w inicjatywie „Every Child Matters” wymienia się czynniki takie jak etniczność, sąsiedztwo, płeć, niepełnosprawność oraz środowisko rodzinne z uwzględnieniem struktury rodziny, zawodu rodziców/opiekunów i dochodu⁵⁹. Richardson i Bradshaw podkreślają z kolei znaczenie systemu rodzinnego wskazując, że w krajach rozwiniętych ryzyko biedy i deprywacji jest wyższe wśród rodzin migrantów, rodzin monoparentalnych i wielodzietnych, zwłaszcza w środowiskach miejskich, w rodzinach o niskiej intensywności pracy i niskim poziomie

56 Bunio-Mroczek P., 2016, *Wczesne rodzicielstwo – zagrożenie czy szansa. Nastoletni rodzice z łódzkich enklaw biedy*, Łódź: WUŁ, s. 82-87.

57 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/272064/5860.pdf

58 Every Child Matters za: Levitas i inni, *op. cit.*, s. 39.

59 Za: Levitas i inni, *op. cit.*, s. 38-39.

wykształcenia dorosłych⁶⁰. Podkreślić w tym miejscu należy – co nieco komplikuje kwestię wymiarów i wskaźników ekskluzji społecznej – że wykluczenie to nie tylko kwestia ubóstwa, ale także niepełnosprawności czy etniczności, a zaniedbane dzieciństwo to nie tylko dzieciństwo w enklawie biedy, ale także np. dzieciństwo „przeinwestowane” lub też opuszczone emocjonalnie w związku z funkcjonowaniem społecznym i emocjonalnym rodziców/opiekunów.

Zastosowanie określonych wskaźników daje podstawy empiryczne do formułowania koncepcji komplementarnych wobec wykluczenia społecznego takich jak koncepcja relatywnej czy też wielowymiarowej deprivacji⁶¹, skal deprivacji czy też skal dziecięcej biedy. Przytoczmy tu przykład wyznaczania stóp deprivacji obszarowej lub biedy obszarowej (*rate dimensional deprivation rate lub dimensional poverty rate* w analizach biedy dzieci w UE prowadzonych przez Chzhen i współpracowników. Wskaźnik ten definiowany jest jako udział dzieci w ogólnej populacji, które nie mają dostępu do jednego z wymienionych dalej obszarów: odżywianie, odzież, zasoby edukacyjne, aktywności społeczne, dostęp do informacji, odpowiednie warunki mieszkaniowe (*quality of housing*). Wielowymiarową biedą dotknięte są dzieci, które pozbawione są dostępu do przynajmniej dwóch z wymienionych obszarów (*multidimensional child poverty rate*)⁶². W badaniach WZLOT realizowanych w największych miastach województwa łódzkiego posłużono się wskaźnikiem wielowymiarowej deprivacji – badani szóstoklasiści doświadczali deprivacji tego typu, jeżeli wskazywali brak czterech z następujących, tworzących indeks biedy „elementów”: posiadanie własnego łóżka, posiadanie własnego biurka, dostęp do Internetu w domu, regularna kontrola uzębienia u stomatologa, odwiedzanie kolegów szkolnych w domu, bycie odwiedzanym przez nich w domu, posiadanie samochodu w gospodarstwie domowym, co najmniej jeden pracujący rodzic/opiekun⁶³.

Przyjmując jako podstawę podejście oparte na prawach i na jakości życia dzieci, w raporcie tym proponujemy następujący schemat analityczny wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży:

60 Richardson and Bradshaw, 2012 za: Richardson D., 2018, *Key Findings on Families, Family Policy and the Sustainable Development Goals. Synthesis Report*. May 2018, United Nations Children's Fund (UNICEF).

61 Guio *et al.*, 2012, 2016 za Chzhen i in., *op. cit.*

62 Chzhen i inni, *op. cit.*, s. 8.

63 Petelewicz M., Warzywoda-Kruszyńska W., 2010, *Bieda w dzieciństwie jako zagrożenie biedą i wykluczeniem społecznym w przyszłości*, Łódź: Wydawnictwo Biblioteka, s. 43.

Rysunek 1. Schemat analityczny wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie RCPS Łódź, Załącznik nr 2 - Szczegółowy Opis Przedmiotu Zamówienia do Zapytania ofertowego na usługę wykonania prac naukowo-badawczych celem przeprowadzenia badania naukowego pn. Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego, Łódź 2018, s. 6.

4.1.6. KONSEKWENCJE WYKLUCZENIA SPOŁECZNEGO DZIECI I MŁODZIEŻY

W większości państw UE dzieci stanowią zbiorowość najbardziej narażoną na ubóstwo i wykluczenie społeczne. Konsekwencje procesów marginalizacyjnych dotyczą nie tylko jednostek i grup społecznie wykluczonych, lecz wpływają równie istotnie na funkcjonowanie całego społeczeństwa. W wymiarze indywidualnym dorastanie w biedzie i wykluczeniu społecznym przynosi konsekwencje poznawcze, emocjonalne i fizyczne, blokując potencjał rozwojowy i znacząco wpływając na życie dorosłe we wszystkich jego wymiarach – doświadczenie to czasem porównuje się w skutkach do skutków udaru mózgu przebytego w okresie dorosłości (za Bunio-Mroczek 2016). W literaturze mówi się także o zwiększonym zagrożeniu złym stanem zdrowia, niepełnosprawnością, a nawet zmniejszeniem długości życia⁶⁴). Istotne jest także powiązanie wykluczenia społecznego z doświadczaniem stygmatyzacji i dyskryminacji ze strony jednostek, w tym pracowników instytucji reprezentujących główny nurt społeczeństwa. Straty społeczne to wysokie koszty ekonomiczne, jakie ponosi społeczeństwo w związku ze złym stanem zdrowia i długotrwałymi problemami zdrowotnymi osób wykluczonych w dzieciństwie oraz z większym zapotrzebowaniem na zasiłki i usługi publiczne. Jednocześnie, inwestycje w redukcję ubóstwa i wykluczenia dzieci i młodzieży to mniejsze koszty w przyszłości. Jak dowodzi Coote koszty związane z rozpadem rodzin, złym stanem zdrowia fizycznego i umysłowego są o wiele wyższe niż wczesna interwencja lub profilaktyka⁶⁵. Wykluczenie dzieci i młodzieży w sposób szczególny podważa idee solidarności i spójności społecznej oraz poprzez blokowanie osobistych potencjałów ogranicza także rozwój społeczeństwa (Ku lepszej jakości życia dzieci: 10). W Polsce, w latach 90. XX wieku część badaczy biedy i wykluczenia społecznego żywiło przekonanie, że z biednych dzieci wyrastają biedni dorośli. Wydaje się, że obecnie pogląd ten można z łatwością zakwestionować, nawet na podstawie danych statystycznych. Polskie dzieci nie są obecnie *en mass* w relatywnie złej sytuacji, jednak cały czas znacząca ich liczba pozostaje w sytuacji zagrożenia biedą, wykluczeniem społecznym czy też nie ma zagwarantowanych równych szans w dostępie do dóbr i usług.

Istotne jest przy tym, w jaki sposób myśli się o dzieciach i młodzieży zagrożonych wykluczeniem. Jaki dyskurs obowiązuje w instytucjach europejskich,

64 Np. *Ku lepszej jakości życia europejskich dzieci. Ubóstwo dzieci w Europie*, 2013, Eurochild i EAPN, s. 9-10; *Zalecenie KE Inwestowanie... op. cit.*; Hoelscher, 2004 za *Ku lepszej jakości...*, s. 9-10.

65 Coote, A., 2012, *The Wisdom of Prevention: Long-term planning, upstream investment and early action to prevent harm*, Londyn: New Economics Foundation.

krajowych, lokalnych? Jakże przekładające się na konkretne praktyki postawy wobec zagrożonych wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży mają pracownicy systemów kultury? Badania jakościowe oraz ekspertyzy⁶⁶, że Polsce ciągle daleko do *child mainstreaming* i *child's rights mainstreaming* jako zasady organizującej praktyki instytucji pomocowych.

Podkreślić należy, że badania z udziałem dzieci i młodzieży rodzą szczególne problemy metodologiczne i etyczne. W przypadku dzieci zagrożonych wykluczeniem społecznym problemy te stają się jeszcze istotniejsze. Niemniej jednak, w kontekście podejścia do praw dziecka oraz orientacji jakości życia uznać należy, że badania, takie jak przeprowadzone w ramach niniejszego projektu, prowadzone z udziałem dzieci – przy zachowaniu standardów etycznych, zwłaszcza dotyczących podmiotowego traktowania respondentów – stwarzają możliwość realizacji prawa do partycypacji w życiu społecznym oraz do wyrażania własnych opinii i poglądów. To dzieci stają się najlepszym i wiarygodnym źródłem informacji na temat swojej sytuacji życiowej i to ich wypowiedzi dorośli powinni brać pod uwagę projektując kolejne rozwiązania polityki społecznej.

66 Tarkowska E., *Ubóstwo dzieci w Polsce*, ekspertyza dla EAPN Polska, <http://www.eapn.org.pl/expert/files/Ubostwo%20dzieci.pdf>; Warzywoda-Kruszyńska i Golczyńska-Grondas, *op. cit.*; Górniak K., Kalbarczyk A., 2013, *Ukryty problem – obraz biedy w dyskursie szkolnym*, w: Tarkowska E. (red.), 2013, *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN; Kalbarczyk A., 2013, *Wizje biedy i wykluczenia społecznego w praktyce polskiego systemu pomocy społecznej*, w: Tarkowska E. (red.), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN; Golczyńska-Grondas 2014, *op. cit.*

4.2. SZCZEGÓŁOWY OPIS KONCEPCJI BADANIA

Głównym celem badania *Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego* jest diagnoza zjawiska wykluczenia społecznego doświadczanego przez dzieci i młodzież zamieszkującą województwo łódzkie. W ramach badania dokonana została wszechstronna ocena funkcjonowania nastolatków – uczniów szkół podstawowych oraz średnich mieszkających (kształcących się) na terenie województwa łódzkiego, w tym pochodzących ze środowisk narażonych na wykluczenie społeczne. Niniejszy projekt, jego wyniki i rekomendacje pozwolą poprawić istniejące oraz zaplanować nowe działania opiekuńczo-wychowawcze, edukacyjne i profilaktyczne we wszystkich obszarach istotnych z punktu widzenia funkcjonowania dzieci i młodzieży.

Podmiotem niniejszego projektu są uczniowie VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich z województwa łódzkiego. Ze względu na specyficzne potrzeby i sytuację społeczną oraz kompetencje komunikacyjne uczniów, z próby wykluczone zostały szkoły specjalne. By zyskać szerszą perspektywę wywiady przeprowadzono również z wychowawcami uczniów z oddziałów objętych badaniem oraz psychologami, którzy zajmują się dziećmi i młodzieżą.

Do realizacji celu głównego wykorzystano następujące cele szczegółowe:

- 1) analizę zagrożenia wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży w ramach: dostępu do zasobów, uczestnictwa w różnych sferach życia społecznego oraz jakości życia, z uwzględnieniem następujących wymiarów:
 - a. warunków życia,
 - b. zdrowia, w tym zachowań ryzykownych,
 - c. relacji rodzinnych,
 - d. relacji rówieśniczych,
 - e. szkoły,
 - f. aktywności pozaszkolnej,
 - g. dobrostanu psychicznego;
- 2) charakterystykę badanej populacji poprzez zmienne niezależne:
 - a. charakterystykę badanych klas,
 - b. ocenę statusu społeczno-ekonomicznego rodziny respondenta, tj.:
 - sytuacji materialnej rodziny,
 - sytuacji zawodowej rodziców/opiekunów,
 - wykształcenia rodziców/opiekunów,
 - c. miejsca zamieszkania,
 - klasy miejscowości zamieszkania,
 - charakterystyki okolicy zamieszkania,

- d. płci,
 - e. wieku,
 - f. typu szkoły;
- 3) analizę zależności przyczynowo-skutkowych pomiędzy zmiennymi niezależnymi a wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży;
 - 4) rekomendacje dotyczące działań profilaktycznych, edukacyjnych, opiekuńczych, wychowawczych wobec dzieci i młodzieży zagrożonych wykluczeniem społecznym i doświadczających tego zjawiska.

Główne pytania, które postawiono w niniejszym projekcie, to:

1. Jaka jest skala zjawiska wykluczenia społecznego uczniów z województwa łódzkiego?
2. Czym charakteryzuje się wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży w poszczególnych obszarach?
3. Jaka jest głębokość zjawiska wykluczenia społecznego uczniów z województwa łódzkiego w poszczególnych obszarach?
4. Jakie czynniki w największym stopniu wpływają na wykluczenie społeczne uczniów (w perspektywie całościowej i poszczególnych obszarów)?
5. Jakie są najczęściej występujące wzory wykluczenia dzieci i młodzieży?
6. W jakich działaniach wspierających integrację społeczną uczestniczą uczniowie z województwa łódzkiego?
7. Jakie działania wobec uczniów zagrożonych wykluczeniem społecznym są podejmowane przez instytucje systemu edukacji i inne instytucje i organizacje?
8. Jakie są potrzeby działań wychowawczych, opiekuńczych, edukacyjnych oraz profilaktycznych na rzecz dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego doświadczających wykluczenia oraz narażonych na wykluczenie społeczne?

4.3. METODY I TECHNIKI BADAWCZE

Aby w pełni zrealizować cele badania i odpowiedzieć na postawione pytania, w projekcie zastosowano zasadę triangulacji perspektyw i metod badawczych wykorzystując metody ilościowe i jakościowe. Przeprowadzono następujące badania: analizę danych zastanych, badanie uczniów ankietą audytoryjną, pogłębione wywiady indywidualne z wychowawcami oraz formularz do samodzielnego wypełnienia dla wychowawców, a także pogłębione wywiady indywidualne z psychologami.

4.3.1. ANALIZA DANYCH ZASTANYCH

Równoległe z realizacją badań terenowych prowadzona była tzw. analiza *desk research*, czyli analiza danych zastanych. Pozyskane w ten sposób informacje stanowią tło i uzupełnienie dla prowadzonego badania i analiz przygotowywanych na danych pierwotnych.

Do analizy danych zastanych wykorzystane zostały dane dostępne w Rejestrze Szkół i Placówek Oświatowych i w Systemie Informacji Oświatowej – SIO (stan na dzień 30 września 2017 r. lub wcześniejszy):

- typ szkoły,
- liczba placówek edukacyjnych,
- ogólna liczba uczniów,
- liczba uczniów w podziale na roczniki i klasy,
- uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w roku szkolnym 2016/2017 wg SIO stan na 30.09.2016 r.

Korzystano również z danych GUS (np. ogólne dane nt. województwa łódzkiego, klasy miejscowości).

Do analiz wykorzystano również dane udostępnione przez Ministerstwo Edukacji Narodowej oraz Regionalne Centrum Polityki Społecznej z Łodzi.

4.3.2. BADANIE WŚRÓD UCZNIÓW – ANKIETA AUDYTORYJNA

Badaniem ilościowym planowano objąć min. 2000 uczniów: 1000 w szkołach podstawowych – klasy VI oraz 1000 w szkołach średnich – klasy II. Ostatecznie w zbiorze znalazło się 2011 ankiet: 1005 ze szkół podstawowych i 1006 ze szkół średnich (79 ankiet zostało usuniętych ze względu na zbyt dużą liczbę braków danych). Badanie przeprowadzono w 100 oddziałach klasowych (50 w szkołach podstawowych i 50 w szkołach średnich).

Operatem losowania była lista szkół z bazy SIO (stan na dzień 30.09.2017 r.) zawierająca informacje o liczbie uczniów oraz liczbie klas w każdej ze szkół.

Zastosowano następujące zmienne warstwujące (dodatkowo dołączone do operatu SIO z danych GUS):

- wielkość miejscowości (wieś, miasta do 40 tysięcy mieszkańców, miasta powyżej 40 tysięcy mieszkańców, Łódź);
- typ szkoły (szkoła podstawowa, branżowa szkoła I stopnia – poprzednio zasadnicza szkoła zawodowa, liceum ogólnokształcące, technikum). Z typów szkół utworzono grupy: szkoły podstawowe oraz szkoły średnie.

W pierwszym etapie doboru wylosowano szkoły. W każdej z grup (szkoły podstawowe oraz szkoły średnie) wylosowano po 50 placówek – łącznie 100. Alokacja próby na poziomie typów szkół (wewnątrz grup) była proporcjonalna do rozkładu populacji. Dobór placówek zrealizowany został przy pomocy schematu systematycznego w warstwach, z elementami uporządkowanymi wg rozkładu terytorialnego (nr TERYT) wewnątrz warstw opisanych powyżej, z prawdopodobieństwem proporcjonalnym do liczby klas w danej szkole.

Zastosowanie takiego schematu doboru placówek pozwoliło uzyskać reprezentatywną i zróżnicowaną terytorialnie (schemat systematyczny na operacie uporządkowanym wg TERYT) próbę szkół.

W drugim etapie doboru podczas rekrutacji szkół do badania w każdej z wylosowanych szkół wytypowano jedną klasę. Operatem doboru była lista klas spełniających kryteria badania w danej szkole (wszystkie oddziały z danego rocznika – VI klasy w szkołach podstawowych i II klasy w szkołach średnich). Dobór zrealizowany został według schematu prostego, przy pomocy generatora liczb losowych.

Badania w szkołach poprzedzone zostały szczegółowo zaplanowanym pilotażem. Ankieta audytoryjna dla uczniów w pierwszym etapie została skonsultowana przez zespół projektowy Wykonawcy i Zamawiającego oraz psychologa i pedagoga. Zadaniem ekspertów była ocena, czy pytania i treści zawarte w ankiecie odpowiadają możliwościom poznawczym i kompetencjom respondentów (objęło to m.in. weryfikację merytoryczną słownictwa czy sformułowań pod kątem bezpieczeństwa psychologicznego, dostosowania do poziomu językowego odbiorców, weryfikację techniczną konstrukcji ankiety pod kątem przejrzystości pytań i sposobu udzielania odpowiedzi).

Wówczas też podjęto decyzję o konieczności przygotowania dwóch wersji ankiety: oddzielne kwestionariusze dla uczniów szkół podstawowych i uczniów szkół średnich. Z ankiety dla młodszych uczniów usunięto pytania związane z inicjacją seksualną.

W kolejnym etapie przeprowadzono pilotaż ankiety audytoryjnej z uczniami w wymiarze indywidualnym i grupowym. Badanie pozwoliło sprawdzić, czy pytania były zrozumiałe dla uczniów i odpowiednio sformułowane, czy udzielane odpowiedzi były adekwatne do poszukiwanych informacji, czy ankieta wyczerpywała temat i czy nie zidentyfikowano jakichś braków np. dotyczących możliwych odpowiedzi. Sprawdzone też poprawność zaplanowanej procedury badawczej, a także czas potrzebny na realizację badania.

Badania właściwe odbyły się w dniach 6-22 czerwca 2018 r. W wylosowanych klasach do badania zaproszono wszystkich uczniów obecnych w szkole w dniu realizacji badania. Badanie zostało przeprowadzone w formie audytoryjnej przy pomocy papierowych ankiet. Zadaniem ankietera było wyjaśnienie celu badania, sposobu wypełniania ankiet, rozdanie, a następnie zebranie wypełnionych kwestionariuszy. Badanie trwało ok. 45 min.

Nie wszystkie szkoły wylosowane do badania zgodziły się wziąć w nim udział. W sytuacji odmów zastępowano je szkołami wylosowanymi do próby rezerwowej. Badanie udało się zrealizować w 41 szkołach z próby podstawowej i 59 szkołach z próby rezerwowej.

4.3.3. BADANIE WŚRÓD WYCHOWAWCÓW I PSYCHOLOGÓW

Badania z wychowawcami przeprowadzono zarówno metodą ilościową, jak i jakościową. Przed badaniem właściwym przeprowadzono pilotaż narzędzi dla wychowawców – formularz do samodzielnego wypełnienia oraz scenariusz indywidualnego wywiadu pogłębionego. Papierowy formularz do samodzielnego wypełnienia został przekazany i następnie zebrany od wychowawców wszystkich oddziałów klasowych poddanych badaniu ankietą audytoryjną. Badanie przeprowadzono wśród 100 wychowawców w czasie realizacji badania ilościowego z uczniami. W formularzu znalazły się pytania dotyczące badanego oddziału klasowego. Wypełnienie go zajmowało ok. 15 min.

Wychowawców badanych klas zaproszono również do badania jakościowego prowadzonego w formie indywidualnych wywiadów pogłębionych. Badaniem objęto połowę wychowawców (50 osób), z czego połowę wywiadów przeprowadzono z wychowawcami klas ze szkół podstawowych i połowę z wychowawcami klas ze szkół średnich. Czas trwania takiego wywiadu – to ok. 60 min.

W celu zapewnienia różnorodnych perspektyw badawczych przeprowadzone zostały także badania jakościowe z psychologami. Przeprowadzono trzy indywidualne wywiady pogłębione z psychologami z woj. łódzkiego, którzy na co dzień pracują z dziećmi i młodzieżą szkolną. Wywiady z psychologami trwały ok. 60 min.

4.4. UWAGI ANALITYCZNE

Na etapie analizy przygotowana została waga porządkująca relacje pomiędzy badanymi grupami (uczniami VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich). Ważenie jest standardową procedurą służącą skorygowaniu struktury próby zrealizowanej, tak by w jak największym stopniu odzwierciedlała strukturę populacji. Waga pozwoliła na skorygowanie danych ze względu na typ miejscowości i typ szkoły.

Badaniem objęto uczniów VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich, w związku z czym dane w raporcie prezentowane będą oddzielnie dla każdej z tych grup. Nie znajduje tutaj zastosowania prezentowanie wyników dla ogółu badanych, ponieważ wnioskowanie o uczniach z woj. łódzkiego wyłącznie na podstawie dwóch badanych roczników nie jest uprawnione. W podobny sposób prowadzone są wśród uczniów badania m.in. ESPAD i prezentowane wyniki tych badań.

W części dotyczącej wyników badań prezentowane są tabele i wykresy z badania ilościowego wśród uczniów oraz cytaty z wywiadów prowadzonych w ramach badań jakościowych z wychowawcami i psychologami.

Poniżej znajduje się podsumowanie skrótów najczęściej wykorzystywanych w raporcie.

Tabela 1. Skrótly wykorzystane w raporcie

Skrót/pojęcie	Rozwinięcie/wyjaśnienie
BMI	Body Mass Index – wskaźnik masy ciała
BS	Branżowa szkoła I stopnia
ESPAD	Badanie „European School Survey Project on Alcohol and Drugs”
GUS	Główny Urząd Statystyczny
LO	Liceum ogólnokształcące
PPP	Poradnia psychologiczno-pedagogiczna
PWD	Placówka Wsparcia Dziennego
SP	Szkoła podstawowa
T	Technikum
vlog	Video Blog: blog prowadzony przy pomocy filmów multimedialnych udostępnianych online
vs	versus - łac. kontra

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza danych ilościowych

Dane z ankiet papierowych zostały przeniesione do formatu cyfrowego. W tym celu PBS wykorzystuje specjalny program umożliwiający wprowadzanie ankiet w sposób zapewniający kontrolę wprowadzanych danych i minimalizuje ryzyko popełnienia błędu (np. poprzez odpowiednie przygotowane filtry i maski kontrolne). Dane z ankiet papierowych zostały przeniesione do zbiorów w formie pliku *.sav (format danych SPSS) oraz *.dat, czyli danych zorganizowanych w zmienne i obserwacje.

Po przygotowaniu zbiorów danych z badań ilościowych przeprowadzono analizę i interpretację zebranego materiału (m.in. czyszczenie zbiorów danych, kodowanie pytań otwartych i półotwartych, przygotowanie zmiennych do analiz). Do analizy zebranego materiału wykorzystano programy SPSS, LISREL oraz MS Excel.

W projekcie wykorzystano zarówno podstawowe, jak też zaawansowane metody analizy danych. Większość pytań zawartych w ankietach (audytoryjnej i formularzu dla wychowawców) miała charakter zamknięty, dlatego punktem wyjścia analizy danych było zapoznanie się z częstością występowania poszczególnych wariantów badanej zmiennej (lub zmiennych), czyli z rozkładem częstości tej zmiennej (zmiennych). Efektem analizy rozkładu częstości było między innymi ujęcie danych w kategorie i wskazanie liczby obserwacji w obrębie każdej kategorii. Profile kategorii badanych zostały opisane m.in. za pomocą procentów czy średnich, a następnie porównane.

W badaniach społecznych powszechnie stosowaną techniką analizy danych jest analiza zależności w ujęciu tabelarycznym zmiennych nominalnych lub porządkowych. Podstawowym celem badawczym było w tym kontekście ustalenie związku pomiędzy zmiennymi w skonstruowanych tabelach krzyżowych, zwanych również tabelami kontyngencji lub tabelami dwu- i wielodziedzicznymi. Profile kategorii badanych respondentów zostały opisane za pomocą procentów i porównane. Analiza profili procentowych jest podstawą opisu tabeli krzyżowej.

Klasyczna statystyka opisowa pozwala opisać badane zjawisko. Badanie zależności między zmiennymi i różnic między grupami pozwala na bardziej szczegółowy opis i głębsze poznanie zachodzących w badanej materii relacji.

W przypadku zaawansowanych analiz analitycy PBS zbudowali indeksy syntetyczne wykorzystujące analizę rzetelności, analizę czynnikową, analizę wariacji i regresję liniową. Na bazie tych analiz przeprowadzono procedurę segmentację uczniów.

1. Analiza czynnikowa

Analiza czynnikowa była punktem wyjścia do dalszych analiz zaawansowanych. Umożliwia ona poznanie struktury problemu wykluczenia dzieci i młodzieży. Analiza ta ma dwa cele:

- redukcję relatywnie dużej liczby pozycji testowych do mniejszej liczby czynników (wymiarów),
- weryfikację (potwierdzenie) wcześniej postulowanych czynników.

Analiza ułatwia myślenie o przedmiocie badania poprzez stworzenie spójnych konstruktów/obszarów (może potwierdzić poprawność przypisania aspektów do poszczególnych czynników) oraz znacznie skraca listę zmiennych do kilku uogólnionych czynników.

Tak stworzone czynniki pozwalają na ujęcie ich w modelu regresji/SEM, dzięki czemu tłumaczona zmienna zależna będzie mogła być opisana indeksem, a nie tylko pozycją testową.

Jako punkt wyjścia analiz statystycznych przyjęto hipotezy zgodnie z teoretycznymi konstruktami przedstawionymi w OPZ. Jednocześnie podjęto merytoryczną ocenę kierunku odpowiedzi zmiennych. Na tej podstawie, poprzez odwrócenie skal, przygotowano nowe zmienne o skali zgodnej z pozostałymi zmiennymi ujętymi w czynnikach, tak by były one łatwe w interpretacji. Kolejnym krokiem była analiza treści pytań i odpowiedzi 287 zmiennych. Wyselekcjonowano 150 zmiennych, potencjalnie pozwalających na wyłonienie czynników, w rozumieniu psychometrycznym. Tak przygotowane zmienne zostały sprawdzone i przeanalizowane pod względem istniejących zależności między nimi, gdyż dopiero występowanie korelacji pozwala na tworzenie spójnych, rzetelnych wskaźników. Okazuje się, że współczynniki korelacji dla wielu zmiennych są nieistotne, co w konsekwencji utrudnia zbudowanie konstruktów bazujących na wielu zmiennych i przeprowadzeniu tylko analizy rzetelności.

Bazując na stworzonym modelu teoretycznym na podstawie analizy czynnikowej wyłoniono 31 czynników, ujmujących łącznie 128 pytań. Pozostałe 22 pytania z puli 150 zmiennych miały zbyt niskie ładunki czynnikowe, by mogły z pozostałymi przypisanymi zmiennymi tworzyć spójny czynnik. Z uwagi na znaczny rozmiar bazy zmiennych do modelowania analizą czynnikową, wyłoniono dwa podzbiory zmiennych, na których zostały przeprowadzone analizy. Dopasowanie przejętych modeli czynnikowych było na zadowalającym poziomie. Wartości statystyki $RMSA \leq 0,05$.

Tabela 2. Czynniki wyłonione w trakcie analiz

1	Czynnik	Treść pytań/stwierzeń
1	wyposażenie mieszkania	Czy w Twoim mieszkaniu/domu: jest wanna lub prysznic, jest ubikacja, jest bieżąca ciepła woda, jest ciepło nawet zimą?
2	jakość mieszkania	Czy w Twoim mieszkaniu/domu: ściany, podłogi, sufit są wilgotne, jest widno, jest wystarczająco dużo światła, jest zbyt ciasno, brakuje miejsca? Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu jest tak głośno, że hałas jest nawet w domu/mieszkaniu?
3	bezpieczna okolica	Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu: czujesz się bezpiecznie spędzając czas na dworze, czujesz się bezpiecznie wracając do domu (np. ze szkoły), ludzie są przyjaźni?
4	otoczenie – pozytywne	Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu: jest trawnik, plac zabaw (miejsce, gdzie możesz posiedzieć, spędzić czas z rówieśnikami), jest boisko, skatepark, basen i/lub inne miejsca, gdzie możesz spędzić czas „na sportowo”, masz dużo kolegów i koleżanek?
5	otoczenie – negatywne	Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu: chodniki, ulice są zniszczone, leży dużo śmieci, odpadków na podwórkach/ulicach, są zaniedbane domy lub inne budynki, widzisz ludzi, których się obawiasz/boisz?
6	własne pieniądze	Jak często przez to, że brakuje Ci pieniędzy nie możesz: kupić sobie tego, czego potrzebujesz, kupić sobie tego, co byś chciał, robić czegoś z kolegami/koleżankami (np. wyjść na lody, pizzę, do kina itp.)?
7	relacje domowe	Lubię spędzać czas z Mamą/opiekunką. Mogę otwarcie porozmawiać z rodzicami/opiekunami/ wychowawcami o moich problemach. W mojej rodzinie dużo ze sobą rozmawiamy. W naszej rodzinie mamy czas dla siebie nawzajem. Kiedy potrzebuję, mogę poprosić rodziców/opiekunów/ wychowawców o pomoc. W mojej rodzinie jest ważne, aby każdy wyraził swoje zdanie. W domu czuję się bezpiecznie. Lubię spędzać czas z Tatą/opiekunem. Rodzice/opiekunowie/wychowawcy traktują mnie sprawiedliwie. Lubię być w domu.
8	relacje rówieśnicze	Mogę liczyć na moich kolegów/meje koleżanki, kiedy coś idzie nie tak. Moi koledzy/koleżanki starają się mi pomagać, kiedy tego potrzebuję.

Czynnik	Treść pytań/stwierzeń
	Koledzy/koleżanki lubią mnie /akceptują mnie takim, jakim jestem. Lubię spędzać czas z kolegami /koleżankami po szkole. Mam prawdziwego przyjaciela/prawdziwych przyjaciół. Koledzy/koleżanki z klasy akceptują mnie takim, jakim jestem. Mam wielu kolegów/wiele koleżanek w szkole.
9 negatywne relacje z rówieśnikami	Często kłócę się z kolegami/koleżankami. Koledzy/koleżanki z klasy dokuczają mi.
10 zdrowie	Jak oceniasz swoje zdrowie? Jak często miała/eś problem w ciągu ostatniego roku z następującymi dolegliwościami: ból brzucha, ból pleców, problemy z zasypianiem, ból głowy, brak energii?
11 choroby	Jak często miała/eś problem w ciągu ostatniego roku z następującymi chorobami: przeziębienie, grypa, zapalenie oskrzeli, płuc, angina?
12 aktywność fizyczna	Czy regularnie bierzesz udział w zajęciach organizowanych przez klub sportowy/ośrodek sportu? Czy w tym roku szkolnym uczestniczyłeś/aś w zajęciach sportowych organizowanych przez szkołę po lekcjach?
13 używki	Czy kiedykolwiek: paliłeś/aś papierosy, używałeś/aś dopalaczy, używałeś/aś innych narkotyków, piłeś/aś alkohol paliłeś/aś marihuanę/haszysz? Czy podjąłeś/podjęłaś współżycie seksualne?
14 agresja	Czy kiedykolwiek zostałeś/aś pobity/a? Czy w tym semestrze zostałeś/aś pobity/a? Czy w tym semestrze kogoś pobiłeś/aś? Czy kiedykolwiek kogoś pobiłeś/aś?
15 zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem	Czy kiedykolwiek: jechałeś/aś autem, w którym było więcej osób niż powinno, prowadziłeś/aś samochód/motocykl bez uprawnień, jadąc samochodem z rówieśnikami czułeś/aś, że to jest niebezpieczne (np. ze względu na zachowanie kierowcy jak i pasażerów), jechałeś/aś autem, które prowadził/a rówieśnik/czka pod wpływem alkoholu/narkotyków?
16 Internet	Jeśli chodzi o korzystanie z Internetu, czy zdarza się, że: okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a Internetem,

Czynnik	Treść pytań/stwierzeń
	jeśli jesteś zmuszony/a skończyć korzystanie z Internetu jesteś zdenerwowany/a, odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz korzystać z Internetu, korzystasz/łaś z Internetu dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś?
17 gry komputerowe	Jeśli chodzi o gry czy zdarza się, że: gry komputerowe są dla Ciebie sposobem na poprawę humoru, grasz dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś, odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz grać na komputerze, jeśli jesteś zmuszony/a skończyć grę jesteś zdenerwowany/a, okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a grami komputerowymi?
18 cyberprzemoc	Jak często zdarzyło się, że: ktoś umieścił w Internecie bez Twojej zgody zdjęcia, których nie chciałbyś/chciałaś, żeby ktoś oglądał, ktoś wysyłał ci wiadomości na czacie, robił wpisy np. na Facebooku, snapchacie, innych forach, wysyłał smsy lub e-maile sprawiające Ci przykrość, denerwujące Cię, ktoś kontaktował się z Tobą ktoś, kogo nie znasz wysyłał/a Ci wiadomości na czacie, robił/a wpisy np. na Facebooku, wysyłał/a smsy lub e-maile?
19 nastawienie do szkoły	Czy lubisz chodzić do szkoły? Czy uważasz, że oceny, które dostajesz są sprawiedliwe? Chętnie chodzę do szkoły. Nauczyciele nastawieni są do mnie przyjaźnie. W szkole czuję się bezpiecznie. Nie jestem lubiana/y przez nauczycieli.
20 nauka w szkole	Czy w tym roku szkolnym: uczestniczyłeś/aś w zajęciach artystycznych (muzycznych, plastycznych) organizowanych przez szkołę po lekcjach, uczestniczyłeś/aś w kółku zainteresowań/przedmiotowym, występowałeś/aś na akademiach/przedstawieniach, brałeś/aś udział w konkursie przedmiotowym?
21 wydarzenia kulturalne w szkole	Czy w tym roku szkolnym uczestniczyłeś/aś: w wyjściu do kina/teatru, w wycieczce szkolnej (jeśli w tym roku szkolnym nie było wycieczki, to czy w poprzednim roku szkolnym brałeś/brałaś udział)?
22 zajęcia dodatkowe	Czy w tym roku szkolnym: korzystałeś/aś z korepetycji po szkole, korzystałeś/aś z dodatkowych lekcji języka obcego po szkole?
23 pomoc szkolna	Czy w tym roku szkolnym: brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z pedagogiem szkolnym, brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z psychologiem w szkole?

Czynnik	Treść pytań/stwierzeń
24 Wyjazdy	Ile razy w ciągu ostatniego roku: wyjechałeś na wyjazd wakacyjny (zimą/latem) z rodziną w Polsce, wyjechałeś z rodziną na weekend (poza miejsce zamieszkania), żeby zobaczyć ciekawe miejsca?
25 uczestnictwo	Czy regularnie bierzesz udział w zajęciach organizowanych przez: partię polityczną, świetlicę środowiskową (po szkole) szkołę muzyczną/ognisko muzyczne, harcerstwo, dom kultury/klub osiedlowy, Ochotniczą Straż Pożarną, zespół taneczny, muzyczny, chór, grupę religijną, parafię, kościół?
26 kultura poza szkołą	Jak często w ciągu ostatniego roku: byłeś/aś w teatrze, byłeś/aś w muzeum, galerii, na wystawie?
27 czytelnictwo	Jak często w ciągu ostatniego roku: przeczytałeś/aś książkę dla przyjemności, korzystałeś/aś z biblioteki innej niż szkolna?
28 emocje pozytywne	Jest wiele sytuacji, w których jestem dumny/a z siebie. Jestem z siebie zadowolony/a. Często odnoszę sukcesy. Są rzeczy, w których jestem świetny/a (np. w sporcie, śpiewaniu, malowaniu, nauce....). Miałeś/aś dobry humor. Czuteś/aś radość. Czuteś/aś się wyluzowany/a, odprężony/a. Podoba mi się to, jak wyglądam. Jestem szczęśliwy/a.
29 emocje negatywne	Było Ci smutno. Miałeś/aś zły humor. Chciało Ci się płakać. Byłeś/aś zdenerwowany/a. Odczuwałeś/aś bardzo silną złość. Czuteś/aś się samotny/a. Bałeś/aś się czegoś/kogoś.
30 wygląd zewnętrzny	Często martwię się o to, jak wyglądam. Często myślę, że chciałbym/chciałabym wyglądać inaczej. Czuję się gorszy/a od innych.
31 kłopoty	Sprawiam kłopoty w szkole. Sprawiam kłopoty w domu.

Źródło: Opracowanie własne.

Przedstawioną listę 31 czynników stworzono jako średnie z pytań je tworzących. Do badania korelacji między czynnikami wykorzystano współczynnik korelacji liniowej Pearsona, który pozwolił na określenie poziomu zależności. Informację na temat korelacji między poszczególnymi czynnikami uwzględniono w rozdziale Wykluczenie – skala zjawiska.

2. Budowa indeksów syntetycznych wykorzystujących analizę rzetelności

Przy pomocy analizy rzetelności tworzone były wskaźniki – indeksy syntetyczne.

Do szacowania rzetelności wykorzystano alfa Crombacha, która pozwala ocenić spójność pozycji wchodzących w skład wskaźnika. Celem tej analizy jest weryfikacja rzetelności tworzonych indeksów, pozwalająca ocenić na ile wchodzące w skład wskaźnika pytania tworzą ten sam konstrukt teoretyczny.

W celu dalszych analiz, z uwagi na różne skale czynników, zostały stworzone wystandaryzowane odpowiedniki. Na tak przygotowanych, pogrupowanych treściowo czynnikach wyliczono miarę alfy Crombacha. W wyniku analizy otrzymanych wartości tylko skalę dobrostanu psychicznego można uznać za jedynie spójny, „nadrzędny” wskaźnik. Oznacza to, że jego składowe są spójne, dotyczą konkretnego obszaru i badają go. Pozostałe wskaźniki nie osiągają optymalnego poziomu (0,7), przy czym dosyć wysoki jest też wskaźnik rzetelności (między 0,5 a 0,7) dla następujących indeksów: relacje społeczne, warunki życia i zachowania ryzykowne.

Tabela 3. Wskaźniki wyłonione w trakcie analiz.

Skala	Współczynnik Alfa Crombacha	Liczba pozycji	Treść standaryzowanych pozycji/ czynników
dobrostan psychiczny	0,739	3	emocje negatywne, emocje pozytywne, wygląd zewnętrzny
zachowania ryzykowne	0,675	6	uzależnienie od gier komputerowych, używki, zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem, agresja, Internet, cyberprzemoc
relacje społeczne	0,581	4	relacje domowe, negatywne relacje z rówieśnikami, kłopoty, relacje rówieśnicze
warunki życia	0,565	6	wyposażenie mieszkania, własne pieniądze, otoczenie negatywne, otoczenie pozytywne, jakość mieszkania, bezpieczna okolica
aktywność pozaszkolna	0,475	5	uczestnictwo, kultura pozaszkolna, aktywność fizyczna, czytelnictwo, wyjazdy
Zdrowie	0,414	4	zdrowie, choroby, Czy, biorąc pod uwagę Twoje zdrowie, możesz robić podobne rzeczy, jak Twoi rówieśnicy? Czy chorujesz na stałe na jakąś chorobę?
Szkoła	0,316	5	nastawienie do szkoły, nauka w szkole, pomoc szkolna, zajęcia dodatkowe, wydarzenia kulturalne w szkole

Źródło: Opracowanie własne.

3. Regresja liniowa

Podczas pracy analitycznej wykorzystano również regresję liniową. Zakłada ona, że zależność pomiędzy zmienną objaśnianą a objaśniająca jest zależnością liniową. Jeżeli jedna wartość wzrasta to druga wzrasta (dodatnia korelacja) lub spada (korelacja ujemna). W regresji liniowej zakłada się, że wzrostowi jednej zmiennej (predyktor, predyktory) towarzyszy wzrost lub spadek na drugiej zmiennej. Siła związku między predyktorami wyrażonymi w postaci kombinacji liniowej a zmienną zależną będzie opisana współczynnikiem determinacji. Pozwala on określić na ile ujęte w modelu zmienne tłumaczą badane zjawisko. Wyznaczenie regresji liniowej służy weryfikacji stawianych hipotez i poznaniu zależności przyczynowo-skutkowej pomiędzy zmiennymi niezależnymi a zależnymi.

W ramach badania przeprowadzono analizę regresji, gdzie próbowano za pomocą wypracowanych czynników oraz kilku niezależnych pytań (np. ocena sytuacji finansowej – Jak sądzisz, czy Twoja rodzina, w porównaniu z rodzinami Twoich kolegów z klasy, jest biedna – bogata?; martwienie się o sytuację finansową – Jak często martwisz się tym, że Twojej rodzinie brakuje pieniędzy?) wyjaśnić, co może mieć związek z zadowoleniem z życia badanych nastolatków. Łącznie uwzględniono 33 predyktory (czynniki + pytania niezależne). Wyniki tej analizy przedstawiono w rozdziale Wykluczenie – skala zjawiska.

4. Analiza wariancji

Celem analizy wariancji jest zbadanie zależności między obiektami, poprzez test różnicy w średnich. Zazwyczaj wykorzystywany w tym celu jest Test t Studenta – w przypadku, gdy zmienna niezależna jest dwukategoryjna albo jednoczynnikowa ANOVA – w przypadku, gdy zmienna zależna ma więcej niż dwie kategorie.

Można również analizować czynniki, których pomiary są powtarzane w czasie, na przykład w celu zbadania wpływu wdrożonej interwencji na wyniki respondentów.

Analiza pozwoli sprawdzić, czy zdefiniowane grupy dzieci np. ze względu na wiek, status rodziny, miejsce zamieszkania itp. różnią się istotnie statystycznie ze względu na wybrane cechy. Za pomocą testów *post hoc* możliwe jest określenie między jakimi grupami jest różnica w średnich poziomach wartości.

Analiza dotyczy zmiennych obserwowanych w populacji istotnych dla efektu interwencji. W przypadku analizy wpływu kilku czynników na badany obiekt, można uwzględnić interakcję między czynnikami objaśniającymi.

W niniejszym projekcie przeprowadzono analizę wariancji z wykorzystaniem Testu t Studenta, co pomogło sprawdzić, między którymi czynnikami występują różnice ze względu na wiek badanych (wiek rozumiany jest tutaj jako

klasa, do której chodzą badani: uczniowie klasy VI szkoły podstawowej i uczniowie klasy II szkoły średniej).

5. Analiza segmentacyjna

Opracowanie zjawiska wykluczenia bazuje na złożonych wzorcach zachowań, sytuacji życiowej oraz wielu innych czynnikach. Tworząc wszelkie możliwe kombinacje bazujące na interesujących nas czynnikach otrzymalibyśmy bardzo dużo profili (np. tylko 6 czynników po dwie kategorie daje nam 64 kombinacje). Zapewne liczba interesujących profili, tj. definiujących zjawisko wykluczenia, byłaby znacznie mniejsza, niemniej jednak i tak liczna oraz trudna analitycznie. W celu wyłonienia efektywnej i statystycznie uzasadnionej liczby profili – segmentów, wykorzystano analizę klas latentnych (*latent class model*). W porównaniu do innych technik segmentujących pozwala ona na analizę zmiennych na różnych skalach. Na celu ma połączenie obserwacji (uczniów) w podgrupy najbardziej do siebie zbliżone pod względem ujętych w modelu zmiennych na podstawie wydzielonych kategorii.

Pierwszym krokiem było tworzenie kategorii w ramach każdego z czynników, tak by oddawały zagregowaną skalę tworzących je pytań. Na tej podstawie kategoryalnych czynników zbudowano pierwszą próbę segmentów. Wstępna analiza wykazała, że część zmiennych efektywnie nie współtworzy profili, a także merytorycznie nie jest krytyczna. Po modyfikacji zestawu zmiennych segmentujących otrzymano finalnie pięć segmentów o różnej wielkości, z czego najmniejszy reprezentuje grupę uczniów najbardziej zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Analiza danych jakościowych

Po przeprowadzeniu wywiadów w ramach badań jakościowych, na podstawie nagrań, przygotowane zostały transkrypcje. Dzięki temu możliwa była analiza zebranego materiału.

Na podstawie wypowiedzi respondentów badacze starali się znaleźć powtarzające się opinie i wyodrębnić pewne wzorce wypowiedzi. Klasyfikacja bazowała na wspólnych cechach respondentów – przede wszystkim wielkości miejscowości i typie szkoły. Ważne było także wskazanie wyróżniających się opinii, informacji o dobrych praktykach, nietypowych sytuacjach czy proponowanych rozwiązaniach. Podczas analizy tych danych trzeba pamiętać, że nie są to badania reprezentatywne, a celem badania jakościowego było rozwinięcie i pogłębienie informacji uzyskanych w badaniu ilościowym. Wywiady te pomogły w przedstawieniu badanego problemu z innych perspektyw. Dlatego też za

każdym razem trzeba mieć świadomość, że bazujemy na wypowiedziach wychowawców oraz psychologów i nie możemy tych wypowiedzi generalizować.

Za każdym razem kiedy informacja pochodzi z badania jakościowego, zostało to zaznaczone. W treści raportu wykorzystano cytaty z wywiadów, które wyróżniono mniejszą czcionką i kursywą.

5. ANALIZA DANYCH ZASTANYCH

W niniejszym rozdziale prezentowany jest kontekst ogólny warunków, w jakich żyją osoby będące z centrum zainteresowania projektu – czyli dzieci i młodzież w wieku szkolnym. Przedstawione są przede wszystkim dostępne dane statystyczne istotne dla określenia/zdiagnozowania zagrożenia wykluczeniem społecznym ze względu na zasoby, uczestnictwo lub jakość życia. Dane dotyczą sytuacji materialnej oraz warunków życia gospodarstw domowych w województwie łódzkim, pobieranych przez nie świadczeń socjalnych, a także sytuacji młodzieży zagrożonej wykluczeniem czy niedostosowaniem społecznym, ze względu na złą sytuację materialną, niepełnosprawności lub trudności w nauce. W rozdziale opisano również dostępne formy pomocy i zasięg wsparcia kierowanego do dzieci i młodzieży oraz ich rodzin w województwie. Podstawę do opracowania stanowiły dokumenty, ustawy oraz zestawienia statystyczne instytucji publicznych, a także wyniki innych badań naukowych. Lista wykorzystanych źródeł stanowi aneks do raportu.

5.1. CHARAKTERYSTYKA WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Łódzkie jest centralnie położonym województwem w Polsce. Jego głównym ośrodkiem jest miasto Łódź. Obecnie jego granice administracyjne obejmują 21 powiatów oraz 3 miasta na prawach powiatu. Łącznie jest to ponad 18 218,95 km², czyli prawie 6% powierzchni kraju⁶⁷. Daje to województwu dziewiątą lokatę pod tym względem w kraju. Współczesny kształt regionu powstał w wyniku ustaw reformujących podział terytorialny kraju od 1999 roku, przede wszystkim Ustawy z dnia 24 lipca 1998 roku o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa, przypisującej konkretne gminy do nowoutworzonych województw. Na jej mocy miasto Łódź zachowało status stolicy województwa, jednak utraciły go miasta wchłonięte przez nowe województwo łódzkie: Piotrków Trybunalski, Sieradz i Skierniewice.

⁶⁷ Statystyczne Vademecum Samorządowca. Portret województwa 2017. Urząd Statystyczny w Łodzi.

W 2017 roku ludność województwa liczyła niemal 2,5 miliona osób, stanowiąc 6% ogółu polskiego społeczeństwa⁶⁸. Pod tym względem jest to szóste województwo w Polsce. Mieszkańcy zaludniają obszar łódzkiego nieco gęściej niż w innych regionach. Wskaźnik gęstości zaludnienia klasyfikuje województwo łódzkie na piątym miejscu wśród województw i wynosi 136 os./km², podczas gdy ogółem w Polsce to 123 os./km². Współczynnik urbanizacji w województwie jest również nieco wyższy niż w kraju, w 2017 roku wynosił 63%, podczas gdy w Polsce było to 60%. Jest to siódme miejsce pod względem udziału liczby ludności zamieszkującej w miastach.

Łódzkie było jednym z dziewięciu województw, w których w roku 2017 odnotowano ujemny przyrost naturalny (różnica pomiędzy liczbą urodzeń żywych i liczbą zgonów na 1000 mieszkańców: - 3,0) i wskaźnik ten jednocześnie był najniższy wśród wszystkich województw⁶⁹. Według prognozy ludnościowej Głównego Urzędu Statystycznego, opracowanej w 2014 roku i opartej o wyniki Narodowego Spisu Powszechnego 2011, województwo będzie nadal doświadczać depopulacji. Według udostępnionych danych, w 2050 roku populacja województwa spadnie o 28% w porównaniu do roku 2019 i będzie liczyć mniej niż 2 miliony osób⁷⁰. Biorąc pod uwagę krótszą perspektywę, do 2020 roku populacja województwa zmniejszy się o 0,5% w stosunku do 2019 roku oraz o 1% w stosunku do 2018 roku. Depopulacja dotyczy także młodzieży w grupie wiekowej 7-12 lat oraz 16-18 lat, w 2020 roku spadki wobec bieżącego roku (2018 r.) wyniosą odpowiednio 2% i 3%. Jedynie w grupie 13-15 latków przewidziano wzrost o 6%.

Tabela 4. Prognoza liczby ludności w województwie łódzkim ogółem oraz w wybranych grupach wiekowych w województwie w latach 2019-2050.

	2019 r.	2020 r.	2025 r.	2030 r.	2035 r.	2040 r.	2045 r.	2050 r.
Łódzkie	2 445 599	2 434 078	2 373 697	2 306 378	2 231 642	2 153 010	2 074 920	1 999 131
7-12 lat	149 239	146 636	126 031	119 001	108 531	99 657	95 691	94 337
13-15 lat	67 614	69 828	72 554	62 219	59 081	53 525	49 292	47 583
16-18 lat	65 097	64 944	76 157	66 524	61 043	56 915	51 482	48 311

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS. Dostęp 19.06.2018 r.

Oprócz ruchu naturalnego, który zaprezentowano przy pomocy wartości przyrostu naturalnego, jednym z powodów wyludniania się województwa są migracje krajowe oraz zagraniczne. Ze względu na swoje centralne położenie Łódzkie sąsiaduje z sześcioma innymi województwami. Najwięcej ludności

68 Biuletyn statystyczny województwa łódzkiego. I kwartał 2018. Urząd Statystyczny w Łodzi.

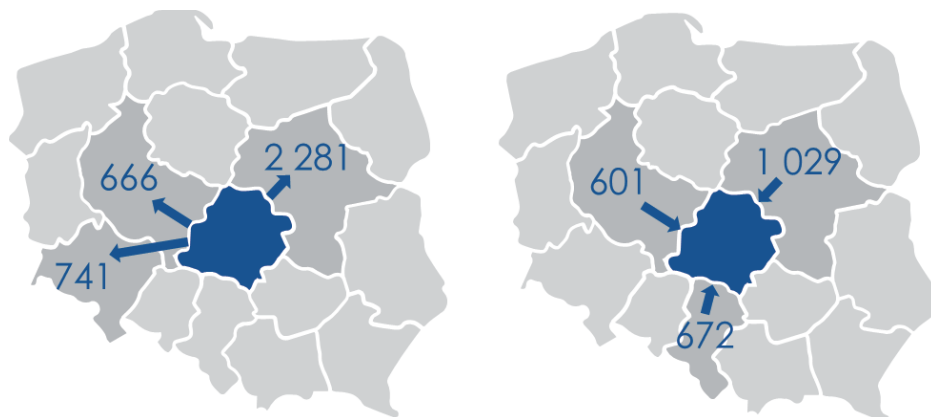
69 GUS, Bank Danych Lokalnych, dostęp: 30.08.2018 r.

70 GUS, Bank Danych Lokalnych, dostęp: 19.06.2018 r.

odpływa do Mazowieckiego (w 2017 roku było to 2 281 zarejestrowanych przez GUS migracji). Na drugim miejscu znalazło się województwo dolnośląskie, na trzecim wielkopolskie (odpowiednio 741 oraz 666). Choć bilans migracji jest ujemny, to do województwa łódzkiego napływają w mniejszej w stosunku do odpływu skali mieszkańcy innych województw. Najwięcej osób przybyło do łódzkiego z województw: mazowieckiego (1 029), śląskiego (672) oraz wielkopolskiego (601).

Saldo migracji zagranicznych wskazuje na nikły wpływ tego zjawiska na wyludnianie się województwa łódzkiego. W 2017 roku GUS zarejestrował więcej imigracji niż odpływu osób, jednak wartość salda jest relatywnie mała – 172 osoby, daje to województwu trzecią lokatę od końca na dziesięć województw, które odnotowały ogólnie dodatnie saldo migracji zagranicznych⁷¹.

Rysunek 2. Migracje międzywojewódzkie mieszkańców województwa łódzkiego w 2017 roku (top3).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Banku Danych Lokalnych GUS.

5.2. SYTUACJA EKONOMICZNA I WARUNKI ŻYCIA

Warunki i jakość życia w poszczególnych regionach i województwach kraju jest systematycznie monitorowana w *Badaniu spójności społecznej* prowadzonym przez Główny Urząd Statystyczny. Wyniki tego badania obejmują dostęp do zasobów finansowych, materialnych, jak i do kapitału społecznego, jakim są np. relacje sąsiedzkie czy stowarzyszeniowe w poszczególnych województwach.

71 GUS, Bank Danych Lokalnych, dostęp: 19.06.2018 r.

Ostatnie w stosunku do momentu sporządzenia niniejszego raportu dane zostały zebrane w 2015 roku⁷². Wynika z nich, że województwo łódzkie było jednym z pięciu, w których ogólną sytuację materialną można określić jako relatywnie gorszą ze względu na ponadprzeciętne wartości wskaźników ubóstwa⁷³. Pozostałe województwa o podobnym poziomie materialnym to lubelskie, świętokrzyskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie.

5.2.1. ZASOBY FINANSOWE I MATERIALNE

Biorąc pod uwagę zasięg niedostatków w zasobach, województwa Polski przeanalizowano w *Badaniu spójności społecznej* pod względem ubóstwa: dochodowego, warunków życia oraz braku równowagi budżetowej. W przypadku pierwszej kategorii, czyli miary zasięgu ubóstwa poniżej przyjętego progu dochodów (60% mediany dochodu ekwiwalentnego), województwo łódzkie nie wyróżniło się ani pozytywnie, ani negatywnie. W regionie centralnym ogólnie wskaźnik ten przyjął wartość poniżej średniej krajowej (ubóstwo dochodowe w regionie centralnym dotyczyło tylko 12% gospodarstw). W przypadku pozostałych dwóch wskaźników w województwie łódzkim odnotowano wartości powyżej średniej krajowej wskazując na znaczny zasięg ubóstwa danego rodzaju.

Ubóstwo warunków do życia w rozumieniu autorów badania jest odczuwaniem przez gospodarstwo co najmniej 10 z 30 braków związanych z mieszkaniem, sanitariatem, instalacjami grzewczymi, wodnymi itp. lub brakiem zaspokojenia potrzeb konsumpcyjnych typu wyposażenie, żywność, usługi czy rozrywka⁷⁴. Wskaźnik braku równowagi budżetowej oznacza odczuwanie co najmniej 4 z 7 wskaźników „nieradzenia sobie z budżetem”, np. długi i zaległości, brak swobody finansowej. W województwie łódzkim ubóstwo warunków życia dotknęło 11% gospodarstw, natomiast brak równowagi budżetowej – 15%. Ogółem w Polsce odpowiednio wysokie wskaźniki ubóstwa dotyczyły 9% oraz 11% gospodarstw, czyli w obydwu przypadkach zasięg danego rodzaju ubóstwa jest w województwie ponadprzeciętny. W różnych województwach kraju od 6% do 12% gospodarstw doświadcza ubóstwa warunków życia (wielkopolskie oraz podlaskie versus zachodniopomorskie i warmińsko-mazurskie), natomiast ubóstwa równowagi budżetowej od 6% do 18% (podkarpackie versus zachodniopomorskie).

72 Kolejna edycja *Badania spójności społecznej* prowadzona była od marca do maja 2018, a publikacja oczekiwana jest w lutym 2019 roku.

73 *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r.*, GUS Warszawa 2017, s. 7.

74 Tamże..., s. 28.

Z drugiej strony, co czwarte badane gospodarstwo w łódzkim charakteryzowało się dobrą sytuacją budżetową (25%), co oznacza, że nie wystąpił tam żaden z problemów budżetowych, żadnych braków nie odczuło 22% gospodarstw, co świadczy o dobrych warunkach życia. Wyniki wskaźników określających zasięg dobrej sytuacji materialnej, życiowej i budżetowej w województwie są porównywalne lub nieco niższe niż przeciętnie w kraju (wskaźnik wysokich dochodów 17% zarówno w województwie łódzkim jak i w kraju, wskaźnik dobrych warunków życia 22% w łódzkim, 23% w kraju, dobrej sytuacji budżetowej 24% w łódzkim vs. 23% w kraju).

W *Badaniu spójności społecznej* z 2015 r. województwo łódzkie wyróżnia się również pod względem udziału gospodarstw odczuwających zapotrzebowanie na pomoc w formie usług (15%, podczas gdy w Polsce 11%)⁷⁵. Ponadto, zaobserwowano w nim jeden z najwyższych udziałów gospodarstw korzystających z pomocy finansowej (14%) czy w formie usług (8%).

Jeżeli chodzi o korzystanie z pomocy społecznej i przyznane świadczenia, według statystyk publicznych w 2016 roku łódzkie było 10 województwem pod względem liczby osób, którym przyznano świadczenia pomocy społecznej na 10 tysięcy ludności – 428,2⁷⁶. Wskaźnik ten na poziomie krajowym wyniósł nieco mniej, bo 417,6 osoby. W województwie łódzkim z pomocy środowiskowej, czyli jakiegokolwiek formy świadczeń udzielanych przez pomoc społeczną, w 2016 roku ogółem skorzystało 6,4% mieszkańców, przy czym 12% osób w wieku przedprodukcyjnym, a 6% w wieku produkcyjnym⁷⁷. Największy udział osób w wieku przedprodukcyjnym objętych wsparciem środowiskowym odnotowano dla powiatu poddębickiego (19,8%), opoczyńskiego (19,2%) oraz kutnowskiego (16,5%). W pierwszych dwóch powiatach relatywnie najwyższy w województwie jest również udział mieszkańców korzystających z pomocy środowiskowej ogółem (9,3% w opoczyńskim i 9,5% w poddębickim). Wśród najczęstszych powodów przyznawania świadczeń społecznych w 2016 roku znalazły się ubóstwo, bezrobocie i długotrwała lub ciężka choroba⁷⁸. W ośmiu powiatach jednym z trzech najczęstszych powodów jest niepełnosprawność.

Mimo relatywnie negatywnego obrazu sytuacji materialnej mieszkańców w województwie łódzkim kształtującym się w *Badaniu spójności społecznej*, są oni jednymi z bardziej aktywnych zawodowo w kraju. Według kwartalnego *Badania aktywności ekonomicznej ludności* (BAEL) prowadzonego przez GUS

75 Tamże..., s. 23-26.

76 Bank Danych Lokalnych, GUS, dostęp: 20.06.2018 r.

77 Tamże.

78 Tamże.

w pierwszym kwartale 2018 roku aktywnych zawodowo było 54,8% ludności województwa łódzkiego – pod tym względem zajmując czwartą lokatę w kraju, za pomorskim (55,4%), wielkopolskim (55,6%) i mazowieckim (57,8%)⁷⁹. Stopa bezrobocia natomiast jest niższa od bezrobocia w kraju (5,6% vs 6,2%)⁸⁰.

Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie w roku 2016 wyniosło 91,5% średniej krajowej, czyli 3925,1 złotych brutto. Lepiej zarabia się w sześciu innych województwach kraju (nawet do ponad 5 000 złotych w mazowieckim), gorzej – w dziewięciu w tym najgorzej w warmińsko-mazurskim – przeciętnie 3619 złotych.

5.2.2. KAPITAŁ SPOŁECZNY

W dostępie do kapitału społecznego województwo łódzkie również charakteryzuje się najniższymi wskaźnikami w kraju. Zaczynając od stowarzyszeniowego wymiaru za autorami *Badania spójności społecznej* należy podkreślić, że województwo wyróżnia się najniższymi wartościami wskaźnika kapitału stowarzyszeniowego, czyli uczestnictwa w wszelkiego rodzaju organizacjach (dotyczy to 14% mieszkańców)⁸¹. W szczególności, najrzadziej mieszkańcy województwa deklarują angażowanie się w organizacje religijne – niskie wskaźniki dotyczyły 6% badanych. Świeckie organizacje również nie przyciągają mieszkańców województwa łódzkiego, w ich działalność angażuje się podobnie tylko 6% mieszkańców.

Województwo łódzkie nie odbiega od przeciętnej krajowej pod względem kapitału rodzinnego, czyli utrzymywania kontaktów i relacji z najbliższymi, jednak w przypadku dalszych relacji, czyli wskaźnika kapitału towarzysko-sąsiedzkiego mieszkańcy osiągnęli niższe wartości niż pozostałe województwa. Wysoki poziom tego kapitału dotyczył jedynie 23% mieszkańców, przy 27% w skali kraju. Nawet 31-34% mieszkańców charakteryzowało się wysoką wartością tego wskaźnika w innych województwach⁸². Niższy poziom kapitału towarzysko-sąsiedzkiego występuje tylko w kujawsko-pomorskim (21%).

Innym wynikiem, idącym w parze z niskimi wskaźnikami kapitału społecznego, jest niski odsetek osób ufających ludziom „ogólnie rzecz biorąc”. Mimo że w całym kraju odsetek osób ufnych w stosunku do innych jest ogólnie wysoki (78% osób w wieku 16 i więcej lat – zsumowane odpowiedzi „zdecydowanie mam zaufanie” i „raczej mam zaufanie do ludzi”), w niektórych województwach

79 Bank Danych Lokalnych, GUS dostęp: 20.06.2018 r.

80 Bank Danych Lokalnych, GUS, dostęp: 20.06.2018 r.

81 *Terytorialne zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r.*, Warszawa: GUS 2017, s. 53-55.

82 *Terytorialne zróżnicowanie jakości...*, op. cit., s. 55-56.

sięga nawet 83% (woj. małopolskie), to w województwie łódzkim udział takich osób jest najniższy ze wszystkich – 74%⁸³.

5.2.3. JAKOŚĆ ŻYCIA

Subiektywne oceny dobrobytu również nie stawiają łódzkiego na wysokiej pozycji. Mieszkańcy województwa byli ogólnie rzecz biorąc najmniej zadowoleni z życia w porównaniu do innych województw (73% w stosunku do 74-83% w pozostałych)⁸⁴. W łódzkim znajduje się również jedna ze stosunkowo najmniejszych grup o dobrym samopoczuciu emocjonalnym (45% w porównaniu do 46-59% w innych województwach). Gorsze samopoczucie wyrażają jedynie mieszkańcy lubelskiego (44%). Dokładając do tego poczucie sensu w życiu i wyróżniając osoby doświadczające pozytywnych stanów we wszystkich trzech kategoriach można zróżnicować województwa pod względem złożonego wskaźnika dobrej jakości życia. Osób, u których zaobserwowano wszystkie trzy pozytywne symptomy jakości życia w województwie łódzkim jest jedynie 32%. Pod tym względem łódzkie wyprzedza tylko lubelskie i lubuskie (29-30%).

Niższa jakość życia przejawia się w stanie zdrowia ludności w województwie w porównaniu do innych regionów kraju. Rejestrowane przypadki zachorowalności na wirusowe zapalenie wątroby typu B i C i nowotwory złośliwe w łódzkim jest wyższa niż w kraju czy innych regionach⁸⁵. Zachorowalność na tę najcięższą chorobę, jaką są nowotwory wyniosła w łódzkim w 2014 roku 450 przypadków na 100 tysięcy ludności. Więcej odnotowano tylko w opolskim oraz kujawsko-pomorskim (454 i 458 /100 tys.).

Mieszkańcy województwa najliczniej leczyli się również ambulatoryjnie w poradniach zdrowia psychicznego, poradniach odwykowych oraz uzależnień – 5,3% ludności województwa. Dla porównania, w województwach wielkopolskim, opolskim i warmińsko-mazurskim, gdzie odsetek ten był najniższy w kraju, leczyło się w tego rodzaju poradniach 3,2% ludności. Stan zdrowia ludności ma swoje odzwierciedlenie w najwyższej w kraju liczbie lekarzy przypadającej na 10 tysięcy ludności. W województwie łódzkim liczba ta wynosi ponad 28,1, podczas gdy w wielkopolskim było ich najmniej – 15,7 na 10 tysięcy ludności. Ponadto mieszkańcy województwa łódzkiego częściej niż inni korzystali z porad w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej – średnio na 1 mieszkańca w 2016 roku przypadło 8,9 porady lekarskiej (podobnie w mazowieckim i śląskim, a najmniej w opolskim – 7,3 porady na jednego mieszkańca).

83 Tamże... s. 51-52.

84 Tamże... s. 68.

85 *Zdrowie i ochrona zdrowia w 2016 r.*, Warszawa: GUS 2017.

5.3. MŁODZIEŻ SZKOLNA

Problematyka badania dotyczy przede wszystkim młodzieży szkolnej jako kategorii zagrożonej wykluczeniem społecznym. W województwie łódzkim liczba młodzieży w szkołach sukcesywnie spada, podobnie jak liczba ludności w całym województwie.

Jako że edukacja na tych poziomach nauczania jest obowiązkowa (do 18. roku życia), współczynnik skolaryzacji netto, czyli liczby uczniów w danym wieku w szkołach, w stosunku do ogólnej liczby ludności w odpowiadającym danemu poziomowi edukacji wieku, jest wysoki⁸⁶. W przypadku szkół podstawowych, czyli młodzieży w wieku 7-12 lat, wyniósł w roku szkolnym 2016/17 – 93,5%⁸⁷. W przypadku szkół średnich, 16-18 latków, współczynnik skolaryzacji wyliczony jest osobno dla poszczególnych typów szkół i wyniósł od 9,8% dla zasadniczych szkół zawodowych (branżowych szkół I stopnia), przez 33,7% dla techników, po 45,8% w liceach ogólnokształcących oraz profilowanych.

Według Systemu Informacji Oświatowej placówek edukacyjnych na poziomie szkoły podstawowej, liceum, technikum lub branżowych szkół I stopnia było w województwie łódzkim na dzień 30 września 2017 roku 1198 (821 szkół podstawowych oraz 377 średnich)⁸⁸. Podkreślić należy, że od roku szkolnego 2017 funkcjonują branżowe szkoły I stopnia, które zastąpią zasadnicze szkoły zawodowe. W roku szkolnym 2017/18 obejmowały one tylko I klasy, do których według SIO uczęszczało 2563 uczniów. Natomiast liczba uczniów ogółem w szkołach podstawowych oraz średnich w wyniku reformy wygaszającej gimnazja od roku szkolnego 2017/18 obejmuje liczbę uczniów wcielonych do gimnazjów. W łódzkim, z 430 gimnazjów dla dzieci i młodzieży funkcjonujących na dzień 30 września 2016 roku, pozostało w rejestrze SIO 166 szkół w analogicznym okresie 2017 roku (włącznie ze specjalnymi).

86 Współczynnik skolaryzacji netto to liczba uczniów w danym wieku w szkołach w stosunku do ogólnej liczby ludności w odpowiadającym danemu poziomowi edukacji wieku, natomiast współczynnikiem brutto, to liczba uczniów w szkołach na danym poziomie bez względu na wiek w stosunku do liczby ludności w wieku odpowiadającym danemu poziomowi nauczania. Dlatego współczynnik brutto może wynieść powyżej 100%, np. współczynnik skolaryzacji brutto dla roku 2016/2017 w gimnazjach wyniósł 101,4% (GUS).

87 *Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 2017*. Łódź: Urząd Statystyczny 2017.

88 Wykluczając szkoły specjalne i dla dorosłych. System Informacji Oświatowej, dostęp: 21.06.2018 r.

Tabela 5. Dane dotyczące liczby placówek szkolnych oraz uczniów danego typu w województwie łódzkim oraz w powiatach według danych SIO na dzień 30 września 2017 roku

	Szkoły podstawowe		Licea ogólnokształcące		Technika		Branżowe szkoły I stopnia	
	placówek	uczniów	placówek	uczniów	placówek	uczniów	placówek	uczniów
łódzkie	821	199026	168	31841	124	30244	85	6703
Bełchatowski	36	10244	8	1715	6	1340	4	463
Brzeziński	13	2688	2	101	1	232		
Kutnowski	37	7783	11	1099	8	1387	5	282
Łaski	19	3941	4	467	2	379	2	123
Łęczycki	21	4492	2	354	3	817	3	175
Łowicki	36	7418	4	981	5	1474	5	219
Łódzki wschodni	21	5898	4	715	2	285	1	84
m. Łódź	113	39949	51	11506	29	7059	14	824
m. Piotrków trybunalski	17	6016	7	2486	7	2255	4	385
m. Skierniewice	9	4572	6	1385	4	1021	2	224
Opoczyński	50	8297	7	1119	4	962	6	308
Pabianicki	29	9609	6	890	4	1117	4	256
Pajęczański	27	4336	2	374	2	149	2	184
Piotrkowski	45	8320	2	70	5	623	2	51
Poddębicki	16	3444	2	330	1	308	1	137
Radomszczański	45	9788	5	1208	6	1905	6	571
Rawski	22	4918	5	764	3	879	3	226
Sieradzki	53	11008	9	1386	5	1056	4	485
Skierniewicki	35	3623	2	91	2	105		
Tomaszowski	36	10655	7	1246	5	1778	3	273
Wieluński	43	7412	3	1130	4	1793	3	680
Wieruszowski	31	3897	1	171	2	517	2	318
Zduńskowolski	22	6375	5	947	8	1488	3	208
Zgierski	45	14343	13	1306	6	1315	6	227

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej, dostęp: 13.06.2018.

Mimo zawirowań z liczbą uczniów w poszczególnych typach szkół związanych z reformami edukacji SIO udostępnia dokładniejsze dane o liczbie uczniów uczęszczających do poszczególnych klas w szkołach danego poziomu. W klasach VI szkół podstawowych oraz łącznie w klasach II szkół średnich rok szkolny rozpoczęła podobna liczba uczniów, w VI – 20 974, a w II 20 590 uczniów⁸⁹.

89 Dane ogólnodostępne Systemu Informacji Oświatowej, dostęp: 13.06.2018 r.

Tabela 6. Liczba uczniów ogółem w typach szkoły w województwie łódzkim stan na 30 września 2017 r.

Nazwa typu szkoły	Klasa VI/II*
Szkoła podstawowa	20 974
Branżowa szkoła I stopnia	2 346
Liceum ogólnokształcące	10 339
Technikum	7 905

*tylko dzieci i młodzież.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Systemu Informacji Oświatowej, dostęp: 13.06.2018.

5.3.1. SPECJALNE POTRZEBY EDUKACYJNE

SIO prowadzi również statystyki dotyczące uczniów, którzy posiadają orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego, czyli uczniów z niepełnosprawnościami i uczniów chorych wymagających indywidualnego podejścia czy ścieżki nauczania.

Tabela 7. Uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w województwie łódzkim według typu szkoły (SIO stan na 30.09.2016 r.)

	Szkoła podstawowa	Branżowa szkoła I stopnia	Liceum ogólnokształcące	Technikum
001 z niepełnosprawnościami sprzężonymi	701	56	30	11
002 niewidomi	3	0	3	1
003 słabowidzący	107	3	34	51
004 niesłyszący	47	24	11	8
005 słabosłyszący	204	27	40	30
006 niepełnosprawność intelektualna w stopniu lekkim	1 047	628	26	28
007 niepełnosprawność intelektualna w stopniu umiarkowanym lub znacznym	538	12	0	0
010 niedostosowani społecznie	5	11	0	1
011 zagrożeni niedostosowaniem społecznym	152	19	37	2
013 z zaburzeniami zachowania	3	0	0	3
015 przewlekle chorzy	4	0	0	0
017 z niepełnosprawnością ruchową w tym z afazją	416	4	58	37
018 z autyzmem w tym z zespołem Aspergera	663	11	56	24
Razem	3 890	795	295	196

Źródło: System Informacji Oświatowej, dostęp: 13.06.2018.

5.3.2. WSPARCIE DLA DZIECI I MŁODZIEŻY

Dzieci i młodzież w województwie łódzkim borykające się z różnymi problemami, czy to natury rozwojowej czy przystosowawczej, mogą korzystać z różnego rodzaju pomocy i form wsparcia instytucjonalnego.

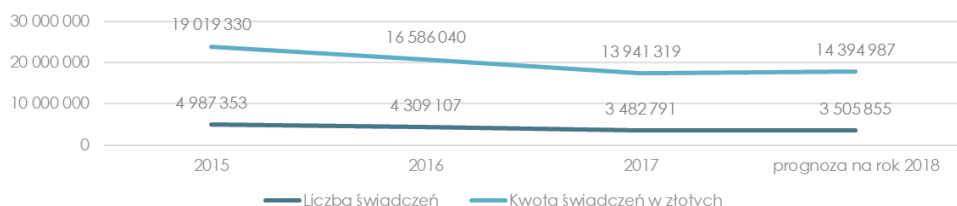
Pomoc społeczna

Wsparcie udzielane przez instytucje pomocy społecznej obejmuje transfery finansowe dla rodzin w trudnych sytuacjach życiowych (zasiłki stałe, okresowe i celowe przy kryterium dochodowym rodziny 514 PLN miesięcznie na członka rodziny), pomoc rzeczową, pomoc w zakresie dożywiania, pomoc w postaci pracy socjalnej i asysty rodzinnej oraz prowadzenie placówek wsparcia dziennego i form pieczy zastępczej – rodzin zastępczych spokrewnionych i niespokrewnionych oraz instytucji opieki całkowitej ukierunkowanych na socjalizację dzieci i młodzieży, pracę z nimi i ich rodzinami.

Dzieci i młodzież będące w trudnej sytuacji życiowej korzystają z programu finansowania i dofinansowania posiłków. Kwota przypadająca na jedno dziecko ogółem w województwie spadła na przestrzeni lat 2015-2017 o prawie 3 złote (2,79 zł). Wynika to głównie z mniejszej kwoty świadczeń przeznaczonych na posiłki. W 2015 roku kwota świadczeń wynosiła ponad 19 mln złotych, a w 2017 roku już 5 milionów mniej, czyli niemalże 14 milionów. Kwota dofinansowania posiłków w roku 2018 ma być nieco wyższa niż w roku poprzednim (wzrost do 125,55 zł przypadający na jedno dziecko). Dokładne kwoty w kolejnych latach dofinansowania przedstawia Tabela 8.

Liczba posiłków sfinansowanych w ramach tych kwot również spadła na przestrzeni analizowanego okresu. W 2015 roku udzielono niemal 5 milionów świadczeń, a w roku 2018 przewidywana liczba dofinansowanych posiłków osiągnie 3,5 miliona.

Rysunek 3. Dofinansowanie posiłków w województwie łódzkim w latach 2015-2018 (prognoza), kwota oraz liczba świadczeń

Źródło: Opracowanie własne na podstawie sprawozdania *Ocena zasobów pomocy społecznej dla województwa łódzkiego za 2017 rok*.

Tabela 8. Kwota i liczba świadczeń dofinansowania posiłków w poszczególnych powiatach województwa łódzkiego w latach 2015-2018

	2015			2016			2017			2018 (prognoza)		
	Kwota świadczeń	Liczba świadczeń	Kwota świadczeń	Liczba świadczeń	Kwota świadczeń	Liczba świadczeń	Kwota świadczeń	Liczba świadczeń	Kwota świadczeń	Liczba świadczeń	Kwota świadczeń	Liczba świadczeń
bełchatowski	930 263	265 972	723 696	216 918	626 195	181 310	631 448	183 562				
brzeziński	358 962	71 519	352 582	71 973	321 649	63 480	334 459	64 351				
kutnowski	835 959	218 740	763 291	200 525	665 018	160 422	689 224	160 081				
Łaski	404 004	117 741	323 569	92 093	216 618	59 467	230 481	58 354				
łęczycki	644 986	167 706	632 723	146 524	502 191	125 440	510 109	126 780				
łowicki	348 213	126 838	315 125	109 070	292 021	98 193	418 650	115 903				
łódzki wschodni	572 494	134 242	472 104	108 859	391 779	86 455	427 953	89 083				
opoczyński	968 546	299 834	970 198	298 290	808 323	248 598	887 905	263 108				
pabianicki	743 003	158 178	612 897	128 610	513 441	102 913	491 634	98 084				
pajęczański	466 039	152 412	565 349	136 953	515 804	124 008	526 515	123 747				
piotrkowski	795 070	211 328	724 140	187 751	660 230	156 664	737 563	159 766				
poddębicki	412 201	154 690	360 625	144 378	318 705	118 353	321 131	119 329				
radomszczański	1 029 213	334 116	896 446	281 403	762 705	224 597	769 172	224 766				
Rawski	531 683	131 596	526 803	120 236	518 027	112 441	523 427	112 803				
sieradzki	1 282 464	393 734	1 214 064	347 494	1 056 084	289 955	1 097 449	290 056				
skierniewicki	296 671	85 259	279 488	80 000	249 811	70 649	277 784	70 725				
tomaszowski	1 567 733	384 911	1 326 645	337 511	1 005 658	228 816	987 244	225 157				
wieluński	552 980	141 659	507 945	128 333	478 476	111 592	489 739	102 275				
wieruszowski	390 898	111 008	315 005	92 262	273 228	77 319	272 187	77 080				
zduńskowolski	530 873	155 709	491 720	137 685	409 060	110 014	400 978	108 711				
zgierski	851 031	242 788	714 135	199 069	581 887	158 806	587 758	157 607				
m. Łódź	4 120 795	821 681	3 194 375	661 887	2 540 877	513 027	2 540 877	513 027				
m. Piotrków Trybunalski	213 812	56 678	156 080	40 802	117 633	30 219	120 000	30 000				
m. Skierniewice	171 437	49 014	147 035	40 481	115 899	30 053	121 300	31 500				
Suma końcowa	19 019 330	4 987 353	16 586 040	4 309 107	13 941 319	3 482 791	14 394 987	3 505 855				

Źródło: Dane przekazane przez RCPS z opracowania Ocena zasobów pomocy społecznej dla województwa łódzkiego za 2017 rok.

Prawie całość świadczeń przyznawanych przez gminne ośrodki pomocy społecznej pokrywana jest z państwowego programu. Od 99% w 2015 roku do 98% w kolejnych latach z kwoty świadczeń było pokrywanych w ramach wieloletniego programu wspierania finansowego gmin w zakresie dożywiania, czyli programu pn. „Pomoc państwa w zakresie dożywiania” na lata 2014-2020. Najwyższa kwota świadczeń jest oczywiście przeznaczana na posiłki w Łodzi, w 2015 roku ponad 4 mln, a w 2018 przewidywana kwota wyniesie 2,5 mln. Ponad milion złotych przeznaczają corocznie na posiłki gminy w powiecie sieradzkim.

Najmniejszy koszt jednego posiłku na przestrzeni ostatnich 4 lat, odnotowano w powiecie poddębickim, czyli od 2 do 3 złotych na jedno świadczenie. Natomiast najdroższe świadczenia przez ostatnie 4 lata w przeliczeniu na jeden posiłek odnotowano w powiecie brzezińskim, pabianickim i w mieście Łodzi (5 zł), a od 2017 roku również w Łódzkiem wschodnim.

Ze wsparcia w postaci posiłków w roku 2017 korzystało prawie 30 tys. dzieci. Według danych Systemu Informacji Oświatowej, stanu na dzień 30 września 2017 roku najwięcej dzieci korzystało z obiadu i niepełnego obiadu w formie refundowanej. Ponad tysiąc dzieci korzystało ze śniadań i drugich śniadań lub podwieczorków.

Tabela 9. Liczb dzieci korzystających z różnych posiłków refundowanych oraz dofinansowanych w województwie łódzkim, stan na 30 września 2017 r.

Nazwa posiłku	Posiłki refundowane	Posiłki dofinansowywane
	Liczba uczniów korzystających *	Liczba uczniów korzystających *
Śniadanie	1 311	1 301
Drugie śniadanie/podwieczorek	1 297	1 145
Obiad	11 881	5 679
Niepełny obiad	4 728	615
Kolacja	462	178
Suma	19 679	8 918

*Przybliżone dane, ponieważ uczniowie mogą korzystać z kilku posiłków równocześnie.

Źródło: Dane udostępnione przez Ministerstwo Edukacji Narodowej z SIO, stan na 30.09.2017 r.

Statystyki publiczne agregują informacje o ośrodkach prowadzonych w ramach systemu pomocy społecznej. Najwięcej placówek przyjmuje formę dziennego wsparcia, w roku 2017 skorzystało z zajęć organizowanych w takich placówkach 5 779 osób⁹⁰. W województwie łódzkim najbardziej rozpowszechn-

90 Bank Danych Lokalnych, GUS, dostęp: 20.06.2018 r.

nioną formą są placówki wsparcia dziennego – jest ich łącznie 132, według danych z całego roku 2017 beneficjentami takich placówek było 5779 osób⁹¹. Tabela 8 przedstawia liczbę ośrodków oraz liczbę beneficjentów w podziale na poszczególne powiaty województwa łódzkiego. Najwięcej podopiecznych na ośrodki w ciągu całego roku przypadło w Piotrkowie Trybunalskim – 101, następnie w powiecie poddębickim (64) oraz bełchatowskim (60).

Tabela 10. Placówki wsparcia dziennego w województwie łódzkim

	placówki wsparcia dziennego	korzystający (stan w dniu 31.XII)	korzystający w roku sprawozdawczym
Łódzkie	132	3 667	5 779
bełchatowski	4	97	239
kutnowski	2	45	47
łaski	8	180	180
łęczycki	4	120	135
łowicki	1	16	16
łódzki wschodni	5	165	262
opoczyński	1	25	50
pabianicki	3	89	144
piotrkowski	2	31	42
poddębicki	1	25	64
radomszczański	8	137	303
rawski	2	105	113
sieradzki	8	203	312
tomaszowski	4	115	156
wieluński	5	102	126
wieruszowski	9	229	264
zduńskowolski	4	90	112
zgierski	11	398	487
brzeziński	1	15	15
m. Łódź	28	834	1 468
m. Piotrków Trybunalski	9	318	911
m. Skierniewice	12	328	333

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS, dostęp: 20.06.2018 r.

Pięć powiatów zaraportowało więcej osób korzystających z oferty placówki w grudniu 2017 roku niż miejsc, którymi dysponują. Były to powiaty: łęczycki, piotrkowski, poddębicki, zgierski i miasto Piotrków Trybunalski. Obciążenie

91 Bank Danych Lokalnych, GUS, dostęp: 20.06.2018 r.

podopiecznymi w stosunku do miejsc wyniosło od 109% w powiecie łęczyckim do 125% w poddębickim.

Wyniki badania przeprowadzonego przez Instytut Medycyny Pracy na zlecenie RCPS pokazują, że placówki wsparcia dziennego pełnią ważną rolę w życiu młodzieży korzystającej z oferty ich zajęć⁹². W zdecydowanej większości są to placówki o zasięgu gminnym (89%), prowadzone przez stowarzyszenia (74%)⁹³. Jeżeli chodzi o podopiecznych są to w równej mierze dziewczęta, jak i chłopcy (53% vs 47%). Nierównomierny jest natomiast udział poszczególnych kategorii wiekowych dzieci i młodzieży. Podopieczni to głównie dzieci w wieku od 7 do 12 lat (71%), przy czym grupa podopiecznych w wieku odpowiadającym klasom 4-6 szkoły podstawowej to aż 39% (10-12 lat). Co piąty podopieczny ma od 13 do 15 lat (20%), natomiast grupa najmłodszych (do 6 lat włącznie) i najstarszych (powyżej 16 lat) stanowi niecałą dziesiątą część (9%).

Prawie połowa beneficjentów PWD w województwie łódzkim to osoby z orzeczoną niepełnosprawnością (49%), głównie intelektualną (51%)⁹⁴. Potrzeba pomocy psychologiczno-pedagogicznej wśród uczestników PWD wynikała w głównej mierze z zaniedbań środowiskowych, dotyczyło to 28% podopiecznych. Drugim w kolejności powodem były niepowodzenia edukacyjne (26%), a trzecim specyficzne trudności w uczeniu się (18%). Ponad 10% uczestników doświadczyło sytuacji kryzysowych lub traumatycznych (13%), natomiast takie przyczyny jak choroby przewlekłe, szczególne uzdolnienia i zaburzenia komunikacji językowej były przyczynkiem do korzystania z zajęć w PWD od 2 do 8% młodzieży. W ocenie wychowawców najczęściej występującym negatywnym zachowaniem wśród podopiecznych był brak motywacji do nauki w szkole, następnie wulgarne zachowania pomiędzy wychowankami lub brak zainteresowań i pasji. Warto zwrócić uwagę, że używanie narkotyków, czy picie alkoholu były w opinii wychowawców zachowaniami najrzadziej występującymi⁹⁵.

Wśród placówek opieki całkowitej najmniej liczne w województwie są placówki specjalistyczno-terapeutyczne (2) oraz placówki interwencyjne (3). Według statystyk zebranych przez GUS do placówek specjalistyczno-terapeutycznych wychowankowie byli kierowani wyłącznie na podstawie decyzji sądu (15 osób), podobnie w przypadku placówek łączących zadania i placówek socjalizacyjnych rodzinnych (166 oraz 156). Do placówek socjalizacyjnych typu

92 *Funkcjonowanie placówek wsparcia dziennego z regionu łódzkiego. Bariery i potrzeby*. RCPS Łódź, 2017 r, http://obserwatorium-rcpslodz.pl/images/publikacje/_PDF/Funkcjonowanie_placówek_wsparcia_dziennego_z_regionu_lodzkiego.pdf

93 *Funkcjonowanie placówek wsparcia...*, op. cit., s. 36.

94 Tamże..., s. 42.

95 Tamże..., s. 46.

instytucjonalnego przyjęto na podstawie orzeczenia sądu 97% wychowanków (czyli 818 osób), a do interwencyjnych 92% wychowanków (69 osób).

Tabela 11. Placówki opieki całkowitej nad dziećmi i młodzieżą w województwie łódzkim w 2017 roku oraz liczba osób korzystających

	placówki ogółem	miejsca ogółem	wychowankowie/ korzystający/ podopieczni ogółem	wychowankowie/ korzystający/ podopieczni w roku sprawo- zdawczym
Placówki interwen- cyjne	3	75*	70	249
Placówki łączące zadania**	4	102	98	166
Placówki socjaliza- cyjne - rodzinne	19	147	141	156
Placówki socjaliza- cyjne	40	926	846	1 178
Placówki specjali- styczno-terapeu- tyczne	2	15	15	15
Rodzinne domy dziecka	36	ndt.	224	b.d.
Rodziny zastępcze	2 937	ndt.	3 934	b.d.

*miejsca całodobowe

** wielofunkcyjna, łączy działaniaienne i całodobowe interwencyjne, socjalizacyjne, terapeutyczne skierowane na dziecko i rodzinę dziecka

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS, dostęp: 20.06.2018 r.

Pomoc w ramach systemu edukacji

Oprócz jednostek publicznych prowadzonych w ramach systemu pomocy społecznej omówionych powyżej, funkcjonują również ośrodki dla dzieci i młodzieży zorganizowane w ramach systemu szkolnictwa. Są to ośrodki skierowane na pracę z młodzieżą i dziećmi niedostosowanymi społecznie. Chodzi o młodzież z trudnościami w nauce, funkcjonowaniu społecznym, z zaburzeniami rozwojowymi, a także z niepełnosprawnościami. Na podstawie danych rocznika statystycznego województwa łódzkiego można zauważyć, że liczba specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych oraz młodzieżowych ośrodków wychowawczych zmniejszyła się na przestrzeni ostatnich 11 lat⁹⁶. W 2005 roku na terenie województwa łódzkiego funkcjonowało

96 Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 2017. Łódź: Urząd Statystyczny 2017.

30 ośrodków pierwszego rodzaju, a w 2016 – 23. W porównywanym okresie liczba młodzieżowych ośrodków wychowawczych spadła z 4 do 1 w 2016 roku. Rozwinęła się natomiast sieć młodzieżowych ośrodków socjoterapii, w 2005 roku na terenie Łódzkiego funkcjonowały jedynie 2 takie ośrodki, a w 2016 – 11. Liczba ośrodków rewalidacyjno-wychowawczych nie zmieniła się i przez cały ten okres wynosiła 3. Łącznie w wyżej wymienionych ośrodkach w 2016 roku pozostawało **1301 podopiecznych**:

- w specjalnych ośrodkach szkolno-wychowawczych – 656 wychowanków,
- w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych – 48 wychowanków,
- w młodzieżowych ośrodkach socjoterapii – 525 wychowanków,
- w ośrodkach rewalidacyjno-wychowawczych – 72 wychowanków.

W porównaniu do roku 2005 liczba wychowanków spadła ponad dwukrotnie w przypadku specjalnych ośrodków szkolno-wychowawczych, a ponad czterokrotnie w przypadku młodzieżowych ośrodków wychowawczych. Natomiast liczba rezydentów ośrodków socjoterapii ponad dwukrotnie wzrosła.

Z różnorodnych zajęć specjalistycznych prowadzonych w szkołach i w placówkach dla dzieci i młodzieży najwięcej uczniów korzysta w szkołach podstawowych i liceach ogólnokształcących. Przy czym najpopularniejszymi formami są zajęcia dydaktyczno-wyrównawcze, korekcyjno-kompensacyjne i logopedyczne.

Tabela 12. Liczba uczniów korzystających z zajęć w szkołach i placówkach dla dzieci i młodzieży w województwie łódzkim

Liczba uczniów korzystających:	Szkoła podstawowa	Branżowa szkoła I stopnia	Liceum ogólnokształcące	Technikum
z zajęć rewalidacyjnych	4 389	398	208	123
z zajęć dydaktyczno-wyrównawczych	24 805	181	1 619	1 770
z zajęć korekcyjno-kompensacyjnych	9 574	65	230	194
z zajęć logopedycznych	10 031	75	29	13
z zajęć socjoterapeutycznych	1 205	29	36	4
z innych zajęć terapeutycznych	3 759	33	363	7
z zajęć rozwijających kompetencje emocjonalno-społeczne	1 432	18	475	159
Ogółem	55 195	799	2 960	2 270

Źródło: Dane udostępnione przez Ministerstwo Edukacji Narodowej z SIO, stan na 3 września 2017 r.

9 sierpnia 2017 roku zostało opublikowane nowe rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach dookreślające formy, beneficjentów oraz osoby odpowiedzialne za zorganizowanie pomocy uczniom⁹⁷. Przepisy pozwalają na większą indywidualizację i elastyczność w organizacji procesu pomocy osobom odpowiedzialnym w szkole za wsparcie uczniów, a także doprecyzowują zakres działań poszczególnych osób w szkole, dostrzegając również konieczność wprowadzenia zindywidualizowanego podejścia na poziomie przedszkoli.

Młodzież szkolna po pomoc najbliżej ma do pedagoga lub psychologa szkolnego, którzy w ramach swoich funkcji współpracują z młodzieżą sprawiającą trudności lub napotykającą trudności naukowe czy interpersonalne. Szkoły winny współpracować z poradniami psychologiczno-pedagogicznymi, a także uczniami i rodzicami celem zapewnienia najbardziej odpowiedniej do indywidualnej sytuacji pomocy, czy to w przypadku szczególnych uzdolnień czy trudności.

Według oceny Najwyższej Izby Kontroli obejmującej okres 2014-2016, stwierdzono jednak brak specjalistów, czyli brak pedagoga i/lub psychologa na etacie w szkole w 44% kontrolowanych placówek edukacyjnych (60% techników, 55% szkół zawodowych, 43% liceów ogólnokształcących i 46% szkół podstawowych).⁹⁸ Jednocześnie autorzy raportu podkreślają inne tendencje zaobserwowane na przestrzeni ostatnich lat w szkołach i placówkach, jak np. ponad 5% wzrost uczniów przyjętych przez poradnie psychologiczno-pedagogiczne, a także wzrost wydanych orzeczeń o 28,7%.⁹⁹ Dane pierwotne zebrane w badaniu wśród wychowawców dotyczące współpracy uczniów z grup zainteresowania z psychologami, pedagogami i poradniami psychologiczno-pedagogicznymi prezentowane są w kolejnych rozdziałach raportu – dotyczących charakterystyki badanych klas.

97 Dz. U. 2017 poz. 1591, *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach*.

98 *Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci młodzieży*, Warszawa: NIK 2017, s. 9.

99 Tamże...s. 11.

6. WYNIKI BADANIA

6.1. CHARAKTERYSTYKA BADANYCH UCZNIÓW I KLAS

W badaniu wzięło udział 49% chłopców i 51% dziewcząt z obu grup objętych badaniem: VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich. W przypadku szkół średnich większy odsetek chłopców uczy się w branżowych szkołach I stopnia (73% vs 27%) i technikach (54% vs 46%) niż w liceach (40% vs 60%).

W związku z tym, że badaniem objęto VI klasę szkoły podstawowej – w próbie znaleźli się **głównie trzynastolatki** (78%). Młodszy uczniowie stanowili w badanych oddziałach 19%, a starsi – 3%. W przypadku II klas szkół średnich, do badania trafili **przede wszystkim osiemnastolatki** (94%). 1% to młodszy uczniowie, a 5% – starszy uczniowie tych oddziałów. Najwyższy odsetek starszych badanych (19 lat i więcej), to uczniowie branżowych szkół I stopnia.

Nieco ponad połowa uczniów zarówno w szkołach podstawowych (53%), jak i średnich (54%) pochodzi z miast.

Dane zawarte w dalszej części niniejszego rozdziału dotyczą klas, które wzięły udział w badaniu. Zostały zebrane w formularzach przekazanych wychowawcom do samodzielnego wypełnienia. Część wychowawców nie miała wiedzy dotyczącej wszystkich zagadnień zawartych w kwestionariuszu, jednak uzyskane informacje dają obraz funkcjonowania klas VI szkół podstawowych i II szkół średnich z terenu województwa łódzkiego. Ze względu na małe liczebności – łącznie przebadano 50 klas szkół podstawowych i 50 klas szkół średnich, dane będą prezentowane głównie liczbowo, a nie procentowo.

Zdecydowanie częściej wychowawcami klas są kobiety, czy to w szkołach podstawowych czy średnich. Średni wiek wychowawcy oscyluje między 44. a 46. rokiem życia, natomiast średnia stażu pracy to 20 lat.

6.1.1. DANE OGÓLNE I POMOC PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNA

Specjalne potrzeby edukacyjne mają dzieci i młodzież, które nie są w stanie sprostać szkolnym wymogom uczenia się bez dodatkowej pomocy pedagogicznej. **W szkołach podstawowych w każdej badanej szóstej klasie byli**

uczniowie ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Przy czym, najczęściej były to potrzeby związane ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się, aż w 39 klasach były takie osoby, gdzie maksymalnie w jednej klasie takie problemy miało nawet 16 uczniów. O ile w 46 klasach są szóstoklasiści posiadający opinie poradni psychologiczno-pedagogicznej, o tyle tylko uczniowie z 25 klas regularnie korzystają z pomocy poradni (w jednej klasie maksymalnie korzystało 10 osób). W przypadku pozostałych form pomocy, dzieci uczęszczają do pedagoga szkolnego (uczniowie z 27 klas) oraz psychologa szkolnego (uczniowie z 26 klas). Z regularnej pomocy najczęściej korzystają uczniowie mający: specyficzne trudności w uczeniu się, z powodu niepowodzeń edukacyjnych oraz zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny.

Uczniowie II klas szkół średnich, którzy wzięli udział w badaniu uczęszczają do różnych typów szkół. Przebadano 50 klas, w tym: 26 klas liceów ogólnokształcących, 16 klas technikum i 8 klas z branżowych szkół I stopnia. W przypadku uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi najczęściej występującymi problemami są specyficzne trudności w uczeniu się oraz choroby przewlekłe – pojawiły się one u uczniów w 14 klasach z 50 badanych. Aż w 39 klasach są uczniowie posiadający opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej, jednakże tylko w 16 klasach uczniowie korzystają z pomocy poradni psychologiczno-pedagogicznej – jest to najrzadszy wybór.

Wśród badanych klas, aż w 32 są uczniowie, którzy według wychowawców korzystają z pomocy pedagoga szkolnego, natomiast z pomocy psychologa szkolnego korzystają uczniowie w 21 klasach. Uczniowie najczęściej szukają pomocy, w sytuacji gdy mają problemy związane ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się, niepowodzeniami edukacyjnymi oraz z sytuacjami kryzysowymi lub traumatycznymi wydarzeniami życiowymi.

Średnia frekwencja uczniów szkół podstawowych oscyluje w granicach 90%, gdzie najwyższa wartość w klasie wynosiła 98%, zaś najniższa 81%. Badana frekwencja pochodziła z dwóch okresów czasowych – maj 2018 r. oraz semestr zimowy 2017/2018. Wyniki różniły się nieznacznie, czyli w maju było to 90%, a w semestrze zimowym 91%. Przy czym, ogólnie uczniowie szkół podstawowych mieli 154 godziny nieusprawiedliwione. Zakładając, że każda badana klasa liczy 25 uczniów i każdego dnia mają po 6 lekcji to na jedną osobę przypada nieco ponad 6 nieusprawiedliwionych godzin, co daje 1 dzień.

Niezależnie od okresu czasowego średnia frekwencja uczniów II klas szkół średnich w każdym przypadku wynosi ponad 80%, gdzie dla szkół podstawowych było to prawie 90%. Ogólna frekwencja licealistów wynosi 82,8%. Uczniowie szkół średnich mają zdecydowanie więcej godzin nieusprawiedliwionych

Rysunek 4. Liczba klas szkół podstawowych i średnich, w których są uczniowie z indywidualnymi potrzebami w zakresie nauczania

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) wśród wychowawców klas – czerwiec 2018r., próba: n=50 VI klas szkół podstawowych oraz n=50 II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

niż uczniowie szkół podstawowych. W semestrze zimowym było to 400 godzin lekcyjnych, a ogólnie w szkołach średnich godzin nieusprawiedliwionych było prawie dwa razy tyle – 794. Zakładając, że klasa liczy 25 uczniów i codziennie mają po 7 lekcji, to na jednego ucznia przypadają prawie 32 godziny nieusprawiedliwione, co stanowi 4,5 dnia. Liczba opuszczonych lekcji znajduje odzwierciedlenie w średniej ocen. Średnia ocen klasy waha się między 3,5 a 3,6.

W przypadku szóstoklasistów średnia ocen uzyskana w roku szkolnym 2016/2017 wynosiła 4,2, natomiast w semestrze zimowym 2017/2018 – 4,1. Przy czym na koniec semestru zimowego zostało wystawionych 37 ocen niedostatecznych w 13 badanych klasach. Promocji do następnej klasy nie uzyskało 19 osób w 14 klasach. W szkołach średnich wyniki te są znacznie gorsze – na koniec semestru zimowego wystawiono 403 oceny niedostateczne w 35 klasach, a promocji do następnej klasy od początku jej funkcjonowania nie otrzymało 41 uczniów w 18 klasach.

W przypadku obu badanych grup, wśród ocen z zachowania przeważają te pozytywne, czyli wzorowe i bardzo dobre.

Tabela 13. Wyniki w nauce i frekwencja uczniów szkół podstawowych i średnich

		maj 2018 r.	semestr zimowy 2017/2018	Ogółem
Frekwencja	VI	88,4%	91,1%	88,4%
	II	81,1%	84,4%	82,8%
Godziny nieusprawiedliwione	VI	53	111	154
	II	135	400	794
		rok szkolny 2016/2017	semestr zimowy 2017/2018	
Średnia ocen klasy	VI	4,2		4,1
	II	3,6		3,5

Źródło: Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) wśród wychowawców klas – czerwiec 2018 r., próba: n=50 VI klas szkół podstawowych oraz n=50 II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

6.1.2. ZAJĘCIA PROFILAKTYCZNE W SZKOLE, WYJŚCIA ORAZ WYCIECZKI

Zarówno w szkołach podstawowych, jak i średnich prowadzone są zajęcia profilaktyczne dotyczące używania środków psychoaktywnych lub/i uzależnień. **Niezależnie od szczegółowej tematyki zajęć w szkołach podstawowych zorganizowano ich więcej.** Powodem może być to, iż uczniowie szkół podstawowych są w wieku, kiedy zaczynają eksperymentować i potrzebują większego uświadomienia jakie zagrożenia wynikają z zażywania środków psychoaktywnych oraz jak radzić sobie z uzależnieniami od komputera, Internetu czy telefonu komórkowego.

Tabela 14. Liczba klas w szkołach, w których organizowane były zajęcia profilaktyczne dotyczące używania środków psychoaktywnych lub/i uzależnień behawioralnych

	Szkoła podstawowa	Szkoła średnia
Zagrożenia związane z korzystaniem z Internetu	49	40
Używanie alkoholu	45	40
Zagrożenia związane z uzależnieniem cyfrowym	45	36
Używanie narkotyków	44	39
Używanie innych używek	40	36

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) wśród wychowawców klas – czerwiec 2018 r., próba: n=50 VI klas szkół podstawowych oraz n=50 II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

48 badanych klas szkół podstawowych brało udział w wycieczce szkolnej, gdzie w szkołach średnich było to 40 klas. Aczkolwiek w przypadku średniej liczby wycieczek, w których uczniowie brali udział różnica jest niewielka. Uczniowie szkół podstawowych średnio brali udział w 4 wycieczkach szkolnych w ciągu roku, natomiast uczniowie szkół średnich w 3. Cena uczestnictwa w wycieczce szkolnej w podstawówkach waha się między 43 a 503 zł, przy czym najdroższa jest zielona szkoła, a najtańsza „inna wycieczka”. Sytuacja podobnie wygląda w przypadku szkół średnich, gdzie udział w zielonej szkole kosztuje 525 zł, a najtańsza inna wycieczka to koszt w wysokości 40 zł. Niektóre wycieczki otrzymują dofinansowanie ze szkoły dla wybranych lub wszystkich uczniów. Takie dofinansowanie częściej otrzymują uczniowie szkół podstawowych.

Z wyjścia do kina lub teatru korzysta większość uczniów badanych klas. Przy czym, należy mieć na uwadze, że niekoniecznie wynika to z chęci uczestnictwa w kulturze, lecz bardziej zachęcający jest fakt, że wówczas jest się zwolnionym z zajęć lekcyjnych.

Tabela 15. Uczestnictwo klas w wyjściach do teatru/kina

		Liczba klas	
		Tak	Nie
Wyjście do kina/ teatru	VI	48	2
	II	40	10

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) wśród wychowawców klas – czerwiec 2018 r., próba: n=50 VI klas szkół podstawowych oraz n=50 II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Wychowawców zapytano także o to, czy uczniowie z badanych klas uczestniczą w zajęciach wyrównawczych. Uczniowie z 32 szóstych klas szkół podstawowych brali udział w zajęciach wyrównawczych, podczas gdy tylko w 8 klasach starszych są uczniowie, którzy uczestniczą w tego typu zajęciach. Zajęcia wyrównawcze są szansą dla słabszych uczniów, aby mogli uzupełnić pewne braki, ale jednocześnie wiąże się to z dodatkową liczbą godzin spędzonych w szkole.

Uczniowie w 38 klasach szkół podstawowych korzystają z transferów finansowych. Najwięcej osób korzysta z dofinansowania posiłków (uczniowie w 29 klasach na 50), a z zasiłku rodzinnego korzystają uczniowie z 9 badanych klas. Stypendium naukowe otrzymują uczniowie w 16 klasach szkół podstawowych, aczkolwiek zasady przyznawania tego dofinansowania są inne niż w przypadku zasiłku rodzinnego, czy szkolnego. Stypendium naukowe otrzymują uczniowie, którzy uczą się bardzo dobrze oraz mają dodatkowe osiągnięcia naukowe,

a zatem mają oni bezpośredni wpływ na możliwość otrzymania stypendium. W przypadku pozostałych możliwości dofinansowania uczniowie nie mają bezpośredniego wpływu na ich otrzymanie, brane są pod uwagę inne kryteria (np. wysokość dochodu na członka rodziny).

W mniejszym stopniu z różnych form dofinansowania korzystają uczniowie szkół średnich – jedynie w 18 badanych klasach są takie osoby. Licealiści najczęściej otrzymują stypendium szkolne, następnie dofinansowanie posiłków, czyli sytuacja jest odwrotna w stosunku do uczniów VI klas szkół podstawowych.

Tabela 16. Liczba klas, w których uczniowie korzystali z różnych możliwości dofinansowania

	Szkoła podstawowa	Szkoła średnia
Dofinansowanie posiłków	29	7
Stypendium szkolne	16	9
Zasiłek rodzinny	9	3
Wyprawka szkolna	3	2
Zasiłek szkolny	3	2

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) wśród wychowawców klas – czerwiec 2018 r., próba: n=50 VI klas szkół podstawowych oraz n=50 II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Rodzice starają się angażować w życie szkolne swoich dzieci, o czym może świadczyć frekwencja w zebraniach. W ostatnich zebraniach organizowanych przez wychowawców przed przeprowadzeniem badań uczestniczyło średnio 14-15 rodziców, przy czym maksymalnie na spotkanie przybyło 24-25 rodziców, a najmniej było ich 5 (nie ma tu znaczących różnic między badanymi grupami). W przypadku problemów wychowawczych wychowawcy klas w pierwszej kolejności zwracają się do pedagoga szkolnego, następnie do dyrektora. Zdecydowanie rzadziej jest to psycholog czy inny nauczyciel.

6.2. WARUNKI ŻYCIA

6.2.1. SKŁAD GOSPODARSTWA DOMOWEGO

Zdecydowana większość badanych mieszka w swoim domu rodzinnym (98% młodszych i starszych uczniów). Mniej niż 1% (5 uczniów) młodszych wskazało na mieszkanie w placówce opiekuńczo-wychowawczej i 1% (9 uczniów) w rodzinie zastępczej. W przypadku starszych 1% (6 uczniów) żyje w rodzinie zastępczej i ponad 1% (13 uczniów) wskazało inną odpowiedź (np. mieszkanie w bursie, mieszkanie samodzielne).

Większość badanych (93% młodszych i 94% starszych) wskazuje, że mieszka wspólnie z matką. Nastolatków, którzy mieszkają wspólnie z ojcami jest już nieco mniej (82% vs 81%). **72% młodszych i 76% starszych pochodzi z tzw. pełnych rodzin – mieszkają wspólnie z matką i ojcem.** Mieszkanie z macochą lub partnerką ojca deklaruje tylko 1% badanych w obu grupach, nieznacznie częstsze są sytuacje, gdy dzieci i młodzież mieszkają wspólnie z ojczymem lub partnerem mamy (4% młodszych vs 5% starszych). Wiąże się to zapewne z częstszym przyznawaniem przez sądy opieki matkom, w przypadku rozpadu małżeństwa.

4/5 badanych ze szkół podstawowych (82%) i 3/4 ze szkół średnich (73%) mieszka ze swoim rodzeństwem.

Co czwarty nastolatek mieszka ze swoją babcią (27% młodszych vs 23% starszych), rzadziej z dziadkiem (18% vs 24%). Ok 4% wskazuje, że mieszka z innymi osobami.

Nastolatki, którzy mają rodzeństwo najczęściej deklarują, że jest to jeden brat lub jedna siostra (71% vs 70%), co piąty (18% vs 22%) ma dwójkę rodzeństwa, a co dziesiąty (10% vs 9%) – trójkę rodzeństwa. Uczniowie z rodzin wielodzietnych – z min. trójką dzieci – częściej mieszkają na wsi.

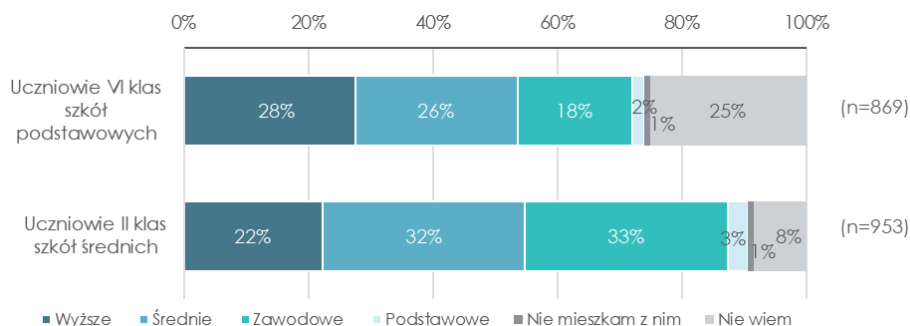
Ok 1% badanych pochodzi z rodzin, w których nie pracuje ani ojciec ani matka. 74% młodszych i 72% starszych uczniów twierdzi, że pracuje oboje rodziców. 17% młodszych i 15% starszych mieszka w gospodarstwach domowych, w których pracuje tylko ojciec, a 8% młodszych i 12% starszych – pracuje tylko matka. Poniżej przeanalizowano informacje dotyczące pracy zawodowej i wykształcenia ojca, a następnie matki.

88% młodszych badanych i 85% starszych deklaruje, że ich ojciec/opiekun pracuje zawodowo. Tylko 3% młodszych i 6% starszych podaje, że ich ojcowie nie pracują. Część badanych twierdzi, że tego nie wie (3% vs 4%) lub nie ma taty (w obu grupach 5%).

Wśród młodszych uczniów co czwarty deklaruje, że jego tata ma wykształcenie wyższe (28%) lub średnie (26%). Co piąty badany (18%) deklaruje wykształcenie zawodowe ojca. Co czwarty uczeń szkoły podstawowej (25%) nie potrafił tego określić.

W przypadku uczniów szkół średnich co trzeci badany określił wykształcenie ojca jako zawodowe (33%) lub średnie (32%), a co piąty (22%) – wyższe. 8% młodych ludzi nie potrafiło podać poziomu wykształcenia ojca.

Rysunek 5. Wykształcenie ojca

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Zawody wykonywane przez ojców badanych uczniów koncentrują się w 4 grupach dużych według Klasyfikacji Zawodów i Specjalności (kody dwucyfrowe) – rolnicy produkcji towarowej (32%), robotnicy budowlani i pokrewni (z wyłączeniem elektryków) (16%), robotnicy obróbki metali, mechanicy maszyn i urządzeń i pokrewni (22%) oraz kierowcy i operatorzy pojazdów (30%)¹⁰⁰. Biorąc pod uwagę bardziej szczegółową klasyfikację (na poziomie grup średnich – kody trzycyfrowe) wśród najczęściej wskazywanych zawodów wykonywanych przez ojców (3-10% wskazań) znalazły się: robotnicy budowlani robót wykończeniowych i pokrewni, rolnicy upraw polowych, kierowcy i operatorzy pojazdów, własna działalność gospodarcza, stanowiska kierownicze, mechanicy pojazdów samochodowych, formierze odlewniczy, spawacze, blacharze, monterzy konstrukcji metalowych i pokrewni, pracownicy ochrony osób i mienia, kontrolerzy (sterowniczy) procesów przemysłowych gdzie indziej niesklasyfikowani, technicy elektrycy, robotnicy obróbki drewna, stolarze meblowi i pokrewni.

Wśród powodów dla których ojciec nie pracuje najczęściej wskazywano chorobę (38% młodszych vs 37% starszych uczniów) i poszukiwanie pracy (25%

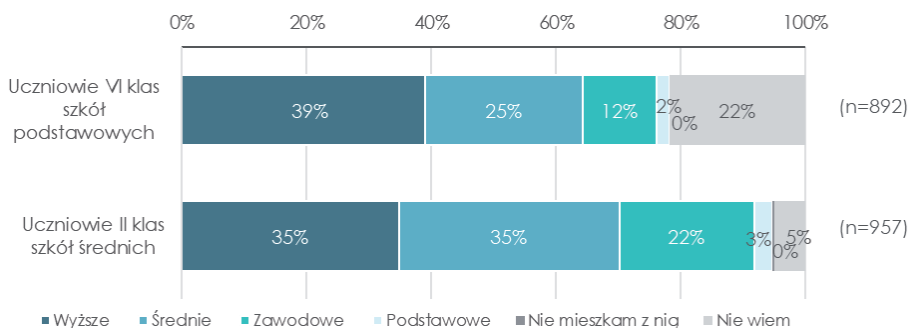
¹⁰⁰ Uczniowie podawali nazwy zawodów ojców i matek, następnie zostały one zakodowane zgodnie z Klasyfikacją Zawodów i Specjalności.

vs 13%). W niektórych rodzinach ojciec jest już na emeryturze (4% vs 11%), w innych opiekuje się młodszym dzieckiem/dziećmi lub zajmuje się domem. Część badanych – szczególnie młodszych – nie była w stanie podać przyczyny pozostawania ojca bez pracy (19% vs 7%). Pojawily się też inne sytuacje nieuwzględnione w ankiecie, np. alkoholizm, opieka nad chorą mamą, lenistwo, przebywanie w więzieniu.

Matki/opiekunki badanych pracują zawodowo nieznacznie rzadziej niż ich ojcowie – pracuje 79% matek młodszych uczniów i 82% matek starszych uczniów, a nie pracuje odpowiednio 17% i 15% matek. 3% uczniów szkół podstawowych i 2% uczniów szkół średnich przyznało, że nie wie tego, a 1% młodszych i 2% starszych – deklaruje że nie ma matki.

Matki badanych uczniów, według ich deklaracji, są nieco lepiej wykształcone niż ojcowie. Wśród młodszych uczniów wskazania były następujące: 39% – wyższe, 25% – średnie, 12% zawodowe. Co piąty badany (22%) nie potrafił podać wykształcenia matki. Co trzecia matka uczniów ze szkół średnich ma wykształcenie wyższe (35%) lub średnie (35%), a 22% – zawodowe. 5% uczniów nie potrafiło tego określić.

Rysunek 6. Wykształcenie matki

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Zróznicowanie zawodów matek badanych nastolatków jest większe niż ojców. Zawody te mieszczą się w 7 grupach dużych Klasyfikacji Zawodów i Specjalności: sprzedawcy i pokrewni (19%), specjaliści nauczania i wychowania (18%), pracownicy usług osobistych (18%), specjaliści z dziedziny prawa, dziedzin społecznych i kultury (11%), średni personel z dziedziny prawa, spraw społecznych, kultury i pokrewny (11%), sekretarki, operatorzy urzędzeń biurowych i pokrewni (11%). Biorąc pod uwagę bardziej szczegółową klasyfikację (na

poziomie grup średnich) matki badanych nastolatków pracują najczęściej jako (3-12%): specjalistki nauczania i wychowania, sprzedawczynie sklepowe (ekspedientki), rolnicy upraw polowych, przedstawicielki władz publicznych, pracownice do spraw rachunkowości i księgowości, zajmują stanowiska kierownicze, pracownice obsługi biurowej, pielęgniarki, szwaczki, hafciarki i pokrewne, prowadzą własną działalność gospodarczą, są pozostałymi pracownicami zajmującymi się sprzątaniami, kontrolerami (sterowniczy) procesów przemysłowych, gdzie indziej nieklasyfikowani.

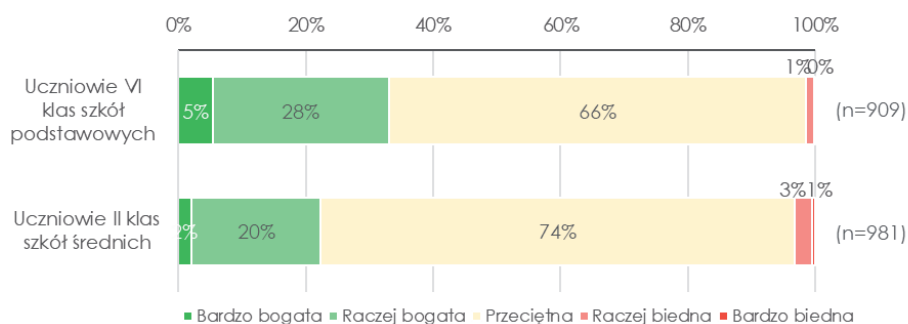
Powody niepełnej aktywności zawodowej przez matki wyglądają nieco inaczej niż w przypadku niepracujących ojców. Kluczowa jest opieka nad młodszym dzieckiem/dziećmi lub zajmowanie się domem (46% vs 45%). Na kolejnych miejscach pod względem częstotliwości wskazań znalazły się: poszukiwanie pracy (20% vs 16%), choroba (7% vs 15%), emerytura (3% vs 5%). Część badanych nie wie dlaczego ich matki nie pracują (15% vs 13%). Wśród innych powodów znalazły się: opieka nad innym członkiem rodziny – tatą, babcią, dziadkiem, brak takiej potrzeby ze względu na dochody ojca oraz lenistwo.

6.2.2. WARUNKI MATERIALNE

Badani uczniowie oceniają sytuację swoich rodzin jako przeciętną (66% uczniów klas VI szkół podstawowych i 74% uczniów II klas szkół średnich). Co trzeci młodszy (33%) i co piąty starszy uczeń (22%) deklaruje, że ich rodzina w porównaniu z rodzinami kolegów z klasy jest bogata („bardzo bogata” lub „raczej bogata”). Tylko 1% młodszych i 4% starszych ocenia swoją rodzinę jako biedną („bardzo biedną” lub „raczej biedną”).

Rysunek 7. Ocena statusu materialnego rodziny

Moja rodzina, w porównaniu z rodzinami kolegów z klasy, jest:

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

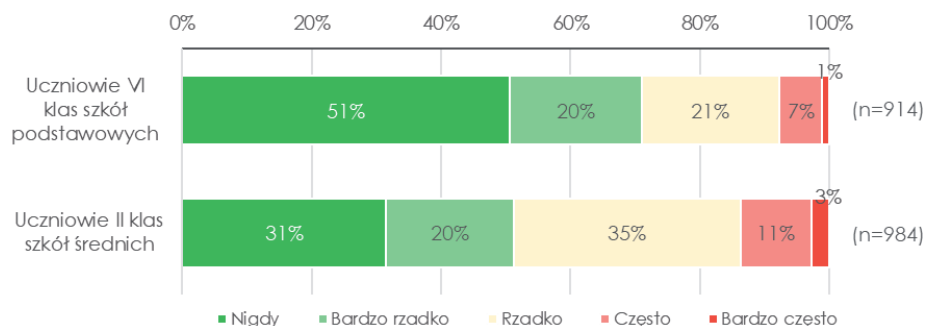
W szkołach średnich uczniowie liceów i techników lepiej oceniają stan posiadania swoich rodzin niż ich koledzy z branżowych szkół I stopnia (odpowiednio 25%, 22%, 16% uznało, że ich rodzina jest bogata w porównaniu do rodzin kolegów). Lepiej sytuację swoich rodzin widzą uczniowie mieszkający w miastach niż na wsi, a także chłopcy niż dziewczęta.

Starsi uczniowie mogą mieć większą świadomość sytuacji finansowej rodziny – częściej niż ich młodszy koledzy martwią się, że ich rodzinie brakuje pieniędzy. Przynajmniej czasami zdarza się to 69% uczniów II klas szkół średnich i 49% uczniów szkół podstawowych. Częściej myślą o tym uczniowie liceów (68%) i techników (65%) niż branżowych szkół I stopnia (55%).

8% uczniów ze szkół podstawowych i 14% uczniów ze szkół średnich myśli o sytuacji finansowej rodziny często lub bardzo często. Pośrednio może to wskazywać na zagrożenie ubóstwem rodzin tych nastolatków.

Rysunek 8. Martwienie się sprawami finansowymi

Martwię się tym, że mojej rodzinie brakuje pieniędzy:

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Fakt, że dziecko martwi się o sytuację materialną swojej rodziny jest wyraźnym wskazaniem, że sytuacja rodziny jest problematyczna. Osoby, które bardzo często martwią się finansami stanowią istotny odsetek wyróżnionej w toku segmentacji grupy osób wykluczonych (zdecydowanie częściej dotyczy to uczniów określonych jako wykluczonych niż pozostałych badanych). Szczegóły analizy oraz charakterystyka tej grupy zostały dokładnie opisane w dalszej części raportu (w rozdziale Wykluczenie – skala zjawiska). W tym miejscu należy jednak zwrócić uwagę na kilka występujących zależności. Uczniowie martwiący się sytuacją materialną swojej rodziny żyją w gorszych warunkach mieszkaniowych. Analiza czynników wyposażenie mieszkania oraz jakość mieszkania wskazuje, że stan techniczny oraz wyposażenie sanitarne mieszkań zarówno uczniów młodszych, jak i starszych,

jest gorszy wśród uczniów zaniepokojonych sytuacją materialną rodziny niż wśród uczniów, którzy tego nie odczuwają. Uczniowie dostrzegający problem finansów w rodzinie odczuwają deficyty w swoim budżecie, a ich relacje rówieśnicze są gorsze. Zła sytuacja materialna rodziny skutkuje tym, że uczniowie nie mają własnych pieniędzy, a więc nie mają środków na wspólne wyjścia ze swoimi kolegami i koleżankami, co jest szczególnie ważne dla uczniów II klas szkół średnich, którzy są w wieku wkraczania w pełnoletność. Rzadziej też od kolegów niemartwiących się sytuacją materialną uczestniczą w aktywnościach, zajęciach pozalekcyjnych organizowanych przez różne organizacje, instytucje, kluby sportowe.

O statusie materialnym rodziny świadczą posiadane dobra materialne. W przypadku niniejszego badania pytano uczniów o posiadanie własnego samochodu i zmywarki do naczyń, a także o posiadanie takich urządzeń, jak laptop, tablet i konsola do gier.

Samochód jest raczej powszechnym zasobem gospodarstw domowych. Mniej niż co dziesiąty uczeń (7% młodszych i 9% starszych) twierdzi, że jego rodzina nie posiada własnego samochodu. Niemal co trzeci badany (30% młodszych i 29% starszych) deklaruje, że jego rodzina posiada jeden samochód, a niemal dwóch na trzech (odpowiednio 63% i 62%) – dwa samochody lub więcej. Brak samochodu w gospodarstwie domowym częściej deklarują uczniowie mieszkający w miastach i uczący się w szkole w Łodzi. Częściej dotyczy to też rodzin młodzieży z branżowych szkół I stopnia i techników niż liceów.

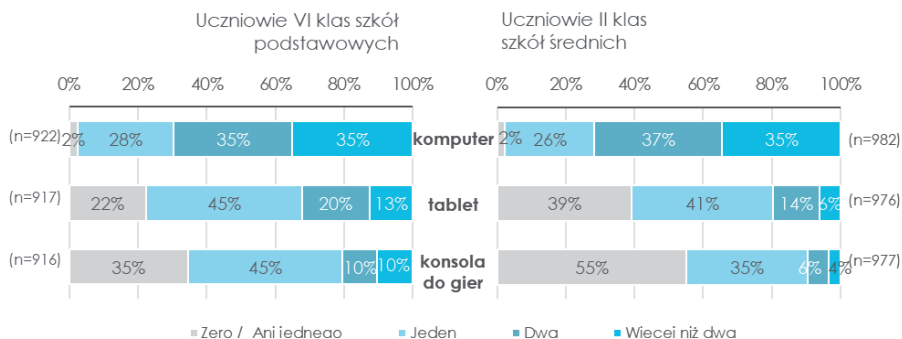
Mniej powszechne jest posiadanie w domu zmywarki do naczyń. Nie ma jej 37% młodszych i 43% starszych uczniów. Przy czym, przyglądając się uczniom ze szkół średnich da się zauważyć, że nie ma jej w ponad połowie domów uczniów z branżowych szkół I stopnia (57%) i techników (54%), a tylko w co trzecim domu uczniów liceów ogólnokształcących (30%).

W obszarze zainteresowania badanych znalazło się to, czy uczniowie mają w domu dostęp do komputerów/laptopów, tabletów i konsoli do gier (np. PlayStation, Xbox, Nintendo itp.).

Komputery/laptopy występują niemal powszechnie w gospodarstwach domowych – nie ma ich tylko 2% badanych uczniów. Przynajmniej jeden komputer ma w domu co czwarty badany, a dwa i więcej ok 70% badanych. Pozostałe sprzęty elektroniczne nieco bardziej różnicują badane grupy. Posiadanie tabletu i konsoli do gier jest bardziej powszechne wśród młodszych badanych. Tablet nie ma w domu 22% młodszych i 39% starszych uczniów, a konsoli do gier – 35% młodszych i 55% starszych.

Rysunek 9. Posiadany przez gospodarstwo domowe sprzęt elektroniczny

W mojej rodzinie jest:

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W ramach projektu stworzono indeks zamożności rodziny. Włączono do niego pięć pytań o następujące dobra: posiadanie przez rodzinę samochodu, zmywarki, komputera, oddzielnego pokoju dla dziecka, wyjazdy weekendowe i wakacyjne. W ramach indeksu można było uzyskać wynik od 0 – brak/nie wymieniono żadnego z elementów do 5 – wymieniono wszystkie elementy. Dzieci wykluczone (więcej w rozdziale Wykluczenie – skala zjawiska) częściej niż pozostałe uzyskiwały na tej skali wynik 1 lub 2, co świadczy o tym, że znajdują się w trudnej sytuacji materialnej.

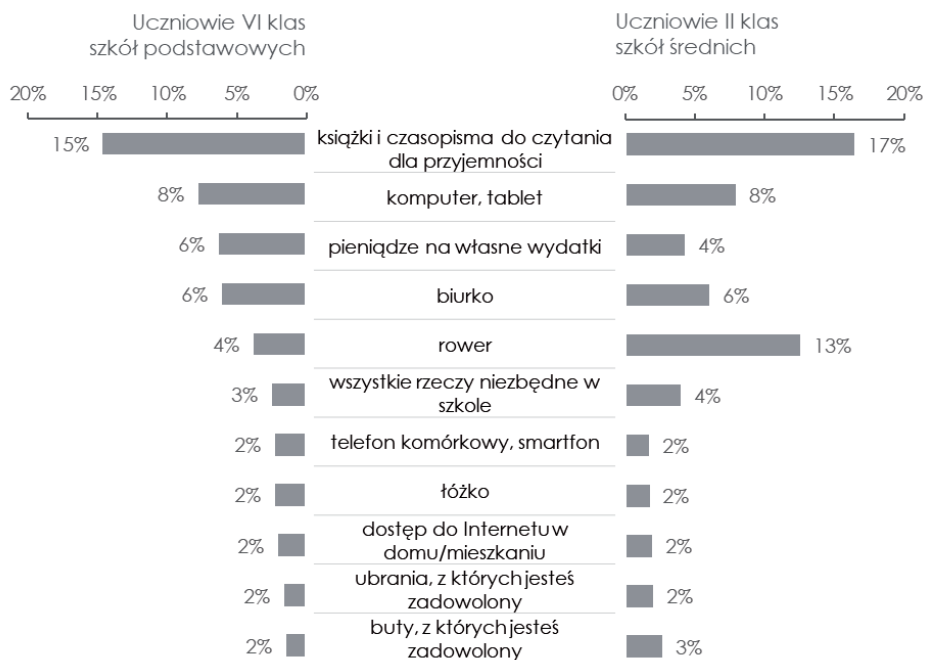
Dodatkowo zbudowano indeks zamożności związany bardziej z sytuacją dziecka. Znalazły się w nim następujące cztery zagadnienia: posiadanie własnego pokoju, pieniędzy na własne wydatki, możliwości rozwoju zainteresowań oraz wyjazdy weekendowe i wakacyjne (skala odpowiedzi od 0 – nie wymieniono żadnego elementu do 4 – wymieniono wszystkie elementy). Podobnie, jak we wcześniejszej analizie to dzieci wykluczone częściej niż pozostałe uzyskiwały na tej skali 1 lub 2.

Oba indeksy pokazują, że trudna sytuacja materialna powiązana jest ze zjawiskiem wykluczenia społecznego.

O skali ubóstwa, a w dalszej kolejności – wykluczenia społecznego – może świadczyć brak przedmiotów, sprzętów ułatwiających codzienne funkcjonowanie. Większość badanych (83-98%) posiada wymienione rzeczy. Jeśli przyjrzymy się, gdzie występują największe braki, okazuje się, że uczniowie w pierwszej kolejności wskazują, że nie posiadają na własność książek i czasopism do czytania dla przyjemności (15% młodszych i 17% starszych). Można tylko podejrzewać, że braki w tym zakresie prowadzą w ostateczności do wykluczenia kulturowego. Starsi na drugim miejscu wskazali na brak własnego roweru

(13%; 4% młodszych). Niemal co dziesiąty badany (8%) nie posiada własnego komputera, tabletu. Na kolejnych miejscach znalazły się pieniądze na własne wydatki, biurko, wszystkie rzeczy niezbędne w szkole (3-6% badanych). **Średnio 2% uczniów wskazało, że nie ma własnego łóżka, telefonu komórkowego/ smartfona, dostępu do Internetu w domu, ubrań czy butów, z których byliby zadowoleni.**

Rysunek 10. Odsetek uczniów, którzy nie posiadają poszczególnych rzeczy na własność

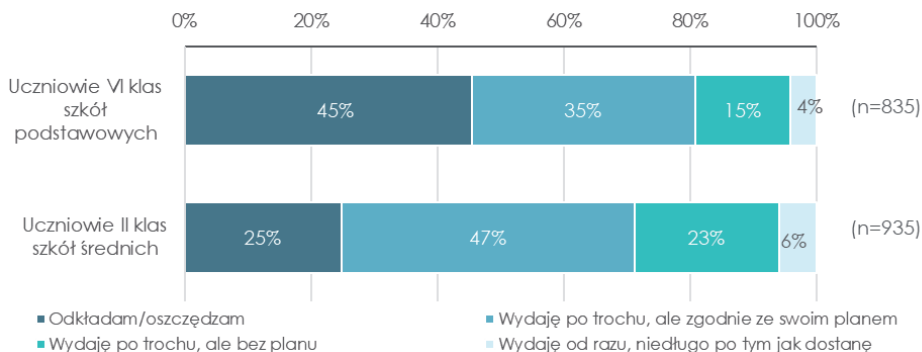
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Uczniowie, którzy posiadają pieniądze na własne wydatki (94% szóstoklasistów i 96% uczniów szkół średnich) najczęściej dostają je jako prezent z różnych okazji. Uczniowie szkół podstawowych w następnej kolejności wskazali, jako źródło własnych pieniędzy regularne kieszonkowe od rodziców/opiekunów, otrzymywanie pieniędzy, kiedy o to poproszą, a także otrzymywanie pieniędzy od innych niż rodzice członków rodziny (np. od dziadków).

Nieco inaczej źródła te wyglądają u uczniów szkół średnich. Kolejnym wskazaniem było otrzymywanie pieniędzy, gdy o to poproszą, samodzielne zarabianie na własne wydatki i dopiero później – regularne kieszonkowe.

Ciekawy jest sposób gospodarowania pieniędzmi przez uczniów. Okazuje się, że młodsi częściej odkładają/oszczędzają niż starsi (45% vs 25%), ale z kolei rzadziej wydają po trochu według swojego planu (35% vs 47%). Młodszym rzadziej też zdarza się wydawać własne pieniądze zupełnie bez planu (15% vs 23%). Tylko 4% uczniów VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich wydaje własne pieniądze od razu, niedługo po tym, jak je dostanie.

Rysunek 12. Sposób gospodarowania pieniędzmi na własne wydatki

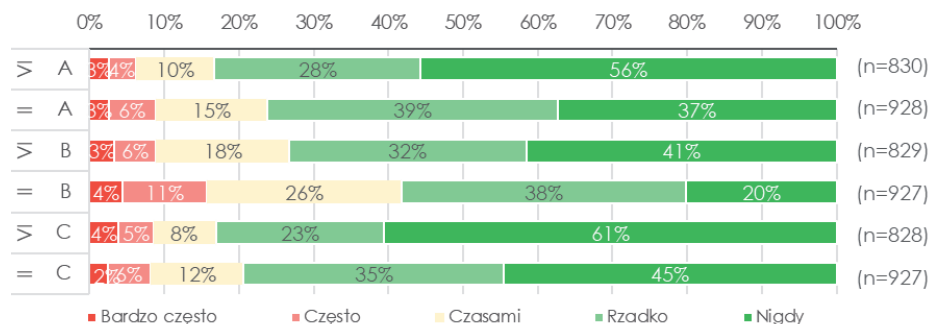
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Kwestia przeznaczenia pieniędzy rozkłada się inaczej w obu badanych grupach. **Młodszy uczniowie najczęściej przeznaczają swoje pieniądze na hobby oraz na wyjścia ze znajomymi, ale również na ubrania.** W następnej kolejności wskazane zostały: jedzenie i przekąski, odkładanie na przyszłe wydatki oraz kupowanie słodyczy.

Uczniowie szkół średnich najczęściej wydają posiadane fundusze na wyjścia z kolegami/koleżankami, jedzenie i przekąski a także ubrania. W następnej kolejności badani wskazywali wydatki związane z hobby, zakup kosmetyków, ale także zakup używek, np. papierosów czy alkoholu. W przypadku starszych uczniów wśród odpowiedzi pojawiły się również środki antykoncepcyjne kupowane przez ok. 7% badanych. Środki antykoncepcyjne kupują przede wszystkim osoby, które deklarują podjęcie współżycia, ale robi to również część badanych, którzy być może dopiero planują ten krok (ok. 0,5%).

Warto też zwrócić uwagę, że część badanych (4-5%) dokłada własne pieniądze do budżetu domowego. Nieco częściej mówią o tym uczniowie branżowych szkół I stopnia (8%) niż uczniowie techników (3%) czy liceów (4%).

Rysunek 14. Odczuwanie braku wystarczającej ilości własnych pieniędzy

Jak często przez to, że brakuje Ci pieniędzy...

- A. nie możesz kupić sobie tego, czego potrzebujesz
- B. nie możesz kupić sobie tego, co byś chciał
- C. nie możesz robić czegoś z kolegami/koleżankami (np. wyjść na lody, pizzę, do kina itp.)

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Wymienione sytuacje dotyczące braku pieniędzy stanowiły podstawę do utworzenia czynnika *własne pieniądze*. Większość uczniów młodszych (94%) i starszych (92%) nie odczuwa deficytów finansowych. Typ szkoły nie różnicuje uczniów, choć trochę więcej uczniów branżowych szkół I stopnia odczuwa deficyty w budżecie (15%).

6.2.3. MIESZKANIE

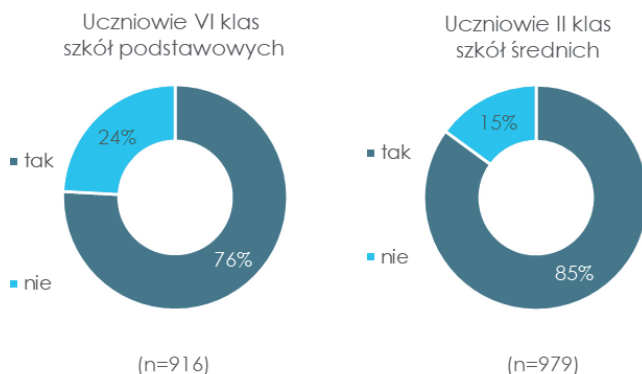
Większy odsetek badanych mieszka w domach jednorodzinnych/szeregowcach (60% młodszych vs 67% starszych) niż w blokach (40% vs 33%). Jeśli chodzi o uczniów szkół średnich, to nieco częściej w domach mieszkają uczniowie branżowych szkół I stopnia oraz, co szczególnie nie dziwi, większość uczniów mieszkających na wsi.

Co dziesiąty badany mieszka w domu/mieszkanie 1-2 pokojowym (12% młodszych i 11% starszych), co czwarty uczeń szkoły podstawowej (24%) i co trzeci uczeń szkoły średniej (32%) deklaruje, że w domu/mieszkanie są 3-4 pokoje. Pozostali badani mieszkają w większych domach/mieszkaniach.

76% uczniów II klas szkół podstawowych i 85% uczniów II klas szkół średnich posiada swój własny pokój. Pozostali (24% młodszych i 15% starszych) muszą go dzielić z innymi członkami rodziny. Wśród uczniów szkół średnich na brak własnego pokoju najczęściej narzekają uczniowie techników (18%) i branżowych szkół I stopnia (16%) niż liceów ogólnokształcących(12%). W przypadku

młodszych uczniów nie ma zasadniczych różnic ze względu na płeć, natomiast w przypadku starszych – nieco częściej dziewczęta nie mają własnego pokoju. Nieznacznie częściej na brak własnego pokoju wskazują mieszkańcy miast.

Rysunek 15. Posiadanie własnego pokoju

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Większość uczniów, którzy nie mają własnego pokoju, dzieli go z jedną osobą (72% młodszych vs 82% starszych). 13% młodszych dzieli go z 2 osobami a 15% z 3 lub więcej osobami. W przypadku starszych – 11% dzieli pokój z 2 osobami a 7% – z 3 lub więcej osobami.

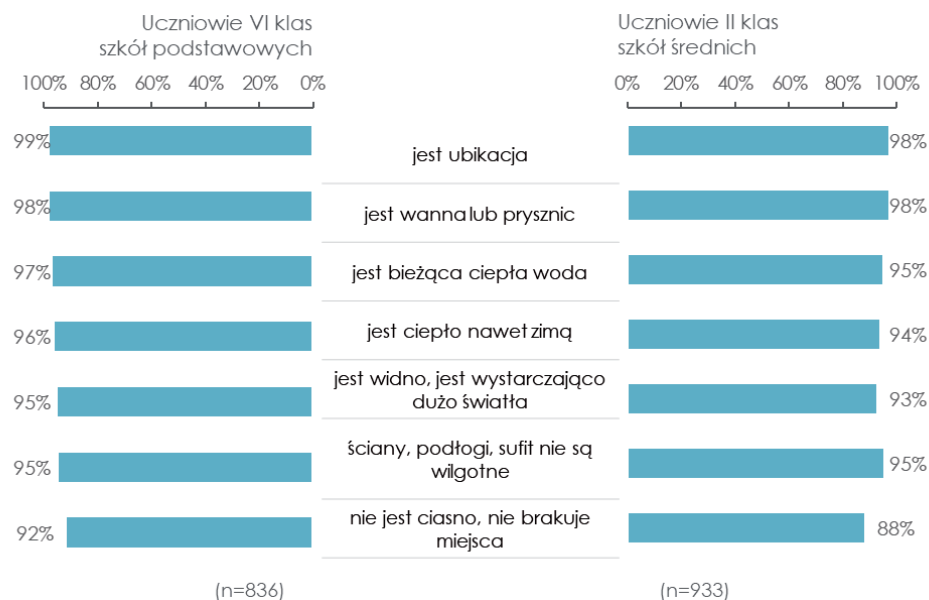
Zdecydowanie najczęściej badani dzielą pokój z rodzeństwem (94% młodszych vs 93% starszych), ale co trzeci młodszy (36%) i co czwarty starszy badany (25%) dzieli pokój z osobą dorosłą. Zarówno ci, którzy dzielą pokój z rodzeństwem, jak i ci, którzy dzielą pokój z osobami dorosłymi najczęściej wskazują, że jest to jedna osoba.

W wyniku analizy czynnikowej skonstruowano dwa wskaźniki dotyczące warunków mieszkaniowych: *wyposażenie mieszkania* i *jakość mieszkania*. Pierwszy z nich składa się z pytań dotyczących posiadania w mieszkaniu/domu wanny lub prysznica, ubikacji, bieżącej ciepłej wody oraz tego, czy jest w nim ciepło nawet zimą. Drugi natomiast dotyczy kwestii takich, jak wilgotność ścian, jasność pomieszczeń, hałasu docierającego do domu/mieszkania, wystarczającej ilości miejsca. Analiza pokazuje, że większość domów/mieszkań uczniów jest wyposażonych sanitarnie – posiada wymienione instalacje, a 77% uczniów młodszych i 72% uczniów starszych mieszka w domach/mieszkaniach, w których nie ma oznak deprywacji technicznej. Odsetek uczniów nieposiadających podstawowego wyposażenia w domu/mieszkaniu jest wyższy wśród uczniów starszych (9% vs 5%).

W zdecydowanej większości domów/mieszkań badanych nastolatków znajduje się podstawowe wyposażenie. Tylko 1% młodszych i 2% starszych deklaruje, że w ich mieszkaniach nie ma ubikacji. Podobne odsetki (po 2%) wskazują na brak wanny lub prysznica. Nieznaczna część badanych nie ma w mieszkaniu bieżącej ciepłej wody (3% vs 5%). Zbliżona grupa badanych nastolatków skarży się na to, że w ich mieszkaniach nie jest ciepło (4% vs 6%), brakuje światła (5% vs 7%), ściany, podłogi, sufit są wilgotne (5%). Największy odsetek badanych (8% vs 12%) deklaruował, że w ich mieszkaniach jest ciasno i brakuje miejsca. Sytuacja ta częściej dotyczy uczniów pochodzących z miast.

Rysunek 16. Informacje na temat mieszkania (odsetek uczniów odpowiadających twierdząco)

Czy w Twoim mieszkaniu...?

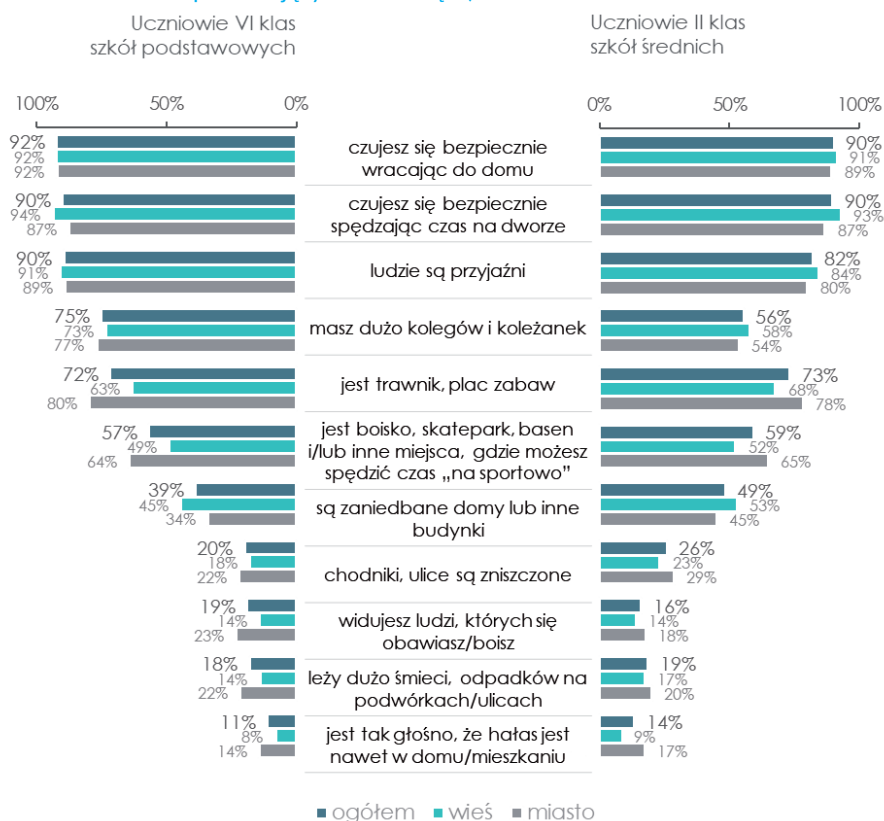
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

6.2.4. OKOLICA ZAMIESZKANIA

Zasadniczo badani uczniowie czują się bezpiecznie zarówno wracając do domu, np. ze szkoły, jak i spędzając czas na dworze. W większości uważają też, że ludzie w okolicy ich domu oraz osiedla są przyjaźni (choć deklaruje tak nieco mniejszy odsetek starszych badanych) oraz że mają dużo kolegów i koleżanek (choć zdecydowanie rzadziej uważają tak starsi uczniowie).

Ok. 3/4 badanych deklaruje, że w pobliżu ich miejsca zamieszkania jest trawnik, plac zabaw, miejsce, gdzie mogą posiedzieć, spędzić czas z rówieśnikami, ok. 3/5 podaje, że w najbliższej okolicy jest boisko, skatepark, basen i/ lub inne miejsca, gdzie mogą spędzić czas „na sportowo”. Starsi nieco częściej dostrzegają zaniedbane domy lub inne budynki w najbliższej okolicy oraz zniszczone chodniki i ulice. 11% młodszych i 14% starszych mieszka w miejscu, które oceniają jako na tyle głośne, że hałas jest również w domu/ mieszkaniu.

Rysunek 17. Okolice zamieszkania – wyniki dla ogółu oraz w podziale wieś vs miasto (odsetek uczniów odpowiadających twierdząco)

Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu...?

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Miejsce zamieszkania różnicuje odpowiedzi uczniów dotyczące istnienia w ich okolicy miejsc, w których mogą spędzać czas w gronie rówieśników. Uczniowie mieszkający w miastach mają lepszy dostęp do miejsc, gdzie mogą

wraz z rówieśnikami posiedzieć (plac zabaw, trawnik) oraz takich, gdzie mogą spędzić czas „na sportowo”. Częściej zaniedbane budynki dostrzegają uczniowie mieszkający na wsi (45% młodszych i 53% starszych uczniów). Zniszczone chodniki i śmieci na podwórkach/ulicach częściej widzą uczniowie miast i to też wśród nich jest więcej uczniów deklarujących, że widują ludzi, których się obawiają. Jednak niezależnie od miejsca zamieszkania uczniowie uważają, że ludzie w ich okolicy są przyjaźni, a oni sami czują się bezpiecznie spędzając czas na dworze i wracając do domu.

Poczucie bezpieczeństwa podczas pobytu na dworze oraz podczas powrotów do domu (np. ze szkoły), a także ocena ludzi jako przyjaznych na własnym osiedlu, w okolicy domu zostały połączone we wskaźnik *bezpieczna okolica*. Co ciekawe płeć nie ma wpływu na poczucie bezpieczeństwa uczniów. Dziewczęta i chłopcy w tym samym stopniu oceniają swoją okolicę zamieszkania jako bezpieczną. Częściej poczucie to mają uczniowie mieszkający na wsi (84% uczniów młodszych i 78% uczniów starszych) niż w mieście (79% młodszych i 72% starszych).

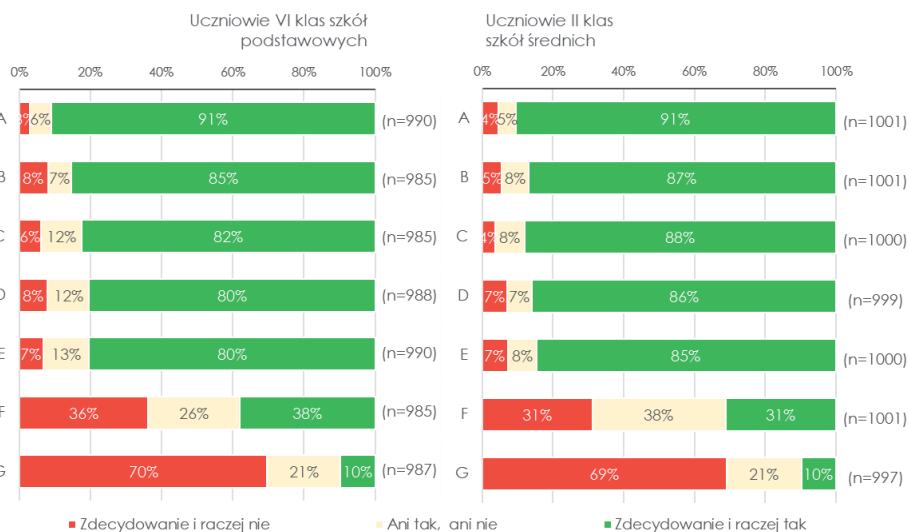
Dodatkowo dwa czynniki zostały utworzone z pytań o okolicę miejsca zamieszkania: *otoczenie negatywne* i *otoczenie pozytywne*. Do czynnika o charakterze negatywnym zostały włączone pytania o zniszczone ulice, leżące śmieci, zaniedbane domy, ludzi budzących obawy. Z kolei w skład czynnika pozytywnego zostały włączone kwestie występowania trawnika, placu zabaw, miejsca, gdzie można spędzić czas „na sportowo”, posiadanie dużej liczby kolegów. Jak wynika z analizy powyższych czynników, nieco częściej uczniowie starsi niż młodszy dostrzegają w swojej okolicy symptomy deprivacji miejsca zamieszkania. 43% uczniów młodszych i 36% uczniów starszych oceniło okolicę zamieszkania jako przyjazną. Częściej chłopcy niż dziewczęta ocenili tak miejsce swojego zamieszkania (46% młodszych i 44% starszych chłopców vs 41% młodszych i 30% starszych dziewcząt). Wśród młodszych uczniów mieszkający w mieście częściej niż mieszkający na wsi (48% vs 38%) oceniali swoją okolicę jako przyjazną. Wśród uczniów starszych sytuacja wygląda podobnie, jednak różnice są zdecydowanie mniejsze (38% vs 35%).

6.3. RELACJE SPOŁECZNE

Pytania dotyczące relacji wchodzą w skład dwóch wskaźników – *relacje domowe* i *relacje rówieśnicze*. Pierwszy utworzony został z pytań dotyczących spędzania czasu z rodzicami/opiekunami, poczucia bezpieczeństwa, sposobu traktowania przez rodziców. Drugi skonstruowany został między innymi na podstawie odpowiedzi na pytania o akceptację wśród rówieśników, spędzanie wspólnie wolnego czasu, posiadanie prawdziwych przyjaciół. Analiza danych wykazała, że większość uczniów ma dobre relacje rodzinne i rówieśnicze. Miejsce zamieszkania i płeć nie różnicuje relacji domowych i rówieśniczych. Jedynie nieco więcej uczniów szkół średnich uczęszczających do szkoły na wsi (7,9%) ma złe relacje z rówieśnikami w porównaniu do uczniów uczęszczających do szkół w miastach. W dalszej części rozdziału przedstawiono wyniki dla poszczególnych zagadnień budujących wskaźniki.

Rysunek 18. Relacje z rówieśnikami

- Lubię spędzać czas z kolegami/koleżankami po szkole
- Mam prawdziwego przyjaciela/prawdziwych przyjaciół
- Koledzy/koleżanki lubią mnie/akceptują mnie takim, jakim jestem
- Mogę liczyć na moich kolegów/moje koleżanki, kiedy coś idzie nie tak
- Moi koledzy/koleżanki starają się mi pomagać, kiedy tego potrzebuję
- Chciałbym mieć więcej kolegów/koleżanek
- Często kłócę się z kolegami/koleżankami

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Większość badanych uczniów (co najmniej 80% w obu grupach wiekowych) utrzymuje dobre relacje ze swoimi rówieśnikami – odpowiadający deklarują, że lubią spędzać z nimi czas po szkole (91%), czują się przez nich akceptowani i lubiani (82-88%) oraz mogą na nich liczyć w trudnych sytuacjach (80-86%). 85-87% badanych deklaruje, że ma prawdziwych przyjaciół.

Jednocześnie od 3% do 8% uczniów nie ma dobrych relacji z kolegami/koleżankami – nie mają przyjaciół, nie mogą liczyć na ich wsparcie ani nawet akceptację.

Zagadnienie to nie różnicuje istotnie uczniów szkół podstawowych i średnich, choć można odnotować nieznacznie więcej opinii pozytywnych wśród nastolatków. Na pomoc i wsparcie rówieśników nieco częściej mogą liczyć dziewczynki niż chłopcy, a także częściej uczniowie liceów ogólnokształcących niż branżowych szkół I stopnia.

Zdecydowana większość ankietowanych deklaruje także dobre relacje z rodzicami/ opiekunami oraz pozytywnie ocenia atmosferę panującą w ich domach/miejscach zamieszkania. Zagadnienie to nie różnicuje znacząco uczniów młodszych (ze szkół podstawowych) i starszych (ze szkół średnich), choć zauważalna jest lekka tendencja w kierunku bardziej pozytywnych ocen wystawianych przez szóstoklasistów.

Około 90% badanych w obu grupach wiekowych lubi spędzać czas w swoich domach i czuje się w nich bezpiecznie. Ponad 85% deklaruje, że lubi spędzać czas ze swoją mamą/opiekunką, nieco mniej, bo około 80% – mówi to samo o swoim tacie/opiekunie, natomiast już tylko 62% lubi spędzać czas z rodzeństwem.

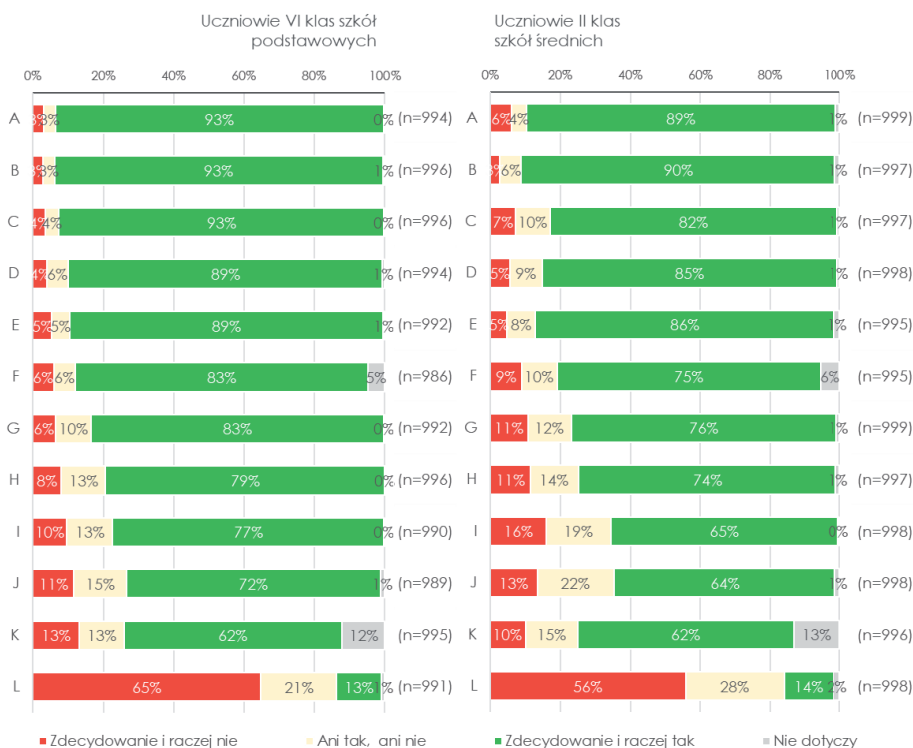
Badana młodzież w większości deklaruje, że w razie potrzeby mogą poprosić rodziców/opiekunów o pomoc (około 90% takich opinii w obu grupach wiekowych), około 80% przyznaje, że o swoich problemach mogą otwarcie porozmawiać z rodzicami/opiekunami.

Z drugiej strony **6% młodszych oraz 11% starszych uczniów nie może w pełni liczyć na otwartość i pełne wsparcie rodziców/opiekunów, a 3% nie czuje się bezpiecznie w swoim miejscu zamieszkania.**

5% uczniów VI klas szkół podstawowych oraz 7% uczniów II klas szkół średnich deklaruje, że nie ma z kim porozmawiać o poważnych problemach. Wśród starszych uczniów taka sytuacja dotyczy 8% chłopców i 5% dziewcząt, w liceach ogólnokształcących tylko 4% młodzieży, natomiast w technikach i branżowych szkołach I stopnia – aż 9%. Ponadto 10% uczących się na wsi i 9% uczęszczających do szkół średnich na terenie miasta Łodzi. Wśród uczniów podstawówek nie zanotowano różnic pomiędzy analizowanymi grupami (płeć, miejsce zamieszkania, miejsce nauki).

Rysunek 19. Relacje z rodzicami/opiekunami

1. Kiedy potrzebuję, mogę poprosić rodziców/opiekunów/wychowawców o pomoc
2. W domu czuję się bezpiecznie
3. Lubię być w domu
4. Rodzice/opiekunowie/wychowawcy traktują mnie sprawiedliwie
5. Lubię spędzać czas z Mamą/opiekunką
6. Lubię spędzać czas z Tatą/opiekunem
7. Mogę otwarcie porozmawiać z rodzicami/opiekunami/wychowawcami o moich problemach
8. W naszej rodzinie mamy czas dla siebie nawzajem
9. W mojej rodzinie dużo ze sobą rozmawiamy
10. W mojej rodzinie jest ważne, aby każdy wyraził swoje zdanie
11. Lubię spędzać czas z rodzeństwem
12. Rodzice/opiekunowie/wychowawcy zbyt dużo ode mnie wymagają

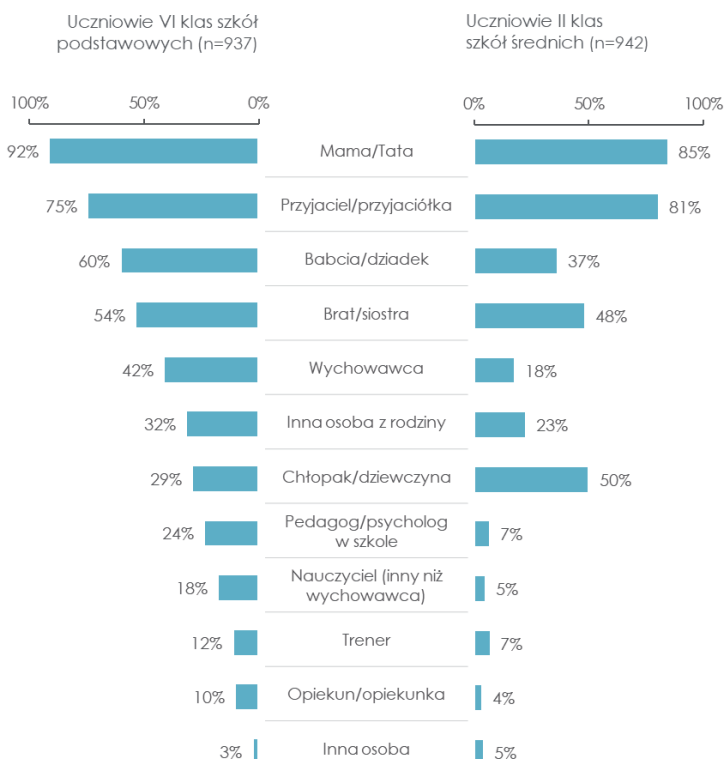
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Pozostałe około 95% uczniów potrafiło wskazać osoby, do których zwróciłby się, gdyby mieli poważny problem – w obu grupach wiekowych najczęściej są to rodzice (około 90% wskazań) oraz przyjaciele (75-80% wskazań). Do rodzeństwa może się zwrócić o pomoc mniej więcej połowa ankietowanych z obu grup wiekowych (48-54%).

Młodszy uczniowie mogą liczyć ponadto na babcię i dziadków – wskazywali ich znacznie częściej niż ich starsi koledzy ze szkół ponadpodstawowych (60% vs 37%). Ponadto szóstoklasiści chętniej niż drugoklasiści zwracają się ze swoimi problemami do wychowawców (42% vs 18%), pedagogów/psychologów szkolnych (24% vs 7%), innych nauczycieli (18% vs 5%) czy trenerów (12 vs 7%).

Z kolei badani osiemnastolatki znacznie częściej niż młodsi ankietowani dzielą się swoimi problemami ze swoją sympatią (50% vs 29%; w tym 55% dziewcząt wskazało na swojego chłopaka oraz 45% chłopców – na swoją dziewczynę).

Rysunek 20. Osoby, do których uczeń zwróciłby się w przypadku poważnego problemu

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

6.4. DOBROSTAN PSYCHICZNY

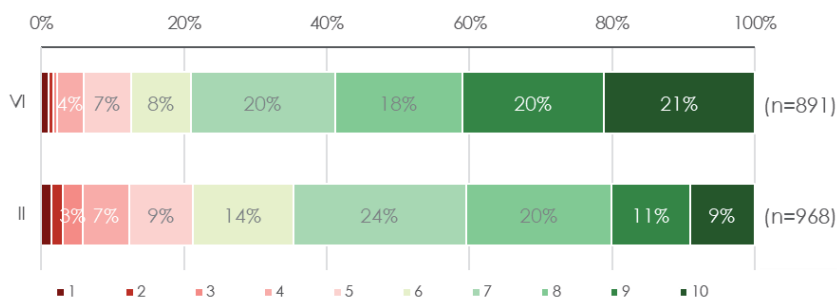
Dobrostan psychiczny, na który składa się ogólna ocena zadowolenia z życia oraz samoocena – postrzeganie siebie i swojego wyglądu, ma kluczowe znaczenie dla zjawiska wykluczenia społecznego. Dlatego dosyć szczegółowo został on potraktowany w niniejszym badaniu. Wydaje się, że negatywne nastawienie do życia i krytyczny stosunek do siebie mogą prowadzić do wykluczenia, ale mogą być też jego następstwem i symptomem.

Uczniowie VI klas szkół podstawowych są ogólnie bardziej zadowoleni ze swojego życia, postrzegają siebie i swoje życie bardziej optymistycznie oraz prezentują więcej pozytywnych postaw niż ich starsi koledzy z II klas szkół średnich.

41% szóstoklasistów i aż o połowę mniej drugoklasistów (20%) ocenia swoje życie na co najmniej ocenę „9” w 10-stopniowej skali. Z kolei oceny najniższe (poniżej „5”) wystawiło 6% uczniów szkół podstawowych i dwukrotnie więcej uczniów szkół średnich (12%).

Rysunek 21. Ocena zadowolenia z życia

1. Życie z którego całkowicie nie jestem zadowolony/zadowolona
10. Życie z którego całkowicie jestem zadowolony/zadowolona

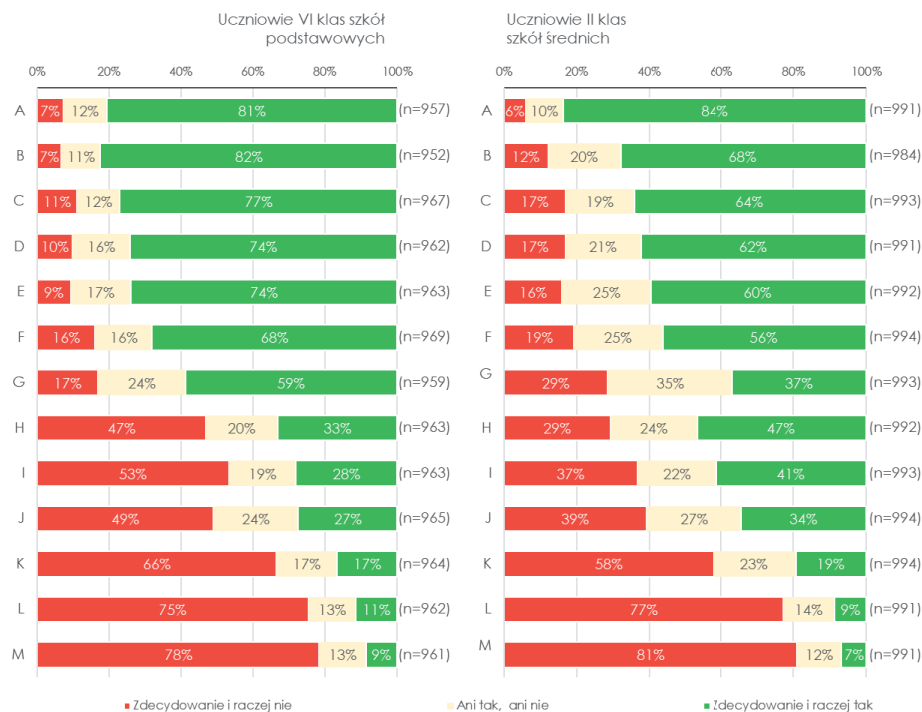
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W wyniku analizy czynnikowej wyróżniono dwa czynniki – *emocje pozytywne* i *emocje negatywne*. Często emocje pozytywne odczuwają zarówno uczniowie starsi jak i młodszy, choć w drugiej grupie odsetek jest trochę większy (91% vs 96%). Płeć i miejsce zamieszkania nie mają większego wpływu na czynnik *emocje pozytywne*. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku czynnika *emocje negatywne*. Charakterystyczne jest to, że więcej uczniów starszych odczuwa częste emocje negatywne (16% vs 6%). Wśród uczniów szkół średnich najmniejszy odsetek występuje wśród uczęszczających do szkół branżowych I stopnia (11% vs 16% uczniowie liceów vs 16% uczniowie

techników). Dziewczęta częściej niż chłopcy odczuwają emocje negatywne, a dodatkowo odsetek ten wzrasta wśród starszych uczennic (21 % vs 9%).

Niemal wszystkie ujęte w badaniu aspekty badające dobrostan psychiczny potwierdzają tezę o bardziej pozytywnym nastawieniu do życia i siebie samych przez uczniów VI klas szkół podstawowych – pozytywne postawy lub samoocenę prezentuje średnio o kilkanaście procent więcej uczniów młodszych.

Rysunek 22. Postrzeganie siebie – samopoczucie, samoocena, wygląd

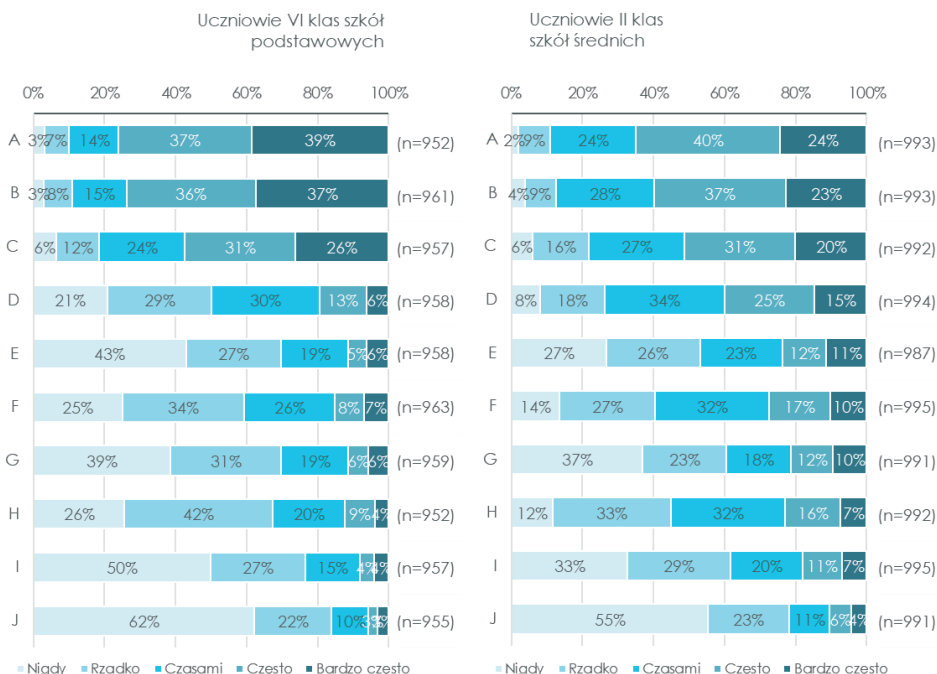

- A. Jestem szczęśliwy/a
- B. Są rzeczy, w których jestem świetny/a (np. w sporcie, śpiewaniu, malowaniu, nauce....)
- C. Jest wiele sytuacji, w których jestem dumny/a z siebie
- D. Jestem z siebie zadowolony/a
- E. Podoba mi się to, jak wyglądam
- F. Często odnoszę sukcesy
- G. Często myślę, że chciałbym/chciałabym wyglądać inaczej
- H. Często martwię się o to, jak wyglądam
- I. Jest wiele sytuacji, z którymi nie mogę sobie poradzić
- J. Czuję się gorszy/a od innych
- K. Sprawiam kłopoty w domu
- L. Sprawiam kłopoty w szkole

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Uczniowie VI klas szkół podstawowych w porównaniu do starszych kolegów rzadziej odczuwają negatywne emocje i uczucia (np. rzadziej czują się samotni, mają zły humor), a częściej – uczucia i emocje pozytywne (np. częściej mają dobry humor, czują radość).

Rysunek 23. Postrzeganie siebie – uczucia i emocje

Jak często w ciągu ostatniego tygodnia...?

- A. miałeś/aś dobry humor
- B. czułeś/aś radość
- C. czułeś/aś się wyluzowany/a, odprężony/a
- D. byłeś/aś zdenerwowany/a
- E. odczuwałeś/aś bardzo silną złość
- F. było Ci smutno
- G. chciało Ci się płakać
- H. miałeś/aś zły humor
- I. czułeś/aś się samotny/a
- J. bałeś/aś się czegoś/kogoś

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W obu grupach wiekowych chłopcy są bardziej zadowoleni z życia niż dziewczynki, a także prezentują bardziej optymistyczne postawy i mają wyższą samoocenę i lepsze samopoczucie. Warto natomiast odnotować, że poczucie

dobrostanu psychicznego wśród dziewczynek z klas VI jest bardzo zbliżone, a w niektórych aspektach nawet wyższe niż wśród chłopców z II klas szkół średnich. Zatem można dokonać następującego stopniowania poczucia dobrostanu psychicznego wśród badanych uczniów: najbardziej pozytywne postawy prezentują chłopcy z klas VI, nieco słabsze – dziewczynki z klas VI, podobnie (lub nawet nieznacznie gorzej) wypadają chłopcy z klas II szkół średnich, zaś najmniej pozytywnych postaw prezentują dziewczynki z II klas szkół średnich.

Analizując poczucie dobrostanu psychicznego wśród uczniów szkół ponadpodstawowych zauważyć można tendencję widoczną także w innych aspektach analizowanych w niniejszym raporcie, pokazującą, iż uczniowie branżowych szkół I stopnia prezentują najwięcej pozytywnych postaw i najlepiej oceniają swoje życie oraz siebie samych (poziom zbliżony do wystawianych przez uczniów szkół podstawowych), zaś stosunkowo najwięcej postaw i emocji negatywnych oraz najniższe (samo-)oceny wystawiają uczniowie liceów ogólnokształcących.

Kolejną zauważalną tendencją, potwierdzającą wcześniejsze obserwacje jest to, iż uczniowie szkół zlokalizowanych na terenie miasta Łodzi rzadziej niż ich koledzy z mniejszych miejscowości oceniają siebie i swoje życie pozytywnie, a więc deklarują niższy poziom dobrostanu psychicznego. Prawdopodobnie wiąże się to jednak z liczniejszą reprezentacją w mieście Łodzi szkół średnich – zwłaszcza liceów ogólnokształcących – a więc uczniów, którzy prezentują bardziej negatywne postawy niż ich koledzy z innych grup analizowanych w niniejszym opracowaniu.

6.5. ZDROWIE

Jednym z ważnych modułów badania były kwestie związane ze zdrowiem. Badacze podeszli do tego zagadnienia wielotorowo. Uczniowie dokonywali samooceny stanu zdrowia, byli pytani o ograniczenia w codziennym funkcjonowaniu wynikające z kondycji zdrowotnej, o odczuwane dolegliwości, a także o choroby przewlekłe z którymi się borykają i zachorowalność na wybrane choroby ostre w ostatnim czasie. Natomiast na podstawie podawanych parametrów fizycznych możliwe było określenie odsetka uczniów z nadwagą lub niedowagą. Istotnym obszarem badawczym było także spożywanie przez uczniów produktów korzystnych i niekorzystnych dla zdrowia oraz kluczowych posiłków, uprawianie aktywności fizycznej i ilość czasu poświęcana na sen – jako determinanty właściwego rozwoju i prawidłowego funkcjonowania psychofizycznego.

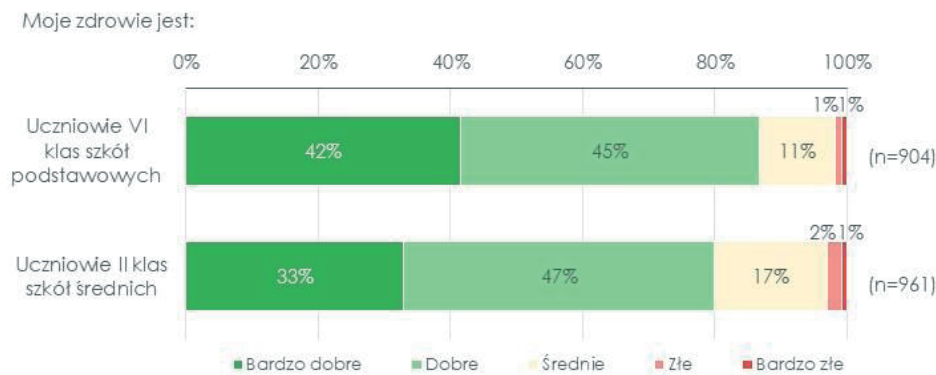
Kwestie powiązane ze zdrowiem poruszono też w innych rozdziałach – *Zachowania ryzykowne oraz Dobrostan psychiczny*.

6.5.1. STAN ZDROWIA

Dla zdecydowanej większości uczniów stan zdrowia nie stanowi przeszkody przy podejmowaniu aktywności typowych dla ich rówieśników. Około dziewięć na dziesięć osób deklaruje (92% uczniów szkół podstawowych, 91% uczniów szkół średnich), że podobnie jak ich koleżanki i koledzy może uprawiać taki sport jak chce, wyjeżdżać na wakacje czy wycieczki szkolne. Ale już dla więcej niż co dziesiątego ucznia, podejmowanie typowych dla jego wieku aktywności bywa ograniczone przez stan zdrowia (8% – uczniowie szkół podstawowych, 9% – uczniowie szkół średnich).

Także z dokonanej samooceny stanu zdrowia wynika, że **uczniowie VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich oceniają swoje zdrowie raczej pozytywnie**. W sporadycznych przypadkach badani uczniowie określają swój stan zdrowia jako zły lub bardzo zły. Wśród uczniów klas VI szkół podstawowych 42% swoje zdrowie ocena bardzo dobrze, 45% dobrze, a 11% średnio. W grupie uczniów klas II szkół średnich ocena własnego zdrowia jest nieco gorsza, choć wciąż przeważają oceny pozytywne – 33% ocenia je jako bardzo dobre, 47% jako dobre, a 17% jako średnie. Należy przy tym mieć na uwadze, że osoby, które już w wieku nastoletnim sygnalizują problemy zdrowotne, gorzej funkcjonują w kolejnych latach, są bardziej podatne na choroby i obarczone większym ryzykiem przedwczesnej śmierci¹⁰¹.

Rysunek 24. Ocena swojego zdrowia

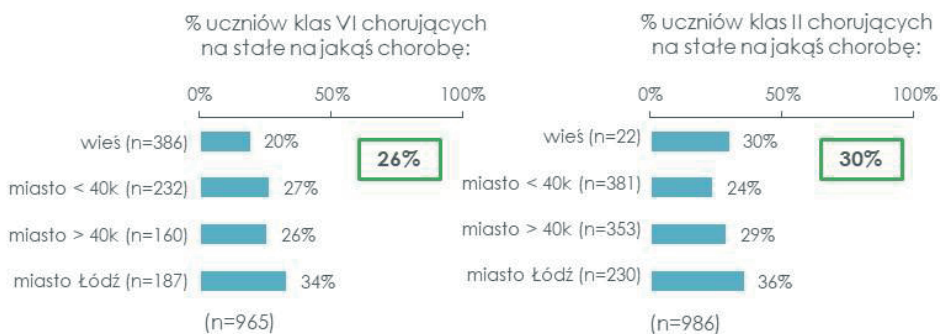
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

101 Mazur J., *Samoocena zdrowia*, w: J. Mazur (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014, 2015*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka, s. 79-84. [http://www.imid.med.pl/images/do-pobrania/Zdrowie_i_zachowania_zdrowotne_www.pdf dostęp: 20.07.2018].

Zarówno w grupie szóstoklasistów, jak i drugoklasistów, chłopcy częściej niż dziewczynki oceniają swoje zdrowie jako bardzo dobre (VI klasa: 48% chłopców w porównaniu do 36% dziewcząt; II klasa: 44% chłopców w porównaniu do 22% dziewcząt). Najlepsze zdanie o swojej kondycji zdrowotnej mają uczniowie branżowych szkół I stopnia (46% ocen bardzo dobrych), następnie uczniowie szkół podstawowych (42% ocen bardzo dobrych), nieco gorzej uczniowie techników (35% ocen bardzo dobrych), a najstabiliej licealiści (29% ocen bardzo dobrych).

Jak wynika z deklaracji uczniów, dla zdecydowanej większości różnego typu problemy zdrowotne nie są żadną przeszkodą w codziennym funkcjonowaniu, choć **26% uczniów VI klas szkół podstawowych i 30% II klas szkół średnich jest dotkniętych chorobami, które można określić mianem przewlekłych (np. alergia, astma, cukrzyca, choroby serca)**. Przy obecnym rozwoju medycyny z częścią chorób przewlekłych można bowiem funkcjonować, redukując wynikające z nich ograniczenia do minimum.

Rysunek 25. Choroby przewlekłe

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Najwięcej uczniów dotkniętych chorobami przewlekłymi mieszka w Łodzi, przy czym należy mieć na uwadze, że lepszy dostęp do lekarzy specjalistów w większym mieście może determinować zwiększony odsetek diagnoz w kierunku chorób przewlekłych, w porównaniu z mniejszymi miejscowościami i wsiami.

Uczniowie chorujący przewlekłe, zostali zapytani o rodzaj choroby, z którą się zmagają. Następnie każda z podanych chorób została przypisana do odpowiedniej kategorii w oparciu o *Międzynarodową statystyczną klasyfikację chorób i problemów zdrowotnych ICD-10*. Z przeprowadzonej analizy wynika,

że uczniowie z chorobami przewlekłymi, najczęściej są dotknięci schorzeniami należącymi do następujących kategorii:

- *urazy, zatrucia i inne określone skutki działania czynników zewnętrznych* (62% zarówno w grupie chorujących przewlekłe uczniów klas VI, jak i klas II), przy czym niemal we wszystkich przypadkach są to różnego rodzaju **alergie**;
- *choroby układu oddechowego* (17% wśród chorujących przewlekłe uczniów klas VI, 19% wśród chorujących uczniów klas II) – w tej kategorii chorób jest to przeważnie **astma**;
- *zaburzenia wydzielania wewnętrznego, stanu odżywienia i przemiany metabolicznej* (9% w obu grupach wiekowych), czyli najczęściej **choroby tarczycy**, ale także **cukrzyca**;
- *choroby układu krążenia* (7% w obu grupach wiekowych), wśród których najczęściej były wymieniane **choroby serca**.

Alergie i cukrzyca, to choroby przewlekłe, na które zwrócili uwagę także nauczyciele biorący udział w badaniu jakościowym. Ich zdaniem zachorowalność na różnego typu alergie jest coraz bardziej powszechna wśród uczniów, czasem powodując zwiększoną absencję w szkole (odczulanie, pobyty w szpitalu), a w poważniejszych przypadkach powodując nawet konieczność wdrożenia nauczania indywidualnego. Dla uczniów z cukrzycą szkoły zwykle stwarzają specjalne warunki, umożliwiając np. spożywanie posiłków czy napojów na lekcjach, zdarzają się także szkoły, które przeprowadzają specjalne szkolenia dla nauczycieli, ułatwiające wspieranie dzieci dotkniętych chorobą.

Uczniowie II klas szkół średnich częściej niż uczniowie VI klas szkół podstawowych odczuwają **dolegliwości typu bóle pleców, bóle głowy czy brzucha, problemy ze skórą, brak energii czy problemy z zasypianiem**. Drugoklasiści najczęściej skarżą się na brak energii – ponad połowa uczniów odczuwa go prawie w każdym tygodniu, a co piąty niemal codziennie. Bóle głowy przynajmniej raz w tygodniu odczuwa mniej więcej co trzeci uczeń z tej grupy, przy czym co jedenasty prawie każdego dnia, to samo dotyczy problemów z zasypianiem. Wśród szóstoklasistów także najczęściej występują bóle głowy, problemy z zasypianiem oraz brak energii, przy czym rzadziej niż u starszych kolegów – każdą z tych dolegliwości prawie raz w tygodniu lub częściej odczuwa mniej więcej co czwarty uczeń VI klasy szkoły podstawowej (prawie codzienne problemy z zasypianiem ma co jedenasty, a bóle głowy i brak energii co czternasty).

Dolegliwości te mogą wiązać się z coraz częściej dostrzeganym przez nauczycieli (wywiady jakościowe) problemem zaburzeń emocjonalnych czy depresji, ale mogą być także skutkiem stresu, np. stresu szkolnego, który, jak wynika z badań HBSC, jest zjawiskiem dość często występującym i jednocześnie

wpływającym na różne obszary funkcjonowania uczniów¹⁰² Przy czym sami uczniowie pytani, czy na stałe chorują na jakieś choroby, zaledwie w pojedynczych przypadkach wskazywali np. na depresję.

Tabela 17. Dolegliwości odczuwane przez uczniów w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Dolegliwości	Uczniowie klas:	Prawie co-dziennie	Częściej niż raz w tygodniu	Prawie w każdym tygodniu	Prawie w każdym miesiącu	Rzadko lub nigdy	Ogółem n
ból brzucha	VI	4%	5%	6%	30%	54%	989
	II	4%	7%	8%	36%	45%	1000
ból pleców	VI	4%	4%	5%	14%	73%	986
	II	8%	6%	11%	24%	51%	993
problemy z zasypianiem	VI	9%	7%	9%	15%	61%	987
	II	9%	11%	12%	17%	51%	996
ból głowy	VI	7%	8%	11%	27%	47%	986
	II	9%	12%	13%	29%	38%	996
problemy ze skórą	VI	5%	2%	2%	5%	87%	985
	II	10%	4%	4%	13%	68%	988
brak energii	VI	7%	6%	9%	15%	62%	988
	II	21%	18%	14%	19%	27%	1000

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Około 90% uczniów klas VI i klas II w ciągu ostatniego roku przynajmniej raz było chorych na grypę lub przeziębienie, przy czym odpowiednio 28% i 24% chorowało 3 razy lub nawet częściej. O ile przeziębienie lub grypa dotyczą niemal wszystkich uczniów, to choroby typu angina, zapalenie oskrzeli czy płuc zdarzają się zdecydowanie rzadziej. Wśród szóstoklasistów mniej więcej co trzeci co najmniej raz w ostatnim roku chorował na zapalenie oskrzeli lub płuc, tyle samo na anginę. Natomiast wśród drugoklasistów na zapalenie oskrzeli lub płuc przynajmniej raz w ostatnim roku zachorowało 23%, a na anginę 30%.

102 Małkowska-Szcutnik A., *Stres szkolny*, w: J. Mazur (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014, 2015*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka, s. 72-76. [http://www.imid.med.pl/images/do-pobrania/Zdrowie_i_zachowania_zdrowotne_www.pdf dostęp: 20.07.2018].

Tabela 18. Zachorowalność wśród uczniów na wybrane choroby ostre w ciągu ostatnich 12 miesięcy

Choroby ostre	Uczniowie klas:	Ani razu	1 raz w roku	2 razy w roku	3 razy w roku lub częściej	Ogółem n
przeziębienie, grypa	VI	9%	30%	33%	28%	977
	II	9%	33%	34%	24%	989
zapalenie oskrzeli, płuc	VI	66%	24%	6%	3%	973
	II	77%	18%	3%	2%	986
Angina	VI	67%	20%	7%	6%	966
	II	71%	19%	7%	4%	985

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Ważną kwestią jest także dbałość o odpowiedni stan jamy ustnej i uzębienia, w tym regularne odwiedzanie dentysty. **W ciągu ostatnich 12 miesięcy u dentysty poza szkołą było 81% uczniów VI klas szkół podstawowych i 77% uczniów II klas szkół średnich.** Mogły to być zarówno wizyty profilaktyczne, jak i związane z leczeniem. Warto przy tym nadmienić, że podczas omawiania kwestii brakującego wsparcia dla uczniów borykających się z problemami zdrowotnymi, nauczyciele w badaniu jakościowym najczęściej mówili właśnie o powrocie gabinetów dentystycznych do szkół.

Podsumowując wyniki badania w zakresie oceny stanu zdrowia przez samych uczniów, warto przedstawić analizę demograficzną utworzonego w wyniku analizy czynnikowej wskaźnika *zdrowie*. Powstał on w efekcie agregowania odpowiedzi na pytania o ocenę stanu zdrowia oraz wskazywanych przez uczniów dolegliwości. Stan zdrowia uczniów młodszych częściej niż uczniów starszych można określić jako bardzo dobry (84% vs 72%). W lepszej kondycji są uczniowie młodszy mieszkający na wsi niż w mieście (87% vs 71%). Miejsce zamieszkania uczniów starszych nie różnicuje ich stanu zdrowia. Dziewczęta rzadziej niż chłopcy oceniają stan swojego zdrowia jako bardzo dobry. 63% dziewcząt starszych i 79% dziewcząt młodszych ma bardzo dobry stan zdrowia, podczas gdy wśród chłopców starszych taki stan deklaruje 82% i aż 90% chłopców młodszych.

6.5.2. ODŻYWIANIE

Właściwa dieta jest bardzo ważna dla prawidłowego rozwoju człowieka i utrzymania dobrej kondycji organizmu. Zasady zdrowego żywienia, opracowane przez Instytut Żywności i Żywienia wskazują m.in. na konieczność jak najczęstszego spożywania warzyw i owoców, w jak największej ilości, unikania spożycia cukru, słodczy i słodkich napojów, a także słonych przekąsek¹⁰³.

Tymczasem **40% młodszych uczniów przynajmniej raz dziennie sięga po słodczy, 20% po słone przekąski, a 22% pije słodzone napoje** (z porównania tych danych do ogólnopolskich danych uzyskanych w badaniu HBSC z 2014 roku wynika, że codzienna konsumpcja słodczy wśród łódzkich szóstoklasistów jest trochę wyższa – 40% versus 31%, a spożycie słodzonych napojów na podobnym poziomie – 22% versus 25%¹⁰⁴). **Uczniowie II klas szkół średnich spożywają tego typu produkty trochę rzadziej niż ich młodszy koledzy – 29% przynajmniej raz dziennie je słodczy, 10% sięga po słone przekąski, a 16% pije słodzone napoje.**

Stosunkowo często uczniowie sięgają po napoje energetyzujące – co najmniej kilka razy w tygodniu pije je 27% uczniów II klas szkół średnich i 19% uczniów VI klas szkół podstawowych. Także nauczyciele w wywiadach jakościowych zwrócili uwagę na zbyt częste spożywanie przez uczniów napojów energetyzujących. W związku z tym, niektóre szkoły wprowadzają zakaz picia tego typu napojów, a nauczyciele podejmują interwencje, także polegające na prowadzeniu pogadank o szkodliwości takich napojów.

Jednocześnie uczniowie jedzą zdecydowanie za mało warzyw i owoców. Zgodnie z piramidą zdrowego żywienia i aktywności fizycznej, warzywa i owoce powinny być podstawą diety, ponadto należy je spożywać kilka razy dziennie¹⁰⁵. Tymczasem **tylko 25% szóstoklasistów je warzywa częściej niż raz dziennie, a 33% częściej niż raz dziennie sięga po owoce. Wśród starszych uczniów częstotliwość ta jest jeszcze niższa – 18% drugoklasistów je warzywa częściej niż raz dziennie, a owoce 21%.** Spadek spożycia wraz z wiekiem produktów korzystnych dla zdrowia, jakimi są warzywa i owoce, jest tendencją, która znajduje

103 Jarosz M., Wolnicka K., Sajór I., Wierzejska R., *Zalecenia dotyczące żywienia i aktywności fizycznej*, w: M. Jarosz (red.), *Normy żywienia dla populacji Polski*, 2017, Warszawa: Instytut Żywności i Żywienia, s. 261-287. [<https://ncez.pl/abc-zywienia-/zasady-zdrowego-zywienia/normy-zywienia-2017>, dostęp: 16.07.2018].

104 Dzielska A., *Spożywanie wybranych produktów*, w: J. Mazur, *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014, 2015*, Warszawa: Instytut Matki i Dziecka, s. 144-155. [http://www.imid.med.pl/images/do-pobrania/Zdrowie_i_zachowania_zdrowotne_www.pdf dostęp: 20.07.2018].

105 Jarosz M., Wolnicka K., Sajór I., Wierzejska R., *Zalecenia dotyczące żywienia i aktywności fizycznej*, op. cit.

potwierdzenie także w badaniach HBSC. Przy czym, w porównaniu do ogólnopolskich wyników uzyskanych w ramach badania HBSC z 2014 roku, spożycie warzyw i owoców kilka razy w ciągu dnia przez uczniów z województwa łódzkiego jest znacznie wyższe (dotyczy to grupy szóstoklasistów)¹⁰⁶.

Na podstawie uzyskanych wyników opracowano 2 wskaźniki pokazujące odsetek uczniów odżywiających się skrajnie źle. W przypadku pierwszego wskaźnika wykorzystano informacje o jedzeniu warzyw i owoców – skumulowano wyniki uczniów, którzy deklarują, że owoce i warzywa jedzą bardzo rzadko – „je owoce i warzywa rzadziej niż raz w tygodniu lub w ogóle”. Takich uczniów – zarówno młodszych, jak i starszych jest ok 2%, natomiast w grupie uczniów wykluczonych ten odsetek wśród młodszych wynosi 15%, a wśród starszych 11% i jest zdecydowanie wyższy niż w pozostałych wyróżnionych segmentach. Nieco częściej w tej grupie znaleźli się chłopcy i osoby mieszkające w miastach.

Do budowy drugiego wskaźnika wykorzystano dane dotyczące jedzenia słodczy, słonych przekąsek i picia słodkich napojów częściej niż raz dziennie. Nieznacznie częściej do spożywania tych produktów z taką częstotliwością przyznają się młodszy niż starsi badani (5% vs 3%). Natomiast w przypadku szkół średnich, zdecydowanie częściej w tej grupie znaleźli się uczniowie branżowych szkół I stopnia (7%) niż techników (3%) czy liceów ogólnokształcących (2%). Podobnie jak w przypadku rzadkiego jedzenia warzyw i owoców – do bardzo częstego jedzenia niezdrowych produktów częściej przyznają się chłopcy niż dziewczęta. W przypadku młodszych uczniów można zauważyć również, że częściej dotyczy to mieszkańców miast (wśród starszych ta różnica nie jest widoczna). Niezdrowy sposób odżywiania oszacowany przy wykorzystaniu tego wskaźnika zdecydowanie częściej charakteryzuje uczniów wykluczonych niż pozostałe grupy – aż 19% wśród młodszych i 14% wśród starszych.

Instytut Żywności i Żywienia podkreśla także znaczenie śniadania, jako szczególnie ważnego posiłku w ciągu dnia¹⁰⁷. **Wśród uczniów klas VI szkół podstawowych każdego dnia śniadanie je 84%, 9% kilka razy w tygodniu, ale nie codziennie, 7% raz na jakiś czas lub w ogóle. Wśród uczniów klas II szkół średnich nawyk codziennego jedzenia śniadania ma mniej uczniów – 71% spożywa je każdego dnia, 18% kilka razy w tygodniu, ale nie codziennie, a 11% sporadycznie.** Zdarza się, że uczniowie nie jedzą rano śniadania, ponieważ w ich domu brakuje jedzenia. Wśród szóstoklasistów 5% zdarza się to często, a 6% od czasu do czasu, wśród drugoklasistów – 10% często, a 7% od czasu do czasu. Uczniowie, którzy nie spożywają śniadań regularnie, są pozbawieni korzystnego

106 A. Dzielska, *Spożywanie wybranych produktów*, op. cit.

107 Tamże.

wpływu tego posiłku na swoje funkcje poznawcze – m. in. wzrost koncentracji, poprawę pamięci i efektywność uczenia się. Badania wykazują na pozytywny związek między regularnym jedzeniem odpowiednio skomponowanych pod względem odżywczym śniadań a ocenami w szkole czy uzyskiwanymi wynikami na testach¹⁰⁸.

Tabela 19. Częstotliwość spożywania przez uczniów określonych produktów/posiłków

Jak często jesz lub pijesz:	Uczniowie klas:	Rzadziej niż raz w tyg. lub w ogóle nie jem	Raz w tygodniu	Kilka razy w tyg., ale nie codziennie	Raz dziennie	Częściej niż raz dziennie	Ogółem n
owoce	VI	3%	8%	30%	26%	33%	991
	II	5%	17%	35%	23%	21%	997
warzywa	VI	5%	13%	30%	27%	25%	986
	II	4%	12%	35%	30%	18%	999
słodcyce	VI	5%	23%	32%	23%	17%	985
	II	9%	24%	38%	18%	12%	993
chipsy, słone przekąski	VI	13%	36%	31%	11%	9%	987
	II	21%	43%	26%	6%	4%	993
coca-colę, inne słodkie napoje	VI	16%	32%	30%	12%	11%	983
	II	26%	32%	26%	8%	8%	996
napoje	VI	64%	17%	10%	6%	4%	980
	II	49%	24%	16%	5%	6%	994
śniadanie	VI	4%	3%	9%	65%	19%	984
	II	6%	5%	18%	58%	13%	995
ciepły posiłek (obiad, obiadokolację)	VI	1%	2%	5%	52%	40%	987
	II	1%	2%	8%	51%	38%	992

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

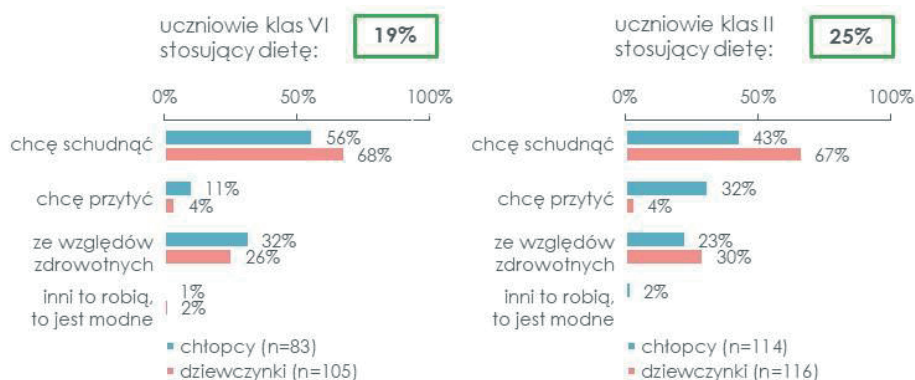
Przynajmniej jeden ciepły posiłek w ciągu dnia (np. obiad lub obiadokolację), spożywa 92% uczniów VI klas szkół podstawowych i 89% uczniów II klas szkół średnich. Kilka razy w tygodniu, ale nie codziennie, ciepły posiłek je 5% szóstoklasistów i 8% drugoklasistów. Są to dość wysokie odsetki, przy czym istotna jest także wartość odżywcza spożywanych posiłków.

Co piąty uczeń VI klasy szkoły podstawowej i co czwarty II klasy szkoły średniej stosuje jakąś dietę. W większości przypadków jest to dieta ukierunkowana na zredukowanie wagi (63% szóstoklasistów i 56% drugoklasistów

108 Adolphus K., Lawton C.L., Dye L., *The effects of breakfast on behavior and academic performance in children and adolescents*, „Frontiers in Human Neuroscience” 2013, 7 (425). [https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3737458/ dostęp: 20.07.2018]

stosujących dietę), w mniejszym stopniu podyktowana względami zdrowotnymi (odpowiednio 28% i 26%) lub chęcią przybrania na wadze (odpowiednio 7% i 17%). 1% w każdej grupie przyznaje, że jest na diecie, ponieważ robią to inni, taka jest moda. Dietę odchudzającą częściej stosują dziewczęta, dietę ukierunkowaną na przybranie na wadze – częściej chłopcy.

Rysunek 26. Stosowanie diety

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Z badań jakościowych przeprowadzonych z nauczycielami wynika, że uczniowie generalnie interesują się swoim zdrowiem i zasadami zdrowego trybu życia, zwłaszcza że część szkół prowadzi zajęcia dotyczące zdrowia, prawidłowego odżywiania, aktywności fizycznej czy szkodliwości używek (w szkołach podstawowych, także w liceach ogólnokształcących, ale już w badanych technikach i branżowych szkołach I stopnia nie były prowadzone szeroko zakrojone działania z tego zakresu). Uczniowie zwykle zdają sobie więc sprawę z tego, że ich nawyki żywieniowe są niewłaściwe, lecz mimo to piją napoje energetyzujące czy jedzą produkty typu fast food.

6.5.3. BODY MASS INDEX

Na podstawie podawanej przez uczniów wagi ciała oraz wzrostu, dokonano obliczenia wskaźnika Body Mass Index (BMI), który zestawiono z siatkami centyloowymi i wartościami referencyjnymi opracowanymi przez World Health Organization, pozwalającymi określić prawidłowość masy ciała¹⁰⁹. Z przeprowadzonych

109 BMI-for-age (5-19 years), World Health Organization, http://www.who.int/growthref/who2007_bmi_for_age/en/, dostęp: 16.07.2018.

analiz wynika, że **wśród uczniów klas VI szkół podstawowych odpowiednią wagę ma 59% chłopców i 71% dziewcząt**. Wśród chłopców w tej grupie 16% ma nadwagę, a 4% jest otyłych, z kolei wśród dziewczynek nadwagę ma 10%, a otyłych jest mniej niż 1%. Z kolei lekką niedowagę ma 4% chłopców i 6% dziewcząt, a znaczną niedowagę odpowiednio 16% i 13%. W grupie starszych uczniów proporcje te zmieniają się: **w grupie uczniów klas II szkół średnich prawidłową wagę ma 74% chłopców i 82% dziewcząt**, przy czym nadwagę ma 18% chłopców i 10% dziewcząt, a z otyłością zmagają się odpowiednio 2% i 1%. Wraz z wiekiem zmniejsza się odsetek uczniów z niedowagą – zarówno 2% chłopców, jak i dziewcząt ma niedowagę lekką, a znaczną odpowiednio 5% i 4%.

Najczęściej dietę stosują uczniowie, którzy posiadają prawidłową wagę ciała, 53% młodszych i 72% starszych badanych. Część uczniów – głównie młodszy, których waga jest poniżej prawidłowej wartości również deklaruje, że obecnie stosuje jakąś dietę (24% młodszych i 6% starszych). Dietę stosuje również co piąty uczeń (22%) z nadwagą lub otyłością (zarówno wśród młodszych, jak i starszych).

Co ciekawe – te negatywne wzorce żywieniowe, zarówno związane z jedzeniem warzyw i owoców, jak i słodczy, nie przekładają się na złą subiektywną ocenę swojego stanu zdrowia. Badani nie odczuwają jeszcze negatywnych konsekwencji takiego sposobu żywienia.

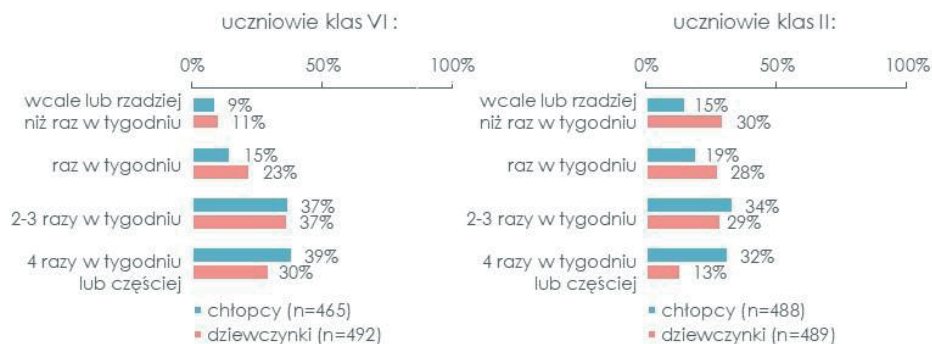
6.5.4. AKTYWNOŚĆ FIZYCZNA

Według rekomendacji Instytutu Żywności i Żywienia aktywność fizyczna jest podstawą zdrowego trybu życia. Przynajmniej 60 minut dziennie aktywności fizycznej w szkole i poza szkołą poprawia sprawność fizyczną i umysłową, pozytywnie wpływa na prawidłową sylwetkę i atrakcyjny wygląd. Ważne są także ćwiczenia zwiększające tkankę mięśniową, a redukujące tłuszczową – tego typu ćwiczenia powinno się wykonywać przynajmniej trzy razy w tygodniu¹¹⁰.

Tymczasem 10% uczniów II klas szkół podstawowych poza zajęciami WF w szkole nie uprawia sportu w ogóle lub rzadziej niż raz w tygodniu, a 19% jedynie raz w tygodniu. 37% uczniów podejmuje dodatkową aktywność sportową 2-3 razy w tygodniu, a 34% 4 raz lub częściej. Dodając do tego aktywność ruchową podczas obowiązkowych zajęć WF w szkole, nadal część uczniów zbyt mało się rusza. **Wśród starszych uczniów problem ten jest jeszcze większy: 23% drugoklasistów poza szkołą nie podejmuje aktywności sportowej w ogóle lub rzadziej niż raz w tygodniu, a 24% co najwyżej raz w tygodniu**. 31% uczniów uprawia sport 2-3 razy w tygodniu, a tylko 22% 4 razy w tygodniu lub częściej.

110 Jarosz M., Wolnicka K., Sajór I., Wierzejska R., *Zalecenia dotyczące żywienia i aktywności fizycznej*, op. cit.

Rysunek 27. Częstotliwość podejmowania aktywności sportowej poza zajęciami WF

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Analizując czynnik *aktywność fizyczna* pod kątem zmiennych demograficznych uczniów dostrzegalne jest, że uczniowie młodsi częściej niż uczniowie starsi biorą udział w jakichś zajęciach sportowych poza szkołą (61% vs 42%). Dziewczeta rzadziej niż chłopcy są aktywne fizycznie, a aktywność ta spada jeszcze wraz z wiekiem. Wśród uczniów młodszych częściej uprawiają sport uczniowie mieszkający na wsi niż w mieście (66% vs 56%), podczas gdy wśród uczniów starszych miejsce zamieszkania nie różnicuje wyników (około 40% w obu grupach).

6.5.5. SEN

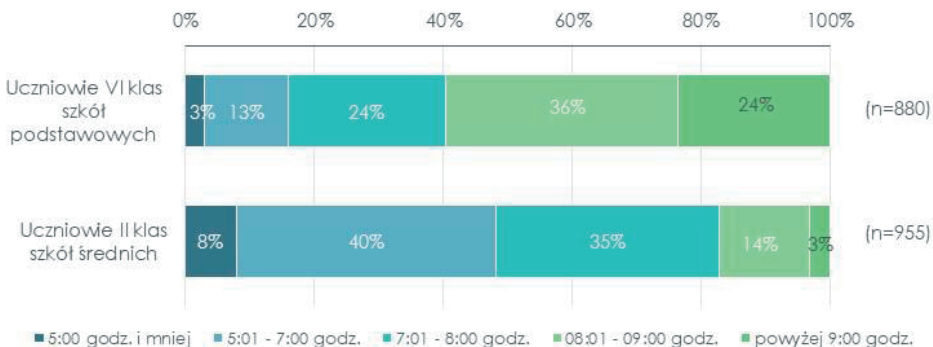
Jedną z najczęściej wskazywanych przez uczniów w badaniu dolegliwości są problemy z zasypianiem. W 2015 roku amerykańska organizacja The National Sleep Foundation¹¹¹ wraz z zespołem ekspertów opracowała nowe standardy określające odpowiednią ilość snu dla osób w poszczególnych grupach wiekowych. Dla dzieci w wieku szkolnym (6-13 lat) optymalna długość snu wynosi 9-11 godzin, dla nastolatków (14-17 lat) wynosi 8-10 godzin, dla tzw. młodych dorosłych (18-25 lat) jest to 7-9 godzin.

Z deklaracji szóstoklasistów wynika, że 40% z nich zazwyczaj śpi w dni powszednie nie dłużej niż 8 godzin, 36% od 8 do 9 godzin dziennie, a jedynie 24% dłużej niż 9 godzin. Wśród drugoklasistów 48% śpi nie więcej niż 7 godzin dziennie, 35% od 7 do 8 godzin dziennie, a 17% powyżej 8 godzin dziennie. Oznacza to, że w przypadku znacznej części uczniów **długość snu jest niewystarczająca**

111 M. Hirshkowitz i in., *National Sleep Foundation's updated sleep duration recommendations: final report*, „Sleep Health: Journal of the National Sleep Foundation” 2015, 1 (4), s. 233–243.

(także biorą pod uwagę fakt, że badani uczniowie znajdują się na skraju przedstawionych grup wiekowych).

Rysunek 28. Liczba godzin snu w dni powszednie

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

5.6. ZACHOWANIA RYZYKOWNE

Wśród badanych zagadnień znalazły się pytania o tzw. zachowania ryzykowne. Uczniowie zostali zapytani o kwestię używania substancji psychoaktywnych: picie alkoholu, palenie papierosów, używanie narkotyków i dopalaczy. W ankiecie dla starszych uczniów – respondentów ze szkół średnich – pojawiły się również pytania dotyczące współżycia seksualnego. Dodatkowo uczniowie mogli wypowiedzieć się o zjawisku przemocy zarówno w kontekście bycia ofiarą, jak i sprawcą, a także o zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem. Mówiąc o zachowaniach ryzykownych warto przeanalizować również kwestię korzystania z Internetu – w kontekście uzależnienia cyfrowego, w tym zwłaszcza od gier wideo, jak również niechciane sytuacje związane korzystaniem z Internetu (cyberprzemoc).

Tabela nr 20 prezentuje wyniki badania wśród uczniów i odpowiedź twierdzącą na pytanie o korzystanie z różnego rodzaju używek, narkotyków, podjęcie współżycia seksualnego, czy innych zachowań ryzykownych.

Tabela 20. Odsetek uczniów, którzy kiedykolwiek doświadczyli wymienionych sytuacji

Czy kiedykolwiek	Klasa VI - szkoła podstawowa	Klasa II - szkoła średnia
piłeś/aś alkohol	31%	95%
palłeś/aś papierosy	15%	61%
palłeś/aś marihuanę/haszysz	2%	29%
używałeś/aś innych narkotyków	2%	5%
używałeś/aś dopalaczy	2%	3%
współżyłeś/aś seksualnie*	-	38%
zostałeś/aś pobity/a	17%	16%
kogoś pobiłeś/aś	24%	28%
prowadziłeś/aś samochód/motocykl bez uprawnień	18%	44%
jechałeś/aś autem, które prowadził/a rówieśnik/czka pod wpływem alkoholu/narkotyków	2%	12%
jechałeś/aś autem, w którym było więcej osób niż powinno	32%	49%
jadąc samochodem z rówieśnikami czułeś/aś, że to jest niebezpieczne (np. ze względu na zachowanie kierowcy jak i pasażerów)	10%	24%

* pytanie nie było zadane uczniom szkół podstawowych

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Problem używek i narkotyków wśród uczniów jest dużo częściej dostrzegany przez wychowawców szkół średnich. Natomiast wychowawcy ze szkół podstawowych, z którymi realizowano indywidualne wywiady pogłębione, raczej nie dostrzegają problemów z różnego rodzaju używkami, narkotykami czy dopalaczami wśród podopiecznych. Często intensywnie zaprzeczają, aby tego rodzaju problemy mogły występować w ich klasie. Wskazują, że dzieci w VI klasie są jeszcze zbyt małe, aby się interesować środkami psychoaktywnymi. Ewentualnie dopuszczają możliwość, że pojedynczy uczniowie mogą próbować papierosów czy alkoholu. Oceniają, że dopiero w VII i VIII klasach będzie z tym problem, ponieważ dzieci wtedy wchodzi w etap rozwojowy, który zwiększa prawdopodobieństwo zachowań ryzykownych.

W niektórych szkołach przeprowadzane są ankiety, które pozwalają sprawdzić, czy dzieci eksperymentują z różnego rodzaju używkami i narkotykami.

W wyniku analizy czynnikowej utworzono wskaźnik używki zbierający odpowiedzi na pytania o zachowania ryzykowne związane ze spożywaniem

środków psychoaktywnych oraz współżyciem seksualnym (tylko wśród uczniów szkół średnich). Doświadczenie używania choć jednej z tych substancji/zachowań ma za sobą 28% szóstoklasistów i 94% uczniów II klas szkół średnich. Typ szkoły nie różnicuje w tym wymiarze uczniów starszych. Wśród uczniów młodszych częściej chłopcy niż dziewczęta (34% vs 23%) przynajmniej raz sięgnęli po używkę. Wśród uczniów starszych sytuacja jest odwrotna – 96% dziewcząt i 92% chłopców. Miejsce zamieszkania nie różnicuje uczniów młodszych w zakresie spożywania substancji psychoaktywnych, natomiast wśród uczniów szkół średnich nieco częściej uczniowie mieszkający na wsi (96% vs 92%) mieli styczność z używkami. Poniżej opisano wyniki dla poszczególnych wyróżnionych w badaniu zachowań ryzykownych.

6.6.1. ALKOHOL

Starsi uczniowie zdecydowanie częściej niż ich młodszy koledzy mają za sobą doświadczenia związane z korzystaniem z różnych substancji psychoaktywnych. Do picia alkoholu przyznają się niemal wszyscy osiemnastolatki (95%) i co trzeci trzynastolatek (31%). Nie ma wyraźnych różnic w deklaracji spożywania alkoholu w podziale na typ szkoły średniej oraz ze względu na płeć w szkołach średnich. Wyraźnie za to widać różnice ze względu na płeć wśród młodszych uczniów. Chłopcy (35%) zdecydowanie częściej niż ich koleżanki (27%) z VI klas szkół podstawowych eksperymentują z alkoholem.

Wyniki dla starszych uczniów są zbieżne z podawanymi w raporcie „European School Survey Project on Alcohol and Drugs” (ESPAD) z 2015 r. Badanie to realizowane było w całej Polsce wśród uczniów III klas szkół gimnazjalnych (wiek: 15-16 lat) i II klas szkół ponadgimnazjalnych (wiek: 17-18 lat). Próby picia alkoholu miało za sobą 84% gimnazjalistów i 96% uczniów szkół ponadgimnazjalnych¹¹².

Podczas badania realizowanego w województwie łódzkim uczniów, którzy kiedykolwiek pili alkohol, zapytano o częstotliwość picia w ciągu ostatniego semestru. Co drugi starszy uczeń (47%) deklaruje, że pił alkohol więcej niż 10 razy, co trzeci (31%) robił to kilka razy, co piąty (18%) – raz lub dwa razy, a tylko 4% przyznaje, że nie zdarzyło się to w ogóle w ostatnim semestrze. W przypadku młodszych uczniów prawidłowość jest odwrotna. Spośród tych, którzy mieli już doświadczenia z picciem alkoholu tylko 3% twierdzi, że w ostatnim semestrze piło więcej niż 10 razy, 13% – kilka razy, co trzeci (33%) – raz lub dwa, a co drugi (51%) – w ogóle w tym czasie. Jeśli przełożymy informację na temat częstego picia

112 *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2015 r.*, 2015, Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii i Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, s. 19.

– częściej niż 10 razy w ostatnim semestrze – na całą badaną populację, okazuje się, że takie doświadczenia ma ok. 44% starszych uczniów i ok. 1% młodszych uczniów. Do spożywania alkoholu z większą częstotliwością częściej przyznają się chłopcy niż dziewczęta (zarówno w szkołach podstawowych, jak i średnich).

Uczniowie klas VI szkół podstawowych, którzy mieli już doświadczenia z piciem alkoholu najczęściej spróbowali go po raz pierwszy w wieku 10 lat lub później (71%), a pozostali (29%) – przed 10 rokiem życia. Połowa uczniów II klas szkół średnich (48%) pierwsze doświadczenie z alkoholem miała w wieku 16 lat lub później, jedna trzecia (31%) – w wieku 14-15 lat, jedna piąta (18%) – w wieku 10-13 lat, a 3% – w wieku poniżej 10 lat.

Wychowawcy badanych klas, z którymi prowadzone były pogłębione wywiady są świadomi, że młodzież spróbowwała już alkoholu – szczególnie w szkołach średnich. Jest to niemal powszechne, zwłaszcza że uczniowie w III klasach organizują osiemnaste urodziny.

No i głowę dam sobie uciąć, że każdy, prawie każdy z nich kontakt z alkoholem miał. Tym bardziej, że teraz jest moment 18. urodzin, więc żyją od imprezy do imprezy. Myślę, że okazjonalnie. Mogą po jakimś piwku panowie, to tak. Mogę podejrzewać którzy, no ale rodzice myślę, że wiedzą też. Ale nie ma takiego problemu, że ktoś jest uzależniony, przynajmniej wydaje mi się, że nie zaobserwowałam czegoś takiego.

(Liceum ogólnokształcące – średniej wielkości miasto) 08.06.2018_ID59

Jak się robiło ankiety w 1 klasie 10 lat temu, to była jedna osoba, która deklarowała, że nie pije nawet szampana na sylwestra. A w tej chwili, na szkołę, to jest 10 do 15 osób, które w ogóle nie używają alkoholu. Po wycieczkach też widać. Że kiedyś było bardziej zauważalne gdzieś tam szukanie tego alkoholu, mówię o jakimś piwie czy winie. To raczej można było domyślać się, że są jakieś nieprawidłowości i czasami były różne zdarzenia. Ale z roku na rok zauważa się trend, który się zmniejsza.

(Liceum ogólnokształcące – Łódź) 08.06.2018_ID68

Jeden z wychowawców łódzkiego liceum ogólnokształcącego mówi o zafascynowaniu alkoholem młodzieży szkolnej. Uczniom imponują rówieśnicy, którzy są w stanie wypić podczas imprez większe ilości alkoholu. Potwierdzeniem są komunikaty, zdjęcia na Facebooku jego uczniów, do których ma dostęp.

6.6.2. PAPIEROSY

15% młodszych i 60% starszych uczniów przyznało, że przynajmniej raz (kiedykolwiek) paliło papierosy. Nieco częściej do palenia przyznają się uczniowie branżowych szkół I stopnia i techników niż liceów ogólnokształcących (odpowiednio: 75%, 64%, 55%). Porównując te dane do uzyskanych w badaniu ESPAD

wyduje się, że spada odsetek palących uczniów: w czasie całego życia. Jakiegokolwiek doświadczenia z paleniem miało 56% uczniów klas trzecich gimnazjów i 71,5% uczniów klas drugich szkół ponadgimnazjalnych¹¹³.

10 razy lub więcej w ostatnim semestrze paliło 14% młodszych uczniów (co stanowi ok 2% całej populacji uczniów kl. VI szkół podstawowych) i 35% starszych (co stanowi ok 21% całej populacji uczniów kl. II szkół średnich). 13% młodszych deklaruje, że paliło kilka razy w ostatnim semestrze, 29% raz lub dwa razy, a 43% – w ogóle w tym czasie. W odniesieniu do starszych wyniki te rozkładają się inaczej – 20% paliło kilka razy, 22% – raz lub dwa razy, 23% – w ogóle w tym czasie.

Młodszy uczniowie najczęściej (86%) po raz pierwszy palili papierosy w wieku 10 lat lub później, ale 14% takie doświadczenia miało przed ukończeniem 10 roku życia. W przypadku starszych uczniów ponad połowa (53%) pierwszego papierosa spróbowało po ukończeniu 16 roku życia, 28% – w wieku 14-15 lat, 18% – w wieku 10-13 lat, 1% – przed 10 r.ż.

Kiedy przyglądamy się paleniu papierosów ze względu na płeć, okazuje się że w młodszych klasach do eksperymentowania z tytoniem częściej przyznają się chłopcy niż dziewczęta (17% vs 13%), natomiast w starszych klasach dziewczęta (62%) częściej niż ich koledzy (59%) przyznają, że kiedykolwiek paliły papierosy. Na podstawie wyników można jednak podejrzewać, że chłopcy częściej niż dziewczęta palą regularnie, ponieważ chłopcy zdecydowanie częściej niż dziewczęta deklarują, że palili papierosy w ostatnim semestrze częściej niż 10 razy. Jest to szczególnie widoczne w szkołach podstawowych (19% chłopców vs 9% dziewcząt), ale różnice są dostrzegalne również w szkołach średnich (38% chłopców vs 33% dziewcząt).

Wywiady prowadzone w ramach badań jakościowych pokazały, że wychowawcy w szkołach podstawowych przyczynę eksperymentowania z używkami upatrują w ciekawości dziecka/nastolatka i jego chęci poczuć się „jak dorosły”. Wpływ na tego rodzaju próby ma również spędzanie czasu z uczniami starszych klas lub powtarzającymi klasę.

(Dwie dziewczyny popalają) na takiej zasadzie, że jedna z nich spotyka się z chłopcem o 3 lata starszym, w związku z tym ona pewnie chciała spróbować. Bo widziałam. Chciała spróbować piwa. Wiem, że spróbowała, bo to jest na filmiku niestety, bo głupia jeszcze wrzuciła w sieć. I papierosa. Wiem, że normalnego zapaliła. Ale z tego, co słyszałam później, to wiem, że popalała sobie takie elektroniczne. I to się wyczuwa. (...). I nic na temat innych nie wiem. Oni sobie mogą popalać, bo chcą spróbować, ale chyba tylko tyle. To nie jest jakieś nagminne.

(Szkoła podstawowa – Łódź 05.08.2018_ID50)

113 Tamże, s. 12.

Mamy w klasie jednego chłopca, który jest dwa lata starszy. No i podejrzewam, że tak, że pali na pewno.

(Szkoła podstawowa – Łódź) 08.06.2018_ID182

Rozmowy z wychowawcami ze szkół średnich pokazują, że problem palenia tytoniu jest zauważany i dotyczy nie tylko tradycyjnych papierosów, ale również papierosów elektronicznych. Niektórzy wychowawcy licealni nie mają potwierdzenia, że młodzież pali, ale domyślają się, że część z nich na pewno spróbowała, a niektórzy robią to regularnie. Wychowawcy w technikach i branżowych szkołach I stopnia wskazują, że sporo uczniów pali, nawet w szkole. Częściej są to zwykłe papierosy, choć elektroniczne również są popularne.

Wiem, że w mojej klasie palą papierosy i to ja wiem kto pali. Teraz nie policzę, ale średnio połowa klasy to są osoby palące i to są raczej uzależnione osoby albo przynajmniej próbujące się uzależnić, czyli popalające. Mam wrażenie, że ten nałóg na nowo wrócił intensywnie, że tak powiem, bo był taki etap, że ludzie przestawali palić, a teraz to pokolenie pali i to bardzo dużo. I to przychodzą uzależnieni z gimnazjum.

(Technikum – duże miasto 21.06.2018_ID265)

Na pewno plagą są papierosy. Oni palą w toalecie. Nieważne, jak bardzo się pilnuje, to oni i tak palą. E-papieros teraz jest taką kolejną plagą. Gdzie im się wydaje, że nie produkuje takiego smrodliwego dymu, no to już sobie mogą pozwolić.

(Technikum – Łódź) 05.06.2018_ID93

6.6.3. NARKOTYKI

Większość badanych nigdy nie używała substancji nielegalnych. Podobnie jak w przypadku alkoholu i papierosów, częściej mieli z nimi do czynienia starsi uczniowie. **Co czwarty badany uczeń II klasy szkoły średniej (28%) deklaruje, że kiedykolwiek palił marihuanę lub haszysz, a 5% twierdzi, że używało innych narkotyków. Podobne doświadczenia ma 2% młodszych uczniów, zarówno jeśli chodzi o marihuanę czy haszysz, jak i inne narkotyki.** Nieco częściej kontakt z marihuaną czy haszyszem mieli uczniowie techników (32%), w porównaniu do branżowych szkół I stopnia (27%) i liceów ogólnokształcących (25%). W badaniu ESPAD z 2015 r. do używania marihuany lub haszyszu przyznało się 25% uczniów gimnazjów i 43% uczniów szkół ponadgimnazjalnych¹¹⁴, co w porównaniu z wynikami w woj. łódzkim pozwala przypuszczać, że rozpowszechnienie tych substancji maleje.

114 Tamże, s. 4.

Można powiedzieć, że badani raczej eksperymentują z narkotykami, niż używają ich problemowo. Ze względu na małą liczebność eksperymentujących, w przypadku młodszych uczniów, dalsza analiza dotyczyć będzie tylko ich starszych kolegów. Spośród tych, którzy używali marihuany i haszyszu 35% deklaruje, że nie paliło ich w ciągu ostatniego semestru, podobny odsetek (31%) zrobił to raz lub dwa w ostatnim czasie, co piąty (21%) – kilka razy, a 13% (co stanowi ok. 3,5% całej populacji uczniów II klas szkół średnich) – dziesięć razy lub więcej. Dla większości tych osób są to nowe doświadczenia – 80% deklaruje, że pierwszy raz używało tych narkotyków w wieku 16 lat lub później.

Warto zaznaczyć, że to chłopcy częściej niż dziewczęta deklarują używanie narkotyków. Ten wniosek także jest spójny z badaniem ESPAD.

Mimo deklaracji uczniów, którzy przyznają, że mają kontakt z substancjami psychoaktywnymi, wychowawcy w większości szkół średnich twierdzą, że wśród ich uczniów nie występuje problem z narkotykami czy dopalaczami. Nie zetknęli się z sytuacją, żeby uczeń był pod wpływem środka odurzającego (choć być może tego nie zauważyli) lub aby rodzic poinformował o takim problemie. W badaniu jakościowym pojawiły się tylko dwie szkoły (obydwie to licea), gdzie zdarzyły się przypadki problemu z dopalaczami i narkotykami. W jednej z nich uczeń został relegowany ze szkoły, ponieważ nie chciał podjąć leczenia z uzależnienia od narkotyków. W drugiej problem dotyczył dopalaczy, a wcześniej palenia marihuany.

Właśnie jeden uczeń, chłopiec, ma z tym duży problem. W tamtym roku to wyszło. Okazało się, że to się ciągnie za nim od gimnazjum, przez 4 lata, do tego stopnia, że kilka razy zupełnie odleciał i nie miał świadomości, co się z nim dzieje. (Moderator: w szkole, czy poza?) Powiem brutalnie, dzięki Bogu poza szkołą. Że tutaj w szkole kompletnie nic, my jako nauczyciele, jako pedagodzy, nic nie zaobserwowaliśmy. Uczniowie też nam tego problemu nie zgłaszali. Aczkolwiek nie ukrywam, że ze 3, 4 lata temu był problem, że uczeń przychodził pod wpływem marihuany, bo tego nie krył. (...) Miał szansę, ale w momencie, kiedy raz, drugi raz przyszedł zadowolony do szkoły, z pięknymi, przekrwionymi oczami, po rozmowach z rodzicami i to jeszcze nie skutkowało, również został usunięty. Natomiast w przypadku tego mojego ucznia, z tymi dopalaczami, niestety ciągnie to się za nim do tej pory i nawet tutaj, dzisiaj też byłem u niego, bo ma zajęcia indywidualne, przychodzi na jakieś tam imprezy szkolne, klasowe i widać, że jednak zniszczenie jakieś wewnętrzne, psychiczne funkcjonuje w nim. (...) Jest pod stałą obserwacją. Regularnie, co drugi tydzień jeżdżą do szpitala na badania, na rozmowy, jest też pod kontrolą psychologa.

(Liceum ogólnokształcące – Łódź 15.06.2018_ID235)

6.6.4. DOPALACZE

Niebezpiecznym i bardzo nagłaśnianym w ostatnich latach zjawiskiem jest rozpowszechnienie się dopalaczy. Niniejsze badanie potwierdza, że młodzież ma rzeczywiście dostęp do tych substancji, jednak jest to zjawisko marginalne. **2% młodszych i 3% starszych uczniów przyznało się do przynajmniej jednokrotnego zażycia takich substancji.** Z drugiej strony, należy mieć świadomość, że nawet jednokrotne eksperymenty z dopalaczami mogą mieć nieodwracalne konsekwencje zdrowotne.

Z badań jakościowych wynika, że młodzież jest nastawiona negatywnie do dopalaczy i wie, jak bardzo mogą być one niebezpieczne.

Robiliśmy taką ankietę o dopalaczach i używkach innych, czyli narkotykach. Z tej ankiety wyszło, że oni znają większość, znaczy znają wszystkie narkotyki. Na pytanie, czy używają często, czy rzadko była grupa około 10 osób, które zaznaczyły w tym, i teraz nie wiem, często, rzadko, czyli oni przetestowali pewne rzeczy już. Do dopalaczy się nie przyznają i mówią sami, że to jest, cytuję: „gówno”. Dopalacze raczej nie. Z tego, co wiem to robią też eksperymenty z psychotropami w połączeniu z czymś tam. To w mojej klasie wyszło dramatycznie, ta ankieta.

(Technikum – duże miasto) 21.06.2018_ID265

6.6.5. WSPÓŁŻYCIE SEKSUALNE

W ankiecie dla uczniów II klas szkół średnich znalazły się pytania dotyczące współżycia seksualnego. **38% badanych potwierdziło, że ma takie doświadczenia za sobą. Częściej inicjacji seksualnej doświadczyli uczniowie branżowych szkół I stopnia – 57%, niż uczniowie techników – 41% i liceów ogólnokształcących – 32%.**

Największy odsetek badanych (68%) przyznało, że współżycie seksualne rozpoczęło w wieku 16-17 lat, 14% – w wieku 18 lat, 14% – w wieku 14-15 lat, a 5% w wieku 13 lat lub wcześniej.

82% deklaruje, że oni lub ich partnerzy/partnerki zabezpieczali się podczas ostatniego współżycia seksualnego. Rzadziej miało to miejsce wśród uczniów branżowych szkół I stopnia (69% vs 83% w technikach i 86% w liceach ogólnokształcących).

Wychowawcy w szkołach podstawowych nie spotkali się z żadnymi ryzykownymi zachowaniami seksualnymi uczniów. Ich zdaniem dzieci są jeszcze zbyt małe na takie zachowania. Jest to raczej etap dostrzegania różnic płciowych, ewentualnie oglądanie czy podglądanie wynikające z ciekawości.

Odmienne sytuacja wygląda w szkołach średnich. Wychowawcy zdają sobie sprawę, że część uczniów jest już po inicjacji seksualnej. Pojawiły się opinie, że młodzież jest otwarta na kontakty seksualne i nie dostrzega niczego niestosownego w takich zachowaniach, nawet przypadkowych. Część wychowawców zetknęła się w szkołach z problemem sponsoringu i prostytucji, ale były to sytuacje jednostkowe (dotyczyło to pełnoletnich uczennic, co ograniczało możliwości interwencji). Wychowawczynie w jednym z badanych techników przytacza też sytuację, kiedy w jej klasie dwie z dziewcząt zaszły w ciążę.

6.6.6. PRZEMOC

Bez względu na wiek uczniowie w podobnym stopniu doświadczyli agresji ze strony innych. **17% uczniów VI klas szkół podstawowych i 16% uczniów II klas szkół średnich deklaruje, że kiedykolwiek zostali pobici. Gdy jednak pytamy o ostatni semestr, okazuje się, że ofiarami przemocy są częściej młodsi uczniowie niż ich starsi koledzy (7% vs 4%).**

Częściej tego typu sytuacje wskazali uczniowie z branżowych szkół I stopnia, uczniowie ze szkół w Łodzi, a w przypadku szkół podstawowych – również uczniowie ze szkół położonych na wsi. Dwukrotnie częściej aktów agresji, rozumianych jako pobicie, doświadczają chłopcy niż ich koleżanki, zarówno gdy rozpatrujemy czy zdarzyło się to kiedykolwiek, czy w ostatnim semestrze.

Większy odsetek badanych przyznał, że w przeszłości sam był agresorem niż ofiarą. **24% młodszych i 28% starszych badanych przyznaje, że zdarzyło im się kogoś pobić. W ostatnim czasie (w ostatnim semestrze) nieznacznie częściej do takich zachowań przyznają się młodsi uczniowie (11%) niż starsi (9%).**

W szkołach średnich zdecydowanie częściej ma to miejsce w branżowych szkołach I stopnia i technikach niż w liceach ogólnokształcących (odpowiednio: 43%, 35%, 19%). Najczęściej do tego typu aktów przemocy dochodzi w szkołach, które znajdują się w miejscowościach poniżej 40 tys. mieszkańców. Trzykrotnie częściej (zarówno w szkołach podstawowych, jak i średnich) agresorami są chłopcy niż dziewczęta.

11% młodszych i 16% starszych uczniów wskazało, że zdarzyło im się być zarówno ofiarą, jak i agresorem. Najczęściej takie doświadczenia mają uczniowie branżowych szkół I stopnia (25%), rzadziej uczniowie techników (19%) i liceów ogólnokształcących (11%).

Fakt bycia ofiarą przemocy lub bycia jej sprawcą został połączony w czynnik *agresja*. Podobny odsetek uczniów starszych i młodszych ma takie doświadczenia (33% vs 30%). Wśród starszych uczniów największy odsetek doświadczających

agresji (jako sprawcy lub ofiary) występuje wśród tych uczęszczających do branżowych szkół I stopnia (45%), w dalszej kolejności wśród uczniów techników (39%) i liceów (25%). Przemoc częściej dotyczy chłopców niż dziewcząt (44% młodszych i 48% starszych vs 16% młodszych i 19% starszych).

6.6.7. ZACHOWANIA RYZYKOWNE ZWIĄZANE Z JAZDĄ SAMOCHODEM

Niemal jeden na pięciu uczniów VI klasy szkoły podstawowej (18%) i dwóch na pięciu uczniów II klasy szkoły średniej (44%) twierdzi, że **prowadziło samochód lub motocykl bez uprawnień**. W szkołach średnich najczęściej przyznawali się do tego uczniowie w branżowych szkołach I stopnia (61%), nieco rzadziej w technikumach (47%) i liceach ogólnokształcących (38%). Częściej deklarują to uczniowie ze szkół usytuowanych na wsi i w małych miastach, a najrzadziej w Łodzi. Podobnie jak w przypadku innych zachowań ryzykownych częściej takie doświadczenia mają chłopcy niż dziewczęta (w szkołach podstawowych – 27% vs 10%, w szkołach średnich – 54% vs 35%).

Sytuacje jazdy samochodem, który był prowadzony przez rówieśnika lub rówieśniczkę pod wpływem alkoholu lub narkotyków zdarzają się incydentalnie, ale 2% młodszych i 12% starszych uczniów ma takie doświadczenia. W szkołach średnich nieco częściej deklarowali takie zachowanie uczniowie branżowych szkół I stopnia (18%) i techników (14%) niż liceów ogólnokształcących (9%).

Badanym zdecydowanie częściej zdarzyło się podróżować przepełnionym samochodem. Doświadczył tego co drugi starszy (49%) i co trzeci młodszy uczeń (32%). Nie ma w tym zakresie znaczących różnic jeśli chodzi o płeć respondentów.

Część badanych doświadczyła również podczas jazdy samochodem z rówieśnikami uczucia, że jest to niebezpieczne (np. ze względu na zachowanie kierowcy, jak i pasażerów). Dotyczy to co dziesiątego ucznia szkoły podstawowej (10%) i co czwartego ucznia szkoły średniej (24%).

Problem ryzykownych zachowań związanych z jazdą samochodem uwiidacznia się, gdy zestawimy ze sobą odpowiedzi na poszczególne pytania. Dokonano tego w toku analizy tworząc spójny czynnik. Jego analiza pokazuje, że 43% szóstoklasistów i 69% uczniów II klas szkół średnich brało udział w przynajmniej jednym wydarzeniu, które określone zostało jako zachowanie ryzykowne. Zarówno wśród uczniów młodszych, jak i starszych częściej chłopcy niż dziewczęta mają tego typu doświadczenia (49% młodszych chłopców vs 38% młodszych dziewcząt i 74% starszych chłopców vs 64% starszych dziewcząt). Częściej uczniowie mieszkający na wsi (46% szóstoklasistów i 41% uczniów II klas szkół

średnich) przynajmniej raz przejawiali zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem niż uczniowie mieszkający w miastach (41% szóstoklasistów i 66% uczniów II klas szkół średnich).

6.6.8. UZALEŻNIENIE CYFROWE I CYBERPRZEMOC

E-rozrywki niosą ze sobą między innymi ryzyko uzależnień oraz doświadczenie przemocy w sieci. Uzależnienie od Internetu czy gier komputerowych może mieć duży wpływ na funkcjonowanie dzieci i młodzieży. Na przykład, może przekładać się bezpośrednio na ich relacje rodzinne i koleżeńskie lub wyniki w nauce. W ramach badania, oprócz ilościowego wymiaru (czasu poświęcanego na gry i Internet przez uczniów), poddano pomiarowi emocje i nastawienie uczniów wobec gier i czasu spędzanego w Internecie.

Wychowawcy podczas rozmów podkreślają, że uzależnienie cyfrowe jest dużym problemem. Potrafią wskazać uczniów, którzy ich zdaniem zbyt dużo czasu spędzają w wirtualnym świecie. Według nich chłopcy mają większy problem z grami komputerowymi, natomiast dziewczęta – z nadmiernym korzystaniem z portali społecznościowych. Znajduje to potwierdzenie w danych ilościowych z badania przeprowadzonego wśród uczniów.

Podjezrewam głównie, ale nie tylko, chłopców. Tutaj takich 6 moich asów, którzy zdaje się za dużo czasu spędzają przed komputerem, no i co najmniej 4 dziewczynki, które nie rozstają się po prostu z telefonem i nie wiem, co z komputerem, ale myślę, że bardziej te portale społecznościowe je wciągają, a u chłopców to są z pewnością gry. Tu trzeba mieć baczenie, trzeba uważać. No tutaj rozmawiamy z rodzicami, jesteśmy w stałym kontakcie.

(Szkoła podstawowa – wieś) 08.06.2018_ID135

Myślę, że jest duże to uzależnienie. Jest im bardzo trudno funkcjonować bez Internetu w telefonie. Batalie toczymy ciągle, bo pierwszą rzeczą, jaką wyciągają z torby po wejściu do klasy, jest telefon, ale musi być włączony Internet. Żyją tym. To bardzo widać rano. Przychodzą do szkoły, siedzi 4 chłopaków z 1 klasy, oni w ogóle nie rozmawiają ze sobą, każdy jest zatopiony w swoim monitorku, komunikują się ze sobą też między piętrami przez telefon. Sami zresztą mówią, że sobie tego nie wyobrażają, żeby ich odciąć, to jest, myślę, duży problem. Rodzice zresztą też to mówią na zebraniach.

(Liceum ogólnokształcące – średniej wielkości miasto) 08.06.2018_ID59

W badaniu pojawiły się przypadki, kiedy uczeń został zdiagnozowany pod kątem uzależnienia od komputera i korzysta z terapii. Również psycholodzy z poradni psychologiczno-pedagogicznej wskazują, że uzależnienie cyfrowe dzieci i młodzieży stanowi duży problem. Często rodzice nie radzą sobie z tego typu sytuacjami.

Często zdarza się, że kiedy opowiadają rodzice o trudnej sytuacji jaka się dzieje w rodzinie, to mówią o tym, że: „on się tak izoluje. Nie mogę go dobudzić, nie wiem dlaczego. Siedzi do godziny 2-3 przed ekranem, a jeśli ma odłączony czy zabrany, to jest z kolei telefon”. I też rodzice jakoś nie bardzo sobie potrafią radzić. Dzieci potrafią mocno szantażować rodziców. Takich przypadków jest sporo. Trudno mi określić liczbowo, ale mówię o tym.

(Psycholog – poradnia psychologiczno-pedagogiczna 20.06.2018_ID1)

Jedna z respondentek – wychowawczyń – uważa, że granie na komputerze lub na telefonie może stanowić również formę ucieczki przed trudnościami w relacjach z rówieśnikami. Łatwiej jest odizolować się patrząc w komórkę, niż próbować kontaktować się z innymi dziećmi. Nauczyciele wskazali, że problemowe korzystanie z komputera czy telefonu ma niekorzystny wpływ na relacje rówieśnicze. Szczególnie młodzież na przerwach nie rozmawia ze sobą, tylko wpatruje się w swoje telefony. Kilukrotnie wskazano, że uczniowie potrafią komunikować się ze sobą za pomocą telefonów, mimo że siedzą obok siebie. Może to mieć również niekorzystny wpływ na zachowanie oraz naukę. Na przykład chłopcy, którzy zbyt długo grają na komputerze w nocy, w szkole są niewyspani i przez to nieuważni. Jedna z wychowawczyń podejrzewa, że wpływ na nadpobudliwość ucznia mają gry komputerowe. Również zdarza mu się nie odrabiać lekcji z tego powodu. Inny nauczyciel zwrócił uwagę na problemy komunikacyjne z uczniem, który urządzał sobie maratony grania na komputerze.

Niekorzystny wpływ nowych technologii na dzieci i młodzież zauważa również psycholog. Wpływają one na problemy w nauce i na sposoby komunikacji.

Problem w uczeniu się bardzo często wiąże się z tym również, jak uczeń sobie organizuje swoje życie. Ja mam takie obserwacje, że mamy do czynienia z nowym pokoleniem. To jest pokolenie obrazu, pokolenie skracania wszelkich wypowiedzi, zarówno na piśmie, jak i w komunikacji wzajemnej, pokolenie, które operuje zupełnie innym językiem. Często właśnie między pokoleniem rodziców, a pokoleniem dzieci jest bariera tak duża, bo te zmiany techniczne są tak gwałtowne, że dzieci mają zdecydowanie większą i bogatszą wiedzę niż rodzice, i że to rodzice uczą się od swoich dzieci, ale też rodzice mają poczucie, że są często bezradni wobec problemu, jak to wszystko w rodzinie regulować, jak to ustawić.

(Psycholog – poradnia psychologiczno-pedagogiczna) 22.06.2018_ID3

Sporym problemem w przeciwdziałaniu uzależnieniu cyfrowemu dzieci są w opiniach nauczycieli niskie kompetencje technologiczne niektórych rodziców. Świat wirtualny jest dla nich czymś obcym, nie znają go, nie wiedzą, jakie zagrożenia ze sobą niesie. Nie umieją interweniować czy ograniczać korzystania z komputera i telefonu komórkowego. Wpływ na zbyt długi czas korzystania z komputera ma również zbyt mała uwaga poświęcana dzieciom przez rodziców. Gdy nie ma ich w domu, ponieważ dużo pracują, nie są w stanie dopilnować

swoich dzieci. Jest to niezależne od statusu materialnego rodziny. Gry komputerowe również mogą stanowić ucieczkę od trudnej sytuacji rodzinnej.

Wyniki badania ilościowego pokazują, że **im starsi uczniowie, tym czas korzystania z Internetu jest dłuższy. Średnio w dzień nauki szkolnej młodzi korzystają z Internetu przez 3 a starsi 4 godziny. Natomiast w weekendy ten czas jest dłuższy i wynosi 4 godziny w przypadku młodszych i aż 6 godzin w przypadku starszych uczniów.** Należy pamiętać, że jest to tylko średnia, więc jest wielu uczniów, u których ten czas jest krótszy i wielu, u których jest on o wiele dłuższy.

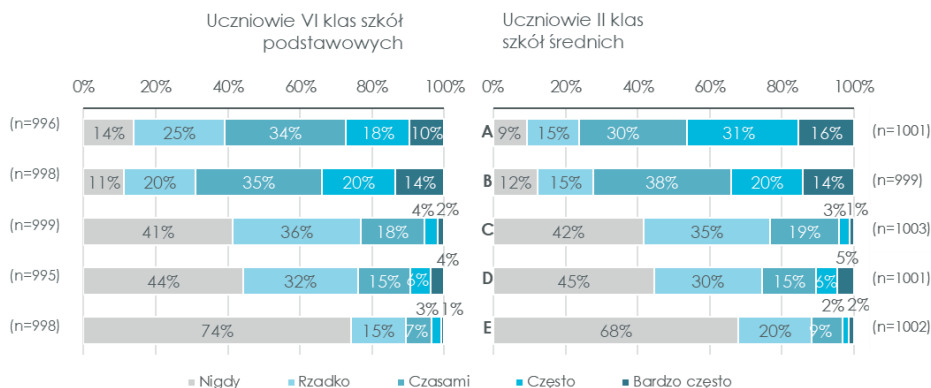
W przypadku grania w gry zależność ze względu na wiek jest odwrotna – więcej czasu poświęcają na to młodzi uczniowie. Średnio są to 2 godziny w dzień nauki szkolnej i 3 godziny w weekend. Wśród starszych w dzień nauki szkolnej jest to średnio 1 godzina, a w weekend – 2 godziny.

Biorąc pod uwagę liczbę godzin spędzanych przez młodzież w Internecie warto przyjrzeć się ich emocjonalnemu związkowi z tą czynnością. By to zmierzyć przedstawiono uczniom kilka stwierdzeń reprezentujących sytuacje związane z korzystaniem z Internetu z prośbą o określenie, jak często zdarzają się im takie sytuacje. Stwierdzenia można wyraźnie podzielić na dwie grupy: takie które zdarzają się większości uczniów (A-B) oraz takie których doświadcza wyraźnie mniejsza część badanych (C-E). Pierwsze dwa mają charakter wręcz powszechny, ponieważ tylko mniej więcej co dziesiąty uczeń (zarówno wśród szóstoklasistów, jak i uczniów drugich klas szkół średnich) zaprzecza jakoby taka sytuacja kiedykolwiek miała miejsce.

Co ciekawe, wydaje się, że **dziewczęta mogą mieć większy problem z nadmiernym korzystaniem z Internetu – rzadziej niż chłopcy wskazują, że pewne sytuacje nigdy nie miały miejsca.**

Podobne stwierdzenia, jednak dotyczące gier (na komputerze, telefonie, konsoli lub tablecie oraz online), wyglądają niemal tak samo, jeżeli chodzi o najpowszechniej występujące wśród uczniów. Przy czym, na pierwszym miejscu znalazło się stwierdzenie, że gry komputerowe są sposobem na poprawę humoru. Jednak ze względu na przejrzystość wykresu zachowano taką samą kolejność, jak w przypadku korzystania z Internetu. Okazuje się, że granie w gry komputerowe może być większym problemem dla chłopców – rzadziej niż ich koleżanki byli skłonni zaznaczać, że omawiane sytuacje związane z graniem nigdy nie miały miejsca.

Rysunek 29. Stosunek do korzystania z Internetu

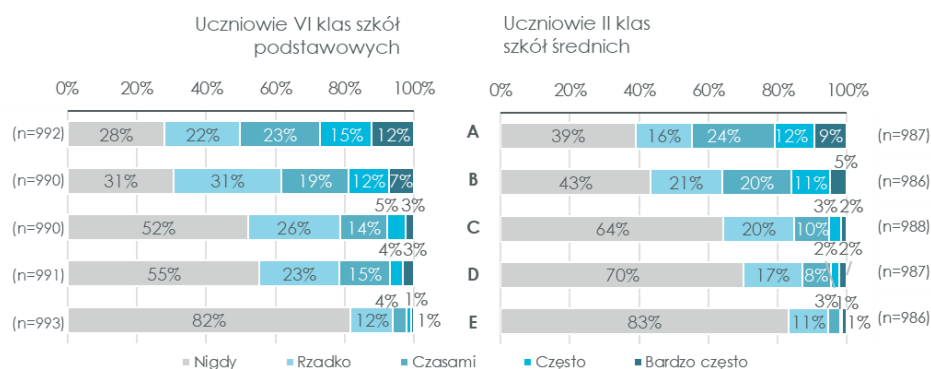

Czy zdarza się, że...?

- korzystałeś/łaś z Internetu dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś
- korzystanie z Internetu jest dla Ciebie sposobem na poprawę humoru
- jeśli jesteś zmuszony/a skończyć korzystanie z Internetu jesteś zdenerwowany/a
- odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać, kiedy zaczniesz korzystać z Internetu
- okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby, aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a Internetem

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Rysunek 30 Stosunek do grania w gry komputerowe.

Czy zdarza się, że...?

- grasz dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś
- gry komputerowe są dla Ciebie sposobem na poprawę humoru
- jeśli jesteś zmuszony/a skończyć grę jesteś zdenerwowany/a
- odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz grać na komputerze
- okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a grami komputerowymi

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Poniżej przeanalizowano, jakie są odsetki uczniów najbardziej zagrożonych uzależnieniem od Internetu i gier – pod uwagę wzięto wyłącznie zsumowane odpowiedzi „często” i „bardzo często”.

Dzieciom i młodzieży bardzo trudno zmieścić się w narzuconym przez rodziców lub samych siebie czasie korzystania z Internetu. Często i bardzo często z Internetu korzysta dłużej niż pierwotnie zamierzał więcej niż co czwarty uczeń szkoły podstawowej (28%) i niemal połowa uczniów szkół średnich (47%). Z dyscypliną czasową w przypadku gier (na komputerze, telefonie, konsoli lub tablecie oraz online) jest nieco łatwiej. Często lub bardzo często gra dłużej niż zamierzało 27% młodszych i 21% starszych uczniów.

Aż co trzeci uczeń (34%) bez względu na wiek przyznaje, że korzystanie z Internetu jest dla niego sposobem na poprawę humoru (zsumowane odpowiedzi „często” i „bardzo często”). W przypadku gier komputerowych takie deklaracje składa co piąty młodszy (19%) i co szósty starszy uczeń (16%).

Uzucie zdenerwowania, gdy muszą skończyć korzystanie z Internetu często lub bardzo często towarzyszy 6% uczniów VI klas szkół podstawowych i 4% uczniów II klas szkół średnich. Podobnie jeśli chodzi o gry – sytuacja dotyczy 8% młodszych i 5% starszych uczniów.

Co dziesiąty uczeń twierdzi, że często lub bardzo często odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie może się już doczekać kiedy zacznie korzystać z Internetu. Sytuacja jest nieco rzadsza w odniesieniu do gier komputerowych – grania na komputerze, tablecie, telefonie, konsoli nie może się doczekać 7% młodszych i 4% starszych uczniów.

Niewielkie odsetki badanych (4% w obu grupach) deklarują, że często lub bardzo często okłamują członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo są zajęci Internetem. Nieco rzadziej dotyczy to grania w gry komputerowe (2% w obu grupach).

Zestawienie ze sobą odpowiedzi na pytania o emocje związane z korzystaniem z Internetu i gier komputerowych pozwoliło utworzyć czynnik *Internet oraz gry komputerowe*. Pierwszy z nich określa wystąpienie symptomów uzależnienia od Internetu lub jego brak. Drugi czynnik agreguje odpowiedzi na pytania o sytuacje, w których gry stanowią sposób na poprawę humoru, granie dłużej niż się zakładało, myślenie o graniu w trakcie wykonywania innych czynności, negatywne emocje wynikające z konieczności zakończenia grania, okłamywania innych aby ukryć, jak bardzo jest się zajęтым graniem.

Uzależnionych od Internetu jest niewielki odsetek uczniów młodszych i starszych (4% vs 3%). Podobnie sytuacja wygląda w kwestii występowania uzależnienia od gier komputerowych (6% uczniów młodszych i 3% uczniów

starszych). Prawie taki sam odsetek dziewcząt i chłopców uczęszczających do VI klas szkół podstawowych wykazuje średnie objawy uzależnienia od Internetu. W przypadku uczniów szkół średnich różnice są większe i to częściej o dziewczętach niż chłopcach można mówić, że są średnio uzależnione (49% vs 35%). W przypadku gier komputerowych częściej dziewczęta niż chłopcy nie wykazują objawów uzależnienia. Większy odsetek uzależnionych od gier (średnio i całym uzależnionych) jest wśród uczniów mieszkających w miastach.

Wychowawcy w badaniu jakościowym podkreślali, że w szkołach prowadzi się różnego rodzaju akcje przeciwdziałające uzależnieniu cyfrowemu. W niektórych placówkach nie można używać telefonów komórkowych. Częściej dotyczy to samych lekcji, ale czasem zakaz obejmuje cały czas pobytu w szkole. Gdy w jednej ze szkół zauważono, że dzieci podczas przerw nie rozmawiają ze sobą, tylko wpatrują się w telefony, dyrekcja, nauczyciele oraz rodzice wspólnie uznali, że w szkole dzieciom telefony są niepotrzebne. W razie konieczności dzieci mogą skontaktować się z rodzicami ze szkolnych aparatów. W kolejnych szkołach telefony zbierane są do pudełka na czas lekcji, ale uczniowie mogą z nich korzystać podczas przerw. Dodatkowo, z reguły na lekcjach wychowawczych, odbywają się lekcje dotyczące cyberprzemocy oraz innych niebezpieczeństw związanych z siecią. Równocześnie respondenci mieli często kłopot z określeniem, co jest jedynie nadużywaniem komputera czy telefonu, a co można już uznać za uzależnienie. W pojedynczych szkołach da się zauważyć, że nauczyciel dostrzega, iż dzieci/nastolatki spędzają zbyt dużo czasu przed komputerem, jednakże nie podejmuje żadnych działań w tym kierunku. Wydaje się, że ci nauczyciele nie uznają takich zachowań za niebezpieczne, nawet jeśli wpływają one na naukę i zachowanie uczniów. Można uznać, że problem uzależnienia cyfrowego jest w pewien sposób bagatelizowany. Nauczyciele uznają, że korzystanie z komórek i komputerów stało się wyznacznikiem naszych czasów i nic nie można z tym zrobić.

W niektórych szkołach prowadzone są również rozmowy z rodzicami, aby zwracali większą uwagę na ilość czasu spędzanego przez ich dzieci w sieci oraz to, na jakie strony wchodzi. Pokazuje się im również, jak postępować w sytuacjach, kiedy dziecko spędza zbyt dużo czasu przy komputerze lub telefonie. Jednakże zdarzają się przypadki, że rodzice nie uważają za problem sytuacji, kiedy ich dziecko spędza codziennie 3-4 godziny przed komputerem.

Biorąc pod uwagę czas spędzany przez uczniów w Internecie, ważnym zagadnieniem wydaje się kwestia spotykania się z tego powodu z nieprzyjemnymi sytuacjami. Trzy stwierdzenia, opisujące kontakty ze strony nieznanymi, kontakty mające na celu sprawienie przykrości oraz działania osób trzecich prowadzone w Internecie będące w sprzeczności z wolą respondenta, a dotyczące

bezpośrednio jego osoby, czyli umieszczanie bez jego zgody zdjęć – posłużyły zmierzeniu tego zjawiska.

Zagadnienia te utworzyły czynnik *cyberprzemoc*. Doświadczenia tego typu ma 29% uczniów młodszych i 60% uczniów starszych. Biorąc pod uwagę typ szkoły uczniów starszych, częściej uczniowie branżowych szkół I stopnia niż ich koledzy z techników i liceów mieli styczność z niepożądanymi zjawiskami w sieci. Wśród uczniów starszych, dziewczęta zdecydowanie częściej niż chłopcy doświadczały cyberprzemocy (72% vs 46%). Natomiast w grupie młodszych różnica jest mniejsza, ale oni też znacznie rzadziej byli narażeni na takie sytuacje (25% chłopców i 33% dziewcząt). Sytuacja taka może mieć związek z tym, że młodszy uczniowie są w większym stopniu kontrolowani w zakresie korzystania z Internetu, co chroni ich przed niepożądanymi sytuacjami. Poniżej przedstawiono szczegółowe wyniki dla poszczególnych sytuacji.

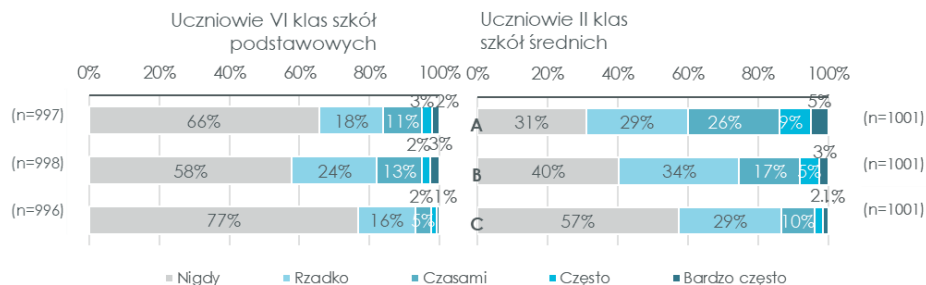
Częściej to uczniowie z II klas szkół średnich przyznają, że mają takie doświadczenia. Aż do 69% tej grupy ktoś obcy wysyłał e-maile, wiadomości na czacie, w tym do 14% często lub bardzo często. Przykre wiadomości otrzymuje 59% badanych uczniów szkół średnich, a niechciane zdjęcie respondenta zostało umieszczone w Internecie w przypadku 42% pytanych. We wszystkich rozkładach dominują wskazania na przeciętną częstotliwość tego rodzaju incydentów – czyli „czasami”.

Uczniowie z klas szóstych szkół podstawowych rzadziej mają do czynienia z takimi sytuacjami. Wśród nich największą grupę uczniów dotknęły sytuacje w Internecie sprawiające przykrość lub denerwujące (łącznie 42%). W drugiej kolejności kontakty ze strony obcych – 34%. Tylko 24% tej grupy twierdzi, że ktoś umieścił ich zdjęcie, którego sam respondent nie życzyłby sobie, aby ktoś oglądał.

Częste lub bardzo częste kontakty ze strony obcych ludzi spotykały w największym stopniu uczniów techników (16%), uczących w się w Łodzi (16%) oraz dziewczęta z II klas szkół średnich (16%). Takie odpowiedzi w pozostałych grupach wyróżnionych na podstawie typu szkoły, wielkości miejscowości zamieszkania oraz płci uzyskały łącznie od 3% (wśród uczniów klas szóstych uczących się w miejscowościach powyżej 40 tysięcy mieszkańców) do 14% wskazań (wśród uczniów klas drugich w analogicznych miejscowościach).

Uczniowie drugich klas techników również w największym stopniu wskazywali wysoką częstotliwość denerwujących i przykrych aktywności ludzi w Internecie w porównaniu do innych grup (10% odpowiedzi często lub bardzo często w porównaniu do 9% wśród uczniów szkół branżowych i 7% wśród uczniów liceów ogólnokształcących).

Rysunek 31. Zdarzenia związane z korzystaniem z Internetu

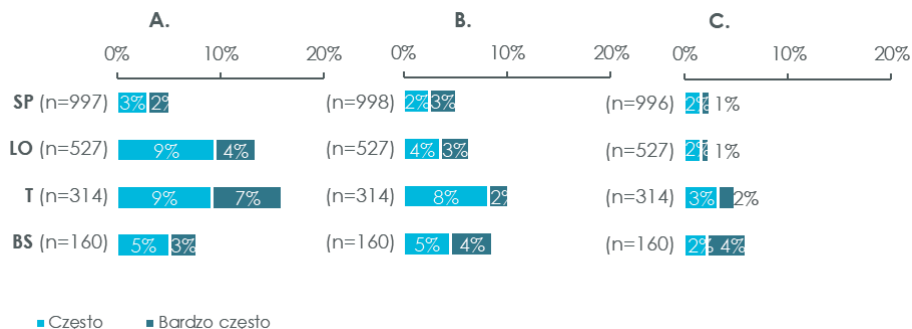
Jak często zdarzyło się, że ktoś...

- kontaktował się z Tobą ktoś, kogo nie znasz, wysyłał/a Ci wiadomości na czacie, robił/a wpisy np. na Facebooku, wysyłał/a smsy lub e-maile
- ktoś wysyłał ci wiadomości na czacie, robił wpisy np. na Facebooku, Snapchacie, innych forach, wysyłał smsy lub e-maile sprawiające Ci przykrość, denerwujące Cię
- ktoś umieścił w Internecie bez Twojej zgody zdjęcia, których nie chciałbyś chciałaś, żeby ktoś oglądał

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Podobnie sytuacja wygląda w przypadku umieszczania zdjęć. To uczniowie z branżowych szkół I stopnia i techników częściej spotykają się z takimi sytuacjami. Często lub bardzo często dotyka to 6% uczniów szkół branżowych i 5% techników, podczas gdy liceów – tylko 3%.

Rysunek 32. Zdarzenia związane z korzystaniem z Internetu. Rozkład odpowiedzi „często” i „bardzo często” według typu szkoły

Jak często zdarzyło się, że ktoś...

- kontaktował się z Tobą ktoś, kogo nie znasz, wysyłał/a Ci wiadomości na czacie, robił/a wpisy np. na Facebooku, wysyłał/a smsy lub e-maile
- ktoś wysyłał ci wiadomości na czacie, robił wpisy np. na Facebooku, Snapchacie, innych forach, wysyłał smsy lub e-maile sprawiające Ci przykrość, denerwujące Cię
- ktoś umieścił w Internecie bez Twojej zgody zdjęcia, których nie chciałbyś chciałaś, żeby ktoś oglądał

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W badaniu jakościowym pojawił się przykład sytuacji związanej z cyberprzemocą. W jednym z liceów doszło do złamania prawa przez grupę uczniów, którzy włamali się do komputera kolegi i wysyłali obraźliwe maile, podszywając się pod inne osoby. Szykanowali w ten sposób uczniów oraz atakowali nauczycieli. Osoby poszkodowane zawiadomiły policję, jednak podejrzenia nie zostały udowodnione. Po tym zdarzeniu do szkoły zostali zaproszeni specjaliści z uniwersytetu oraz policja, którzy przedstawili konsekwencje prawne takich czynów oraz uświadamiali, co może czuć ofiara. W zajęciach tych uczestniczyli uczniowie kilku klas w szkole.

Zdaniem jednego z psychologów, z którym przeprowadzono wywiad, dzieci i młodzież nie zawsze mają świadomość, z jakimi niebezpieczeństwami wiąże się korzystanie z Internetu.

Młodzież nie uświadamia sobie zagrożeń, płynących z bycia na różnych portalach społecznościowych, z podejmowania różnych zachowań, ze sposobu ujawniania pewnych informacji, prezentowania informacji o sobie. Także myślę, że podstawą na pewno jest wiedza. Wydaje mi się też, że w szkołach brakuje systemowych rozwiązań i pewnych jakby odgórnych sygnałów, do czego służy smartfon, jak z niego korzystać, jak świadomie przede wszystkim kontrolować to, jaki jest mój stosunek do tego przedłużenia i możliwości korzystania z wiedzy w każdej chwili. Sama, prowadząc zajęcia w szkole, obserwuję, że młodzież ma duży problem z przestawieniem się, że teraz jestem tu, w tym miejscu, skupiam się na tym. Wielu uczniów ma ciągłą potrzebę, żeby właśnie zerkać na telefon, żeby kontaktować się.

(Psycholog – poradnia psychologiczno-pedagogiczna 22.06.2018_ID3)

6.6.9. DZIAŁANIA PODEJMOWANE PRZEZ WYCHOWAWCÓW WOBEC ZACHWAŃ RYZYKOWNYCH UCZNIÓW

Nauczyciele podczas godzin wychowawczych często poruszają problem zachowań ryzykownych. Dotyczą one najczęściej cyberprzemocy, kwestii związanych z używaniem papierosów, alkoholu i narkotyków. **Z reguły są to jednak tylko luźne rozmowy, zasygnalizowanie, że dane zachowania są niebezpieczne oraz wskazanie na ich konsekwencje.** Nauczyciele zdecydowanie rzadziej korzystają w działaniach o charakterze profilaktycznym z dodatkowych materiałów, np. e-lekcji, scenariuszy zajęć, filmów itp.

Korzystamy też z e-lekcji. To są takie właśnie gotowe materiały na temat różnego rodzaju zachowań i profilaktycznie już takie lekcje były przeprowadzane. Mają wyświetlane króciutkie filmy na temat, no nie wiem, narkotyzowania się, picia alkoholu, jakichś właśnie wulgaryzmów, takich agresywnych zachowań w stosunku do siebie. Później omawiamy ten film i czasami zdarza się, że podsumowanie takich rzeczy odbywa się metodą projektu. Oni w jakiś sposób albo za pomocą jakiejś scenki przedstawiają to, jak oni to widzą, jak należy unikać takich rzeczy albo robią to w formie jakiegoś tam plakatu, który wisi w naszej pracowni.

(Szkoła podstawowa – małe miasto 11.06.2018_ID14)

Zapraszani są również przedstawiciele policji i straży miejskiej, którzy prowadzą pogadanki. Zdarzały się także spotkania z osobami uzależnionymi, które opowiadały o swoim problemie.

Jedna z badanych nauczycielek podaje przykład dobrej praktyki w przeciwdziałaniu uzależnieniom, jaką były organizowane wcześniej przez szkołę zajęcia wyjazdowe prowadzone w szpitalu psychiatrycznym. Jej zdaniem są one dużo bardziej skuteczne w swoim przekazie niż zwykłe pogadanki czy nawet warsztaty. Jest to forma nieco kontrowersyjna ze względów etycznych – mogą to być bardzo trudne doświadczenia dla uczniów i dla pacjentów. Ale według terapeutów ocenić można ją jako bardzo skuteczną metodę w ramach profilaktyki.

To były zajęcia na zasadzie spotkania z pacjentami. To były świetne zajęcia. Myśmy tam spędzali kilka godzin. To był oddział leczenia uzależnienia. I to wyglądało tak, że najpierw mieliśmy spotkanie z tymi pacjentami, którzy opowiadali swoje historie i to było po prostu wstrząsające. Później było spotkanie z terapeutami z tamtego szpitala. To było bardzo ciekawe doświadczenie i bardzo się podobało uczniom, oni byli niebywale przejęci też po tych spotkaniach. Natomiast z jakichś przyczyn administracyjno- nie wiem jakich nam wstrzymano wszystko. Ale to się bardzo sprawdzało. Samo miejsce, to, że to się nie działo w szkole, to już było ważne. Tylko, że oni wyszli i znaleźli się w takiej rzeczywistości, jakiej nie znali. Zakratowane okna, drzwi pozbawione klamek, No, na mnie robiło to wrażenie, plus jeszcze to, co mówili ci ludzie i ze strony pacjentów, i lekarzy.

(Liceum ogólnokształcące – średniej wielkości miasto) 08.06.2018_ID59

W jednym z liceów, w którym zdiagnozowano problem ryzykownych zachowań seksualnych, przystąpiono do projektu „Między nami kobietkami”. Dotyczył on seksualności, kobiecości, ryzykownych zachowań i związanych z nimi konsekwencji. Kolejne liceum uczestniczyło w podobnym programie pt. „ARS, czyli jak dbać o miłość”.

W szkołach podstawowych część nauczycieli nie prowadziła jeszcze zajęć dotyczących alkoholu i narkotyków. Uważali oni, że jest na to za wcześnie. Z reguły planowali podjąć te tematy w siódmej klasie.

Rozmówcy wskazują, że powinna być dostępna większa liczba zajęć profilaktycznych dotyczących zachowań ryzykownych. Prowadzenie ich przez zewnętrznych specjalistów jest dużym atutem i zwiększa ich wiarygodność. Jednocześnie zajęcia muszą być metodologicznie dobrze przygotowane, interesujące dla dzieci i młodzieży, zaś osoby je prowadzące powinny mieć przygotowane psychologiczne lub pedagogiczne.

Myślę, że mogłoby być więcej takich działań i odważyć się powiedzieć – bardziej profesjonalnych. U nas na przykład jest taka akcja już od wielu lat, zajęcia z cyberprzemocy. Prowadzą to pracownicy straży miejskiej. Ja uczestniczyłam w takich zajęciach i średnio je oceniam. I uczniowie również. To się tylko sprowadzało do takiego krytykowania, niemalże na granicy obrażania, kto jak wygląda i tak dalej, więc to chyba nie o to chodziło.

(Liceum ogólnokształcące – średniej wielkości miasto) 08.06.2018_ID59

Jeden z wychowawców w liceum zwrócił uwagę, że niewystarczająca jest wymiana informacji o uczniach oraz działaniach prowadzonych w szkołach, do których uczniowie uczęszczali wcześniej, w tym wypadku z gimnazjum. W konsekwencji podejmowane są różne inicjatywy, tematy, które już były wcześniej przepracowane z uczniami, natomiast niekoniecznie porusza się rzeczy nowe, ważne dla uczniów.

Zresztą ja sam byłem czasem w szoku, jak robiłem badanie, jak oceniają jakieś działania, które nam się wydawały nowe, że je dopiero podjęliśmy, a oni: mieliśmy tyle tego w gimnazjum, że już mamy dość na przykład. Brakuje tu wymiany doświadczeń między tym, co się działo w gimnazjum, i jakie tam były działania podejmowane... My często tak traktujemy jakby od zera, czyli oni przyszli, my całą procedurę uruchamiamy, a nie bierzemy właśnie pod uwagę tego, co wydarzyło się w gimnazjum, a czasem dzieje się bardzo dużo.

(Liceum ogólnokształcące – Łódź) 11.06.2018_ID237

W rozmowach da się też wychwycić podkreślanie roli rodziców w procesie zapobiegania zachowaniom ryzykownym dzieci i młodzieży. Jeden z wychowawców wskazuje, że jeżeli młodzież nie ma dobrych relacji z rodzicami, rodzeństwem, jeżeli nie opierają się one na pewnych wartościach, to wzrasta niebezpieczeństwo zachowań ryzykownych. Dlatego główne działania powinny być skierowane do środowiska rodzinnego. Potwierdza to również psycholożka z poradni psychologiczno-pedagogicznej. Jej zdaniem przyczyna zachowań ryzykownych dzieci i młodzieży leży w relacjach z rodzicami. One są również kluczem do przeciwdziałania takim zachowaniom.

To jest rola rodziców. I żebyśmy nie wiem, co kombinowali, to po prostu zacznem jest niewłaściwy stosunek rodziców. Głównie brak czasu. Rodzice zajmują się głównie pracą i jakby zaopiekowaniem od tej strony materialnej, bo takie jest parcie środowiska. Bo ktoś, kto nie ma czegoś tam, co akurat jest na topie, jest śmieciem. I znowu wracamy do wartości.

(Psycholog - poradnia psychologiczno-pedagogiczna)20.06.2018_ID2

Badanie ilościowe przeprowadzone wśród uczniów potwierdza, że istnieje zależność między zachowaniami ryzykownymi a złymi relacjami z rodziną. Nie jesteśmy jednak w stanie wskazać kierunku tej zależności. Teoretycznie może być tak, że to złe relacje z rodzicami prowadzą do większego zainteresowania używkami czy innymi zachowaniami ryzykownymi, ale może być tak że nastolatki poprzez eksperymentowanie z używkami pogarszają swoje relacje z rodziną.

Między czynnikami *relacje domowe* a *używki, zachowania ryzykowne związane z samochodem, Internet, cyberprzemoc, agresja* zachodzi korelacja mierzona współczynnikiem r Pearsona, gdzie $r=0,2$. Istnieje więc związek między gorzej

ocenianymi relacjami rodzinnymi a zachowaniami uczniów, którzy na przykład próbowali różnych używek (tworzących czynnik *używk*). Kiedy próbujemy znaleźć ten związek z konkretnymi substancjami psychoaktywnymi – oddzielnie dla relacji rodzinnych i alkoholu, papierosów czy narkotyków – poziom zależności jest już znacznie niższy.

Trzeba zaznaczyć, że również w przeprowadzonej segmentacji (więcej w rozdziale Wykluczenie – skala zjawiska) złe relacje rodzinne i narażenie na zachowania ryzykowne są ze sobą powiązane. Badani, których możemy zaliczyć do grupy wykluczonych bardzo często mają problemy zarówno z relacjami (również z relacjami rówieśniczymi), jak i zachowaniami ryzykownymi.

6.7. SZKOŁA

Szkoła to ważne miejsce w życiu każdego dziecka czy nastolatka. Jest to nie tylko jednostka oświatowo-wychowawcza zajmująca się kształceniem, ale również centrum życia towarzyskiego. Tu poznajemy swoich kolegów, koleżanki, a nawet zawieramy przyjaźnie na całe życie. Jednocześnie szkoła może stanowić podłoże do wykluczenia społecznego na różnych płaszczyznach, np. ze względu na osiągnięte wyniki w nauce, czy chociażby wielkość miejscowości, w której zlokalizowana jest szkoła.

Zarówno w przypadku szkół podstawowych, jak i średnich, **najwyższy odsetek badanych uczniów w poprzednim semestrze uzyskał średnią między 4,0 a 4,9**. Średnia 4,0 lub wyższą uzyskało: 60% badanych ze szkół podstawowych, 53% – z liceów ogólnokształcących, 26% – z techników i tylko 21% – z branżowych szkół I stopnia. Ogólnie ujmując – na bazie tych wyników można powiedzieć, że uczniowie uczą się dobrze. Należy jednak pamiętać, że opieramy się tutaj na deklaracjach uczniów, a nie na rzeczywistych danych z dzienników szkolnych, dlatego też mogą być one zawyżone. Biorąc pod uwagę wielkość miejscowości, w której znajduje się szkoła, lepiej wypadają uczniowie szkół podstawowych, osiągając lepsze wyniki. Niezależnie od tego czy szkoła mieści się na wsi, czy w mieście, nie ma znaczących różnic w osiągniętych przez uczniów wynikach. Najlepsze wyniki w nauce osiągają uczniowie szkół podstawowych, a najgorsze uczniowie uczęszczający do branżowych szkół I stopnia.

Wśród szóstoklasistów, licealistów i uczniów techników ponad 90% badanych nigdy nie powtarzało klasy. Najczęściej zdarzyło się to uczniom szkół branżowych, z czego 15% uczniów powtarzało ją raz, a 3% więcej razy.

Tabela 21. Średnia uczniów z poprzedniego semestru według typu szkoły

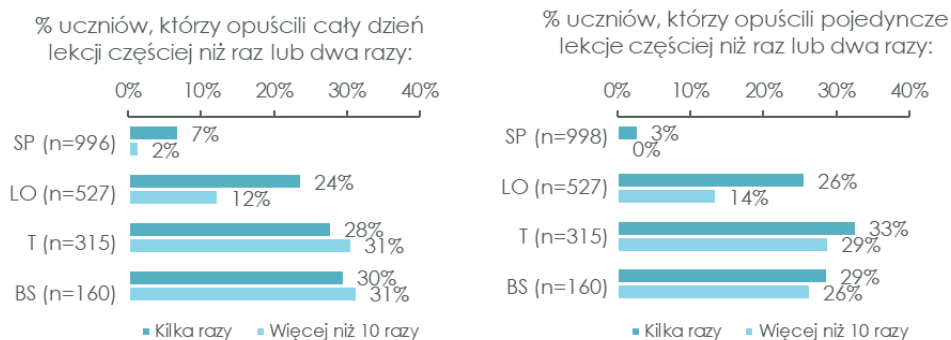
	poniżej 3,0	3,0 do 3,9	4,0 - 4,9	5,0 i wyższa	Ogółem n
SP	22%	19%	44%	16%	1005
LO	12%	34%	49%	4%	531
T	24%	50%	23%	3%	315
BS	37%	42%	18%	3%	160

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Jednocześnie to najczęściej uczniowie branżowych szkół I stopnia twierdzą, że oceny, które otrzymują są niesprawdliwe (16%; dla porównania – 13% w technikach, 14% w liceach ogólnokształcących, 5% w podstawówkach).

Zjawisko wagarowania, czyli samowolnego opuszczania pojedynczych lub wszystkich zajęć lekcyjnych w szkole, bardziej rozpowszechnione jest wśród starszych niż wśród młodszych uczniów. Aż 75% uczniów VI klas szkół podstawowych deklaruje, że w ostatnim semestrze nigdy nie opuściło dnia nauki ze względu na wagary, 87% – nigdy nie opuściło pojedynczych lekcji bez wiedzy rodziców/opiekunów. W przypadku szkół średnich te wskazania wynoszą odpowiednio 29% dla całego dnia i 34% dla pojedynczych godzin, jednak wewnątrz widoczne są duże różnice w zależności od typu szkoły. Na wagarach przez cały dzień w semestrze poprzedzającym badanie nigdy nie było 36% uczniów liceów (43% – nie opuściło pojedynczych godzin), 22% uczniów techników (24% – nie opuściło pojedynczych godzin) i 20% uczniów branżowych szkół I stopnia (30% – nie opuściło pojedynczych godzin).

Rysunek 33. Wagarowanie w ostatnim semestrze – całodniowe i pojedyncze lekcje

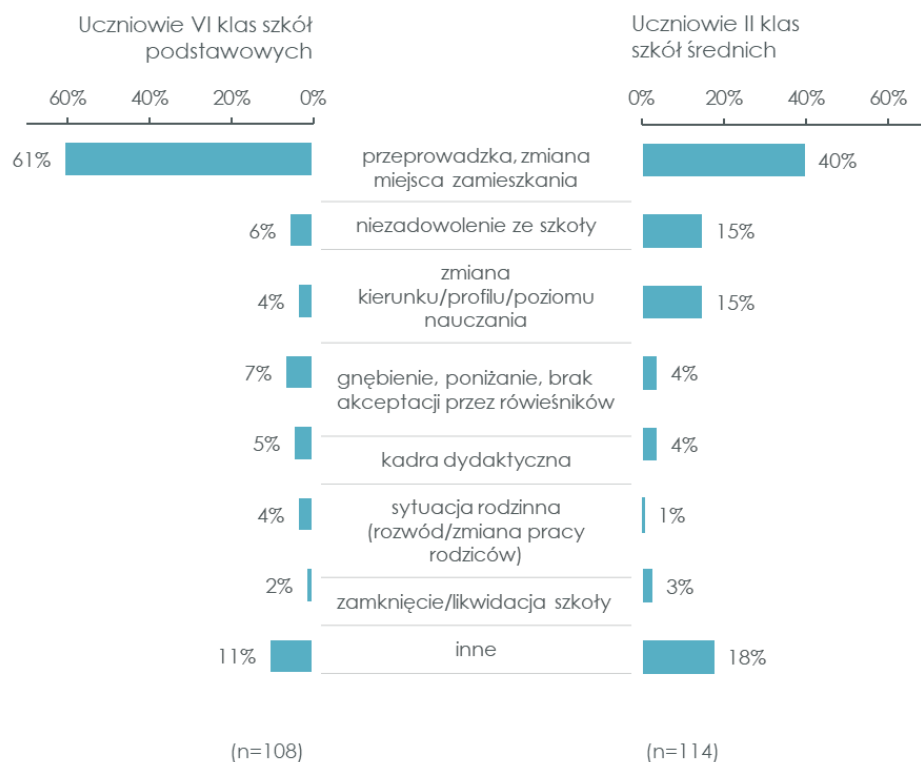

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Bez względu na wiek, co drugi badany czasem lubi, a czasem nie lubi chodzić do szkoły. Druga połowa badanych niemal równomiernie rozkłada się na tych lubiących (28% młodszych i 26% starszych) i tych nie lubiących (22% młodszych i 25% starszych) chodzić do szkoły.

W szkołach podstawowych taki sam odsetek chłopców (27%) deklaruje, że lubi i nie lubi chodzić do szkoły. W przypadku dziewczynek, więcej jest zwolenniczek niż przeciwniczek uczęszczania do szkoły (29% vs 18%). Nieco inaczej wyniki rozkładają się wśród uczniów szkół średnich. Mianowicie, to chłopcy częściej niż dziewczynki deklarowali, że lubią chodzić do szkoły (31% vs 22%). Jednocześnie nieznacznie więcej chłopców mówiło, że nie lubi uczęszczać do szkoły (26% vs 23%). Ponad połowa (55%) dziewczynek ze szkół średnich była niezdecydowana, mówiły, że czasem lubią, czasem nie lubią chodzić do szkoły.

Rysunek 34. Powody zmiany szkoły

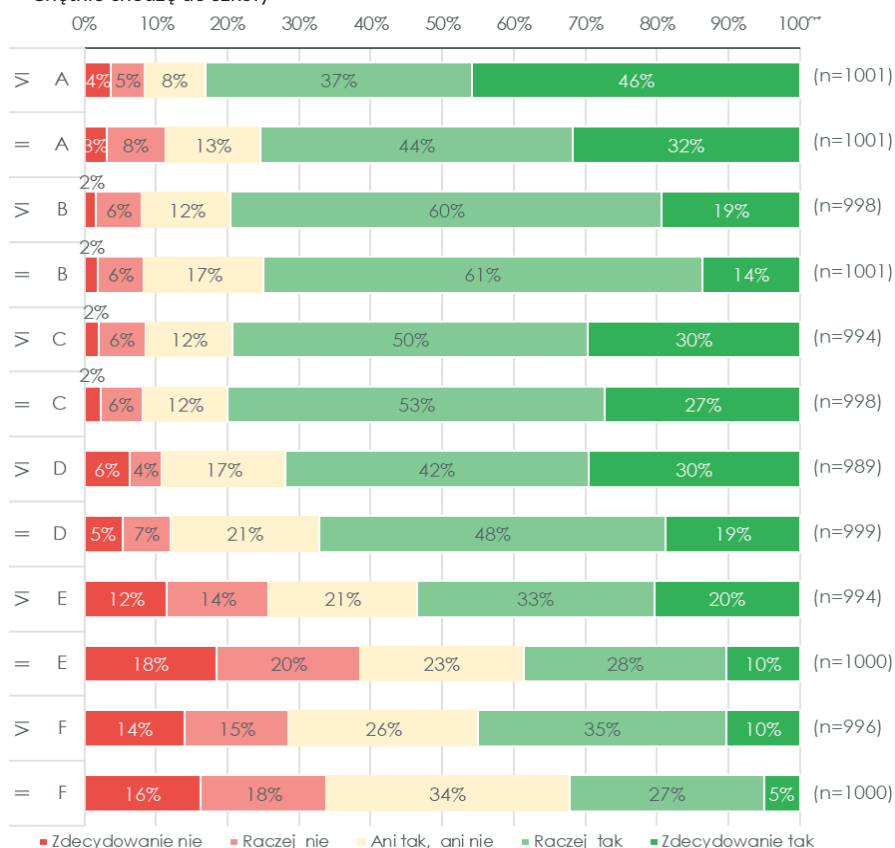

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Jeden na siedmiu badanych (13%) zmuszony był zmienić szkołę. Uczniowie, którzy mają za sobą takie doświadczenia przyznawali, że najczęstszym powodem była przeprowadzka (zmiana miejsca zamieszkania), co było od nich niezależne. Wśród innych wymienianych przyczyn (choć dużo rzadziej) znalazły się: niezadowolenie ze szkoły czy sytuacja rodzinna, w tym rozwód lub zmiana miejsca zatrudnienia rodziców. Pośród innych powodów wymieniano: słaby dojazd, zbyt wysokie wymagania, nieodpowiednie otoczenie, środowisko szkolne.

Rysunek 35. Opinie uczniów dotyczące szkoły – stwierdzenia pozytywne

- A. Mam wielu kolegów/wiele koleżanek w szkole
- B. Nauczyciele nastawieni są do mnie przyjaźnie
- C. Koledzy/koleżanki z klasy akceptują mnie takim, jakim jestem
- D. W szkole czuję się bezpiecznie
- E. Moja klasa jest zgrana
- F. Chętnie chodzę do szkoły

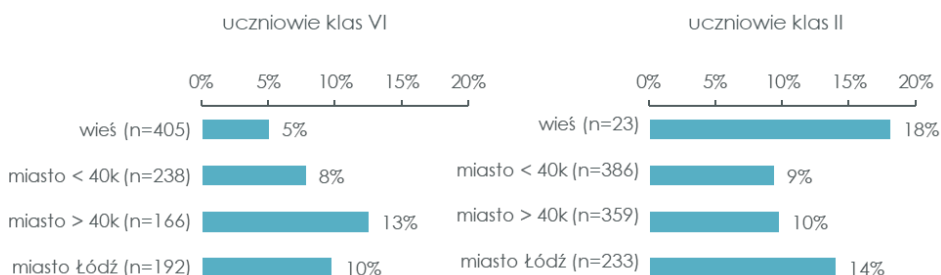
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W badaniu pogłębiono kwestie dotyczące szkoły, nauczycieli, koleżanek i kolegów. Zaprezentowano listę stwierdzeń, które można podzielić na pozytywne i negatywne. Rysunek 35 przedstawia odsetek wskazań na stwierdzenia pozytywne, mówiące o akceptacji i dobrym samopoczuciu w szkole.

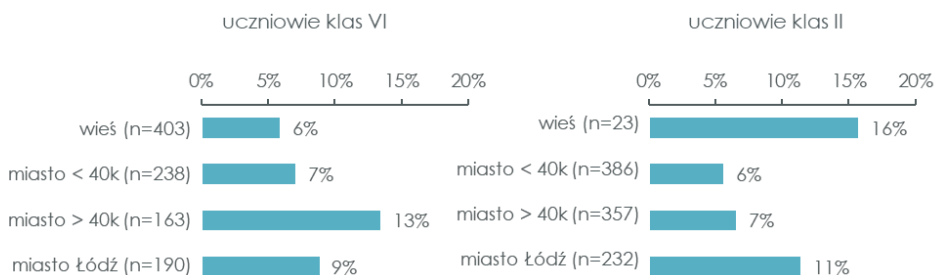
Biorąc pod uwagę kryterium wielkości miejscowości to uczniowie II klas szkół średnich, którzy uczęszczają do szkoły zlokalizowanej na wsi, czują się najmniej akceptowani przez innych. Ta sama grupa respondentów twierdzi również, że nie ma wielu koleżanek i kolegów. Podobnie uważają, choć jest ich nieco mniej, uczniowie którzy uczęszczają do szkół zlokalizowanych w Łodzi. Co ciekawe zależność ta nie występuje wśród uczniów szkół podstawowych. W przypadku szóstoklasistów wielkość miejscowości, w której mieści się szkoła, nie różnicuje ich w sposób znaczący.

Rysunek 36. Zsumowane odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” na wybrane stwierdzenia dotyczące szkoły według wielkości miejscowości

A. Mam wielu kolegów/wiele koleżanek w szkole

C. Kolekcy/koleżanki z klasy akceptują mnie takim, jakim jestem

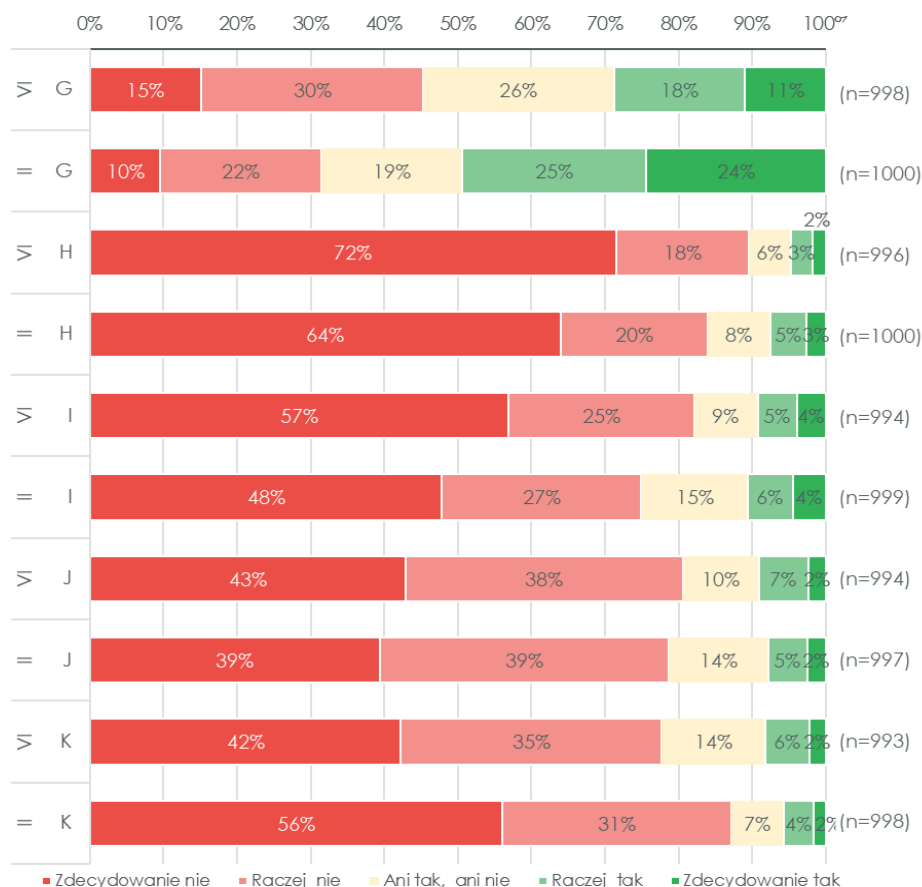
Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Poniżej znajduje się wykres zawierający stwierdzenia negatywne dotyczące szkoły, nauczycieli i kolegów oraz opinie badanych na ten temat. Warto zwrócić uwagę, że aż 11% młodszych i 24% starszych badanych przyznaje zdecydowanie, że w szkole odczuwa stres. Częściej przyznają się do tego uczniowie szkół

średnich, niż podstawowych (49% vs 29%). W podziale na płeć zdecydowanie częściej stres odczuwają dziewczynki - zarówno w podstawówkach, jak i szkołach średnich. W szkole podstawowej ze stwierdzeniem tym zgadziło się 32% dziewczynek i 25% chłopców. Natomiast w szkole średniej te odsetki są wyższe. Sześć na dziesięć dziewcząt (59%) oraz czerech na dziesięciu chłopców (40%) czuje stres w szkole. Przy czym aż 34% dziewcząt deklaruje odczuwanie stresu w sposób zdecydowany.

Rysunek 37. Opinie uczniów dotyczące szkoły – stwierdzenia negatywne

- G. Często w szkole odczuwam stres
- H. Boję się chodzić do szkoły
- I. W szkole czuję się samotna/y
- J. Nie jestem lubiana/y przez nauczycieli
- K. Koleżdy/koleżanki z klasy dokuczają mi

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Można zauważyć, że odpowiedzi udzielane przez uczniów szkół podstawowych i licealistów na wybrane stwierdzenia na ogół są do siebie zbliżone. W stwierdzeniach odnoszących się do akceptacji przeważały odpowiedzi o pozytywnym wydźwięku, a stwierdzenia mówiące o jej braku, cechują się przewagą odpowiedzi negatywnych. Zarówno dzieci, jak i młodzież czują się akceptowani w środowisku szkolnym. Bezpieczeństwo w szkole zostało ocenione pozytywnie przez większą część badanych. Niemal trzy czwarte uczniów VI klas szkół podstawowych (72%) i uczniów II klas liceów (71%) czuje się w niej bezpiecznie (dotyczy to 64% uczniów z techników i 63% uczniów ze szkół branżowych). W szkole nie czuje się bezpiecznie 10% uczniów ze szkół podstawowych i 11% uczniów z liceum. Grupą, której najbardziej brakuje poczucia bezpieczeństwa są uczniowie szkół branżowych (15%) i techników (13%). O strachu związanym z chodzeniem do szkoły mówi zdecydowanie mniej badanych, ale nadal dotyczy to 5% uczniów ze szkół podstawowych, 7% liceów i branżowych szkół I stopnia i aż 9% uczniów techników.

Połowa licealistów (49%) odczuwa stres szkolny. Być może jest on spowodowany brakiem poczucia bezpieczeństwa, ale może też występować z zupełnie innych powodów (np. wyższe wymagania edukacyjne czy wizja zbliżającego się egzaminu dojrzałości).

Tabela 22. Rozkład odpowiedzi na wybrane stwierdzenia dotyczące szkoły według typu szkoły

	Zdecydowanie nie	Raczej nie	Ani tak, ani nie	Raczej tak	Zdecydowanie tak	Ogółem n
H. Boję się chodzić do szkoły						
SP	72%	18%	6%	3%	2%	996
LO	64%	20%	9%	5%	2%	526
T	62%	21%	8%	5%	4%	314
BS	69%	16%	8%	4%	3%	160
D. W szkole czuję się bezpiecznie						
SP	6%	4%	17%	42%	30%	989
LO	4%	7%	19%	51%	20%	527
T	6%	7%	23%	47%	17%	312
BS	9%	6%	21%	41%	22%	160

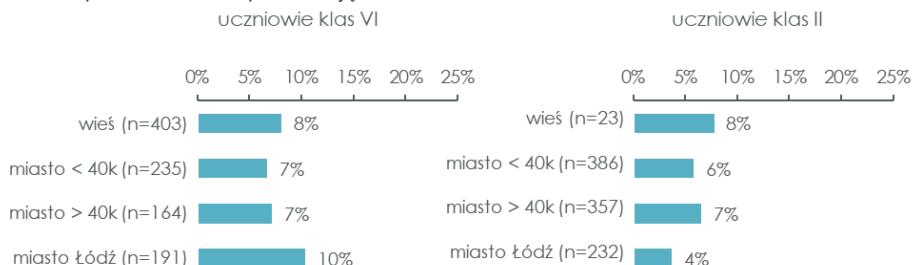
Źródło Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) przeprowadzonego w czerwcu 2018 roku na próbie n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych, oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Stwierdzenia, które mówią o braku akceptacji rówieśniczej, różnicowały się pod względem lokalizacji szkoły. Dokuczania ze strony kolegów/koleżanek najczęściej doświadczają szóstoklasiści, którzy uczą się w szkołach w Łodzi. Ci sami uczniowie czują się bardziej samotni niż szóstoklasiści, którzy uczą się

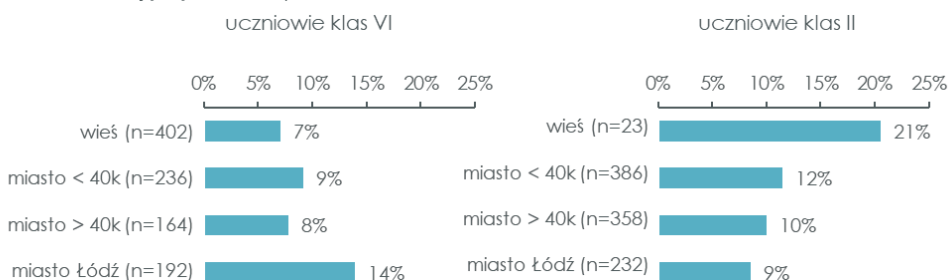
w szkołach zlokalizowanych na wsi czy w innych miejscowościach. Z kolei najbardziej samotni czują się licealiści, przede wszystkim dotyczy to tych, którzy uczęszczają do szkół mieszczących się na wsi.

Rysunek 38. Zsumowane odpowiedzi „zdecydowanie nie” i „raczej nie” na wybrane stwierdzenia dotyczące szkoły według wielkości miejscowości

K. Koledzy/koleżanki z klasy dokuczają mi

I. W szkole czuję się samotna/y

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Omówione powyżej kwestie: chęć chodzenia do szkoły, poczucie bezpieczeństwa w szkole, nastawienie nauczycieli oraz poczucie sprawiedliwości w ocenianiu przez nauczycieli zostały zagregowane do czynnika *nastawienie do szkoły*. Biorąc pod uwagę łącznie powyższe zagadnienia dostrzegalny jest fakt, że większość uczniów dobrze funkcjonuje w szkołach. Trudności w funkcjonowaniu doświadcza 8% szóstoklasistów i 10% uczniów II klas szkół średnich. Częściej niż uczniowie techników (9%) trudności mają uczniowie liceów (11%) i szkół branżowych I stopnia (13%). Różnice ze względu na płeć i miejsce zamieszkania uczniów są niewielkie. Wśród młodszych uczniów największe trudności mają uczniowie, których szkoły są w Łodzi (13%). W przypadku uczniów starszych dotyczy to tych, uczęszczających do szkół na wsi (13%) oraz szkół w miastach powyżej 40 tysięcy mieszkańców (13%).

W szkołach organizowane są dodatkowe zajęcia (np. sportowe, artystyczne), które dają możliwość rozwijania swoich zainteresowań, jak również uzupełnienia braków edukacyjnych – zajęcia wyrównawcze. Przy czym należy pamiętać, że w wielu szkołach na zajęcia wyrównawcze chodzą też uczniowie, którzy osiągają dobre wyniki w nauce, a chcą robić coś ponad program.

Uczniowie mogą się zaangażować w życie szkoły poprzez uczestnictwo w imprezach organizowanych przez szkołę czy działanie w samorządzie szkolnym. **Spośród różnego typu wydarzeń organizowanych przez szkołę uczniowie najchętniej biorą udział w wycieczkach szkolnych lub wyjściach do kina/teatru.** Na kolejnych miejscach znalazło się występowanie w przedstawieniach teatralnych, na akademiach oraz udział w konkursach przedmiotowych.

W wyniku analizy czynnikowej powstał czynnik *kultura w szkole*, który połączył wskazane aktywności. Zaledwie 3% uczniów szkół podstawowych nie brało w ogóle udziału w tych wydarzeniach. Wśród uczniów starszych odsetek jest większy i wyniósł 11%. Wśród uczniów branżowych szkół I stopnia odsetek nieuczestniczących w wydarzeniach organizowanych przez szkołę jest największy (40%) w porównaniu do innych typów szkół. Miejsce zamieszkania uczniów nie wpływa na uczestnictwo w wydarzeniach kulturalnych. Większy odsetek dziewcząt zarówno młodszych, jak i starszych uczestniczy w organizowanych przez szkołę wydarzeniach kulturalnych.

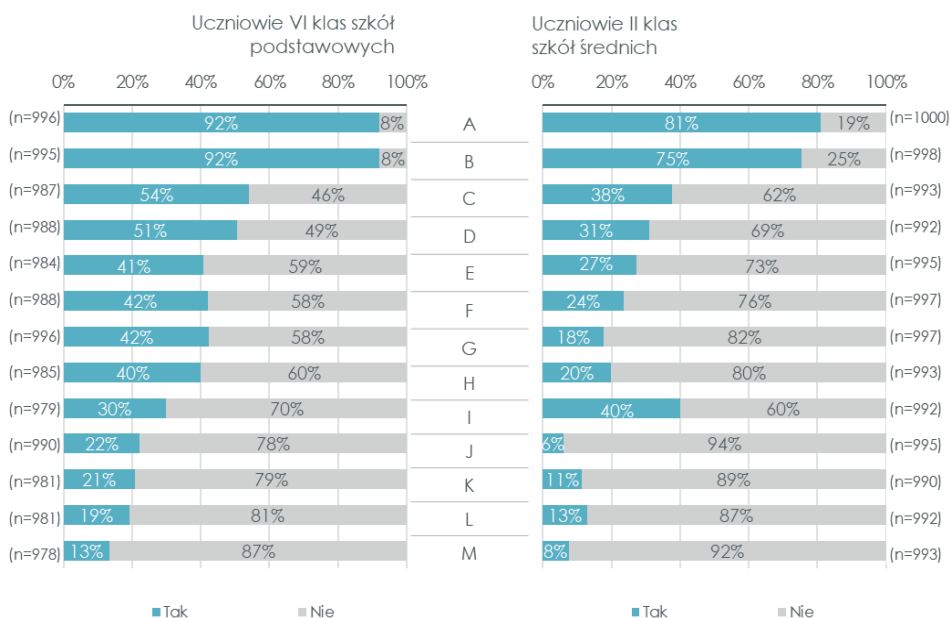
Mimo, że szkoły dają możliwość uczestnictwa w dodatkowych zajęciach, to uczniowie rzadko z nich korzystają. Najrzadziej podejmowane aktywności to udział w zajęciach artystycznych (muzycznych, plastycznych) organizowanych przez szkołę po lekcjach oraz działanie w samorządzie szkolnym. Uczniowie szkół podstawowych chętniej biorą udział w zajęciach i imprezach organizowanych przez szkoły niż uczniowie szkół średnich. Tylko w przypadku korepetycji ta zależność jest odwrotna – nieco częściej biorą w nich udział uczniowie szkół średnich.

Warto zwrócić uwagę, że młodszy badani częściej niż ich starsi koledzy biorą udział w indywidualnych spotkaniach z pedagogiem (19% vs 13%) i psychologiem (13% vs 8%).

Poniższa tabela w kategorii „Nie” przedstawia zsumowane odpowiedzi „nie, bo nie chciałam/chciałem”, „nie, bo nie mogłam/mogłem”, „w szkole nie ma takiej możliwości”, „nie, bo nikt mi nie zaproponował”. Badani najczęściej wskazywali na brak chęci udziału w poszczególnych zajęciach czy wydarzeniach organizowanych przez szkoły.

Rysunek 39. Uczestnictwo w zajęciach, wydarzeniach spotkaniach organizowanych przez szkołę

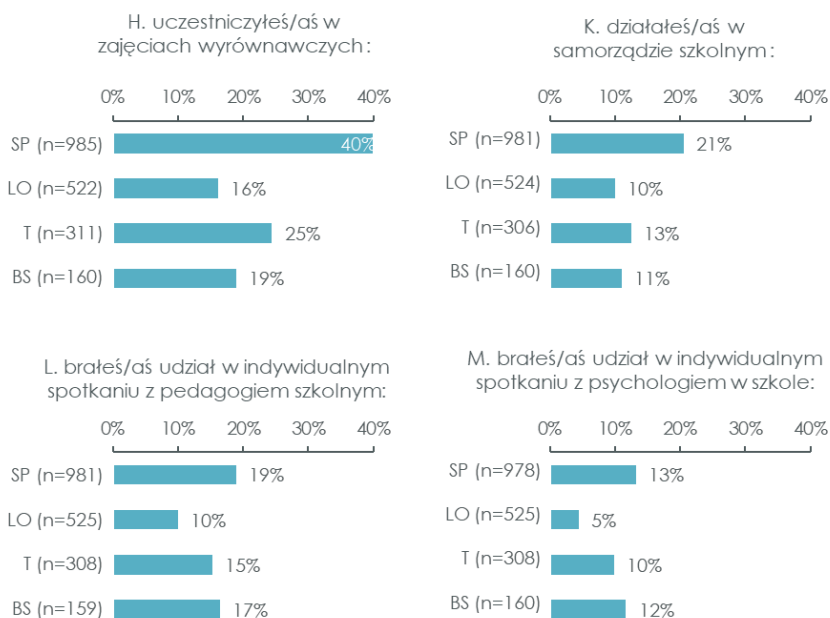
- A. uczestniczyłeś/aś w wyjściu do kina/teatru
- B. uczestniczyłeś/aś w wycieczce szkolnej (jeśli w tym roku szkolnym nie było wycieczki, to czy w poprzednim roku szkolnym brałeś/brałaś udział)
- C. występowałeś/aś na akademiach/przedstawieniach
- D. brałeś/aś udział w konkursie przedmiotowym
- E. korzystałeś/aś z dodatkowych lekcji języka obcego po szkole
- F. uczestniczyłeś/aś w zajęciach sportowych organizowanych przez szkołę po lekcjach
- G. uczestniczyłeś/aś w kółku zainteresowań/przedmiotowym
- H. uczestniczyłeś/aś w zajęciach wyrównawczych
- I. korzystałeś/aś z korepetycji po szkole
- J. uczestniczyłeś/aś w zajęciach artystycznych (muzycznych, plastycznych) organizowanych przez szkołę po lekcjach
- K. działałeś/aś w samorządzie szkolnym
- L. brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z pedagogiem szkolnym
- M. brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z psychologiem w szkole

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Uczniowie branżowych szkół I stopnia rzadziej niż uczniowie z pozostałych typów szkół uczestniczą we wszystkich wymienionych w ankiecie aktywnościach. Najczęściej w tych aktywnościach biorą udział licealiści. Wyjątek stanowią zajęcia wyrównawcze, działalność w samorządzie szkolnym, udział w indywidualnych spotkaniach z pedagogiem i psychologiem szkolnym (są nieco bardziej popularne wśród uczniów szkół podstawowych).

Rysunek 40. Rozkład odpowiedzi „tak” dla wybranych stwierdzeń dotyczących uczestnictwa w zajęciach, wydarzeniach spotkaniach organizowanych przez szkoły według typu szkoły

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W trakcie analizy czynnikowej wyróżniono czynnik *pomoc szkolna*, który łączy odpowiedzi uczniów na pytania o udział w indywidualnych spotkaniach z pedagogiem szkolnym lub psychologiem. Analiza danych wykazała, że więcej uczniów starszych niż młodszych nie korzystało wcale ze wsparcia oferowanego w szkole (85% vs 77%). Wśród młodszych uczniów częściej chłopcy niż dziewczęta korzystali z pomocy (28% vs 18%), natomiast wśród starszych uczniów nieznacznie więcej dziewcząt niż chłopców z niej korzystało (16% vs 14%). Miejsce zamieszkania – miasto/wieś – w niewielkim stopniu różnicuje korzystanie z pomocy oferowanej przez szkołę.

Zapytano uczniów o wymarzony zawód, w którym chcieliby w przyszłości pracować. Lista wymienionych zawodów jest bardzo długa i różnorodna, aczkolwiek spora część uczniów jeszcze nie wie, nie potrafi określić swoich wyborów (17% – uczniowie szkół branżowych, 16% – uczniowie techników, 14% – uczniowie liceów ogólnokształcących, 12% – uczniowie szkół podstawowych).

Uczniowie VI klas szkół podstawowych najchętniej pracowaliby w zawodach z kategorii „sportowcy i pokrewni”, gdzie znalazły się takie zawody jak: zawodowy sportowiec, trener, instruktor tańca. Młodzi badani wskazali również

na następujące wymarzone zawody (min. 3%): lekarze, lekarze weterynarii, technicy informatycy, architekci, specjaliści nauczania i wychowania, specjaliści z dziedziny prawa, aktorzy, pracownicy ochrony osób i mienia, fryzjerzy, fotografowie, psycholodzy i pokrewni. Biorąc pod uwagę duże grupy Klasyfikacji Zawodów i Specjalności zawody te koncentrują się w trzech grupach: pracownicy usług osobistych (45%), średni personel z dziedziny prawa, spraw społecznych, kultury i pokrewny (28%), specjaliści z dziedziny prawa, dziedzin społecznych i kultury (28%).

Licealiści najczęściej wymieniali zawód lekarza (część z nich potrafiła wskazać dokładną specjalizację), a także (minimum 3%) następujące zawody: specjaliści z dziedziny prawa, psycholodzy i pokrewni, technicy informatycy, fizjoterapeuci, pracownicy ochrony osób i mienia, architekci, sportowcy i pokrewni. **Wśród uczniów techników najpopularniejsze były takie zawody jak (min. 3% wskazań): technicy informatycy**, specjaliści do spraw reklamy i marketingu, projektanci grafiki i multimedialni spedycytorzy i pokrewni, sportowcy i pokrewni, fotografowie, księgowi specjaliści do spraw sprzedaży, marketingu i *public relations*, rolnicy upraw polowych, elektrycy i elektronicy, twórcy i artyści. **Uczniowie branżowych szkół I stopnia najchętniej pracowaliby jako (min. 3% wskazań): mechanicy pojazdów samochodowych**, kierowcy i operatorzy pojazdów, fryzjerzy, sprzedawcy sklepowi (ekspedienci), sportowcy i pokrewni, elektrycy i elektronicy, kucharze, pracownicy ochrony osób i mienia, robotnicy obróbki drewna, stolarze meblowi i pokrewni, technicy informatycy.

Tylko ok 1-2% badanych chciałoby prowadzić własną działalność gospodarczą.

6.8. AKTYWNOŚĆ POZASZKOLNA

Jako uczestnictwo można rozumieć aktywność jednostki w kręgach społecznych, rodzinnych lub stowarzyszeniowych, aktywność w szkole lub społeczności lokalnej. Uczestnictwo można rozróżnić również według formy działalności lub aktywności nieformalnych i instytucjonalnych. Bez względu na przyjęte rozróżnienia uczestnictwo, obejmuje pełen katalog aktywności i działań jednostki w społeczeństwie. W diagnozie wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży w szczególności wyróżnić można pomiary dotyczące uczestnictwa i funkcjonowania respondentów w szkole, jako że są uczniami i jest to pole, w którym procesy ekskluzji społecznej mają bardzo dogodne warunki do rozwoju. W tym

rozdziale poruszono natomiast aktywności i uczestnictwo pozaszkolne, czyli działania uczniów podejmowane poza szkołą, lekcjami, zajęciami dodatkowymi. Chodzi o zainteresowania badanych, uczestnictwo w ofercie organizacji i instytucji pozaszkolnych, samorządów, partii, kościołów i stowarzyszeń wyznaniowych. Poniekąd dotyczy to tematyki czasu wolnego, jednak chodzi też o takie czynności pozaszkolne, jak odrabianie lekcji, naukę i obowiązki domowe, których nie zalicza się do czasu wolnego.

6.8.1. ZAINTERESOWANIA I ZAJĘCIA POZASZKOLNE

Zdecydowana większość uczniów twierdzi, że posiada zainteresowania – deklaruje tak 97% uczniów szkół podstawowych i 95% uczniów szkół średnich. Uczniowie młodszy (z VI klas szkół podstawowych) częściej niż uczniowie starsi (z II klas szkół średnich) potwierdzają, że mają możliwość rozwijania swoich pasji. Badani nauczyciele są nieco bardziej sceptyczni w tym temacie, podkreślając problemy z aktywnością uczniów, zwłaszcza pochodzących ze środowisk wiejskich lub uczniów starszych. O ile istnieją wyjątki odbiegające od reguły, jednak w opinii nauczycieli, uczniowie są zbyt obciążeni pracą i nauką, by jeszcze podejmować dodatkowe aktywności. Najpowszechniejsze są zajęcia sportowe.

Niemal jedna czwarta uczniów z II klas szkół średnich twierdzi, że nie ma możliwości rozwijania zainteresowań (23%), w głównej mierze dlatego, że w okolicy miejsca ich zamieszkania nie ma ku temu odpowiedniego zaplecza lub nie mają na to czasu (po 48% wskazań). Młodszy respondenci podają podobne powody, przy czym dwukrotnie mniejszy odsetek 10% z nich odpowiedziało, że nie może rozwijać zainteresowań.

Wychowawcy badanych klas wskazywali, że w niektórych szkołach możliwy jest udział w kołach zainteresowań, np. nauki gry na gitarze, przyrodniczych, teatralnych. Uczestniczą w nich jednak pojedynczy uczniowie. W części szkół, niezależnie od typu placówki, uczniowie uczestniczą w wymianach w ramach programu Erasmus. Pojawia się również udział w projektach, działaniach organizacji pozarządowych lub konkursach międzyszkolnych.

Sytuacja finansowa w gospodarstwie domowym ogranicza rozwój zainteresowań 14% pytanym uczniom VI klas szkół podstawowych i 22% uczniów II klas szkół średnich. To dosyć znaczący udział, jeśli uświadomimy sobie, że więcej niż **co dziesiąty młodszy i co piąty starszy uczeń widzi bariery finansowe ograniczające rozwój zainteresowań**. W rodzinach gorzej sytuowanych bywa to decydującą przyczyną braku udziału w aktywnościach pozaszkolnych

dziecka. Z badań jakościowych przeprowadzonych z nauczycielami wynika, że często uczniowie z mniej zamożnych rodzin nie uczestniczą w zajęciach dodatkowych, nawet gdy są one bezpłatne (ponieważ są np. dofinansowane przez gminę). Zdaniem nauczycieli, wynika to z ich ogólnej niższej samooceny, podyktowanej słabą sytuacją materialną, mniejszych ambicji i skłonności do angażowania się.

Jak pytałam o zajęcia pozalekcyjne, to mam 8 osób, które w niczym nie uczestniczą, a 28 jest wszystkich. Pytałam, dlaczego: mi się nie chce, mama mówi, że to jest wydatek. Mimo że w mieście jest mnóstwo imprez, które są otwarte, bezpłatne, to nie chce im się. Oni się czują gorsi, to widać.

(Szkoła podstawowa - średniej wielkości miasto) 12.06.2018_ID138

Co mi się niezbyt podoba, że to jest wszystko płatne. To jest tak, jakbym przynosiła i mówiła, to jest dla tych, którzy mają na to pieniądze. (...) Chociaż te sportowe akurat, te 2 kluby, które tu działają, siatkarski i lekkoatletyczny, są za darmo, ale to trzeba mieć znowu talent i zacięcie sportowe. Natomiast to, co oferuje ośrodek kultury, oprócz Zespołu Pieśni i Tańca Ludowego, ale mówię, to też nie każdy się do tego nadaje, to są odpłatne zajęcia, więc to jest też taki problem.

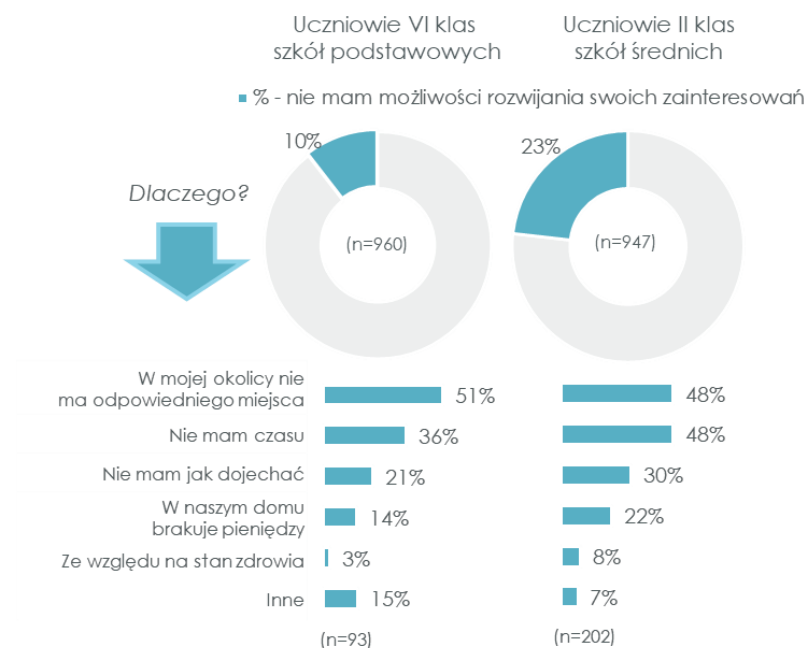
(Szkoła podstawowa - wieś) 13.06.2018_ID107

Z badań jakościowych wynika również, że negatywnie na udział w aktywnościach pozaszkolnych wpływają dojazdy i czas. Kwestia dojazdów jest szczególnie istotna w przypadku uczniów pochodzących z terenów wiejskich. W badaniu ilościowym taki powód nierozwijania swoich zainteresowań wskazało 42% uczniów II klas szkół średnich zamieszkujących na wsi, w stosunku do 20% mieszkających w mieście. Natomiast wśród uczniów VI klas szkół podstawowych różnica ta była nieco mniejsza i wyniosła 26% wobec 16%.

Na ten sam problem wskazuje odpowiedź „w okolicy nie ma odpowiedniego miejsca”. Następstwem takiej sytuacji jest konieczność dotarcia do tego „odpowiedniego” miejsca, które jest oddalone. Starsi uczniowie, mieszkający na wsi, w wyrażnie większym stopniu wskazują ten powód nierozwijania zainteresowań (65% vs 35%). Co ciekawe, w przypadku młodszych uczniów jest to większy problem dla osób mieszkających w mieście niż na wsi (56% vs 47%).

W badaniu jakościowym respondenci podnoszą kolejny problem z aktywnością pozaszkolną, który w badaniu ilościowym odzwierciedla odpowiedź: „nie mam czasu na rozwijanie swoich zainteresowań”. W opinii respondentów badania jakościowego przyczyną jest sama liczba godzin, którą dzieci muszą spędzić w szkole – z reguły jest to ok. 7 godzin. Część dzieci nie ma już siły i chęci na kolejne aktywności, tylko chce spędzić pozostały czas w domu.

Rysunek 41. Brak możliwości rozwoju zainteresowań oraz powody takiej sytuacji

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

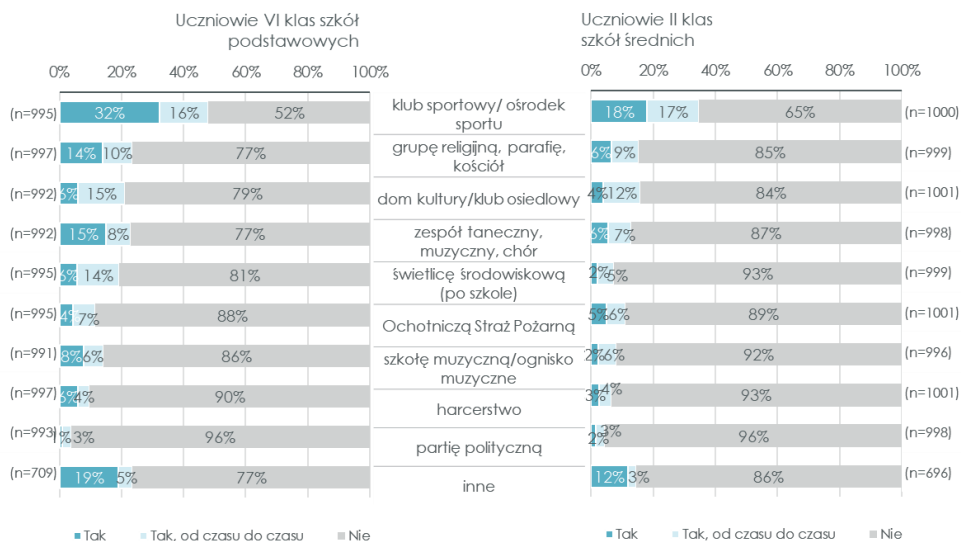
W badaniu pogłębiono temat czasu wolnego, pytając o różnorodne aktywności podejmowane przez uczniów i starając się uchwycić tematykę, na którą uwaga młodzieży jest skierowana, gdy mają czas dla siebie.

Uczniowie w województwie łódzkim, jeżeli już biorą udział w dodatkowych zajęciach pozaszkolnych, najczęściej uczestniczą w zajęciach organizowanych przez ośrodki i kluby sportowe – według deklaracji robi to 48% uczniów ze szkół podstawowych oraz 35% uczniów ze szkół średnich. Z pozostałych możliwości spędzania czasu poza szkołą korzysta tylko około jedna czwarta badanych uczniów lub mniej.

Sprawdzono, czy są uczniowie, którzy deklarują, że nie uczestniczą w ogóle w żadnych z wymienionych zajęć – w tej baterii pytań nie podali nawet żadnej innej formy spędzania czasu na zajęciach zorganizowanych przez instytucje i organizacje. Najwyższe udziały takich osób odnotowano wśród uczniów liceów ogólnokształcących i techników (43% i 44%). Wśród uczniów klas branżowych szkół I stopnia takich osób znalazło się 29%, a w szkołach podstawowych najmniej – bo 22%. Można się zastanawiać, czy jest to powiązane z brakiem czasu ze względu na konieczność poświęcania go na naukę.

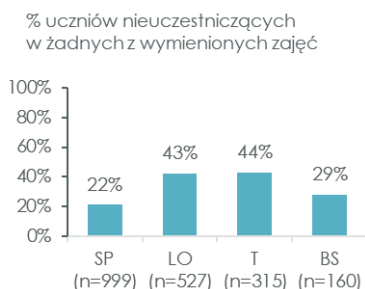
Rysunek 42. Udział w zajęciach organizowanych przez instytucje i organizacje

Czy regularnie bierzesz udział w zajęciach organizowanych przez...?

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Rysunek 43. Odsetek respondentów nieuczestniczących w żadnych prezentowanych formach zajęć organizowanych przez instytucje i organizacje

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Wyniki badań jakościowych i wnioski wyciągnięte z wywiadów pogłębionych pozostają w zgodzie z analizą ilościową, wskazując na słabe zainteresowanie uczniów harcerstwem i niewielką popularność zajęć związanych z aktywnością fizyczną. Aktywność pozaszkolna uczniów szkół podstawowych zależy w dużej mierze od miejsca zamieszkania oraz dostępnej oferty. Na terenach wiejskich dzieci chętnie korzystają z różnych form aktywności, kiedy są one dostępne

bezpośrednio w szkole, ewentualnie w lokalnym ośrodku kultury. Podczas badania jakościowego zidentyfikowano dwie szkoły podstawowe, w której dzieci z całej klasy nie korzystały z żadnych zorganizowanych form aktywności pozaszkolnej, jednakże w dużej części szkół podstawowych z terenów wiejskich znaczna grupa lub większość dzieci jest aktywna. W szkołach podstawowych z mniejszych miast oraz samej Łodzi, dzieci w większym stopniu uczestniczą w zajęciach dodatkowych, ze względu na dostępność różnorodnej oferty. Zarówno wśród chłopców, jak i dziewcząt, najbardziej popularny jest sport. Najczęściej jest to piłka nożna, siatkówka, pływanie, lekkoatletyka, w mniejszym stopniu – jeździectwo. Kolejnym obszarem jest muzyka, tj. gra na instrumentach, taniec i śpiew. W tym wypadku dużą rolę odgrywają domy kultury oraz aktywne Ochotnicze Straże Pożarne i prowadzone przez nie orkiestry czy zespoły. Dużą motywacją dla dzieci jest udział w lokalnych imprezach.

Biorą udział w różnego rodzaju imprezach, dożynkach, np. co roku zawsze z nimi jakiś taniec przygotowujemy. Jest też klasa, w której mamy 3 osoby, które pięknie śpiewają. I (...) właściwie nie ma miesiąca, żeby gdzieś, w jakiejś imprezie lokalnej, pozaszkolnej, gminnej czy też gdzieś dalej nie brali udziału.

(Szkoła podstawowa - wieś) 12.06.2018_ID111

W niektórych szkołach aktywnie działa harcerstwo, jednak nie budzi ono powszechnego zainteresowania. Wyjątkiem jest szkoła w małym mieście, gdzie harcerstwo bardzo pręźnie działa i organizuje wiele akcji, wydarzeń itd. Działania te przyciągają większą grupę dzieci. Pojawiły się również kółka zainteresowań, np. historyczne, plastyczne, na które chodzą jednak pojedynczy uczniowie. W przypadku ośrodków miejskich ważne miejsce zajmują zajęcia dodatkowe z języka angielskiego. Nie zaobserwowano tego w szkołach podstawowych z terenów wiejskich, z wyjątkiem jednej placówki. W tym wypadku wpływ na to ma m.in. aktywność szkoły w wymianach uczniowskich w ramach programu Erasmus. Według jednej z respondentek na zainteresowanie nauką języka angielskiego przez część uczniów ma wpływ większe zaangażowanie części rodziców w miastach oraz ich możliwości finansowe. Można założyć, że również nie bez znaczenia jest większa dostępność tego typu zajęć w miastach. Zajęcia językowe były często wymieniane przez uczniów w badaniu ilościowym w kategorii „inne”, gdy pytano o to w jakich zajęciach regularnie uczestniczą.

W module jakościowym również dostrzeżono mniejsze zainteresowanie zajęciami dodatkowymi uczniów II klas szkół średnich. Najczęściej dodatkowe zainteresowania ma jedynie kilka osób w klasie. Zwykle jest to sport i wolontariat oraz – rzadziej – harcerstwo, prowadzenie bloga/vloga. Dodatkowo część młodzieży podejmuje prace dorywcze po lekcjach lub podczas wakacji (co nie

było przedmiotem badania ilościowego). Jak zauważają respondenci, paradoksalnie najczęściej są to osoby, których rodzina nie znajduje się w trudnej sytuacji materialnej. Motywacją dla tych uczniów może być w takim razie chęć uzyskania niezależności od rodziców, zdobycia pieniędzy na własne wydatki czy, w przypadku uczniów szkół branżowych lub techników, zdobycie pierwszych doświadczeń zawodowych. Równocześnie w badaniu jakościowym pojawiły się dwie szkoły średnie (liceum i technikum) z małych miast, w których wychowawcy wskazywali, że większość klasy posiada różnorodne zainteresowania związane ze sportem, teatrem, tańcem i śpiewem. Wpływ na to według rozmówców ma zaangażowanie szkoły, która organizuje wiele akcji, np. comiesięczne wyjazdy do teatru oraz domu kultury posiadającego szeroką ofertę zajęć.

Wpływ na relatywnie niską aktywność pozaszkolną młodzieży ma w opiniach nauczycieli ponownie: ilość czasu, jaką muszą poświęcić nauce. Szczególnie dotyczy to osób, które mieszkają na wsi i po zajęciach w szkole muszą jeszcze dojechać do domu. Niskie zaangażowanie oraz brak zainteresowań może wynikać również ze wzorców wyniesionych z domu, na co wskazuje jeden z wychowawców.

Tak (jak) ich rodzice, ponieważ pochodzą z terenów wiejskich i całe życie mieszkali na wsi i albo gdzieś byli, albo nie, więc ich to nie interesuje. Nawet do kina te dzieci nie chcą iść. To jest po prostu (pytanie): „a po co?” Tylko, jeżeli już, to ich interesują zakupy najczęściej, czyli 10 godzin czasu wolnego w galerii jakiejś. (...) Jest naprawdę trudno te dzieci zmobilizować, żeby coś zechciały więcej robić.

(Liceum ogólnokształcące – małe miasto) 12.06.2018_ID56

Respondenci wskazują także, że brak zaangażowania w aktywności pozaszkolne, wynika ze specyfiki wieku i chęci spędzania czasu wolnego z rówieśnikami. Równocześnie poza życiem towarzyskim – zdaniem nauczycieli – często młodzież spędza czas bezproduktywnie.

Generalnie większość dziewczyn. Ja mówię, „ale co wy robicie w wolnym czasie?”, „jak to co? Zastaniamy żaluzje, że jest taki półmrok, coś pojemy, pójdziemy spać, popatrzymy sobie w telewizję”, ja mówię „ale co oglądacie?”, „jakieś tam głupkowate programy”. Nawet nie ma jakiegos tam ulubionego kanału, jakiegos ulubionego serialu, coś, żeby tylko zabić czas.

(Liceum ogólnokształcące – Łódź) 15.06.2018_ID235

Wracając do ujęcia ilościowego działalności pozaszkolnej uczniów, spośród szeregu innych aktywności, reprezentujących aktywność z sferze rodzinnej towarzyskiej, a także kulturalnej, **młodzież szkolna w ciągu ostatniego roku przed badaniem najczęściej deklarowała uczestnictwo w uroczystościach rodzinnych, chodziła do kina lub uczestniczyła w urodzinach i imprezach organizowanych**

przez kolegów i koleżanki. Są to formy spędzania czasu wolnego związane z bliskimi kręgami towarzyskimi, niewymagające większych nakładów finansowych, popularne i powszechne.

Aktywność w wydarzeniach kulturalnych wydaje się być podejmowana z mniejszą częstotliwością niż pozostałe czynności. W przypadku odwiedzin muzeum, galerii, wystawy, teatru lub biblioteki innej niż szkolna, największa część uczniów zaprzeczyła jakoby podejmowała się w ogóle takiej aktywności. Podkreślić należy, że uczniowie odpowiadając na to pytanie mieli nie brać pod uwagę wyjść z klasą lub szkołą, więc chodzi tylko o wyjścia zorganizowane prywatnie, w ramach własnego czasu spędzanego np. z rodziną lub przyjaciółmi.

Przeanalizowano chodzenie badanych nastolatków do teatru biorąc pod uwagę wielkość zamieszkiwanej miejscowości. Jeżeli szkoła zlokalizowana jest w większym mieście, tym większy jest udział uczniów, którzy byli w teatrze w ciągu minionego roku. Wynika to najprawdopodobniej z lokalizacji samych teatrów, które mają swoje siedziby w większych miastach, przez co dostępność dla młodzieży uczącej się w miastach jest większa. Uczniowie VI klas szkół podstawowych ponownie są nieco aktywniejsi w tej sferze od uczniów II klas szkół średnich. Wśród tych, którzy uczą się w Łodzi tylko 28% nie było ani razu w teatrze i 37% spośród tych, którzy uczą się na wsiach. Analogicznie odsetki te wśród uczniów szkół średnich wyniosły 47% w Łodzi i 54% na wsiach.

Co interesujące, młodzież młodsza, czyli szóstoklasiści, częściej niż uczniowie II klas szkół średnich, wskazywali, że bywali w bibliotece innej niż szkolna (młodszy: raz – 21%, kilka razy – 36%, 10 razy lub więcej – 10%, starsi: raz – 19%, kilka razy – 25%, 10 razy lub więcej – 6%). Ani razu biblioteki poza szkołą nie odwiedziła jedna trzecia badanych szóstoklasistów (33%) i aż połowa drugoklasistów (49%). Jest to jednocześnie największa różnica pomiędzy badanymi grupami uczniów w udziale osób wycofujących się z danej aktywności całkowicie (16 punktów procentowych).

Im większe miasto tym większy jest odsetek osób nieodwiedzających ani razu biblioteki w minionym roku, w szczególności wśród uczniów szkół średnich. Na wsiach tylko jedna czwarta uczniów klas szóstych (26%) nie była ani razu w bibliotece innej niż szkolna, podczas gdy w miastach powyżej 40 tysięcy mieszkańców już 37%, a w samej Łodzi 39%. W przypadku uczniów klas drugich szkół średnich ten schemat się nie powiela, ponieważ najlepiej wypadają w tym wypadku miasta poniżej 40 tysięcy mieszkańców i powyżej 40 tysięcy mieszkańców – odpowiednio 39% i 48% uczniów nie odwiedziło ani razu biblioteki innej niż szkolna w okresie odniesienia. Z kolei biblioteki nie odwiedziła w przypadku młodzieży szkół średnich na wsiach ponad połowa uczniów (55%), a w Łodzi – 60%.

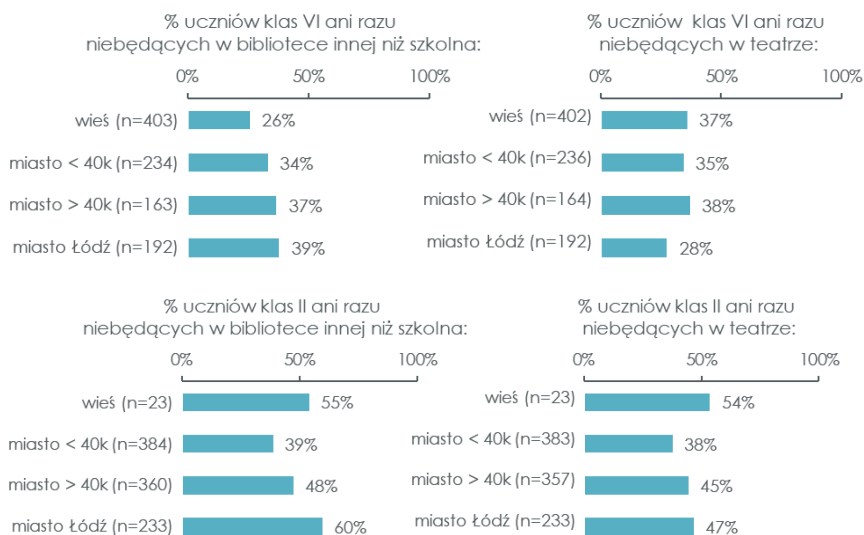
Młodszy uczniowie w mniejszym stopniu unikają także bywania w muzeach, galeriach lub wystawach w porównaniu do starszych kolegów i koleżanek. Ani razu w takich miejscach nie było jedynie 28% uczniów VI klas szkół podstawowych, podczas gdy aż 37% spośród uczniów klas II klas szkół średnich. Podobna różnica wystąpiła również w przypadku wyjść do teatru – 35% młodszych uczniów nie było ani razu w teatrze w trakcie ostatniego roku i aż 44% starszych. Aktywność teatralna koreluje pozytywnie z aktywnością dotyczącą bywania w galerii, muzeum i na wystawie. Oznacza to, że jeżeli ktoś preferuje tego rodzaju rozrywkę kulturalną, prawdopodobne jest, że będzie wybierał zarówno teatr, jak i pozostałe formy – galerie, wystawy itp.

Tabela 23. Częstość podejmowania wymienionych aktywności w ciągu minionego roku

Aktywność pozaszkolna	Uczniowie klas:	Ani razu	Raz	Kilka razy	10 razy lub więcej	Ogółem n
uczestniczyłeś/aś w uroczystościach/imprezach rodzinnych	VI	3%	6%	45%	46%	997
	II	2%	5%	52%	40%	1000
byłeś/aś w kinie	VI	7%	9%	52%	32%	994
	II	6%	12%	58%	24%	1001
uczestniczyłeś/aś w urodzinach/imprezach organizowanych przez kolegów i koleżanki	VI	12%	12%	52%	24%	992
	II	4%	5%	45%	45%	998
byłeś/aś na koncercie, festiwalu	VI	26%	25%	40%	9%	991
	II	18%	25%	49%	9%	997
przeczytałeś/aś książkę dla przyjemności	VI	23%	22%	42%	13%	996
	II	26%	25%	35%	15%	1001
uczestniczyłeś/aś w wydarzeniu sportowym jako widz	VI	30%	23%	37%	11%	996
	II	32%	18%	40%	10%	999
byłeś/aś w muzeum, galerii, na wystawie	VI	28%	26%	37%	9%	994
	II	37%	25%	33%	5%	1000
byłeś/aś w teatrze	VI	35%	25%	35%	5%	994
	II	44%	26%	26%	4%	996
korzystałeś/aś z biblioteki innej niż szkolna	VI	33%	21%	36%	10%	992
	II	49%	19%	25%	6%	1000
brałeś/ab udział w innym ważnym dla ciebie wydarzeniu	VI	80%	5%	8%	7%	1001
	II	89%	3%	4%	5%	1005

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Rysunek 44 Odsetek uczniów niepodjęających wybranych aktywności pozaszkolnych ani razu w ciągu minionego roku według wielkości miejscowości.

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Wśród uczniów szkół średnich widoczne są również różnice pomiędzy typem szkoły a aktywnością. **Uczniowie branżowych szkół I stopnia wydają się być najbardziej wycofani z życia kulturalnego i aktywności pozaszkolnej.** Zazwyczaj największa grupa wskazująca na całkowity brak aktywności danego rodzaju reprezentowała właśnie ten typ szkoły, w szczególności w przypadku chodzenia do teatru – 55% w porównaniu do 38% uczniów w liceach ogólnokształcących i 49% w technikach. Analogicznie sytuacja wygląda w przypadku czytania książek dla przyjemności. Aż 39% uczniów szkół branżowych oraz 34% techników nie przeczytało dla przyjemności żadnej książki w ciągu ostatniego roku, podczas gdy w liceach ogólnokształcących – 17%.

W kwestii imprez towarzyskich uczniowie II klas branżowych szkół I stopnia nie odbiegają od uczniów pozostałych szkół średnich, jednak wyróżniają się pod względem uczestnictwa w imprezach sportowych jako widzowie. Niemal jedna piąta z nich (19%) nie uczestniczyła w żadnym takim wydarzeniu sportowym w ciągu ostatniego roku, a połowa robiła to kilkakrotnie, podczas gdy aż około jednej trzeciej licealistów oraz uczniów technikum w ogóle nie brało udziału w takich wydarzeniach (odpowiednio 36% i 31%).

Uczniowie biorący udział w badaniu zostali zapytani o to, ile czasu poświęcają na różnego rodzaju czynności. Uwzględniono powszechne czynności i rozrywki, ale też czas poświęcony na samodzielną naukę. Rozróżniono dni nauki szkolnej i dni weekendowe.

Tabela 24. Przeciętny czas wykonywania wymienionych czynności w dni nauki szkolnej i w weekendy

Ile przeciętnie godzin w ciągu dnia wykonujesz wymienione czynności:

- A. kontaktujesz się za pośrednictwem Internetu i telefonu z koleżankami/kolegami
- B. odrabiasz lekcje i uczysz się (poza szkołą)
- C. spędzasz czas w sposób, na jaki masz ochotę
- D. realizujesz swoje hobby/zainteresowania
- E. oglądasz filmy i seriale
- F. nudzisz się
- G. czytasz książki dla przyjemności
- H. spędzasz w centrum handlowym

Czynność	W dni nauki szkolnej				W weekend				
	średnia liczba godzin	Liczebność (n)	Odsetek uczniów wykonujących daną czynność	Liczebność (n)	średnia liczba godzin	Liczebność (n)	Odsetek uczniów wykonujących daną czynność	Liczebność (n)	
A	VI	3,0	871	91%	969	4,0	874	93%	971
	II	5,3	878	96%	986	6,6	828	96%	983
B	VI	2,6	952	96%	982	2,5	832	85%	973
	II	2,9	862	88%	993	3,4	765	79%	985
C	VI	3,5	902	94%	980	5,3	879	98%	973
	II	4,3	808	87%	982	6,8	798	97%	983
D	VI	3,1	867	90%	971	4,3	867	91%	972
	II	3,2	809	83%	983	4,8	902	93%	983
E	VI	2,7	839	86%	976	3,6	875	91%	974
	II	2,9	760	78%	987	4,3	888	91%	986
F	VI	2,7	508	54%	964	2,7	489	52%	955
	II	3,2	447	49%	984	3,1	455	48%	982
G	VI	2,2	474	48%	964	2,3	478	49%	959
	II	1,9	277	28%	986	2,4	464	48%	985
H	VI	2,5	431	45%	968	3,0	718	75%	970
	II	1,8	269	29%	981	2,6	624	66%	982

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim. Tylko uczniowie, którzy udzielili odpowiedzi na poszczególne podpunkty pytania. Średnie wyliczone tylko dla uczniów, którzy podejmują daną aktywność.

Z zebranych danych wynika, że zdecydowana większość uczniów, poświęca dużo czasu na kontakty w rówieśnikami, w szczególności dotyczy to uczniów II klas szkół średnich. Starsi uczniowie, którzy podejmują w ogóle

tę czynność, poświęcili na nią średnio w tygodniu pięć godzin dziennie, natomiast w weekend niemal siedem. Uczniowie młodsi nieco mniej czasu spędzają na koleżeńskich kontaktach internetowych i telefonicznych – przeciętnie trzy godziny w tygodniu i cztery w weekend.

Szóstoklasiści w dni powszednie poświęcają mniej więcej podobną ilość czasu na zajęcia związane z odrabianiem lekcji, kontakty z rówieśnikami czy realizację swoich zainteresowań (ok. trzy godziny), a najwięcej czasu przeznaczają na to, na co mają ochotę – cztery godziny. Najmniej zajmuje im czytanie książek i spędzanie czasu w centrum handlowym – dwie godziny, analogicznie w przypadku klas drugich szkół średnich. Starsi respondenci oszacowali również, że przeciętnie cztery godziny w dni nauki szkolnej przeznaczają na to, na co aktualnie mają ochotę. W pozostałych czynnościach ich odpowiedzi nie różnią się od uczniów szkół podstawowych. W weekend można zauważyć, że uczniowie częściej robią to, na co mają ochotę – nawet po pięć godzin dziennie w przypadku VI klas szkół podstawowych i siedem w przypadku II klas szkół średnich. Zdecydowanie mniej uczniów deklaruje, że w weekend odrabia lekcje. Dotyczy to przede wszystkim młodszych uczniów, którzy robią to nieco krócej niż w tygodniu – 2,5 godziny (zamiast 2,6 godziny). Mniejsza część starszych uczniów niż uczniów młodszych podejmuje się prac domowych i nauki w weekend niż w tygodniu (79% vs 88%), ale zajmuje im to nieco więcej czasu niż w tygodniu – (3,4 godziny vs 2,9 godziny). Respondenci, niezależnie od wieku, więcej godzin dziennie poświęcają na nudzenie się niż na czytanie książek – przeciętnie trzy godziny wobec dwóch godzin, zarówno w tygodniu, jak i w weekend.

6.8.2. NOWE TECHNOLOGIE W CZASIE WOLNYM

Kolejnym ważnym dla badaczy aspektem był czas wolny poświęcony na nowe technologie i aktywność w świecie wirtualnym. Podobnie, jak w przypadku czasu spędzanego na kontaktach z przyjaciółmi poprzez Internet i telefon, **uczniowie II klas szkół średnich wyraźnie więcej godzin spędzają w Internecie** i to na czynnościach niezwiązanych z grami. W tygodniu spędzają przeciętnie w sieci cztery godziny dziennie, a w weekend sześć godzin. Jeżeli wziąć pod uwagę czas poświęcony na gry to w ich przypadku jest to odpowiednio dwie-trzy godziny. Młodszy respondenci – uczęszczający do VI klas szkół podstawowych – spędzają mniej czasu w Internecie, zarówno w tygodniu, jak i w weekend, niż ich starsi koledzy. Mniej również czasu spędzają na graniu w gry wideo. Nie wynika to z mniejszego dostępu młodszych uczniów do nowych technologii, wręcz przeciwnie to 65% uczniów młodszych klas ma w domu dostęp do konsoli do gier, a uczniów drugich klas tylko 45%. Natomiast prawdopodobnie jest to

związane z większą kontrolą i nadzorem rodzicielskim nad formami spędzania wolnego czasu przez respondentów z klas VI.

Tabela 25. Przeciętny czas spędzany podczas jednego dnia na pozostawaniu w Internecie i graniu w gry w dni nauki szkolnej i w weekendy

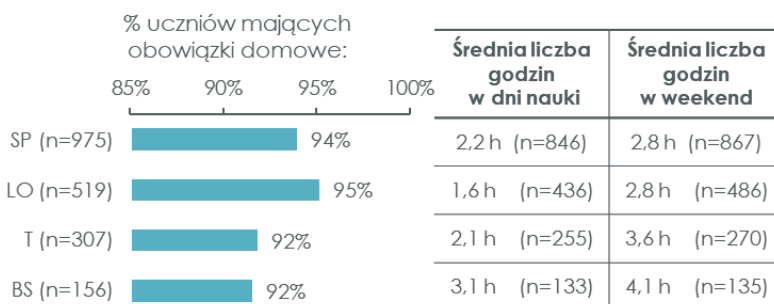
Ile czasu dziennie:	W dzień nauki szkolnej		W weekend		
	Średnia liczba godzin	Liczebność	Średnia liczba godzin	Liczebność	
spędzasz w Internecie?	VI	2,8	882	4,0	905
	II	4,5	890	6,0	890
grasz w gry?	VI	2,4	734	3,6	822
	II	2,8	483	3,8	584

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

6.8.3. OBOWIĄZKI DOMOWE

Czas poza szkołą to nie tylko zainteresowania i zajęcia dodatkowe, ale też obowiązki domowe. W przypadku młodzieży zamieszkującej z rodzicami to dorośli zazwyczaj zarządzają i określają zakres, harmonogram i styl wywiązywania się z takich obowiązków. Z drugiej strony, często jest to również wynik sytuacji finansowo-rodzinnej, w której młodzi ludzie są zmuszeni przejąć część zadań z zakresu prowadzenia gospodarstwa domowego. Obowiązki domowe osób zamieszkujących w mieście wyglądają zupełnie odmiennie od zajęć uczniów mieszkających na wsi czy w mniejszych miastach.

Rysunek 45. Odsetek uczniów posiadających obowiązki domowe oraz średnia liczba godzin poświęcanych na obowiązki w tygodniu oraz w weekend

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Prawie wszyscy pytani uczniowie przyznają, że posiadają obowiązki domowe (94% – uczniów szkół podstawowych, 95% – liceów ogólnokształcących, 92% – techników i 92% – szkół branżowych). Uczniowie oszacowali, że w zwykły dzień nauki szkolnej obowiązki domowe zajmują im przeciętnie od 1,6 godziny w przypadku uczniów uczęszczających do liceów do 3,1 godziny w przypadku uczniów branżowych szkół I stopnia.

Analizując odpowiedzi uczniów ze względu na wielkość miejscowości, w której mieszkają, w zwykłe dni nauki nie widać znacznych różnic pomiędzy czasem poświęcanym na obowiązki domowe przez uczniów młodszych i starszych mieszkających na wsi oraz w mieście. Jednak w weekend różnica jest już bardziej dostrzegalna. Uczniowie II klas szkół średnich poświęcają nieco więcej czasu na obowiązki domowe w weekend niż uczniowie VI klas szkół podstawowych, natomiast w tygodniu – mniej. Można także zauważyć, że **uczniowie zamieszkujący na wsi wykonują swoje obowiązki dłużej, zarówno w tygodniu, jak i w weekend, niż ich koledzy z miast**. Oprócz tego, że starsi uczniowie są w stanie przyjąć na siebie więcej i bardziej odpowiedzialnych zadań, to na wsi mogą być one dodatkowo bardziej czasochłonne, co wynika najprawdopodobniej z pomocy rodzinie w prowadzeniu gospodarstwa rolnego. Według deklaracji, starsi uczniowie mieszkający na wsi poświęcają obowiązkom domowym dosyć dużo, bo średnio cztery godziny dziennie w dni wolne od szkoły.

Tabela 26. Średnia liczba godzin przeznaczana dziennie na obowiązki domowe według miejsca zamieszkania i poziomu szkoły

Gdzie mieszkasz?		Średnia liczba godzin w dni nauki	Średnia liczba godzin w weekend
na wsi	VI	2,4 h (n=447)	3,1 h (n=462)
w mieście		2,1 h (n=392)	2,6 h (n=398)
na wsi	II	2,4 h (n=407)	4,0 h (n=450)
w mieście		1,6 h (n=408)	2,5 h (n=432)

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.\

6.8.4. WYJAZDY

Uczestnictwo w wyjazdach, czy to z rodziną na wakacje, czy na wycieczkę zorganizowaną, ma również charakter integracyjny i sprzyja inkluzji społecznej. Osoby o niskim statusie materialnym często nie mogą pozwolić sobie na tego rodzaju aktywności ze względu na konieczność zadbania w pierwszej kolejności

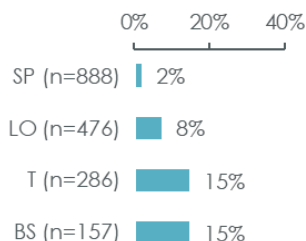
o bardziej podstawowe potrzeby, jak: jedzenie, ubrania, wyposażenie do szkoły itp. Wyjazdy, wakacje i urlopy zazwyczaj są finansowane z nadwyżek finansowych, w momencie, gdy gospodarstwo ma rezerwy finansowe, oszczędności lub po prostu swobodę budżetową. Instytucje publiczne, organizacje i szkoły próbują niwelować różnice pomiędzy uczniami, dofinansowując im wycieczki organizowane w ramach szkoły. Inaczej sytuacja wygląda w przypadku wycieczek rodzinnych, ponieważ w ich przypadku wiele zależy od sytuacji materialnej gospodarstwa domowego i opiekunów. W badaniu, by zmierzyć uczestnictwo uczniów z województwa łódzkiego w wyjazdach wypoczynkowych, wzięto pod uwagę wyjazdy z rodziną na weekend, wyjazdy wakacyjne z rodziną do miejsc w kraju i zagranicę oraz wyjazdy na obozy i kolonie.

Okazuje się, że 2% młodszych oraz 12% starszych uczniów nigdzie nie wyjechało w ciągu roku poprzedzającego badanie. Najwyższy udział uczniów, którzy nigdzie nie wyjechali, odnotowano wśród uczniów uczęszczających do technikum lub szkoły branżowej – po 15%.

Rysunek 46. Odsetek uczniów, którzy w ciągu ostatniego roku ani razu nie wyjechali na obóz/kolonie lub z rodziną na weekend, wyjazd wakacyjny w Polsce lub zagranicą

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów

% uczniów, którzy ani razu nie wyjechali na żaden z wyjazdów z listy:

VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W ciągu ostatniego roku 10% badanych uczniów nie wyjechało nigdzie na wakacje. Zdecydowanie częściej na żaden wyjazd nie pojechali uczniowie szkół średnich, niż uczniowie szkół podstawowych (76% vs 24%). Zarówno w przypadku uczniów szkół średnich, jak i podstawowych, sześciu na dziesięciu uczniów (60% i 59%) mieszkających na wsi nie było na żadnym wyjeździe, czy z rodziną czy też na obozie/kolonii z rówieśnikami. Jednakże biorąc pod uwagę lokalizację szkoły, wyniki różnicują się dla danych grup uczniów. Uczniowie szkół podstawowych, którzy uczą się w szkołach na wsi są najliczniejszą grupą, która nie uczestniczyła w żadnym wyjeździe.

W przypadku szkół znajdujących się w mieście, bez względu na jego wielkość, wakacje w domu spędziła jedna piąta uczniów szkół podstawowych (20-22%). W przypadku uczniów szkół średnich nie wyjeżdżała jedna trzecia badanych osób (33%) uczących się w szkołach w małych miejscowościach oraz czterech na dziesięciu uczniów z dużych miast (41%).

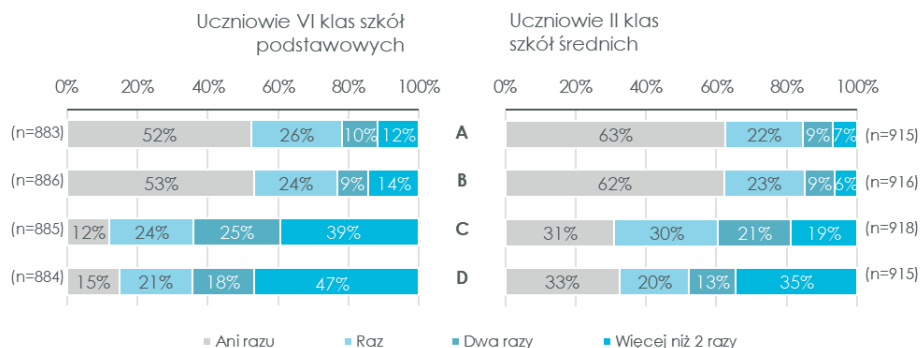
Co piąty uczeń szkoły średniej (20%) uczący się w łódzkiej szkole ani razu w ciągu ostatniego roku nigdzie nie wyjechał. Dotyczy to 13% uczniów łódzkich szkół podstawowych.

Najpowszechniejszą formą wyjazdów są wyjazdy weekendowe z rodziną oraz wyjazdy wakacyjne z rodziną (w Polsce). Zdecydowanie rzadziej uczniowie, zarówno starsi, jak i młodszy, wyjeżdżają z rodziną za granicę lub na obóz/koloniję. Ponad połowa szóstoklasistów nie była na obozie lub kolonii ani za granicą z rodzicami (odpowiednio 52% i 53%). Wśród uczniów II klas szkół średnich odsetek ten jest nawet wyższy – prawie dwie trzecie badanych nie uczestniczyło w tego rodzaju wyjazdach (odpowiednio 63% oraz 62%). W przypadku dwóch pierwszych typów wyjazdów, uczniowie technikum nie mający okazji ani razu uczestniczyć w takiej wycieczce stanowią nawet wyższy udział niż w szkołach średnich ogółem. Na obozy lub kolonie nie wyjechało 70% uczniów II klas technikum i 69% uczniów II klas branżowych szkół I stopnia, a za granicę odpowiednio 68% i 69% badanych. Pozytywnie wyróżniają się aktywność rodzin uczniów VI klas szkół podstawowych – na wyjazdy weekendowe z rodziną prawie połowa badanych wyjechała częściej niż dwa razy w ciągu roku (47%).

Rysunek 47. Wyjazdy wakacyjne uczniów według poziomu nauki

Ile razy w ciągu ostatniego roku...?

- A. byłeś na obozie lub koloniach
- B. wyjechałeś na wyjazd wakacyjny (zimą/latem) z rodziną za granicę
- C. wyjechałeś na wyjazd wakacyjny (zimą/latem) z rodziną w Polsce
- D. wyjechałeś z rodziną na weekend (poza miejsce zamieszkania), żeby zobaczyć ciekawe miejsca

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Podsumowując temat wyjazdów uczniów warto spojrzeć na wyniki dla czynnika *wyjazdy*, który łączy wyjazdy weekendowe oraz wakacyjno-zimowe. Jak wykazała analiza, choć jeden raz w ciągu roku 94% uczniów młodszych i 81% uczniów starszych uczestniczyło w takim wyjeździe rodzinnym. Mniejszy odsetek uczniów techników (76%) uczestniczył w wyjazdach rodzinnych niż uczniów liceów (84%) czy szkół branżowych I stopnia (83%). Częściej to uczniowie mieszkający w mieście wyjeżdżali z rodziną (95% młodszych i 84% starszych uczniów).

6.9. WYKLUCZENIE – SKALA ZJAWISKA

Wszystkie zagadnienia analizowane w niniejszym raporcie są związane z problematyką wykluczenia społecznego. Żeby jednak mieć pewność, które z nich łączą się w szersze czynniki, jakie zachodzą między nimi korelacje – w tym celu przeprowadzono szereg zaawansowanych analiz statystycznych.

Badanie jakościowe stanowiło uzupełnienie dla przeprowadzonych analiz statystycznych. Podczas wywiadów wychowawcy zostali poproszeni o wypowiedzenie się na temat determinant wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży. Nauczyciele oceniali, czy dane zjawisko obserwowane jest w ich klasach i w jakim stopniu. W rozmowach tych zdiagnozowano kilka czynników wynikających z sytuacji rodzinnej i mających zdaniem badanych zasadniczy wpływ na funkcjonowanie dzieci i młodzieży w swoim środowisku oraz na stopień zagrożenia wykluczeniem społecznym. Wśród czynników tych badań wymieniali:

- Brak jednego lub dwóch rodziców. Wyjątkiem są sytuacje, gdzie dużym wsparciem w wychowaniu są dziadkowie;
- Sytuacja materialna – ma wpływ na niską samoocenę i poczucie własnej wartości oraz izolowanie się dzieci i młodzieży;
- Emigracja zarobkowa rodzica/ów;
- Często nieobecność w domu rodziców i związany z nią brak wystarczającej opieki oraz nadzoru, wynikająca z pracy i/lub dojazdów do niej lub systemu zmianowego;
- Nadopiekuńczość rodziców;
- Rodzina dysfunkcyjna – niewydolność wychowawcza, bezrobocie, alkoholizm, przemoc;
- Miejsce zamieszkania i jego charakter, tj. dzielnice miast, w których widoczne jest duże natężenie różnego rodzaju problemów społecznych (brak natomiast widocznego wpływu faktu mieszkania na wsi lub w mieście).

Poza determinantami związanymi z rodziną i tymi, które dotyczą warunków materialnych, w jakich żyją uczniowie, wychowawcy wspominali również o zachowaniach ryzykownych uczniów – np. spożywaniu substancji psychoaktywnych. Zachowania te tłumaczą jednak wiekiem, w jakim są uczniowie (szczególnie ci starsi), chęcią eksperymentowania. Nie traktują tych sytuacji jako takich, które mogą prowadzić do wykluczenia społecznego uczniów.

W ramach badania ilościowego sprawdzono, czy występują powiązania – korelacje między wyróżnionymi czynnikami ($p < 0,001$). Skupiono się na przedstawieniu korelacji Pearsona $r > 0,3$ oceniając, że niższy wskaźnik będzie mniej znaczący (będzie prezentował słabszy związek).

Problem wykluczenia społecznego w większym stopniu może dotyczyć dzieci i młodzieży, którzy pochodzą z rozbitych, niepełnych rodzin. Wyniki przeprowadzonego badania pokazują, że aż 28% młodszych i 24% starszych badanych wychowuje się w niepełnych rodzinach.

Kolejnym aspektem mogą być kwestie materialne. 1% badanych deklaruje, że oboje rodziców nie pracuje, 10% wskazuje, że pracuje tylko matka/opiekunka, a 16% – że rodzinę utrzymuje wyłącznie ojciec/opiekun (73% badanych podaje, że pracuje oboje rodziców).

Na pytanie wprost o porównanie sytuacji materialnej rodziny do rodzin kolegów z klasy, tylko 1% młodszych i 4% starszych określiło ją, jako biedną lub bardzo biedną. Należy jednak pamiętać, że w klasie może być więcej rodzin słabo sytuowanych i wówczas, w porównaniu z nimi, rodzina respondenta wypada „przeciętnie”. Brak twardych danych na temat dochodów rodziny, kwoty przypadającej na jedną osobę, uniemożliwia podanie rzetelnych wskaźników ubóstwa. Na trudną sytuację materialną pośrednio może wskazywać fakt, że nastolatkom martwią się o sprawy finansowe rodziny. 8% młodszych i 14% starszych uczniów często lub bardzo często martwi się, że ich rodzinie brakuje pieniędzy. Porównanie średnich odpowiedzi w tym pytaniu i wykonanie testów istotności różnic pomiędzy średnimi (Test t Studenta dla klas VI i II oraz test jednoczynnikowej ANOVY dla typu szkoły) pokazuje, że istotnie pod względem statystycznym różnią się od siebie przeciętne odpowiedzi uczniów klas VI oraz II. Pomiedzy odpowiedziami uczniów z różnych typów szkół średnimi nie odnotowano istotnych różnic. Młodzi uczniowie istotnie rzadziej martwią się o pieniądze w gospodarstwie domowym niż ich starsi koledzy.

Pośrednio o sytuacji materialnej możemy wnioskować np. analizując warunki mieszkaniowe. Trzeba też pamiętać, że ok 5% badanych mieszka w warunkach, które można określić jako trudne, np. w ich mieszkaniach jest dosyć ciemno, wilgotno, brakuje bieżącej ciepłej wody. Ok. 2% badanych wskazuje, że nie ma

w mieszkaniu/domu łazienki – wanny lub prysznicza albo ubikacji. Podobny odsetek wskazuje, że nie ma w domu własnego łóżka. Generalnie okazuje się, że jakość mieszkania powiązana jest z jego wyposażeniem, tzn. bardzo często jeśli w mieszkaniu występuje jakiś czynnik wskazujący na słabe warunki (wilgoć, ciemność, niewielka przestrzeń – „ciasnota”, hałas), to często są to też mieszkania bez łazienki, ciepłej bieżącej wody czy ubikacji.

Można też myśleć o wykluczeniu społecznym poprzez wykluczenie cyfrowe, rozumiane w tym wypadku jako brak dostępu do pewnych dóbr. Około 2% badanych deklaruje, że nie ma w domu dostępu do komputera, laptopa (8% – nie ma własnego), podobny odsetek – nie ma dostępu do Internetu w mieszkaniu i ok. 2% – nie ma własnego telefonu komórkowego, smartfona. Ci nastolatki mogą znacząco odstawać od rówieśników i doświadczać braku akceptacji, a następnie wykluczenia.

Z drugiej strony problemem może być również uzależnienie od komputera czy Internetu i negatywne emocje z nimi związane. 2% młodszych i 1% starszych uczniów deklaruje (bardzo często) zdenerwowanie jeśli są zmuszeni do przerwania korzystania z Internetu. Podobne odsetki (1% vs 2%) okłamują członków rodziny czy nauczyciela, żeby ukryć jak bardzo są zajęci Internetem.

Przeanalizowano też korelacje czynnika „cyberprzemoc” z innymi czynnikami. Zauważono następujące zależności: osoby, które miały do czynienia z negatywnymi sytuacjami w sieci, nieco częściej w nadmierny sposób korzystają z Internetu ($r=0,360$) (prawdopodobnie ze względu na dużą częstotliwość korzystania z Internetu, częściej narażeni są na takie sytuacje), mają kontakt z innymi użytkownikami ($r=0,356$), częściej doświadczają zachowań ryzykownych podczas jazdy samochodem ($r=0,326$). Jednocześnie te osoby częściej mają zaniżoną samoocenę: częściej odczuwają negatywne emocje ($r=0,416$) i gorzej myślą na temat swojego wyglądu ($r=0,328$), częściej mają trudności w funkcjonowaniu w szkole (negatywne emocje związane ze szkołą).

Czynnik dotyczący zachowań agresywnych (bycia sprawcą, jak i ofiarą) najsilniej jest skorelowany z postrzeganiem siebie jako osoby, która sprawia kłopoty w domu i w szkole. Doświadczenie zachowań ryzykownych w związku z jazdą samochodem jest bardzo silnie skorelowane z piciem alkoholu, paleniem papierosów i korzystaniem z innych używek ($r=0,513$) i znacznie częściej występuje wśród uczniów II klas szkół średnich. Częściej uczniowie, którzy kiedykolwiek eksperymentowali z używkami są narażeni na zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem.

O wykluczeniu społecznym możemy również wnioskować na podstawie interakcji społecznych. W badaniu zapytano, czy uczniowie mają osobę, do

której mogą się zwrócić, jeśli mają poważny problem. 5% młodszych i 7% starszych twierdzi, że nie ma w pobliżu osoby, która zaoferuje wsparcie – wysłucha i pomoże w potrzebie. Informacje te pokrywają się w dużym stopniu z pytaniem wprost o rodziców/opiekunów/wychowawców. 3% młodszych i 6% starszych deklaruje, że (zdecydowanie i raczej) nie może poprosić ich o pomoc. Jeszcze wyższe odsetki 6% młodszych i 11% starszych uczniów przyznaje, że nie może z nimi otwarcie porozmawiać o swoich problemach.

Sprawdzono, z jakimi czynnikami korelują relacje rodzinne. Okazuje się, że osoby, które pozytywnie oceniają swoje relacje domowe (lubią spędzać czas z mamą, tatą, mogą otwarcie z nimi porozmawiać, a w domu czują się bezpiecznie), lepiej funkcjonują w szkole ($r=0,343$) oraz według własnej oceny – sprawiają mniej kłopotów ($r=0,338$). Tacy badani częściej też mają pozytywny obraz samych siebie (emocje pozytywne – są z siebie dumni, zadowoleni, odnoszą sukcesy i wiedzą, w czym są dobrzy) ($r=0,422$) i lepiej oceniają też swoje relacje z rówieśnikami ($r=0,312$).

Jednym z aspektów badanych w ramach projektu było zdrowie (subiektywna ocena oraz występowanie różnych dolegliwości). Okazuje się, że pozytywna ocena stanu zdrowia jest związana z brakiem emocji negatywnych ($r=0,526$), z emocjami pozytywnymi ($r=0,362$) i pozytywną oceną swojego wyglądu ($r=0,413$).

Na wykluczenie społeczne bardzo duży wpływ ma tzw. dobrostan psychiczny (emocje pozytywne, emocje negatywne, nastawienie do swojego wyglądu). **Szczegółowe analizy pokazały, że skalę dobrostanu psychicznego można uznać za jeden spójny, „nadrzędny” wskaźnik** (więcej w podrozdziale Uwagi analityczne). W związku z tym, przeprowadzono analizę regresji, która pozwala wyjaśnić, co w największym stopniu wpływa na zadowolenie z życia badanych nastolatków. **Do analizy regresji wykorzystano pytanie, w którym uczniowie na skali 10-stopniowej mieli określić swoje zadowolenie z życia** (skala odpowiedzi od „życie, z którego całkowicie jestem zadowolony/zadowolona” do „życie z którego całkowicie nie jestem zadowolony/zadowolona” oraz czynniki wyróżnione w analizie czynnikowej. Analizę przeprowadzono niezależnie dla uczniów ze szkoły podstawowej i dla uczniów ze szkoły średniej. Dla obu grup jest spójny wniosek. Kluczowe w samoocenie i zadowoleniu z życia jest doświadczanie **emocji pozytywnych** (poczucie szczęścia, radości, zadowolenia z samego siebie itd.), niska częstotliwość występowania **emocji negatywnych** (smutek, złość, samotność, strach itd.), a także **akceptacja swojego wyglądu**. Ważnym czynnikiem jest też **zdrowie**, na co składa się subiektywna ocena stanu zdrowia oraz częstotliwość doświadczania różnego rodzaju dolegliwości (ból

brzucha, pleców, głowy, brak energii i problemy z zasypianiem). Ważne dla obu grup są **relacje w domu** (czas spędzany z najbliższymi, poczucie bezpieczeństwa w domu, rozmowy itd.) oraz **nastawienie do szkoły** (lubienie jej, poczucie bezpieczeństwa, poczucie sympatii ze strony nauczycieli, i sprawiedliwego oceniania). W obu grupach znaczenie ma też **percepcja sytuacji finansowej swojej rodziny** (tu rozumiana jako porównanie jej zamożności z rodzinami kolegów i koleżanek z klasy).

Jednak nie we wszystkich aspektach uczniowie są podobni. Dla młodszych dzieci na zadowolenie z życia wpływ mają wyjazdy na obozy/kolonie, a także wyjazdy wakacyjne lub weekendowe z rodziną. Generalnie można powiedzieć, że im częściej mają możliwość korzystania z takich wyjazdów, tym lepiej oceniają też samych siebie. Ważna jest także ocena otoczenia ich domu/mieszkania (dotycząca negatywnych zjawisk – zniszczonych budynków, chodników, leżących na ulicach śmieci, spotkania osób budzących strach). Im rzadziej badani mają do czynienia z okolicą zamieszkania rozumianą w taki sposób, tym lepiej (tym wyższe zadowolenie z życia).

Dla starszych uczniów ważne jest poczucie stabilizacji finansowej rodziców (brak zmartwień związanych z tym, że rodzinie brakuje pieniędzy). Na zadowolenie wpływa też rozważne korzystanie z Internetu (rozumiane tu jako czynnik *Internet*, w skład którego wchodziły następujące stwierdzenia: Jeśli chodzi o korzystanie z Internetu, czy zdarza się, że: okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a Internetem, jeśli jesteś zmuszony/a skończyć korzystanie z Internetu jesteś zdenerwowany/a, odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz korzystać z Internetu, korzystałeś/łaś z Internetu dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś?). Im badani rzadziej deklarują, że martwią się finansami rodziny, im rozważniej korzystają z Internetu (np. rzadziej deklarują zdenerwowanie kiedy muszą przerwać korzystanie z niego, rzadziej zdarza im się korzystać z niego dłużej niż planowali itd), tym też wyższe zadowolenie ze swojego życia.

Modele są przybliżeniem zrozumienia tego, co kształtuje ocenę zadowolenia z życia młodego człowieka. Przyjęte czynniki wyjaśniają połowę zmienności tej zmiennej ($r=0,501$), co oznacza, że oprócz mierzonych czynników istnieją inne, które także determinują jego ocenę. Poniższe tabele przedstawiają wartości parametrów regresji dla uczniów szkół podstawowych i średnich. Z uwagi na różne skale zmiennych wartości BETA oddają wystandaryzowaną siłę wpływu czynników wpływających na kształtowanie samooceny.

Tabela 27. Wartości parametrów modelu regresji wyjaśniających zadowolenie z życia dla uczniów szkoły podstawowej (R²=0,501)

	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	T	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
	(Stała)	-0,909	0,609		
emocje pozytywne	0,869	0,09	0,322	9,689	0
zdrowie	-0,458	0,079	-0,179	-5,778	0
relacje domowe	0,49	0,089	0,169	5,512	0
emocje negatywne	0,285	0,073	0,125	3,915	0
wygląd zewnętrzny	0,176	0,054	0,105	3,25	0,001
nastawienie do szkoły	0,273	0,085	0,097	3,21	0,001
otoczenie negatywne	0,6	0,188	0,088	3,183	0,002
wyjazdy	0,54	0,181	0,08	2,978	0,003
ocena sytuacji finansowej	0,244	0,082	0,079	2,98	0,003

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Tabela 28. Wartości parametrów modelu regresji wyjaśniających zadowolenie z życia dla uczniów szkoły średniej (R²= 0,501)

	Współczynniki niestandardyzowane		Współczynniki standaryzowane	t	Istotność
	B	Błąd standardowy	Beta		
	(Stała)	0,456	0,655		
emocje pozytywne	0,666	0,098	0,232	6,782	0
zdrowie	-0,414	0,08	-0,169	-5,177	0
wygląd zewnętrzny	0,277	0,066	0,143	4,19	0
emocje negatywne	0,317	0,079	0,138	4,006	0
relacje domowe	0,34	0,08	0,125	4,27	0
martwienie się o sytuację finansową	0,199	0,054	0,106	3,664	0
Internet	-0,232	0,081	-0,08	-2,861	0,004
nastawienie do szkoły	0,249	0,094	0,08	2,659	0,008
ocena sytuacji finansowej	0,214	0,104	0,055	2,052	0,041

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

W ramach badania wykonano analizę wariancji, aby sprawdzić czy wyróżnione czynniki różnicują młodszych i starszych badanych. W tym celu wykorzystano Test t Studenta. Pierwszy wniosek jest taki, że uczniowie VI klas szkół podstawowych i II klas szkół średnich znacząco różnią się od siebie. Brak istotnych statystycznie różnic zaobserwowano jedynie w czynnikach badających relacje rówieśnicze, agresję i zajęcia dodatkowe. Dla przypomnienia, w skład czynnika *relacje rówieśnicze* weszły następujące stwierdzenia:

- Mogę liczyć na moich kolegów/moje koleżanki, kiedy coś idzie nie tak;
- Moi koledzy/koleżanki starają się mi pomagać, kiedy tego potrzebuję;
- Koledzy/koleżanki lubią mnie/akceptują mnie takim, jakim jestem;
- Lubię spędzać czas z kolegami/koleżankami po szkole;
- Koledzy/koleżanki z klasy akceptują mnie takim, jakim jestem;
- Mam wielu kolegów/wiele koleżanek w szkole,

W skład czynnika *agresja* weszły pytania związane zarówno z byciem ofiarą, jak i sprawcą agresji fizycznej:

- Czy kiedykolwiek zostałeś/aś pobity/a?
- Czy w tym semestrze zostałeś/aś pobity/a?
- Czy w tym semestrze kogoś pobiłeś/aś?
- Czy kiedykolwiek kogoś pobiłeś/aś?

Natomiast w skład czynnika *zajęcia dodatkowe* weszły pytania:

- Czy w tym roku szkolnym:
 - korzystałeś/aś z korepetycji po szkole,
 - korzystałeś/aś z dodatkowych lekcji języka obcego po szkole?

Starsi badani częściej niż ich młodszy koledzy narzekają na jakość swoich mieszkań (wilgoć, hałas, ciasnota, ciemność), a także na wyposażenie sanitarne (brak wanny, prysznic, ubikacji, bieżącej wody, odpowiedniego ogrzewania). Starsi częściej też zwracali uwagę na „nieciekawą” otoczenie swojego miejsca zamieszkania (zniszczone chodniki, domy, śmieci na ulicach), ale też częściej dostrzegali pozytywne aspekty (trawniki, place zabaw, boiska, baseny itd.). Mimo wszystko częściej też postrzegali swoje otoczenie, najbliższą okolicę, jako mało bezpieczną.

Młodzi z kolei nieco częściej odczuwają deficyty w swoim własnym budźcie.

Generalnie można powiedzieć, że młodszy mają lepsze relacje z rodziną, rówieśnikami (nieznaczna różnica ze względu na wiek) i **lepszą samoocenę niż starsi badani.** Częściej deklarują odczuwanie emocji pozytywnych, rzadziej mówią o emocjach negatywnych, lepiej oceniają swój wygląd zewnętrzny. Okazuje się, że to młodszy badani nieznacznie częściej przyznają się do sprawiania kłopotów w domu lub w szkole, ale różnica ze względu na wiek w tym przypadku jest niewielka.

Jeśli chodzi o zdrowie, to starsi badani istotnie częściej na nie narzekają (gorzej oceniają je subiektywnie i częściej wymieniają różne dolegliwości zdrowotne: ból głowy, pleców, brzucha, brak energii, problemy z zasypianiem). Ale warto zwrócić uwagę, że wraz z wiekiem spada aktywność fizyczna badanych.

Wcześniejsze analizy pokazały, że **wielu uczniów z II klas szkół średnich miało już kontakt z używkami**. Niniejsza analiza potwierdza dodatkowo, że różnice między starszymi i młodszymi w tym zakresie są istotne statystycznie. Starsi częściej też deklarują zachowania ryzykowne związane z prowadzeniem samochodu. Wśród innych zachowań ryzykownych możemy mówić o symptomach uzależnienia od Internetu – w tej kwestii starsi badani deklarują częstsze zachowania, które na to wskazują. Częstsze korzystanie z Internetu wiąże się w ich przypadku z częstszym doświadczaniem przemocy w sieci.

Młodszy z kolei mają większy problem niż ich starsi koledzy z symptomami uzależnienia od gier komputerowych.

Uczniowie VI klas szkół podstawowych mają bardziej pozytywne nastawienie do szkoły niż uczniowie II klas szkół średnich. Nieco częściej korzystają też ze wsparcia oferowanego w szkole (indywidualne spotkania z pedagogiem i/lub psychologiem szkolnym).

Można też powiedzieć, że **młodszych badanych charakteryzuje większa partycypacja w różnych organizacjach czy wydarzeniach w szkole i poza nią**. W szkole częściej niż ich starsi koledzy biorą udział w akademiach, przedstawieniach, konkursach przedmiotowych, kółkach zainteresowań, a poza szkołą częściej korzystają z biblioteki i czytają książki dla przyjemności. Młodszy częściej uczestniczą w wyjściach do kina, teatru organizowanych przez szkoły, czy w wycieczkach szkolnych, ale także częściej wyjeżdżają na obozy, kolonie czy z rodzicami na wakacje lub weekendy. Częściej też należą do różnych organizacji lub biorą udział w organizowanych przez nie zajęciach.

Analizę wariancji przeprowadzono również by sprawdzić, czy wyróżnione czynniki różnicują badanych ze względu na płeć. Okazało się, że pewne czynniki są nieistotne statystycznie przy uwzględnieniu tego kryterium. Zarówno wśród młodszych, jak i starszych chłopców i dziewcząt nie ma istotnych różnic statystycznych w czynnikach: *relacje domowe, relacje rówieśnicze, nastawienie do szkoły, własne pieniądze, wyjazdy, bezpieczna okolica i kultura poza szkołą*. Dodatkowo młodszych nie różnicują ze względu na płeć czynniki: *wyposażenie mieszkania, Internet, negatywne relacje rówieśnicze, zajęcia dodatkowe*. A z kolei starszych nie różnicują: *używkami, uczestnictwo, nauka w szkole, otoczenie negatywne, pomoc szkolna*.

Badani chłopcy częściej narzekali na jakość swoich mieszkań (w obu grupach wiekowych), a także na wyposażenie sanitarne (starsi chłopcy; w przypadku

młodszych różnice nie są istotne statystycznie). Chłopcy (młodzi) częściej też mieli negatywne opinie na temat okolicy zamieszkania i rzadziej niż dziewczęta (bez względu na wiek) dostrzegali pozytywne aspekty najbliższej okolicy.

Dziewczęta (bez względu na wiek) częściej niż chłopcy doświadczają emocji negatywnych, nieznacznie rzadziej mówią też o emocjach pozytywnych (np. zadowoleniu z siebie, radości, poczuciu szczęścia), rzadziej są zadowolone ze swojego wyglądu. **W przypadku starszych dziewcząt można też powiedzieć o częstszych problemach w relacjach z rówieśnikami**, przy czym różnica między nimi i chłopcami jest tu niewielka (u młodszych brak istotnych różnic). Okazuje się jednak, że to **chłopcy (bez względu na wiek) częściej przyznają się do sprawiania kłopotów** w domu lub w szkole.

Na swoje zdrowie częściej narzekają dziewczęta (im starsze tym większa różnica między nimi a chłopcami), rzadziej z kolei podejmują aktywność fizyczną.

Młodzi chłopcy istotnie częściej niż ich rówieśniczki mieli do czynienia z używkami (wśród starszych różnice są nieistotne statystycznie). Chłopcy bez względu na wiek istotnie częściej niż ich koleżanki deklarują zachowania ryzykowne związane z prowadzeniem samochodu, częściej także deklarują, że byli zarówno ofiarami, jak i sprawcami agresji fizycznej. Częściej też widać u nich symptomy uzależnienia od gier komputerowych. W przypadku Internetu, to starsze dziewczęta mają większy problem z objawami uzależnienia od niego niż ich koledzy (u młodszych te różnice nie są istotne statystycznie) i to one (bez względu na wiek) częściej doświadczają cyberprzemocy.

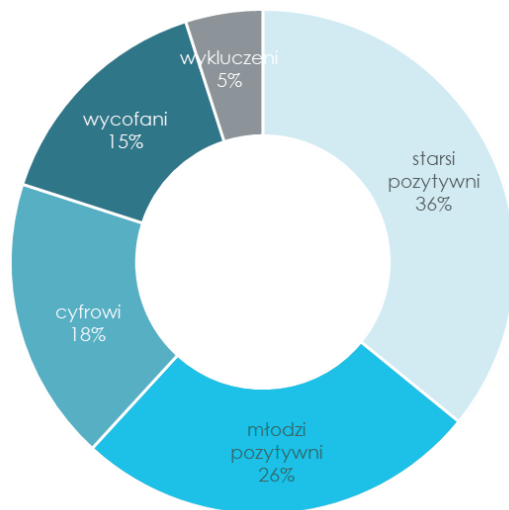
Młodzi chłopcy nieco częściej niż dziewczęta korzystają ze wsparcia oferowanego w szkole (indywidualne spotkania z pedagogiem i/lub psychologiem szkolnym), w przypadku starszych nie są to różnice istotne statystycznie.

W szkole starsze dziewczęta, częściej niż ich koledzy, biorą udział w zajęciach dodatkowych (w grupie młodszych różnice nie są istotne statystycznie). Dziewczęta (bez względu na wiek) częściej niż chłopcy uczestniczą w wyjazdach do kina, teatru organizowanych przez szkoły czy w wycieczkach szkolnych. W grupie młodszych zaobserwować można różnice ze względu na płeć w odniesieniu do przynależności do różnych organizacji lub udziału w organizowanych przez nie zajęciach – częściej dotyczy to dziewcząt.

W celu poznania skali zjawiska wykluczenia społecznego przygotowano segmentację uczniów biorących udział w badaniu. Segmentacja jest zaawansowaną procedurą bazującą na czynnikach, tj. zmiennych, powstałych na podstawie wcześniej przeprowadzonej analizy czynnikowej. Pozwala na znalezienie grup charakteryzujących się podobnymi cechami, zachowaniami. Pozwala w ramach badanych osób uchwycić grupy o podobnych wzorcach zachowań.

Segmentacja pozwoliła wytypować 5 podobnych do siebie wewnętrznie grup. Na podstawie niniejszej analizy okazało się, że **osoby wykluczone (czy też głęboko narażone na wykluczenie) stanowią 5% badanych**. Uwagę należy zwrócić również na dwie inne grupy – w pierwszej kolejności na wycofanych (15%), a następnie na cyfrowych (18%). Są to grupy „aspirujące” do wkluczenia – posiadające już pewne symptomy wykluczenia. Wyróżniono też dwie grupy, które nazwano młodymi pozytywnymi – 26% i starszymi pozytywnymi – 36%.

Rysunek 48. Grupy uczniów wyróżnione podczas segmentacji

Źródło: Wyniki na podstawie badania ankietowego (PAPI) – czerwiec 2018 r., próba n=1005 uczniów VI klas szkół podstawowych oraz n=1006 uczniów II klas szkół średnich w województwie łódzkim.

Poniżej przedstawiono charakterystykę grup wyróżnionych w ramach segmentacji. Na szczególną uwagę zasługują trzy pierwsze grupy stanowiące łącznie 38% badanej próby.

Osoby, które znalazły się w **grupie wykluczonych**, to nieco częściej uczniowie II klas szkół średnich (64%) niż ich młodsi koledzy (34%). Dominują tam chłopcy – stanowią ok. 3/4 grupy. Wykluczeniem nieco częściej zagrożone są osoby mieszkające w miastach – w grupie wykluczonych stanowią one ok. 60%. Pochodzenie z niepełnej rodziny nie determinuje wykluczenia w sposób zdecydowany – w tym segmencie znalazło się 45% młodszych i 50% starszych uczniów, którzy nie mieszkają wspólnie z obojgiem rodziców. Ale jednocześnie w innych segmentach te odsetki były zdecydowanie niższe, co może świadczyć, że sytuacja rodzinna nie pozostaje bez wpływu na badane zjawisko.

Pod tym kątem przeanalizowano również wykształcenie rodziców, ale nie udało się odnaleźć wzorca, który w tym aspekcie wyróżniałby grupę osób wykluczonych na tle innych badanych.

Zdecydowanie częściej są to uczniowie z ubogich rodzin. Niemal wyłącznie w tej grupie znaleźli się uczniowie, w których domach/mieszkaniach brak podstawowego wyposażenia sanitarnego (nie ma wszystkich tych elementów wyposażenia lub któregośkolwiek z nich: brak wanny lub prysznicza, ubikacji, bieżącej ciepłej wody, wystarczającego ogrzewania). Częściej niż respondenci z innych grup, uczniowie ci wskazywali na zły stan techniczny mieszkań (przynajmniej jeden symptom) – ściany, podłogi, sufit są wilgotne, jest ciemno, jest głośno, brakuje miejsca.

Do grupy wykluczonych częściej trafiają osoby, które nie mają własnego laptopa ani nie mają w domu dostępu do komputera, własnego smartfona, czy roweru. Ale też brakuje im bardziej podstawowych rzeczy: biurka, łóżka, wszystkich rzeczy potrzebnych do szkoły, ubrań czy butów, z których są zadowoleni.

Osoby, które na podstawie analiz, określono jako wykluczone, zdecydowanie częściej niż osoby z innych segmentów martwią się („bardzo często”), że ich rodzinie brakuje pieniędzy. Wcześniejsze analizy pokazały, że nieco częściej dotyczy to starszych badanych.

To właśnie osoby wykluczone najczęściej deklarowały, że okolica ich zamieszkania jest mało bezpieczna i zniszczona – negatywna ocena najbliższego otoczenia (chodniki, ulice są zniszczone, leży dużo śmieci, odpadków na podwórkach/ulicach, są zaniedbane domy lub inne budynki, widzisz ludzi, których się obawiasz/boisz).

W grupie osób wykluczonych znaleźli się uczniowie, którzy najczęściej narzekali na swój stan zdrowia (choć równie dużo jest ich również w grupie wycofanych). Wśród osób charakteryzowanych jako wykluczone można też dostrzec relatywnie więcej uczniów z otyłością (tej zależności nie widać w przypadku młodszych badanych).

Pewnym symptomem ubóstwa może być brak wyjazdów wakacyjnych czy weekendowych. Relatywnie często w grupie wykluczonych znaleźli się uczniowie, którzy nie wyjeżdżają na obozy czy wspólnie z rodzicami na weekendy lub na wakacje (nieco częściej wskazywali na to uczniowie z grupy wycofanych).

To również ci uczniowie najczęściej odczuwali deficyty w swoim budżecie (przy czym relatywnie dużo znalazło się takich uczniów w grupie wycofanych).

Są to osoby które eksperymentowały z różnymi substancjami psychoaktywnymi (wszystkie wymienione w badaniu) oraz mają za sobą inicjację seksualną. Osoby, które rozpoczęły współżycie seksualne stanowią 70% w grupie wykluczonych (dla porównania w grupie wycofanych – 42%, a w grupie starszych

pozytywnych – 36%). Zakwalifikowała się tu również część osób, które miały do czynienia tylko z niektórymi używkami. To właśnie w tej grupie zdecydowanie częściej niż w innych segmentach znajdują się osoby, którym zdarzyły się niebezpieczne sytuacje związane z jazdą samochodem (m.in. prowadzili samochód lub motocykl bez uprawnień, jechali samochodem, którym kierował rówieśnik/ rówieśniczka pod wpływem alkoholu lub narkotyków).

W tym segmencie znalazły się też osoby, które były zarówno agresorami, jak i doświadczyły pobicia przez kogoś innego. Częściej niż w innych segmentach znalazły się tu osoby, które miały do czynienia tylko z jednym z tych elementów (np. były tylko agresorami albo tylko ofiarami).

Udział osób z pewnymi symptomami uzależnienia od Internetu (korzystanie dłużej niż się zamierzało, ciągłe myślenie o nim, odczuwanie zdenerwowania, gdy muszą przerwać korzystanie, okłamywanie innych by ukryć, jak bardzo są zajęci korzystaniem z sieci) jest najwyższy w segmencie osób wykluczonych. To właśnie te osoby najczęściej stają się ofiarami cyberprzemocy. Są to też najczęściej uczniowie, u których można zaobserwować pewne objawy uzależnienia od gier komputerowych (przy czym warto wspomnieć, że relatywnie dużo takich osób jest również w segmencie cyfrowych).

Uczniowie wykluczeni to bardzo często osoby wycofane, takie, które nie uczestniczą w życiu klasy czy szkoły. Potwierdziła to niniejsza analiza – do tej grupy najczęściej trafiły osoby, które nie uczestniczą w wydarzeniach organizowanych przez szkołę (wyjścia do kina czy teatru, wycieczki szkolne).

Często są to osoby, które mają zaburzone relacje interpersonalne. W segmencie osób wykluczonych udział osób z negatywnymi relacjami z rówieśnikami jest wyższy niż w pozostałych grupach. Wysoki jest w tej grupie również udział osób zgłaszających problemy w relacjach rodzinnych (podobny udział takie osoby stanowią jeszcze w segmencie wycofanych).

Relatywnie często są to osoby charakteryzujące się emocjami negatywnymi i źle oceniające swój wygląd zewnętrzny, przy czym jest to dużo bardziej symptomatyczne dla uczniów z grupy wycofanych. Bardzo często postrzegają siebie jako osoby, które sprawiają kłopoty w domu i w szkole (charakteryzuje to też część uczniów, którzy trafili do segmentu cyfrowych). Częściej niż w przypadku innych są to osoby z negatywnym nastawieniem do szkoły (niechętnie chodzą do szkoły, nie lubią chodzić do szkoły, w szkole nie czują się bezpiecznie, uważają, że nauczyciele nie są nastawieni do nich przyjaźnie, uważają, że nie są lubiani przez nauczycieli, a oceny, które dostają nie są sprawiedliwe).

Z kolei osoby, które zostały zakwalifikowane do grupy **wycofanych** stanowią ok. 15% populacji. Większość to uczniowie II klas szkół średnich (86%),

ale podobne wzorce są też charakterystyczne dla 14% uczniów VI klas szkół podstawowych. W tej grupie z kolei więcej jest dziewcząt (69% starszych vs 89% młodszych) niż chłopców (31% vs 11%). Zdecydowanie częściej są to uczniowie mieszkający w miastach (57 starszych vs 74% młodszych) niż na wsi (43% vs 26%).

Od innych grup osoby wycofane wyróżnia negatywne nastawienie i samoocena. Dużo częściej odczuwają oni negatywne emocje, częściej też niż pozostali nie akceptują swojego wyglądu. Relatywnie często są też negatywnie nastawieni do szkoły (zaraz po wykluczonych).

Można powiedzieć, że w grupie tej są osoby z pewnymi symptomami uzależnienia od Internetu. Ponad co drugi badany miał problemy z przemocą w sieci. Nie są to jednak osoby uzależnione od gier komputerowych.

Podobnie jak w segmencie wykluczonych, znaczący odsetek narzeka na zły stan zdrowia.

Jest to kolejna grupa (zaraz po wykluczonych), która narzeka na niedostatek własnych pieniędzy. Najczęściej też znajdują się tam osoby, które nie wyjeżdżają na obozy, ani na weekendy czy wakacje z rodzicami. Grupę tę charakteryzują negatywne relacje rodzinne.

Zaraz po grupie wykluczonych są to uczniowie, którzy najczęściej narzekają na swoje warunki mieszkaniowe, wyposażenie mieszkań, czy okolicę zamieszkania.

Cyfrowi stanowią 18% – to niemal wyłącznie młodzi badani (98% vs 2%). 60% tej grupy stanowią chłopcy, a 40% dziewczęta. To również badani, którzy częściej mieszkają w miastach niż na wsi (58% vs 42%).

Charakteryzuje ich dosyć wysoki udział w grupie osób z symptomami uzależnienia od gier komputerowych – tylko ok. 30% w tej grupie nie ma z tym problemów (to najniższy wynik w porównaniu do wszystkich segmentów). Dosyć często są to osoby, u których można zauważyć uzależnienie od Internetu (tylko 28% nie ma żadnych symptomów uzależnienia od Internetu – najmniej we wszystkich segmentach). Relatywnie rzadziej badani z tej grupy deklarowali problemy z cyberprzemocą.

Zaraz po grupie wykluczonych, są to osoby, które są świadome, że sprawiają problemy w domu i szkole. Jednak zasadniczo nie wpływa to na złe relacje rodzinne czy rówieśnicze.

Dwie ostatnie grupy wyróżnione w trakcie segmentacji to **młodzi pozytywni (26%)** i **starsi pozytywni (36%)**. W grupie młodych pozytywnych uczniowie VI klas szkół podstawowych stanowią 94%, a uczniowie II klas szkół średnich – 6%, natomiast w grupie starszych ta zależność jest odwrotna – uczniowie szkół średnich stanowią 89%, a szkół podstawowych – 11%. Wśród młodszych pozytywnych

niedużo więcej jest dziewcząt, natomiast w grupie starszych pozytywnych – niedużo więcej jest chłopców. Podział na mieszkańców miast i wsi w obu grupach jest równomierny.

Obie grupy charakteryzuje pozytywna ocena siebie i swojego wyglądu. Są to osoby, które dobrze funkcjonują w szkole i nie sprawiają trudności wychowawczych (kłopotów) w szkole czy w domu. Mają też dobre relacje z rówieśnikami i rodziną.

Zasadniczo nie narzekają na swoje zdrowie, warunki mieszkaniowe czy okolicę zamieszkania, nie mają deficytów w swoim własnym budżecie.

To, co różni te grupy między sobą, to fakt sięgania po używki. W grupie młodych pozytywnych osoby, które nigdy nie eksperymentowały z żadnymi substancjami psychoaktywnymi stanowią 94%, natomiast wśród starszych pozytywnych 96% stanowią osoby, które przynajmniej raz spróbowały niektórych używek. To właśnie uczniom z grupy starszych zdarzyły się niebezpieczne sytuacje związane z prowadzeniem samochodu. Nieznacznie częściej są to osoby, które doświadczyły przemocy lub same były sprawcami agresji.

To również w grupie starszych nieznacznie częściej można znaleźć osoby nadmierne – „w nieodpowiedni sposób” korzystające z Internetu lub gier komputerowych (choć zdecydowanie rzadziej niż w pozostałych segmentach).

Oprócz określenia skali zjawiska wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży postawiono sobie pytanie – **które zjawiska, elementy bardziej niż inne determinują wykluczenie, co ma największy wpływ na wykluczenie społeczne**. W tym celu porównano osoby wykluczone z pozostałymi. Przeanalizowano wyróżnione w ramach badania czynniki oraz inne zmienne niezależne. Do stworzenia swoistego rankingu wykorzystano test zgodności chi-kwadrat, który pokazał, które czynniki/zmienne w największym stopniu różnicują grupę osób wykluczonych od pozostałych badanych.

Największy wpływ na zjawisko wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży mają następujące czynniki:

- *kłopoty* (określanie siebie jako osoby, która sprawia kłopoty w domu i szkole),
- *wydarzenia kulturalne w szkole* (udział w wyjściach do kina, teatru, wycieczkach szkolnych),
- *nastawienie do szkoły* (chęć chodzenia do szkoły, ocena nauczycieli i wystawianych ocen, poczucie bezpieczeństwa),
- *agresja* (bycie sprawcą przemocy i/lub ofiarą),
- *otoczenie negatywne* (zniszczone, zaniedbane ulice i domy w najbliższej okolicy),
- *Internet* (korzystanie z niego w nadmierny, nieodpowiedni sposób),

- *cyberprzemoc* (doświadczanie nieprzyjemnych sytuacji w sieci),
- *używki* (używanie substancji psychoaktywnych, inicjacja seksualna),
- *zachowania ryzykowne związane z jazdą samochodem* (doświadczanie takich sytuacji w powiązaniu z substancjami psychoaktywnymi),
- *bezpieczna okolica* (poczucie bezpieczeństwa na swoim osiedlu, w okolicy miejsca zamieszkania),
- *jakość mieszkania* (czy jest wilgotno, ciemno, ciasno i głośno),
- *wyposażenie mieszkania* (czy mieszkanie posiada podstawowe wyposażenie sanitarne, bieżąca ciepłą wodę i ogrzewanie),
- *relacje rówieśnicze*,
- *relacje domowe*,
- *porównanie swojej rodziny pod względem zamożności do rodzin kolegów/koleżanek z klasy*.

Nieco mniejszy wpływ mają: *sytuacja zawodowa rodziców/opiekunów* (to, czy pracują oboje, czy tylko jedno z nich), *posiadanie własnych pieniędzy*, czynniki związane z *emocjami pozytywnymi, negatywnymi czy oceną własnego wyglądu* (według segmentacji ma to większe znaczenie w grupie wycofanych), *zdrowie, choroby, uzależnienie od gier komputerowych* (najbardziej widoczne w grupie cyfrowych), *negatywne relacje z rówieśnikami, martwienie się o to, że rodzinie brakuje pieniędzy, fakt pochodzenia z pełnej lub niepełnej rodziny* (mieszkania z mamą i tatą lub tylko z jednym z rodziców).

Wśród czynników, w których różnicowanie między grupą wykluczonych i pozostałymi jest najmniejszy, a więc można wnioskować o najmniejszym ich wpływie, znalazły się: *nauka w szkole* (uczestniczenie w zajęciach dodatkowych, kółkach zainteresowań, konkursach przedmiotowych), *uczestnictwo* (partycypacja w zajęciach organizowanych poza szkołą), *wyjazdy* (wyjazdy na obozy, kolonie a także weekendowe czy wakacyjne wyjazdy z rodzicami), *aktywność fizyczna, zajęcia dodatkowe, czytelnictwo* (czytanie książek dla przyjemności i korzystanie z pozaszkolnej biblioteki), *otoczenie pozytywne* (trawniki, place zabaw, boiska w pobliżu miejsca zamieszkania), *wykształcenie rodziców, pomoc szkolna* (korzystanie z porad pedagoga lub psychologa szkolnego), *kultura poza szkołą* (udział w wydarzeniach kulturalnych niezwiązanych ze szkołą).

7. GŁÓWNE WYNIKI I REKOMENDACJE

7.1.1. GŁÓWNE WYNIKI

Warunki życia

1. Zdecydowana większość badanych (98%) mieszka w swoim domu rodzinnym, pozostali uczniowie mieszkają w rodzinach zastępczych, placówkach opiekuńczo-wychowawczych lub innych miejscach (np. w bursie szkolnej lub samodzielnie). 72% młodszych i 76% starszych pochodzi z tzw. pełnych rodzin – mieszkają wspólnie z matką i ojcem.
2. Ok. 1% badanych pochodzi z rodzin, w których nie pracuje ani ojciec, ani matka. 74% młodszych i 72% starszych uczniów deklaruje, że pracuje oboje ich rodziców. Nieco częściej zdarzają się sytuacje, że jedynym żywicielem rodziny jest ojciec (17% vs 15%) niż matka (8% vs 12%). Matki badanych są nieco lepiej wykształcone niż ojcowie.
3. Badani uczniowie oceniają jako przeciętną sytuację swoich rodzin w porównaniu do rodzin kolegów i koleżanek z klasy (66% uczniów klas VI szkół podstawowych i 74% uczniów II klas szkół średnich). Przy czym, starsi badani częściej niż ich młodszy koledzy martwią się, że ich rodzinie brakuje pieniędzy. Przynajmniej czasami zdarza się to 69% uczniów II klas szkół średnich i 49% uczniów VI klas szkół podstawowych.
4. Większość uczniów posiada pieniądze na własne wydatki (94% młodszych i 96% starszych). Najczęściej dostają je jako prezent z różnych okazji. 3/4 badanych uważa, że ma mniej więcej tyle samo pieniędzy, co ich koledzy czy koleżanki.
5. 76% uczniów II klas szkół podstawowych i 85% uczniów II klas szkół średnich posiada swój własny pokój. Pozostali (24% młodszych i 15% starszych) muszą go dzielić z innymi członkami rodziny. Najczęściej dotyczy to rodzeństwa, ale co trzeci młodszy (36%) i co czwarty starszy badany (25%) dzieli pokój z osobą dorosłą.
6. Wydaje się, że ok. 2% badanych uczniów żyje w bardzo trudnych warunkach – nie ma własnego łóżka, ubrań czy butów, z których byliby zadowoleni. Ok. 2% twierdzi, że w ich domach nie ma ubikacji, wanny lub prysznic. Część badanych nie ma w mieszkaniu bieżącej ciepłej wody (3% młodszych

vs 5% starszych). Część badanych nastolatków skarży się na to, że w ich mieszkaniach nie jest ciepło (4% vs 6%), brakuje światła (5% vs 7%), ściany, podłogi, sufit są wilgotne (5%).

Relacje społeczne

- Większość badanych uczniów (co najmniej 80% w obu grupach wiekowych) utrzymuje dobre relacje ze swoimi rówieśnikami. Jednocześnie od 3% do 8% uczniów nie ma dobrych relacji z kolegami/koleżankami – nie ma przyjaciół, nie może liczyć na ich wsparcie ani nawet akceptację. Co dziesiąty badany przyznaje, że często kłóci się ze swoimi kolegami/koleżankami.
- Zdecydowana większość ankietowanych deklaruje dobre relacje z rodzicami/opiekunami oraz pozytywnie ocenia atmosferę panującą w ich domach/miejscach zamieszkania. Z drugiej strony, są też uczniowie, którzy nie mogą w pełni liczyć na otwartość i pełne wsparcie rodziców/opiekunów (6% młodszych oraz 11% starszych) i nie czują się bezpiecznie w swoim miejscu zamieszkania (3%).
- Trzeba podkreślić, że 5% uczniów VI klas szkół podstawowych oraz 7% uczniów II klas szkół średnich deklaruje, że nie ma z kim porozmawiać o poważnych problemach. Pozostali w przypadku poważnego problemu zwróciliby się w pierwszej kolejności do rodziców, przyjaciół, babci/dziadka (młodzi), dziewczyny/chłopaka (starsi). Rzadziej wskazywano osoby spoza rodziny: wychowawcę, pedagoga lub trenera.

Dobrostan psychiczny

- Młodzi uczniowie są ogólnie bardziej zadowoleni ze swojego życia, postrzegają siebie i swoje życie bardziej pozytywnie, a także prezentują więcej pozytywnych postaw niż ich starsi koledzy. W obu grupach wiekowych to chłopcy prezentują bardziej pozytywne postawy.

Zdrowie

- Większość badanych ocenia pozytywnie swój stan zdrowia. Dla większości uczniów nie stanowi on przeszkody przy podejmowaniu takich aktywności, jakie zwykle podejmują ich rówieśnicy. Jest jednak grupa uczniów, którzy oceniają swój stan zdrowia jako średni lub zły (13% młodszych i 20% starszych uczniów), a więcej niż co dziesiąty badany zauważa, że ze względu na swoje zdrowie nie może robić podobnych rzeczy, jak jego rówieśnicy.
- 26% uczniów VI klas szkół podstawowych i 30% uczniów II klas szkół średnich jest dotkniętych chorobami, które można określić mianem przewlekłych (np. alergia, astma, cukrzyca, choroby serca).

13. 40% młodszych uczniów przynajmniej raz dziennie sięga po słodycze, 20% po słone przekąski, a 23% pije słodzone napoje. Uczniowie II klas szkół średnich spożywają tego typu produkty trochę rzadziej niż ich młodszy koledzy (odpowiednio 30%, 10%, 16%). Badani dosyć często spożywają napoje energetyzujące – co najmniej kilka razy w tygodniu pije je 27% starszych i 20% młodszych uczniów.
14. Codzienne jedzenie śniadań deklaruje 84% młodszych i 71% starszych uczniów. Nieco więcej badanych stwierdza, że je przynajmniej jeden ciepły posiłek dziennie (92% młodszych vs 89% starszych). Warto też zwrócić uwagę, że co piąty uczeń VI klasy szkoły podstawowej i co czwarty uczeń II klasy szkoły średniej stosuje jakąś dietę (najczęstszym powodem jest chęć schudnięcia).
15. Na podstawie wskaźnika BMI oszacowano, że z nadwagą lub otyłością zmagają się co piąty badany chłopiec i co dziesiąta dziewczynka. Szczególnie problem ten dotyczy młodszych chłopców, gdzie wskaźnik otyłości wynosi 4%.
16. Co dziesiąty młodszy i co czwarty starszy badany uczeń poza zajęciami WF w szkole nie uprawia sportu w ogóle lub rzadziej niż raz w tygodniu.
17. W przypadku znacznej części uczniów długość snu jest niewystarczająca – 40% uczniów VI klas szkół podstawowych zazwyczaj śpi w dni powszednie nie dłużej niż 8 godzin, a 48% uczniów II klas szkół średnich śpi nie więcej niż 7 godzin dziennie.

Zachowania ryzykowne

18. Starsi uczniowie zdecydowanie częściej niż ich młodszy koledzy mają za sobą doświadczenia związane z korzystaniem z różnych substancji psychoaktywnych. Do picia alkoholu przyznają się niemal wszyscy osiemnastolatki (95%) i co trzeci trzynastolatek (31%). Nieco rzadsze jest eksperymentowanie z tytoniem. 15% młodszych i 61% starszych uczniów przyznało, że przynajmniej raz paliło papierosa.
19. Co czwarty badany uczeń II klasy szkoły średniej (29%) deklaruje, że kiedykolwiek palił marihuanę lub haszysz, a 5% twierdzi, że używało innych narkotyków. Podobne doświadczenia ma 2% młodszych uczniów zarówno jeśli chodzi o marihuanę czy haszysz, jak i inne narkotyki. Do zażywania dopalaczy przyznało się 2% młodszych i 3% starszych uczniów.
20. 38% uczniów szkół średnich ma za sobą inicjację seksualną, a większość z nich przyznaje, że zabezpieczyło się podczas ostatniego współżycia seksualnego.
21. Niemal co piąty badany kiedykolwiek doświadczył przemocy fizycznej. W ostatnim semestrze częściej ofiarami przemocy byli młodszy uczniowie niż ich starszy koledzy (7% vs 4%).

22. Co czwarty badany deklaruje, że zdarzyło mu się kogoś pobić. W ostatnim czasie do bycia agresorem przyznał się co dziesiąty uczeń.
23. Niemal jeden na pięciu uczniów VI klasy szkoły podstawowej (18%) i dwóch na pięciu uczniów II klasy szkoły średniej (44%) twierdzi, że prowadziło samochód lub motocykl bez uprawnień.
24. Badanym zdarzyło się podróżować przepętnionym samochodem (32% młodszych vs 49% starszych). Uczniom incydentalnie zdarzają się sytuacje jazdy samochodem, który był prowadzony przez rówieśnika lub rówieśniczkę pod wpływem alkoholu lub narkotyków.
25. Im starsi uczniowie, tym dłuższy jest czas korzystania z Internetu. Średnio w dzień nauki szkolnej młodszy korzysta z Internetu 3, a starsi 4 godziny. Natomiast w weekendy ten czas jest dłuższy i wynosi 4 godziny w przypadku młodszych i aż 6 godzin w przypadku starszych uczniów. Na granie w gry więcej czasu poświęcają młodszy uczniowie.
26. Częste korzystanie z Internetu wiąże się z doświadczaniem przez uczniów pewnych przejawów cyberprzemocy.

Szkoła

27. Generalnie badani uczniowie uczą się dosyć dobrze – najwyższy odsetek badanych wskazał średnią ocen z poprzedniego semestru w przedziale 4,0-4,9. Znacząco odbiegają tu tylko uczniowie branżowych szkół I stopnia.
28. 62% młodszych i 39% starszych badanych jest zdania, że oceny, które dostają w szkole, są sprawiedliwe. Jednocześnie co czwarty badany, bez względu na wiek deklaruje, że lubi chodzić do szkoły (co drugi – „czasem tak, czasem nie”).
29. Zasadniczo uczniowie mają pozytywne opinie na temat szkoły, nauczycieli oraz kolegów i koleżanek. Warto jednak zwrócić uwagę, że średnio co dziesiąty badany deklaruje, że nie ma wielu kolegów/koleżanek w szkole, nie czuje się przez nich akceptowany lub wręcz koledzy/koleżanki dokuczają mu, a także, że w szkole czuje się samotny. Podobny odsetek twierdzi, że w szkole nie czuje się bezpiecznie, boi się do niej chodzić i uważa, że nauczyciele nie są do niego przyjaźnie nastawieni i że nie jest przez nich lubiany.
30. Dosyć duże odsetki badanych przyznają się do odczuwania w szkole stresu i jest to zjawisko, które nasila się wraz z wiekiem – deklaruje tak 29% młodszych i niemal połowa (49%) starszych uczniów.
31. Spośród różnego typu wydarzeń organizowanych przez szkołę uczniowie najchętniej biorą udział w wycieczkach szkolnych lub wyjściach do kina/teatru.

Aktywność pozaszkolna

32. Niemal wszyscy badani deklarują posiadanie jakiegoś zainteresowania (97% młodszych i 95% starszych), ale aż niemal co czwarty starszy i co dziesiąty młodszy badany nie może ich rozwijać. Wśród najważniejszych powodów pojawia się brak odpowiedniego miejsca w okolicy zamieszkania, brak wolnego czasu oraz brak możliwości dojazdu do miejsca, gdzie istnieje możliwość realizacji zainteresowań (wiążący się z pierwszym powodem). Na czwartym miejscu pojawiły się powody finansowe.
33. Niemal co drugi młodszy i co trzeci starszy uczeń, przynajmniej od czasu do czasu, bierze udział w zajęciach organizowanych przez klub sportowy/ośrodek sportu. W zajęciach organizowanych przez inne instytucje i organizacje bierze udział jedynie jedna czwarta badanych lub mniej.
34. Badani uczestniczą w spotkaniach rodzinnych czy imprezach organizowanych przez kolegów i koleżanki, a także chodzą do kina. Ale są pewne aktywności, w których odsetek badanych nie uczestniczących ani razu w ostatnim roku waha się od 30% do niemal 50%, (odwiedzanie biblioteki innej niż szkolna, wyjście do teatru, muzeum, uczestniczenie w wydarzeniu sportowym w roli widza). Z życia kulturalnego i aktywności pozaszkolnej najbardziej wycofani są uczniowie branżowych szkół I stopnia.
35. Badani – szczególnie dotyczy to starszych uczniów – dużo czasu poświęcają na kontakty przez Internet lub telefon z rówieśnikami.
36. Zdecydowana większość badanych deklaruje, że ma obowiązki domowe. Średnio najwięcej czasu w tygodniu i w weekendy przeznaczają na obowiązki domowe uczniowie branżowych szkół i techników.
37. 12% starszych i 2% młodszych uczniów w ciągu ostatniego roku nie wyjechało z rodziną na weekend ani na wyjazd wakacyjny (w Polsce lub za granicą), ani też na obóz czy kolonie.

Wykluczenie – skala zjawiska

38. Na podstawie przeprowadzonej segmentacji oszacowano, że osoby wykluczone stanowią 5% badanych.
39. Wyróżniono dwie grupy, które w dużym stopniu są narażone na wykluczenie społeczne: wycofani (15%) i cyfrowi (18%).

7.1.2. REKOMENDACJE

Poniższe rekomendacje opracowane zostały na podstawie wyników przedstawionych w raporcie badań oraz innych, wykorzystanych przy opracowaniu raportu analiz. Ramę organizującą treść rekomendacji stanowią ponadto dwa dokumenty – Konwencja o prawach dziecka (KPD)¹¹⁵ oraz Zalecenie Komisji Europejskiej „Inwestowanie w dzieci. Przerwanie cyklu marginalizacji” (ZKE)¹¹⁶.

Diagnoza sytuacji dzieci i młodzieży, planowanie i wdrażanie działań, monitoring i ewaluacja działań

W zapobieganiu marginalizacji dzieci i młodzieży istotne są, co podkreśla ZKE, zasady ciągłości polityki i długoterminowego planowania oraz dokonywanie oceny wpływu prowadzonych działań, w tym reform o charakterze politycznym na położenie osób znajdujących się w najbardziej niekorzystnej sytuacji. Tymczasem, w województwie łódzkim, podobnie jak w całej Polsce, nie ma instytucji formalnej lub też programu badawczo-wdrożeniowego, w ramach którego realizowana byłaby polityka społeczna „inwestowania w dzieci”. Powołanie takiej instytucji lub programu nawet na poziomie wojewódzkim umożliwiłoby **tworzenie spójnych, zbiorczych baz danych**, ujednoczonych pod względem np. przedziałów wieku; tak by regularnie monitorować sytuację dzieci i młodzieży zagrożonych wykluczeniem, w tym sytuację tzw. „grup niszowych” – np. dzieci niepełnosprawnych, dzieci romskich etc. Instytucja taka odpowiedzialna powinna być zarówno za **prowadzenie badań i analiz opartych na określonej, ustalonej metodologii i narzędziach umożliwiającej regularne prowadzenie badań porównawczych**, za nadzór nad projektowaniem i prowadzeniem konkretnych programów i działań oraz ich ewaluację. Obecnie różne instytucje i firmy badawcze (z wyjątkiem takich jak Eurostat, GUS, CBOS, HBSC) analizujące problematykę wykluczenia społecznego bardziej dogłębnie i wielowymiarowo, wykorzystują bardzo zróżnicowane metody i strategie badawcze, co ogranicza znacznie możliwość formułowania wniosków na temat dynamiki procesów wykluczenia społecznego.

Zapobieganie wykluczeniu społecznemu w dostępie do dóbr materialnych. Realizacja praw socjalnych dzieci i młodzieży

KPD wskazuje na prawa dziecka do poziomu życia adekwatnego do poziomu jego rozwoju fizycznego, psychicznego, duchowego i społecznego, zabezpieczenia socjalnego. Zgodnie z KZE, dzieciom i młodzieży zapewnić należy bezpieczne i odpowiednie warunki mieszkaniowe i bytowe poprzez dostęp do tanich

115 Dz. U. 1991 nr 120 poz. 526, *Konwencja o prawach dziecka*, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.

116 Dz. U. L 59 z 2.3.2013, 2013/112/UE: Zalecenie Komisji z dnia 20 lutego 2013 r. *Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji*.

mieszkań, zapobieganie przeludnieniu i zapobieganie ubóstwu energetycznemu, unikanie niepotrzebnych przewodzących. ZKE wskazuje także na konieczność unikania gettyzacji oraz wspierania rewitalizacji ubogich obszarów.

Z analizy *desk research* przeprowadzonej w ramach projektu wynika, że w województwie łódzkim ubóstwo warunków życia dotyczy 11% populacji, a ubóstwo równowagi budżetowej 15% populacji. Jednocześnie dane wskazują na nadal istniejący problem juvenilizacji biedy oraz że w niektórych powiatach nawet co 5-6 osoba w wieku przedprodukcyjnym (12% – wiek przedprodukcyjny w stosunku do 6%) korzysta ze wsparcia środowiskowego jako pomocy społecznej. Choć w naszych badaniach tylko 1% uczniów szkół podstawowych i 4% uczniów szkół średnich uznało swoją rodzinę za biedną, to jednocześnie odpowiednio 49% i 69% uczniów „przynajmniej czasami” martwi się, że w ich rodzinie brakuje pieniędzy. Na wykluczenie ekonomiczne, w tym złe warunki mieszkaniowe wskazuje w przypadku 2% ankietowanych – brak wanny/prysznica w domu, brak własnego łóżka, telefonu, dostępu do Internetu, w przypadku 4-6% – brak dostatecznej ilości światła, wilgoć w mieszkaniu. Znaczący odsetek uczniów (8% i 12%) wskazuje na ciasnotę, 15% uczniów dzieli pokój z 3 i więcej osobami.

Rekomendacje w tej kwestii mają charakter ogólny – **konieczne są realistyczne programy budownictwa mieszkaniowego, tworzenie rynku mieszkań na wynajem, poprawa standardu lokali komunalnych i socjalnych.**

Część uczniów szkół obu poziomów wskazuje na negatywne zjawiska w swojej okolicy zamieszkania – hałas, widoczne odpadki i śmieci, 3% nie czuje się tam bezpiecznie, ponad 40% uczniów mieszka w sąsiedztwie pozbawionym miejsc, w którym dzieci i młodzież mogłyby uprawiać sport. Mimo programów rewitalizacyjnych wydaje się, że władze samorządowe oraz urzędnicy różnego rodzaju instytucji nadal nie rozumieją niebezpieczeństw wynikających z gettyzacji i nie potrafią jej skutecznie przeciwdziałać – np. w Łodzi i innych miastach województwa w badaniach prowadzonych po transformacji stwierdzono tendencje do przestrzennego grupowania lokali socjalnych, a także gentryfikacji rewitalizowanych obszarów bez uwzględnienia integracji społecznej najuboższych mieszkańców sąsiedztw. Z perspektywy tego raportu, biorąc także pod uwagę relatywnie niski poziom kapitału towarzysko-sąsiedzkiego w województwie, aktualne są rekomendacje sformułowane w ekspertyzie dotyczącej wykluczonych nastolatków¹¹⁷,

117 Golczyńska-Grondas A., 2014, *Nastolatki zagrożone wykluczeniem społecznym w Polsce 2014 w kontekście Zalecenia Komisji Europejskiej – Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji*. Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – wspólnie budujemy Europę Socjalną”. Organ zlecający: Polski Komitet Europejskiej Sieci Przeciwdziałania Ubóstwu (European Anti-Poverty Network), http://www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2014/07/Ekspertyza_A_Golczy%C5%84ska-Grondas.pdf.

to jest **wdrażanie programów pracy ze społecznościami sąsiedzkimi opartych o aktywny udział mieszkańców, w tym dzieci i młodzieży**, np. poprzez kampanie społeczne i lokalne działania na rzecz wzmacniania solidarności społecznej w społecznościach lokalnych oraz wdrażanie programów pracy ze społecznościami sąsiedzkimi nastawionych na poprawę warunków mieszkaniowych i rozwój infrastruktury sąsiedztwa, opartych o samoorganizację i zaangażowanie mieszkańców i użytkowników sąsiedztwa w działania na rzecz wprowadzania zmian w najbliższej okolicy zamieszkania. **Konieczny jest także rozwój infrastruktury umożliwiającej spędzanie czasu wolnego przez dzieci i młodzież.**

Wykluczenie ekonomiczne to między innymi także kwestia braku środków na zakup produktów żywnościowych dobrej jakości oraz odmienne od zaleceń dietetycznych strategie żywieniowe – w badaniach niniejszych stwierdzono np., że z jednej strony znaczący odsetek uczniów przychodzi do szkoły bez śniadania, część z powodu braku jedzenia w domu. Jednocześnie kilkanaście procent badanych ma nadwagę – wynik ten nie zaskakuje, skoro znaczna część badanych regularnie spożywa słodczyce, a co piąty uczeń szkół podstawowych i więcej niż co czwarty uczeń szkół średnich pije napoje energetyzujące, przy czym sportu i regularnych ćwiczeń nie uprawia także relatywnie znaczący odsetek uczniów. Jedno z zaleceń KE dotyczy właśnie konieczności zapewnienia zrównoważonej diety, odżywiania adekwatnego do wieku i stanu zdrowia. Niezbędna jest zatem **kontynuacja programów pomocy w zakresie dożywiania**. W świetle przeprowadzonych badań, zwracamy uwagę na to, że zwłaszcza w szkołach średnich powinny być dostępne obiady, w tym refundowane dla uczniów z rodzin dotkniętych ubóstwem. Godna rozważenia wydaje się propozycja, by szkoły powszechne dysponowały środkami na **zapewnienie bezpłatnego gorącego posiłku w trakcie godzin nauki szkolnej po prostu wszystkim uczniom, co stanowiłoby zarówno realną pomoc dla osób z biednych rodzin, jak i dobrą praktykę integracji społecznej.**

W zakresie pomocy materialnej podkreślamy także znaczenie **rozbudowy systemu stypendiów socjalnych oraz stypendiów za wyniki w nauce** jako ważnego elementu profilaktyki w przeciwdziałaniu zagrożeniu wykluczeniem ekonomicznym.

Zapobieganie wykluczeniu w wymiarze zdrowia

Prawo do ochrony zdrowia, w tym zdrowia psychicznego, to istotne prawo socjalne wyszczególnione w KPD oraz w ZKE, w którym podkreśla się znaczenie likwidacji barier finansowych i kulturowych w dostępie do systemu ochrony zdrowia, który powinien ponadto sprawnie reagować na potrzeby marginalizowanych dzieci.

17% badanych oceniło stan swojego zdrowia jako średni, zwraca uwagę wysoki odsetek uczniów z chorobami układu oddechowego (17% i 19%). Prawie co dziesiąty uczeń ma problemy zdrowotne ograniczające jego zwyczajne aktywności. Co piąty badany w ciągu ostatnich 12 miesięcy nie był badany przez stomatologa. W wymiarze dobrostanu psychicznego oraz jakości życia mieszkańcy województwa łódzkiego znajdują się na ostatnim miejscu w rankingu województw, a jednocześnie na pierwszym miejscu rankingu korzystających z usług systemu ochrony zdrowia w związku z problemami psychicznymi. Stwierdziliśmy, że w większości klas są uczniowie z orzeczeniami poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz uczniowie z dostosowanymi wymaganiami edukacyjnymi, czasem jest to nawet 2-3 uczniów w jednej klasie. Podkreśliśmy, że 6-11% uczniów wskazywało na brak wsparcia w sytuacji nawet poważnych problemów emocjonalnych. Niepokojące są dane dotyczące zachowań ryzykownych – powszechność spożywania alkoholu w szkołach średnich, czy też liczba uczniów zgłaszających używanie nikotyny. W świetle danych zastanych oraz potwierdzających budzący zastrzeżenia stan zdrowia uczniów wyników badania, część populacji dzieci i młodzieży województwa łódzkiego należy uznać za poważnie zagrożoną wykluczeniem zdrowotnym.

Generalna rekomendacja wynikająca z badań dotyczy **konieczności rozbudowy programów profilaktycznych i psychoprofilaktycznych adresowanych zarówno do dorosłych, jak i do dzieci i młodzieży oraz stałego monitoringu stanu zdrowia dzieci i młodzieży**, ze szczególnym uwzględnieniem zbiorowości zagrożonych wykluczeniem – koszty ekonomiczne i społeczne zaniedbań w sferze zdrowia będą w przyszłości bardzo wysokie. Podkreśliśmy znaczenie rzetelnej realizacji narodowych programów ochrony zdrowia i zapewnienie odpowiednich mechanizmów wdrożeniowych na poziomie lokalnym. Na poziomie systemu edukacji, z uwagi na to, że w przeciwieństwie do wszystkich szkół podstawowych, jedynie w części szkół średnich prowadzone były zajęcia dotyczące promocji zdrowia, powinny zostać podjęte działania nakładające te szkoły do aktywności w tym zakresie, szczególnie, że wynikają one z podstawy programowej. Uwaga ta jest szczególnie istotna w przypadku branżowych szkół I stopnia, gdzie odsetek uczniów zagrożonych problemami zdrowotnymi z racji np. nawyków żywieniowych i zagrażających zdrowiu zachowań ryzykownych był największy. Warto również rozpowszechniać dobre praktyki z innych placówek. Istotny jest także problem **propagowania aktywności fizycznej poprzez dobrze prowadzone zajęcia z wychowania fizycznego**, zachęcające uczniów mniej sprawnych i z ograniczeniami fizycznymi do codziennej aktywności.

W zakresie zdrowia somatycznego postulujemy **przywrócenie systemu medycyny szkolnej**. Należy zastanowić się, zwłaszcza nad sposobem

zapewnienia dzieciom i młodzieży opieki stomatologicznej. Jednym z proponowanych rozwiązań mogą być mobilne gabinety stomatologiczne. Konieczna jest rozbudowa sieci usług specjalistycznych, zwłaszcza dostępnych dla mieszkańców mniejszych miast i wsi.

W obszarze zdrowia psychicznego, potrzebne są zwłaszcza **zmiany systemowe w zakresie nasilającego się występowania depresji, zaburzeń emocjonalnych**, np. napadów lękowych i fobii szkolnych wśród dzieci i młodzieży. Brakuje psychiatrów dziecięcych i psychologów dziecięcych – władze samorządowe powinny zatem rozważyć strategię wspierania kształcenia specjalistów tych specjalności i wspierania ich zatrudnienia w systemie bezpłatnej służby zdrowia, co zwiększyłoby dostępność do tych form pomocy, także w aspekcie krótszego oczekiwania na przyjęcie. Konieczny jest także rozwój sieci bezpłatnych, ambulatoryjnych usług psychologicznych i psychiatrycznych oraz nowoczesnych ośrodków pomocy psychologicznej i psychiatrycznej dostosowanych do specyfiki wieku i problemów dzieci i młodzieży. **W każdej szkole powinni być zatrudnieni w pełnym wymiarze godzin psycholodzy i pedagodzy. Powinien zostać wprowadzony obligatoryjny standard dotyczący liczby uczniów przypadających na jednego psychologa szkolnego i jednego pedagoga.**

Kolejny postulat to zwiększenie liczby nauczycieli wspierających, szczególnie w klasach, gdzie jest kilkoro dzieci z opiniami lub orzeczeniami poradni psychologiczno-pedagogicznych. Niezbędna wydaje się edukacja nauczycieli i innych pracowników szkół w zakresie wczesnego rozpoznawania zagrożeń w sferze zdrowia psychicznego oraz pracy z uczniami z problemami emocjonalnymi. Powinna zostać dokładnie przeanalizowana procedura postępowania w sytuacjach związanych z poważnymi kryzysami emocjonalnymi, w tym zagrożeniem samobójstwem. Ważna jest szybkość i skuteczność działania oraz dobra współpraca zaangażowanych osób i instytucji, co nie zawsze ma miejsce w rzeczywistości.

W związku ze znaczącym udziałem uczniów podejmujących inicjację seksualną u progu adolescencji lub w środowym jej okresie, zwracamy uwagę na niezbędność **dobrej jakości edukacji seksualnej – promowanie i wdrażanie rzetelnych programów edukacji seksualnej**, zarówno w szkołach, placówkach wsparcia dziennego i stacjonarnych, jak i w środowiskach rówieśniczych. Istotne wydaje się także promowanie wyników badań naukowych dotyczących seksualności dzieci i młodzieży wśród decydentów, którzy niekiedy wydają się być nieświadomi skali zjawiska, proponując całkowicie nieadekwatne wobec funkcjonowania nastolatków formy i treści zajęć.

Prawo do wypoczynku i czasu wolnego. Uczestnictwo w kulturze

Prawo do wypoczynku i czasu wolnego to kolejne prawo socjalne wymieniane w obu dokumentach, do których odwołujemy się w rekomendacjach. Kwestia wypoczynku jest jednocześnie powiązana z kwestią ochrony zdrowia. Prawo do uczestnictwa w życiu kulturalnym i artystycznym to z kolei wymieniane przez KPD jedno z praw kulturalnych. Władze i realizatorów polityki społecznej zaniepokoić powinny wyniki dotyczące ograniczonej aktywności sportowej uczniów, ograniczenia dostępu do zajęć pozaszkolnych (są szkoły, gdzie uczniowie nie uczestniczą w żadnych zajęciach czasu wolnego) oraz prawdopodobnie niechęć do uczestnictwa w nich, fakt, że więcej niż co dziesiąty uczeń nie wyjechał poza miejsce swojego zamieszkania w ciągu ostatniego roku oraz ograniczenia w zakresie korzystania z instytucji kultury, niski poziom czytelnictwa oraz nierówności w tej sferze wynikające z miejsca zamieszkania. Zagrożeni wykluczeniem w tej sferze wydają się być zwłaszcza uczniowie szkół branżowych.

Kluczowe jest zatem **zapewnienie możliwości udziału w bezpłatnych lub nisko płatnych formach rekreacji i wypoczynku**, w tym w zajęciach sportowych atrakcyjnych bez względu na stan sprawności uczniów oraz zapewnienie dostępu do uczestnictwa w życiu kulturalnym. Powinny zostać podjęte działania, zwiększające aktywność pozalekcyjną dzieci ze szkół podstawowych z terenów wiejskich, która jest mniejsza od aktywności ich rówieśników z miast. Należy się skupić na **rozszerzaniu ciekawej oferty dostępnej w samej szkole, w domach kultury oraz innych lokalnych instytucjach**. Jednocześnie zajęcia powinny być bezpłatne lub niewiele kosztować. Ważne jest zapewnienie dojazdu dzieci z mniejszych ośrodków do domu po zajęciach np. autobusem szkolnym. Alternatywą może być zainicjowanie dyżurów rodziców lub innych osób, które rozwoziłyby dzieci do domu. Istotne jest także zaangażowanie szkół w zachęcanie uczniów do aktywności – w badaniach znalazły się na przykład szkoły, w których duże zaangażowanie kadry wpływa wyraźnie na zaangażowanie uczniów w zajęcia czasu wolnego. Atrakcyjność zajęć czasu wolnego zwiększyć może **rozwój umiejętności pracy z dziećmi i młodzieżą kadry realizującej zajęcia**.

Samorządy wspierać powinny biblioteki publiczne w ośrodkach wiejskich pełniące znaczącą rolę w uczestnictwie w kulturze, zwłaszcza w przypadku młodszych uczniów.

Istotna jest także **kwestia zapewnienia wypoczynku letniego** tym z uczniów, którzy nie mają możliwości wyjazdu – zwiększanie puli dofinansowywanych wyjazdów zorganizowanych oraz bezpłatnych form aktywności czasu wolnego w okresach ferii i wakacji.

Relacje interpersonalne dorośli-uczniowie oraz relacje rówieśnicze w szkole

Na podstawie przeprowadzonych badań wskazać można kilka kwestii istotnych dla jakości relacji interpersonalnych w szkole. Prawie połowa starszych uczniów odczuwa stres szkolny, który w części związany być może z jakością tych relacji. Zwraca uwagę znacząco ograniczone zaufanie uczniów wobec instytucjonalnych dorosłych, w tym psychologów i pedagogów szkolnych. W szkołach średnich określenie „wychowawca” ma charakter w pewnym sensie nominalny – z prośbą o pomoc zwróciłoby się do niej/niego jedynie 18% uczniów, jeszcze mniejszym zaufaniem uczniów cieszą się inni nauczyciele. Również psychologowie i pedagodzy szkolni zyskują zaufanie jedynie 24% uczniów szkół podstawowych i 7% uczniów szkół średnich. Pewna część uczniów czuje się niesprawiedliwie oceniana. Na podstawie wywiadów z wychowawcami uzyskać można stereotypowy obraz zagrożonych wykluczeniem wiejskich dzieci oraz dzieci z biednych rodzin – jako mniej zmotywowanych do aktywności, słabiej angażujących się, z niską samooceną. W 2/3 badanych klas są uczniowie, którzy nie mają dobrych relacji z kolegami, przy czym gorsze relacje stwierdzono w szkołach branżowych. Jedna piąta uczniów szkół średnich odczuwa w szkole samotność, co dziesiąty uczeń nie czuje się w placówce oświatowej bezpiecznie. Dzieci padają też ofiarą przemocy fizycznej i psychicznej ze strony rówieśników, ale same też są sprawcami tej przemocy (co czwarty uczeń).

Podkreślić w tym miejscu należy, że osoby nieletnie i niepełnoletnie mają prawa obywatelskie (m.in. są to prawa realizowane w relacjach interpersonalnych: do godności, szacunku, ochrony przed wszelkimi formami przemocy, wyzysku, złego traktowania). Aby realizować wymienione prawa **niezbędny jest rozwój umiejętności wychowawczych kadry nauczycielskiej, rozwój programów przeciwdziałających przemocy rówieśniczej, praca psychoedukacyjna z klasami szkolnymi, wprowadzenie programu mediacji szkolnych**. W szkołach powinno być promowane powoływanie rzeczników praw ucznia. Funkcja ta jest bardzo pomocna w rozwiązywaniu różnorodnych problemów. Wsparciem we wprowadzaniu tego rozwiązania mogą być organizacje pozarządowe, które posiadają dużą wiedzę i doświadczenia w tym zakresie. Jedną z nich jest Fundacja Centrum Edukacji Obywatelskiej. Fundacja ta mogłaby również opracować program rozwoju mediacji szkolnych.

W sposób szczególny powinny być chronione prawa dzieci poważnie zagrożonych dyskryminacją i stygmatyzacją oraz dzieci znajdujących się w sytuacjach kryzysowych – np. dzieci niepełnosprawne, dzieci uchodźcze i migranci oraz uczniowie powracający do Polski z migracji. **Powinny zostać opracowane procedury oraz działania pozwalające na adaptację dzieci i młodzieży, która wraca**

po długim pobycie zagranicą oraz procedury dla dzieci migrantów. Uczniowie ci często przeżywają różnego rodzaju problemy emocjonalne, psychiczne i kulturowe, co negatywnie wpływa na ich relacje, zachowanie i naukę.

Zachowania ryzykowne i nowe media

Jak wspomniano znaczące odsetki uczniów używają alkoholu i nikotyny, część ankietowanych używa także innych środków psychoaktywnych. W opinii badanych nauczycieli, najlepszym okresem na działania profilaktyczne dotyczące używania papierosów, alkoholu oraz narkotyków jest początek szkoły podstawowej. W tym wieku dzieci z reguły jeszcze nie mają kontaktów z tymi substancjami. W klasie V i VI wkraczają w kolejny etap rozwojowy, który charakteryzuje się podejmowaniem eksperymentów w szczególności z papierosami i alkoholem. Działania profilaktyczne pozwolą zminimalizować niebezpieczeństwo w tym zakresie – powstaje jednak pytanie, czy rekomendacja taka jest adekwatna wobec specyfiki wieku uczniów. Problemy z używaniem środków psychoaktywnych pojawiają się bowiem w okresie adolescencji i prawdopodobnie raczej wtedy powinno rozwijać się programy o charakterze psychoprofilaktycznym. Z pewnością konieczna jest **edukacja nauczycieli w kierunku diagnozowania problemów i podejmowania interwencji „pro-integracyjnej”, a nie wykluczającej.**

W badaniach – być może po raz pierwszy w Polsce – wykazaliśmy, że uczniowie dość często podejmują zachowania ryzykowne, takie jak prowadzenie pojazdów mechanicznych bez uprawnień czy jazda z rówieśnikiem prowadzącym samochód pod wpływem alkoholu – **konieczne jest tu podjęcie działań zaradczych – zajęć profilaktycznych i kampanii społecznych skierowanych do najmłodszych.**

Badania wykazały, że uczniowie znacząco długie godziny spędzają w Internecie, zwłaszcza w weekendy. Wiele czasu poświęcają też grom komputerowym, przy czym problemowym użytkowaniem mediów zagrożeni są zwłaszcza chłopcy. Wysokie są przy tym udziały uczniów, z którymi kontakty nawiązują nieznanne im osoby oraz uczniów, którzy padli ofiarą cyberprzemocy w postaci wykorzystywania bez ich zgody ich zdjęć. Zwraca uwagę, że dorośli nie potrafią zaproponować dzieciom i młodzieży alternatywnych form spędzania czasu wolnego. Wydaje się przy tym, że nauczyciele w niewielkim stopniu są przygotowani do zajęć na temat uzależnienia od mediów i cyberprzemocy, a jednocześnie badani wychowawcy wskazywali na niedostosowanie do potrzeb i specyfiki uczniów zajęć profilaktycznych prowadzonych przez część instytucji, takich jak np. straż miejska. Zatem **nauczyciele i wychowawcy powinni otrzymać jasne wskaźniki pozwalające określić, kiedy mają do czynienia z uzależnieniem**

cyfrowym uczniom. Jednocześnie należy opracować wytyczne dotyczące postępowania w sytuacjach wystąpienia tego problemu w szkole. Wychowawcy powinni mieć dostęp do materiałów dydaktycznych, tj. scenariuszy zajęć, filmów, materiałów multimedialnych etc., pozwalających na efektywne prowadzenie zajęć profilaktycznych dotyczących zachowań ryzykownych. Materiały te powinny być dostosowane pod względem językowym i merytorycznym do etapu rozwojowego ich odbiorców. Powinien zostać opracowany przewodnik dla rodziców dotyczący niebezpieczeństw związanych ze światem cyfrowym. W jasny i przystępny sposób powinien przedstawiać, m.in. kiedy mamy do czynienia z bezpiecznym korzystaniem z Internetu, jakie sygnały i zachowania ich dzieci powinny niepokoić, w jaki sposób zakładać blokady przed niebezpiecznymi stronami. Podkreślmy, że dobrą praktyką stosowaną w niektórych szkołach jest całkowity zakaz używania telefonów komórkowych na terenie placówki. W nagłych przypadkach szkoła powinna umożliwiać kontakt z rodzicami. Częściowe zakazy obejmujące jedynie lekcje nie eliminują niekorzystnego wpływu używania telefonu na relacje rówieśnicze.

Wspieranie uczniów w rozwoju

Badani uczniowie powszechnie deklarują, że posiadają własne pasje i zainteresowania, jednak znaczna część, zwłaszcza starszych badanych, zainteresowań tych nie realizuje z racji czasu poświęcanego na naukę oraz obowiązki domowe (obciążone nimi są zwłaszcza dzieci i młodzież mieszkająca na wsi) oraz z powodu sytuacji finansowej (ponad co piąty uczeń szkoły ponadpodstawowej). Zwraca uwagę ograniczenie w dostępie do zajęć językowych wśród uczniów z małych ośrodków.

Uczniowie z deficytami poznawczymi mają ograniczone możliwości pokonywania ograniczeń i rozwoju swojego potencjału z racji problemów związanych z prowadzeniem zajęć wyrównawczych – wydaje się, że forma ich prowadzenia raczej zniechęca niż zachęca uczniów do korzystania z takiego wsparcia. Istotne jest także wsparcie w zakresie planowania swojej przyszłości zawodowej. **W szkołach powinien zostać położony większy nacisk na zajęcia wyrównawcze dla uczniów mających kłopoty w nauce wraz z przeznaczeniem na nie dodatkowych środków na wynagrodzenia dla nauczycieli.** Być może należało by przygotowywać nauczycieli do prowadzenia zajęć wyrównawczych w sposób atrakcyjny dla uczniów, w tym uczniów trudnych oraz do przygotowania ich do pracy motywacyjnej z nimi.

Należy rozwijać system doradztwa zawodowego w szkołach zarówno podstawowych, jak i średnich. Doradztwo zawodowe powinno być powszechne.

Uczniowie powinni poznać swoje predyspozycje i potencjał, dzięki czemu ich wybory edukacyjne i zawodowe będą z nimi zgodne, co zmniejszy zagrożenie wykluczeniem społecznym i zawodowym.

Partycypacja w życiu społecznym

Niewielka część uczniów partycypuje w życiu społecznym – pracuje w samorządzie szkolnym, należy do stowarzyszeń świeckich i religijnych, przy czym uczestnictwo w takich aktywnościach spada wraz z wiekiem badanych. Sytuacja ta źle rokuje – zarówno w związku z zagrożeniem wykluczeniem partycypacyjnym, jak i przyszłością społeczeństwa obywatelskiego w naszym kraju. Szkoła jako instytucja hierarchiczna oparta na skośnych relacjach między nauczycielami i uczniami nie sprzyja rozwojowi postaw partycypacyjnych. Partycypacji najmłodszych członków społeczeństwa nie sprzyjają też kształtowane kulturowo wartości i przekonania w naszym kraju dotyczące pozycji dziecka w rodzinie i w społeczeństwie. Rekomendować powinno się w tym miejscu przede wszystkim **rozwój form demokracji szkolnej, co wymaga jednak dogłębnej zmiany postaw nauczycieli** (a zatem zmiany programów kształcenia na studiach wyższych i sposobów realizacji tych programów, zachęcania do uczestnictwa w bezpłatnych i niskopłatnych warsztatach i szkoleniach dotyczących umiejętności interpersonalnych, pracy z klasą jako grupą rówieśniczą, praw obywatelskich, praw ucznia, czy też wprowadzania demokracji szkolnej). Ponadto **pozytywny wpływ mogą mieć kampanie społeczne i medialne dotyczące zwiększania partycypacji dzieci na poziomie lokalnym.**

8. ANEKSY

8.1. BIBLIOGRAFIA

1. Adolphus K., Lawton C.L., Dye L., 2013, *The effects of breakfast on behavior and academic performance in children and adolescents*, „Frontiers in Human Neuroscience”, 7 (425).
2. Arczewska M., 2017, *Dobro dziecka jako przedmiot troski społecznej*, Kraków: ZW Nomos.
3. Ariès P., 2010, *Historia dzieciństwa*, Warszawa: ALETHEIA.
4. Byrne D. (ed.), (2008), *Social Exclusion (vol. I-IV)*, Abingdon: Routledge
5. Chzhen Y., Bruckauf Z., Toczydlowska E., 2017, *Sustainable Development Goal 1.2: Multidimensional child poverty in the European Union*.
6. Denby W.R., Testa M.F., Alford K.A. I inni, 2017, *Protective Factors as Mediators and Moderators of Risk Effects on Perceptions of Child Well-Being in Kinship Care*, Child Welfare. 2017, Vol. 95 Issue 4, p 111-136.
7. Dzielska A., 2015, *Spożywanie wybranych produktów*, w: Mazur J. (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa, s. 144-155.
8. Fattore T., Mason J., *The Significance of the Social for Child Well-Being*, CHILDREN & SOCIETY VOLUME 31, (2017) pp. 276-289, DOI:10.1111/chso.12205
9. Golczyńska-Grondas A., 2014, *Nastolatki zagrożone wykluczeniem społecznym w Polsce 2014 w kontekście Zalecenia Komisji Europejskiej – Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji. Ekspertyza przygotowana w ramach projektu „EAPN Polska – wspólnie budujemy Europę Socjalną”*. Organ zlecający: Polski Komitet Europejskiej Sieci Przeciwdziałania Ubóstwu (European Anti-Poverty Network), http://www.eapn.org.pl/wp-content/uploads/2014/07/Ekspertyza_A_Golczy%C5%84ska-Grondas.pdf.
10. Górniak K., Kalbarczyk A., 2013, *Ukryty problem – obraz biedy w dyskursie szkolnym*, w: Tarkowska E. (red.), 2013, *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN
11. Grotowska-Leder J., Kruszyński K., 2012 *Bieda wśród dzieci w gminach województwa łódzkiego o różnym poziomie warunków życia (w roku 2009)*, w: *Bieda dzieci, zaniedbanie, wykluczenie społeczne*, Łódź: WUŁ.

12. Hirshkowitz M. i in., 2015, *National Sleep Foundation's updated sleep duration recommendations: final report*, „Sleep Health: Journal of the National Sleep Foundation”, 1 (4), s. 233–243.
13. Jarosz M., Wolnicka K., Sajór I., Wierzejska R., 2017, *Zalecenia dotyczące żywienia i aktywności fizycznej*, w: Jarosz M. (red.), 2017, *Normy żywienia dla populacji Polski*, Instytut Żywności i Żywienia, Warszawa.
14. Kalbarczyk A., 2013, *Wizje biedy i wykluczenia społecznego w praktyce polskiego systemu pomocy społecznej*, w: Tarkowska E. (red.), *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
15. Kolankiewicz M., 2006, *Zapiski o instytucjonalnej opiece nad dziećmi*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, nr 17.
16. Kraczla S., 1992, *Miejskie ubóstwo. Wstępne założenia teoretyczno-metodologiczne badań Górnego Śląska*, [in:] K. Wódz, K. Czekaj (red.), *Szkoła chicagowska w socjologii. Tradycja myśli społecznej i wymogi współczesnej socjologii empirycznej*, Katowice-Warszawa: Uniwersytet Śląski – PTS, s. 151-160.
17. *Ku lepszemu jakości życia europejskich dzieci. Ubóstwo dzieci w Europie*, 2013, Eurochild i EAPN
18. Levitas R., Pantazis C., Fahmy E., Gordon D., Lloyd E., Patsios D., 2007, *The Multi-Dimensional Analysis Of Social Exclusion*, raport przygotowany w Department of Sociology and School for Social Policy Townsend Centre for the International Study of Poverty and Bristol Institute for Public Affairs University of Bristol.
19. Lister R. (2004, 2005), *Poverty*, Cambridge: Polity Press.
20. Małkowska-Szkućnik A., 2005, *Stres szkolny*, w: Mazur J. (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa, s. 72-76.
21. J. Mazur, 2015, *Samoocena zdrowia*, w: Mazur J. (red.), *Zdrowie i zachowania zdrowotne młodzieży szkolnej w Polsce na tle wybranych uwarunkowań socjodemograficznych. Wyniki badań HBSC 2014*, Instytut Matki i Dziecka, Warszawa, s. 79-84.
22. Mikołajczyk-Lerman G., 2013, *Między wykluczeniem a integracją – realizacja praw dziecka niepełnosprawnego i jego rodziny. Analiza socjologiczna*, Łódź: WUŁ.
23. Ornacka K., 2013, *Od socjologii do pracy socjalnej. Społeczny fenomen dzieciństwa*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
24. Petelewicz M., 2016, *Jakość życia dzieci a status społeczno-ekonomiczny rodziny. Teoria i badania*, Łódź: WUŁ.

25. Petelewicz M., Warzywoda-Kruszyńska W., 2010, *Bieda w dzieciństwie jako zagrożenie biedą i wykluczeniem społecznym w przyszłości*, Łódź, Wydawnictwo Biblioteka.
26. Richardson D., 2018, *Key Findings on Families, Family Policy and the Sustainable Development Goals. Synthesis Report*. May 2018, United Nations Children's Fund (UNICEF).
27. Silver H., 1994, *Social exclusion and social solidarity. Three paradigms*, *International Labour Review*, vol. 133, 1994/5-6.
28. Smagacz-Poziemska M., 2014, *Włączeni jako konsumenci – wyłączeni jako obywatele. Nastolatki w przestrzeni miasta*, w: A. Golczyńska-Grondas, M. Nóżka (red.), *Wykluczenie i marginalizacja dzieci i młodzieży – wyzwanie czy szansa społeczeństwa obywatelskiego*, Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Sociologica nr 49, Łódź: WUŁ
29. Smolińska-Theiss B., *Rozwój badań nad dzieciństwem - przelomy i przejścia*, *Chowanna* 1, 13-26, doi: 9 lipca 2018
30. Spicker P., 2007, *The idea of poverty*, Bristol: Polity Press
31. Shek D., Wu F., 2018, *The Social Indicators Movement: Progress, Paradigms, Puzzles, Promise and Potential Research Directions*, *An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*,
32. Stonequist E.V., 2012, *Cykl życia człowieka marginalnego*, w: Kaźmierska W. (red.), *Metoda biograficzna w socjologii. Antologia tekstów*, Kraków: ZW NOMOS.
33. Tarkowska E., *Wprowadzenie. Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, w: Tarkowska E. (red.), 2013, *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN, s. 9-46.
34. Warzywoda-Kruszyńska 1999, *Dorastać w biedzie – obrazy z życia różnych pokoleń łodzian (Życie) Na marginesie wielkiego miasta*, Łódź: Instytut Socjologii UŁ.
35. Weber M., 2002, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa: PWN.
36. Woźniak W., 2013, *Instytucja kultury jako miejsce pracy. Wnioski z wywiadów swobodnych*, w: Rokicka E., Kruczkowska P. (red.), *Ekskluzja w dyskursie pracowników instytucji kultury*.

8.2. DOKUMENTY I MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

1. Dz. U. L 59 z 2.3.2013, 2013/112/UE: Zalecenie Komisji z dnia 20 lutego 2013 r. Inwestowanie w dzieci: przerwanie cyklu marginalizacji
2. Dz. U. 1991 nr 120 poz. 526, Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.
3. Dz. U. 2017 poz. 1591, Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach.
4. GUS, Terytorialne Zróżnicowanie jakości życia w Polsce w 2015 r., Warszawa 2017.
5. GUS, Zdrowie i ochrona zdrowia w 2016 r., Warszawa 2017.
6. Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii i Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych zrealizowanych w 2015 r., Warszawa 2015.
7. NIK, Przeciwdziałanie zaburzeniom psychicznym u dzieci młodzieży, Warszawa 2017.
8. RCPS Łódź, Funkcjonowanie placówek wsparcia dziennego z regionu łódzkiego. Bariery i potrzeby, Łódź 2017 r.
9. RCPS Łódź, Ocena Zasobów Pomocy Społecznej województwa łódzkiego za rok 2016, Łódź 2017.
10. RCPS Łódź, Załącznik nr 2 - Szczegółowy Opis Przedmiotu Zamówienia do Zapytania ofertowego na usługę wykonania prac naukowo-badawczych celem przeprowadzenia badania naukowego pn. Wykluczenie społeczne dzieci i młodzieży z województwa łódzkiego, Łódź 2018.
11. Rocznik statystyczny województwa łódzkiego 2017. Urząd Statystyczny w Łodzi, Łódź 2017.
12. US w Łodzi, Biuletyn statystyczny województwa łódzkiego. I kwartał 2018. Łódź 2018.
13. US w Łodzi, Statystyczne Vademecum Samorządowca. Portret województwa 2017, Łódź 2018.

Źródła Internetowe

1. BMI-for-age (5-19 years), World Health Organization, http://www.who.int/growthref/who2007_bmi_for_age/en/
2. espad.org
3. hbsc.org
4. GUS, Bank Danych Lokalnych: <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start>
5. System Informacji Oświatowej: <https://cie.men.gov.pl/sio-strona-glowna/dane-statystyczne/>

8.3. NARZĘDZIA BADAWCZE

WYPEŁNIA ANKIETER

ID SZKOŁY |__|_|_|_|_|

FORMULARZ DLA WYCHOWAWCY KLASY – WYPEŁNIA WYCHOWAWCA

OZNACZENIE KLASY (NP. 6C, 2A) | | | DATA | | | . | | | 2018

Szanowna Pani, Szanowny Panie,

Niniejszy formularz przeznaczony jest dla wychowawców klas biorących udział w badaniu dotyczącym życia nastolatków z województwa łódzkiego.

Głównym celem badania jest diagnoza zjawiska wykluczenia społecznego doświadczanego przez dzieci i młodzież. W ramach badania dokonana zostanie wszechstronna ocena funkcjonowania nastolatków – uczniów szkół podstawowych oraz średnich mieszkających (kształcących się) na terenie województwa łódzkiego w tym pochodzących ze środowisk narażonych na wykluczenie społeczne.

Rekomendacje opracowane na podstawie niniejszego projektu pozwolą poprawić istniejące oraz zaplanować nowe działania opiekuńczo-wychowawcze, edukacyjne i profilaktyczne we wszystkich obszarach istotnych z punktu widzenia funkcjonowania dzieci i młodzieży.

Bardzo dziękujemy za udział w badaniu i czas poświęcony na wypełnienie formularza!

DANE OGÓLNE I WYNIKI W NAUCE

	Ogółem	Dziewcząt	Chłopców
F1. LICZBA UCZNIÓW:			
w tym:			
ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi			
w tym przyczyny:			
a. niepełnosprawność			
b. szczególne uzdolnienia			
c. specyficzne trudności w uczeniu się			
d. zaburzenia zachowania i emocji			
e. całościowe i sprzężone zaburzenia			
f. choroba przewlekła			
g. inne, wpisz jakie?			
w tym:			
g. uczniów mających dostosowane wymagania edukacyjne			
h. uczniów posiadających opinię poradni psychologiczno-pedagogicznej			
i. uczniów mających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego			
j. uczniów objętych opieką kuratora sądowego			
	Ogółem	W ostatnim miesiącu – maju 2018	W semestrze zimowym 2017/2018
F2. Frekwencja			
F3. Liczba godzin nieusprawiedliwionych			
	W roku szkolnym 2016/2017	W semestrze zimowym 2017/2018:	
F4. Średnia ocen klasy			
	Ogółem	Dziewcząt	Chłopców
F5. Ile ocen niedostatecznych zostało wystawionych na koniec semestru zimowego 2017/2018:			

F11. Liczba uczniów korzystających regularnie z pomocy poradni psychologiczno-pedagogicznej:			
w tym (z powodu):			
a. z niepełnosprawności			
b. z niedostosowania społecznego			
c. z zagrożenia niedostosowaniem społecznym			
d. ze szczególnych uzdolnień			
e. ze specyficznych trudności w uczeniu się			
f. z zaburzeń komunikacji językowej			
g. z choroby przewlekłej			
h. z sytuacji kryzysowych lub traumatycznych			
i. z niepowodzeń edukacyjnych			
j. z zaniedbań środowiskowych związanych z sytuacją bytową ucznia i jego rodziny, sposobem			
k. spędzania czasu wolnego i kontaktami środowiskowymi			
l. z trudności adaptacyjnych związanych z różnicami kulturowymi, ze zmianą środowiska edukacyjnego			
w tym z placówek wsparcia dziennego:			
Z jakich przyczyn?.....			

WYJŚCIA I WYCIECZKI

	(zaznacz)	Rok szkolny w którym zajęcia miały miejsce	Wymiar godzin, W jakim zajęcia były przeprowadzone
F12. Czy w klasie (lub szkole, jeśli klasa brała udział) organizowane były lekcje/zajęcia profilaktyczne dotyczące używania środków psychoaktywnych (alkoholu, narkotyków, dopalaczy) lub/i uzależnień behawioralnych (od komputera, Internetu, komórki)?	Tak Nie		
a. alkoholu	Tak Nie		
b. używania narkotyków	Tak Nie		
c. innych używek	Tak Nie		
d. zagrożeń związanych z korzystaniem z sieci	Tak Nie		
e. zagrożeń związanych z uzależnieniem cyfrowym	Tak Nie		

F13. Czy uczniowie w bieżącym roku szkolnym brali udział w wycieczkach szkolnych		Tak Nie	
Proszę wpisać, w ilu wycieczkach brali udział?		_ _ _	
Opis wycieczek	Jaki był koszt na jednego ucznia poszczególnych wycieczek?	Czy szkoła dofinansowywała wycieczkę? (zaznacz)	
		dla wszystkich uczniów	dla wybranych uczniów
a. Białe szkoły		Tak Nie	Tak Nie
b. Zielone szkoły		Tak Nie	Tak Nie
c. Inna wycieczka 1		Tak Nie	Tak Nie
d. Inna wycieczka 2		Tak Nie	Tak Nie
e. Inna wycieczka 3		Tak Nie	Tak Nie
f. Inna wycieczka 4		Tak Nie	Tak Nie
g. Inna wycieczka 5		Tak Nie	Tak Nie
h. Inna wycieczka 6		Tak Nie	Tak Nie

Czy uczniowie w bieżącym roku szkolnym brali udział w:	Ile ich było?	Ilu uczniów wzięło udział w ostatnim takim wyjściu (jeśli wycieczka jest planowana, ilu uczniów zadeklarowało wyjazd?)	Jaki był koszt na jednego ucznia?	Czy szkoła dofinansowywała wycieczkę? (zaznacz)	
				dla wszystkich uczniów Tak Nie	dla wybranych uczniów Tak Nie
F14. Wyjście do kina/teatru				Tak Nie	Tak Nie
F15. Zajęcia wyrównawcze				Tak Nie	Tak Nie

DOFINANSOWANIE

	Ogółem	Dziewcząt	Chłopców
F16. Czy uczniowie klasy korzystają z możliwości dofinansowania:			
a. zasiłek rodzinny			
b. zasiłek szkolny			
c. stypendium szkolne			
d. wyprawka szkolna			
e. dofinansowanie posiłków			
F17. Czy szkoła dysponuje własnymi funduszami na dofinansowanie uczniów:	Tak Nie		
Jeśli tak, skąd pochodzą te fundusze? Proszę opisać.			
	Ogółem	Dziewcząt	Chłopców
F18. Czy uczniowie korzystają z możliwości dofinansowania przez szkołę?			
W jakiej formie udzielane jest dofinansowanie uczniów przez szkołę? Proszę opisać.			

RODZICE

F19. Ilu rodziców było na ostatnim zebraniu?	_ _ _
F20. Ilu rodziców uczestniczyło w ostatnich konsultacjach indywidualnych w bieżącym roku szkolnym 2017/2018?	_ _ _
F21. Ile razy w roku odbywają się konsultacje indywidualne?	_ _ _
F22. Kto uczestniczy w konsultacjach indywidualnych (czy rodzice są zapraszani czy też samodzielnie decydują o uczestnictwie)? Proszę opisać.	
F23. Ile wynosi opłata za komitet rodzicielski?	_ _ _ _
F24. Ilu rodziców wpłaciło pieniądze na komitet rodzicielski w bieżącym roku szkolnym?	_ _ _

PYTANIA DODATKOWE

P1. Do kogo spośród pracowników szkoły zwraca się Pan(i) w pierwszej kolejności, w przypadku problemów wychowawczych w klasie?

1. Dyrektor
2. Psycholog
3. Pedagog
4. Inny nauczyciel

P2. Proszę zaznaczyć swoją płeć

1. Kobieta
2. Mężczyzna

P3. Proszę wpisać swój rok urodzenia |_|_|_|_|_|

P4. Ile lat pracuje Pan(i) jako nauczyciel? |_|_|_|

P5. Proszę zaznaczyć typ placówki w której jest Pan(i) wychowawcą:

1. szkoła podstawowa
2. liceum ogólnokształcące
3. liceum profilowane
4. technikum
5. branżowa szkoła I stopnia

Pytanie do nauczycieli klas VI:

P6. Czy kiedykolwiek korzystał(a) Pan(i) z programu „Szkolne superwizje” w ramach programu prowadzonego przez Stowarzyszenie MONAR?

1. Tak
2. Nie, ponieważ nie miało(a)m takiej potrzeby
3. Nie, ponieważ nie miało(a)m takiej możliwości

Pytanie do nauczycieli II klas szkół ponadpodstawowych:

P7. W jakich zajęciach uczestniczyli uczniowie/rodzice badanej klasy?

1. z zakresu doradztwa/poradnictwa zawodowego
2. z zakresu przeciwdziałania przemocy rówieśniczej
3. z zakresu edukacji seksualnej
4. w zajęciach specjalistycznych dla rodziców (np. prelekcje, warsztaty)
5. w innych, jakich?
6. w żadnych

ANKIETA DLA UCZNIÓW SZKÓŁ PODSTAWOWYCH

Badanie na temat życia nastolatków z województwa łódzkiego

Droga Uczennico/Drogi Uczniu,

klasa, do której chodzisz, bierze udział w badaniu dotyczącym życia nastolatków z województwa łódzkiego. Uzyskane informacje będą miały duże znaczenie, bo pozwolą zaplanować działania w obszarach istotnych z punktu widzenia Twojego i Twoich rówieśników.

W ankiecie znajdziesz pytania dotyczące:

- sposobów spędzania przez Ciebie czasu wolnego,
- korzystania z Internetu,
- Twojej szkoły, nauki,
- Ciebie i Twojego domu,
- Twojego zdrowia.

Prosimy o szczerą odpowiedź. W ankiecie nie podajesz imienia ani nazwiska, nie musisz się więc obawiać, że na podstawie jej wyników ktoś Cię rozpozna. Udzielone przez Ciebie odpowiedzi zostaną wykorzystane jedynie do przygotowania zbiorczych analiz i zestawień.

Jak wypełnić ankietę?

1. Swoje odpowiedzi zaznaczaj, zakreślając „X” (krzyżykiem) cyfrę przy odpowiedzi lub odpowiedni kwadracik.
2. Jeśli się pomylisz, otocz kółkiem złą odpowiedź i zaznacz krzyżykiem właściwą.
3. W niektórych pytaniach po odpowiedziach pojawia się strzałka i oznaczenie pytania, do którego należy przejść po udzieleniu tej odpowiedzi, np. Tak C10 (trzeba przejść do pytania C10).
4. Jeżeli czegoś nie rozumiesz lub nie jesteś pewna/pewien, jak odpowiedzieć na pytanie, poproś o pomoc osobę prowadzącą badanie lub nauczyciela obecnego w klasie.

INFORMACJE O TOBIE

M1. Płeć:

1. Chłopak
2. Dziewczyna

M2. Napisz, w którym roku się urodziłeś/aś

M3. Mieszkasz:

1. na wsi
 2. w mieście
-

CZAS WOLNY

C1. Jak często w ciągu ostatniego roku, w wolnym czasie....? W każdym wierszu zaznacz jedną odpowiedź.

Pytanie dotyczy Twojego czasu wolnego, więc nie bierz pod uwagę tego, co robisz wspólnie z klasą na przykład w ramach zajęć.

	Ani razu	Raz	Kilka razy	10 razy lub więcej
1. przeczytałeś/aś książkę dla przyjemności	☐	☐	☐	☐
2. byłeś/aś w kinie	☐	☐	☐	☐
3. korzystałeś/aś z biblioteki innej niż szkolna	☐	☐	☐	☐
4. byłeś/aś w teatrze	☐	☐	☐	☐
5. byłeś/aś w muzeum, galerii, na wystawie	☐	☐	☐	☐
6. byłeś/aś na koncercie, festiwalu	☐	☐	☐	☐
7. uczestniczyłeś/aś w wydarzeniu sportowym jako widz	☐	☐	☐	☐
8. uczestniczyłeś/aś w uroczystościach/imprezach rodzinnych	☐	☐	☐	☐
9. uczestniczyłeś/aś w urodzinach/imprezach organizowanych przez kolegów i koleżanki	☐	☐	☐	☐
10. brałeś/aś udział w innym ważnym dla ciebie wydarzeniu (jakim?).....	☐	☐	☐	☐

C2. Ile przeciętnie godzin w ciągu dnia (w dzień nauki szkolnej i w weekendy) wykonujesz wymienione czynności? Wpisz odpowiednią liczbę godzin zarówno w kolumnie „w dzień nauki szkolnej, jak i „w weekend”. Jeśli w ogóle nie robisz czegoś – wpisz „0” (zero).

	w dzień nauki szkolnej - liczba godzin	w weekend - liczba godzin
1. odrabiasz lekcje i uczysz się (poza szkołą)		
2. realizujesz swoje hobby/zainteresowania		
3. czytasz książki dla przyjemności		
4. oglądasz filmy i seriale		
5. nudzisz się		
6. spędzasz czas w sposób, na jaki masz ochotę		
7. kontaktujesz się za pośrednictwem Internetu i telefonu z koleżankami/kolegami		
8. spędzasz w centrum handlowym		

C3. Czy masz obowiązki domowe?

1. Nie C5
 2. Tak, mam ustalone czynności, które wykonuję regularnie (np. zmywanie, wynoszenie śmieci, pomoc w gospodarstwie rolnym) ? C4
 3. Tak, ale wykonuję prace domowe, tylko wtedy, gdy wymagają tego ode mnie rodzice C4
-

C4. Ile godzin dziennie (wpisz około, dla jednego dnia) zajmują Ci obowiązki domowe:

1. W dni nauki szkolnej |__|__| godzin
2. W weekendy |__|__| godzin

C5. Ile raz w ciągu ostatniego roku:

	Ani razu	Raz	Dwa razy	Więcej niż 2 razy
1. Wyjechałeś/aś na wyjazd wakacyjny (zimą/latę) z rodziną w Polsce	☐	☐	☐	☐
2. Wyjechałeś/aś na wyjazd wakacyjny (zimą/latę) z rodziną za granicę	☐	☐	☐	☐
3. Byłeś/aś na obozie lub koloniach (zimą/latę, w kraju/za granicą)	☐	☐	☐	☐
4. Wyjechałeś/aś z rodziną na weekend (poza miejsce zamieszkania), żeby zobaczyć ciekawe miejsca	☐	☐	☐	☐

C6. Czy regularnie bierzesz udział w zajęciach organizowanych przez:

	Tak	Tak, od czasu do czasu	Nie
1. harcerstwo	☐	☐	☐
2. klub sportowy/ ośrodek sportu	☐	☐	☐
3. Ochotniczą Straż Pożarną	☐	☐	☐
4. partię polityczną	☐	☐	☐
5. świetlicę środowiskową (po szkole)	☐	☐	☐
6. dom kultury/klub osiedlowy	☐	☐	☐
7. grupę religijną, parafię, kościół (np. jako ministrant, członek scholi; nie chodzi o uczestnictwo we mszy)	☐	☐	☐
8. szkołę muzyczną/ognisko muzyczne	☐	☐	☐
9. zespół taneczny, muzyczny, chór	☐	☐	☐
10. inne, jakie?.....	☐	☐	☐

C7. Czy masz jakieś zainteresowania?

1. Tak
2. Nie

C8. Czy masz możliwości rozwijania Swoich zainteresowań?

1. Tak ☑ **C10**
2. Nie ☑ **C9**

C9. Jeśli nie, wskaż dlaczego? (możesz zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)

1. W mojej okolicy nie ma odpowiedniego miejsca
2. Nie mam czasu
3. Ze względu na stan zdrowia
4. Nie mam jak dojechać
5. W naszym domu brakuje na to pieniędzy
6. Inne, jakie?.....

C10. Ile czasu dziennie (policz mniej więcej dla jednego dnia) spędzasz w Internecie? Nie bierz pod uwagę grania w gry online - o gry będzie kolejne pytanie.

1. W weekendy |__|__| godzin
2. W dzień nauki szkolnej |__|__| godzin

C11. Jeśli chodzi o korzystanie z Internetu, czy zdarza się, że... Nie bierz pod uwagę gier online.

	1- Nigdy	2 -Rzadko	3-Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. jeśli jesteś zmuszony/a skończyć korzystanie z Internetu jesteś zdenerwowany/a	☐	☐	☐	☐	☐
2. korzystasz/taś z Internetu dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/taś	☐	☐	☐	☐	☐

3. okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a Internetem	☐	☐	☐	☐	☐
4. robiąc coś innego np. odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz korzystać z Internetu	☐	☐	☐	☐	☐
5. korzystanie z Internetu jest dla Ciebie sposobem na poprawę humoru	☐	☐	☐	☐	☐

C12. Ile czasu dziennie (policz mniej więcej dla jednego dnia) grasz w gry (na komputerze, telefonie, konsoli, tablecie, także te online)?

1. W weekendy |__|__| godzin dziennie
2. W dzień nauki szkolnej |__|__| godzin dziennie

C13. Jeśli chodzi o gry (na komputerze, telefonie, konsoli, tablecie, także te online), czy zdarza się, że...

	1- Nigdy	2 -Rzadko	3-Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. jeśli jesteś zmuszony/a skończyć grę jesteś zdenerwowany/a	☐	☐	☐	☐	☐
2. grasz dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś	☐	☐	☐	☐	☐
3. okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a grami komputerowymi	☐	☐	☐	☐	☐
4. robiąc coś innego np. odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz grać na komputerze	☐	☐	☐	☐	☐
5. gry komputerowe są dla Ciebie sposobem na poprawę humoru	☐	☐	☐	☐	☐

C14. Jak często zdarzyło się, że ktoś...

	1- Nigdy	2 -Rzadko	3-Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. wysyłał ci wiadomości na czacie, robił wpisy np. na Facebooku, snapchacie, innych forach, wysyłał smsy lub e-maile sprawiające Ci przykrość, denerwujące Cię	☐	☐	☐	☐	☐
2. umieścił w Internecie bez Twojej zgody zdjęcia, których nie chciałybyś/chciałabyś, żeby ktoś oglądał	☐	☐	☐	☐	☐
3. kontaktował się z Tobą ktoś, kogo nie znasz.. wysyłał/a Ci wiadomości na czacie, robił/a wpisy np. na Facebooku, wysyłał/a smsy lub e-maile	☐	☐	☐	☐	☐

SZKOŁA/NAUKA

N1. Wpisz średnią ocen z poprzedniego semestru |__|,|__|

N2. Czy lubisz chodzić do szkoły?

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Czasem tak, czasem nie
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

N3. Czy zdarzyło się kiedykolwiek, że zmieniłeś/aś szkołę?

1. Tak z jakiego powodu?.....
2. Nie

N4. Czy zdarzyło się kiedyś, że powtarzała/eś klasę?

1. Tak, więcej niż raz
2. Tak, raz
3. Nie

N5. Czy uważasz, że oceny, które dostajesz są sprawiedliwe?

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Czasem tak, czasem nie
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

N6. Czy w tym semestrze byłeś/aś na wagarach (opuściłeś cały dzień lekcji)?

1. Nigdy
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

N7. Czy w tym semestrze opuszczałeś/aś pojedyncze lekcje (bez wiedzy rodziców/opiekunów)?

1. Nigdy
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

N8. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Ciebie, Twojej szkoły, nauczycieli, koleżanek i kolegów. Zaznacz w odpowiednich kratkach, w jakim stopniu się z nimi zgadzasz bądź nie zgadzasz.

Stwierdzenie	1- Zdecydowanie nie	2- Raczej nie	3- Ani tak, ani nie	4- Raczej tak	5- Zdecydowanie tak
1. Mam wielu kolegów/wiele koleżanek w szkole	☐	☐	☐	☐	☐
2. Nauczyciele nastawieni są do mnie przyjaźnie	☐	☐	☐	☐	☐
3. Koledzy/koleżanki z klasy akceptują mnie takim, jakim jestem	☐	☐	☐	☐	☐
4. Koledzy/koleżanki z klasy dokuczają mi	☐	☐	☐	☐	☐
5. W szkole czuję się samotna/y	☐	☐	☐	☐	☐
6. Nie jestem lubiana/y przez nauczycieli	☐	☐	☐	☐	☐
7. Boję się chodzić do szkoły	☐	☐	☐	☐	☐
8. W szkole czuję się bezpiecznie	☐	☐	☐	☐	☐
9. Chętnie chodzę do szkoły	☐	☐	☐	☐	☐
10. Moja klasa jest zgrana	☐	☐	☐	☐	☐
11. Często w szkole odczuwam stres	☐	☐	☐	☐	☐

N9. Czy w tym roku szkolnym?

	tak	nie, bo nie chciałam/ chciałem	nie, bo nie mogłam/ mogłem	w szkole nie ma takiej możliwości	nie, bo nikt mi nie zaproponował
1. uczestniczyłeś/aś w kółku zainteresowań/przedmiotowym	☐	☐	☐	☐	☐
2. uczestniczyłeś/aś w zajęciach sportowych organizowanych przez szkołę po lekcjach	☐	☐	☐	☐	☐
3. uczestniczyłeś/aś w zajęciach artystycznych (muzycznych, plastycznych) organizowanych przez szkołę po lekcjach	☐	☐	☐	☐	☐

4. uczestniczyłeś/aś w wycieczce szkolnej (jeśli w tym roku szkolnym nie było wycieczki, to czy w poprzednim roku szkolnym brałeś/brałaś udział)	☐	☐	☐	☐	☐
5. uczestniczyłeś/aś w wyjściu do kina/teatru	☐	☐	☐	☐	☐
6. uczestniczyłeś/aś w zajęciach wyrównawczych	☐	☐	☐	☐	☐
7. występowałeś/aś na akademiach/ przedstawieniach	☐	☐	☐	☐	☐
8. korzystałeś/aś z korepetycji po szkole	☐	☐	☐	☐	☐
9. korzystałeś/aś z dodatkowych lekcji języka obcego po szkole	☐	☐	☐	☐	☐
10. brałeś/aś udział w konkursie przedmiotowym	☐	☐	☐	☐	☐
11. działałeś/aś w samorządzie szkolnym	☐	☐	☐	☐	☐
12. brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z pedagogiem szkolnym	☐	☐	☐	☐	☐
13. brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z psychologiem w szkole	☐	☐	☐	☐	☐

N10. Jaki jest twój wymarzony zawód, w którym chciałbyś pracować w przyszłości?

.....

RELACJE Z RODZICAMI/OPIEKUNAMI I RÓWIEŚNIKAMI

R1. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Twojej rodziny i domu lub miejsca, w którym mieszkasz na stałe i opiekunów. Przeczytaj je i w każdym wierszu zaznacz odpowiedź (jeśli nie mieszkasz z mamą i tatą, stwierdzenia odnoś do osób, które się Tobą opiekują, np. opiekunów, wychowawców, dziadków, cioci, wujka).

Stwierdzenie	1-Zdecydowanie nie	2-Raczej nie	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej tak	5-Zdecydowanie tak	6-Nie dotyczy
1. Lubię być w domu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Rodzice/ opiekunowie/ wychowawcy traktują mnie sprawiedliwie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. W naszej rodzinie mamy czas dla siebie nawzajem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Lubię spędzać czas z Mamą/opiekunką	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Lubię spędzać czas z Tatą/opiekunem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Rodzice/ opiekunowie/ wychowawcy zbyt dużo ode mnie wymagają	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. W domu czuję się bezpiecznie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Kiedy potrzebuję, mogę poprosić rodziców/ opiekunów/ wychowawców o pomoc	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Mogę otwarcie porozmawiać z rodzicami/ opiekunami/ wychowawcami o moich problemach	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. W mojej rodzinie jest ważne, aby każdy wyraził swoje zdanie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. W mojej rodzinie dużo ze sobą rozmawiamy	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Stwierdzenie	1-Zdecydowanie nie	2-Raczej nie	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej tak	5-Zdecydowanie tak	6-Nie dotyczy
12. Lubię spędzać czas z rodzeństwem	☐	☐	☐	☐	☐	☐

R2. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Twoich kolegów/koleżanek. Przeczytaj je i w każdym wierszu zaznacz odpowiedź.

Stwierdzenie	1-Zdecydowanie nie	2-Raczej nie	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej tak	5-Zdecydowanie tak
1. Lubię spędzać czas z kolegami /koleżankami po szkole	☐	☐	☐	☐	☐
2. Moi koledzy/koleżanki starają się mi pomóc, kiedy tego potrzebuję	☐	☐	☐	☐	☐
3. Mogę liczyć na moich kolegów/ moje koleżanki, kiedy coś idzie nie tak	☐	☐	☐	☐	☐
4. Mam prawdziwego przyjaciela/prawdziwych przyjaciół	☐	☐	☐	☐	☐
5. Koledzy/koleżanki lubią mnie /akceptują mnie takim, jakim jestem	☐	☐	☐	☐	☐
6. Chciałbym mieć więcej kolegów/koleżanek	☐	☐	☐	☐	☐
7. Często kłócę się z kolegami/koleżankami	☐	☐	☐	☐	☐

R3. Czy gdybyś miał/a poważny problem, miałbyś/miałabyś z kim o tym porozmawiać?

1. Tak R4
2. Nie Z1 **ZDROWIE**

R4. Zaznacz wszystkie osoby, do których zwróciłbyś/zwróciłabyś się, gdybyś miał/a poważny problem:

1. Mama/Tata
2. Brat/siostra
3. Babcia/dziadek
4. Inna osoba z rodziny
5. Opiekun/opiekunka
6. Przyjaciół/przyjaciółka
7. Chłopak/dziewczyna
8. Wychowawca
9. Nauczyciel (inny niż wychowawca)
10. Pedagog/psycholog w szkole
11. Trener
12. Inna osoba, wypisz wszystkie osoby, niewymienione wcześniej, które przychodzą Ci do głowy (nie pisz imienia, spróbuj określić kim jest ta osoba, np. sąsiadka, ksiądz, itp.)

.....

ZDROWIE

Z1. Jak oceniasz swoje zdrowie? Moje zdrowie jest:

1. Bardzo dobre
2. Dobre
3. Średnie
4. Złe
5. Bardzo złe

Z2. Czy, biorąc pod uwagę Twoje zdrowie, możesz robić podobne rzeczy, jak Twoi rówieśnicy (np. uprawiać taki sport jaki chcesz, wyjeżdżać na wakacje, wycieczki szkolne)?

1. Tak
2. Nie

Z3. Czy byłeś/byłaś w tym roku szkolnym u dentysty (poza szkołą)?

1. Tak
2. Nie

Z4. Czy chorujesz na stałe na jakąś chorobę (np. alergię, astmę, cukrzycę, chorobę serca)?

1. Tak jaką
2. Nie

Z5. Poniżej znajduje się lista różnych dolegliwości i chorób. Zaznacz, jak często miała/eś z nimi problem w ciągu ostatniego roku.

A. Dolegliwości	Prawie codziennie	Częściej niż raz w tygodniu	Prawie w każdym tygodniu	Prawie w każdym miesiącu	Rzadko lub nigdy
1. ból brzucha	☐	☐	☐	☐	☐
2. ból pleców	☐	☐	☐	☐	☐
3. problemy z zasypianiem	☐	☐	☐	☐	☐
4. ból głowy	☐	☐	☐	☐	☐
5. problemy ze skórą	☐	☐	☐	☐	☐
6. brak energii	☐	☐	☐	☐	☐

B. Choroby	Ani razu	1 raz w roku	2 razy w roku	3 razy w roku lub częściej
1. przeziębienie, grypa	☐	☐	☐	☐
2. zapalenie oskrzeli, płuc	☐	☐	☐	☐
3. angina	☐	☐	☐	☐

Z6. Napisz, ile masz wzrostu (w centymetrach): |_|_|_| cm

Z7. Napisz, ile ważysz: |_|_| kg

Z8. Niektórzy uczniowie przychodzą rano do szkoły bez śniadania, ponieważ w domu brakuje jedzenia. Jak często Tobie się to zdarza?

1. Bardzo często
2. Często
3. Od czasu do czasu
4. Rzadko
5. Nigdy

Z9. Jak często zjadasz lub pijesz....?

	Rzadziej niż raz w tyg. lub w ogóle nie jem	Raz w tygodniu	Kilka razy w tygodniu, ale nie codziennie	Raz dziennie	Częściej niż raz dziennie
1. owoce	☐	☐	☐	☐	☐
2. warzywa	☐	☐	☐	☐	☐
3. słodycze	☐	☐	☐	☐	☐
4. chipsy, sone przekąski	☐	☐	☐	☐	☐
5. coca-colę lub inne słodkie napoje	☐	☐	☐	☐	☐
6. napoje energetyzujące	☐	☐	☐	☐	☐
7. śniadanie	☐	☐	☐	☐	☐
8. ciepły posiłek (obiad, obiadokolację)	☐	☐	☐	☐	☐

Z10. Czy obecnie stosujesz jakąś dietę?

1. Tak **Z11**
2. Nie **Z12**

Z11. Jeśli w pytaniu Z10 zaznaczyłeś/aś „tak”, napisz dlaczego stosujesz dietę?

1. Ponieważ chcę schudnąć
2. Ponieważ chcę przytyć
3. Ze względów zdrowotnych
4. Inni to robią, to jest modne

Z12. Napisz, o której godzinie:

A. położyłeś/aś się wczoraj spać	
B. dziś wstałeś/aś	
C. zazwyczaj kładziesz się spać w dni powszednie, kiedy chodzisz do szkoły	
D. zazwyczaj wstajesz w dni powszednie, kiedy chodzisz do szkoły	

Z13. Czy kiedykolwiek piłeś/aś alkohol?

1. Tak Z14
2. Nie Z16

Z14. Ile lat miałeś/aś, kiedy pierwszy raz piłeś alkohol? |__|__|

Z15. Jak często w tym semestrze piłeś/aś alkohol:

1. W ogóle nie piłem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z16. Czy kiedykolwiek paliłeś/aś papierosy?

1. Tak Z17
2. Nie Z19

Z17. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz paliłeś/aś papierosy? |__|__|

Z18. Jak często w tym semestrze paliłeś/aś papierosy:

1. W ogóle nie paliłem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z19. Czy kiedykolwiek paliłeś/aś marihuanę/haszysz?

1. Tak Z20
2. Nie Z22

Z20. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz paliłeś/aś marihuanę/haszysz? |__|__|

Z21. Jak często w tym semestrze paliłeś/aś marihuanę/haszysz?

1. W ogóle nie paliłem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z22. Czy kiedykolwiek używałeś/aś dopalaczy?

1. Tak Z23
2. Nie Z25

Z23. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz używałeś/aś dopalaczy? |__|__|

Z24. Jak często w tym semestrze używałeś/aś dopalaczy?

1. W ogóle nie używałem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z25. Czy kiedykolwiek używałeś/aś innych narkotyków?

1. Tak **Z26**
2. Nie **Z31**

Z26. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz używałeś innych narkotyków? |__|__|

Z27. Jak często w tym semestrze używałeś/aś innych narkotyków?

1. W ogóle nie używałem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z31. Czy kiedykolwiek/ w tym semestrze.... W każdym wierszu zaznacz jedną odpowiedź.

	Tak	Nie
1. czy kiedykolwiek zostałeś/aś pobity/a?	☐	☐
2. czy w tym semestrze zostałeś/aś pobity/a?	☐	☐
3. czy kiedykolwiek kogoś pobiłeś/aś?	☐	☐
4. czy w tym semestrze kogoś pobiłeś/aś?	☐	☐

Z32. Czy kiedykolwiek... W każdym wierszu zaznacz jedną odpowiedź.

	Tak	Nie
1. prowadziłeś/aś samochód/motocykl bez uprawnień?	☐	☐
2. jechałeś/aś autem, które prowadziła rówieśnik/czka pod wpływem alkoholu/narkotyków?	☐	☐
3. jechałeś/aś autem, w którym było więcej osób niż powinno?	☐	☐
4. jadąc samochodem z rówieśnikami czułeś/aś, że to jest niebezpieczne (np. ze względu na zachowanie kierowcy jak i pasażerów)?	☐	☐

Z33. Ile razy w tygodniu, poza zajęciami WF, ćwiczysz/trenujesz/uprawiasz sport?

1. Nie ćwiczę wcale lub rzadziej niż raz w tygodniu
2. Raz w tygodniu
3. 2-3 razy w tygodniu
4. 4 razy w tygodniu lub więcej

POSTRZEGANIE SIEBIE

J1. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Ciebie – Twojego wyglądu, samopoczucia, samooceny. Zaznacz w każdym wierszu, w jakim stopniu zgadzasz się z nimi bądź nie zgadzasz.

	1-Zdecydowanie tak	2-Raczej tak	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej nie	5-Zdecydowanie nie
1. Podoba mi się to, jak wyglądam	☐	☐	☐	☐	☐
2. Sprawiam kłopoty w szkole	☐	☐	☐	☐	☐
3. Są rzeczy, w których jestem świetny/a (np. w sporcie, śpiewaniu, malowaniu, nauce....)	☐	☐	☐	☐	☐
4. Jestem z siebie zadowolony/a	☐	☐	☐	☐	☐
5. Jest wiele sytuacji, w których jestem dumny/a z siebie	☐	☐	☐	☐	☐
6. Jest wiele sytuacji, z którymi nie mogę sobie poradzić	☐	☐	☐	☐	☐
7. Często odnoszę sukcesy	☐	☐	☐	☐	☐
8. Sprawiam kłopoty w domu	☐	☐	☐	☐	☐
9. Jestem szczęśliwy/a	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jestem lubiany/a przez rówieśników	☐	☐	☐	☐	☐

11. Często myślę, że chciałbym/ chciałabym wyglądać inaczej	☐	☐	☐	☐	☐
12. Często martwię się o to, jak wyglądam	☐	☐	☐	☐	☐
13. Czuję się gorszy/a od innych	☐	☐	☐	☐	☐

J2. Jak często w ciągu ostatniego tygodnia:

	1- Nigdy	2- Rzadko	3- Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. Było Ci smutno	☐	☐	☐	☐	☐
2. Czuteś/aś się samotny/a	☐	☐	☐	☐	☐
3. Chciało Ci się płakać	☐	☐	☐	☐	☐
4. Byłeś/aś zdenerwowany/a	☐	☐	☐	☐	☐
5. Odczuwałeś/aś bardzo silną złość	☐	☐	☐	☐	☐
6. Bateś/aś się czegoś/kogoś	☐	☐	☐	☐	☐
7. Czuteś/aś radość	☐	☐	☐	☐	☐
8. Miałeś/aś dobry humor	☐	☐	☐	☐	☐
9. Miałeś/aś zły humor	☐	☐	☐	☐	☐
10. Czuteś/aś się wyluzowany/a, odprężony/a	☐	☐	☐	☐	☐

J3. Poniżej jest rysunek drabiny, na górze jest cyfra 10, która oznacza życie, które wydaje Ci się najlepsze :-), na dole jest cyfra 1, która oznacza życie, które wydaje Ci się najgorsze :-((. Pomyśl teraz, jak określiłabyś/określiłbyś swoje obecne życie, w którym miejscu na drabinie Ty byś sta-
nął/stanąła. Zaznacz cyfrę, która znajduje się w tym miejscu.

10 ☐	Życie z którego całkowicie jestem zadowolony/zadowolona
9	
8	
7	
6	
5	
4	
3	
2	
1 ☐	Życie z którego całkowicie nie jestem zadowolony/zadowolona

NAJBLIŻSZE OTOCZENIE

D1. Zaznacz, gdzie mieszkasz:

1. W domu rodzinnym D2
2. W placówce opiekuńczo-wychowawczej (np. dom dziecka; ośrodek szkolno-wychowawczy) D3
3. W rodzinie zastępczej D3
4. W rodzinnym domu dziecka D3
5. Inna odpowiedź, gdzie..... D3

D2. Jeśli w pytaniu D1 wskazałeś/aś „dom rodzinny” odpowiedz proszę na pytania dotyczące domu. Zaznacz, kto jeszcze mieszka z Tobą w tym domu.

Możesz zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź.

A. Dorośli:

1. Mama
2. Tata
3. Macocha (lub partnerka taty)
4. Ojczym (lub partner mamy)
5. Babcia
6. Dziadek
7. Inne osoby, wpisz jakie (np. ciocia, wujek, znajomy rodziców)

B. Dzieci:

Napisz, ilu braci i ile siostr mieszka z Tobą (razem z przyrodnim lub przybranym rodzeństwem).

Napisz liczbę lub wstaw 0 (zero), gdy nie mieszkasz z rodzeństwem. Prosimy, żebyś nie wliczał siebie.

1. Ilu braci mieszka z Tobą? |_|_|_|
2. Ile siostr mieszka z Tobą? |_|_|_|

D3. Poniżej pojawią się pytania dotyczące sytuacji zawodowej Twoich rodziców lub opiekunów (osób które zajmują się Tobą jeśli nie masz rodziców, mogą to być np. dziadkowie lub przybrani rodzice).

A. Czy Twój Tata (opiekun) pracuje?

1. Tak jeśli tak, napisz proszę, gdzie pracuje i co robi (np. jest pielęgniarzem, sprzedawcą, urzędnikiem, rolnikiem).....
2. Nie
3. Nie wiem
4. Nie mam Taty

B. Jeśli NIE, dlaczego Twój Tata nie pracuje? Wskaż jeden – najważniejszy powód.

1. Jest chory
2. Jest na emeryturze
3. Szuka pracy
4. Opiekuje się młodszym dzieckiem/dziećmi lub zajmuje się domem
5. Nie wiem
6. Inna sytuacja (np. zajmuje się chorym dziadkiem)

C. Czy Twoja Mama (opiekunka) pracuje?

1. Tak jeśli tak, napisz proszę, gdzie pracuje i co robi (np. jest pielęgniarką, sprzedawczynią, urzędniczką, rolniczką)
2. Nie
3. Nie wiem
4. Nie mam Mamy

D. Jeśli NIE, dlaczego Twoja mama nie pracuje? Wskaż jeden – najważniejszy powód.

1. Jest chora
2. Jest na emeryturze
3. Szuka pracy
4. Jest na urlopie macierzyńskim, wychowawczym lub zajmuje się domem
5. Nie wiem
6. Inna sytuacja (np. zajmuje się chorym dziadkiem)

D4. Jakie wykształcenie mają Twoi rodzice lub opiekunowie (jaką szkołę skończyli)?

A. Mama (opiekunka)	B. Tata (opiekun)
1. Wyższe (skończyła studia)	1. Wyższe (skończył studia)
2. Średnie (skończyła liceum lub technikum)	2. Średnie (skończyła liceum lub technikum)
3. Zawodowe (skończyła szkołę zawodową)	3. Zawodowe (skończył szkołę zawodową)
4. Podstawowe	4. Podstawowe
5. Nie mieszkam z Mamą ani inną opiekunką	5. Nie mieszkam z Tatą ani innym opiekunem
6. Nie wiem	6. Nie wiem

MIEJSCE ZAMIESZKANIA I SYTUACJA RODZINY

O1. Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu...?

	Tak	Nie
1. są zaniedbane domy lub inne budynki	☐	☐
2. leży dużo śmieci, odpadków na podwórkach/ulicach	☐	☐
3. chodniki, ulice są zniszczone	☐	☐
4. jest trawnik, plac zabaw (miejsce, gdzie możesz posiedzieć, spędzić czas z rówieśnikami)	☐	☐
5. ludzie są przyjaźni	☐	☐

6. jest tak głośno, że hałas jest nawet w domu/mieszkanium	☐	☐
7. masz dużo kolegów i koleżanek	☐	☐
8. czujesz się bezpiecznie spędzając czas na dworze	☐	☐
9. jest boisko, skatepark, basen i/lub inne miejsca, gdzie możesz spędzić czas „na sportowo”	☐	☐
10. czujesz się bezpiecznie wracając do domu (np. ze szkoły)	☐	☐
11. widzisz ludzi, których się obawiasz/boisz	☐	☐

S1. Zaznacz, czy mieszkasz:

1. W mieszkaniu (blok/kamienica)
2. W domu jednorodzinnym/szeregowcu

S2. Ile Twoje mieszkanie/dom ma pokoi? |__|__|

S3. Czy masz własny pokój?

1. Tak
2. Nie jeśli nie, napisz ile osób, oprócz Ciebie, ile osób śpi z Tobą w tym samym pokoju (pomieszczeniu)? (wpisz liczbę)
 - A. rodzeństwo |__|__|____
 - B. osoby dorosłe |__|__|

S4. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Twojego domu/mieszkania. Zaznacz odpowiedź w każdym wierszu. Czy uważasz, że w Twoim mieszkaniu/domu...?

	Tak	Nie
1. Jest zbyt ciasno, brakuje miejsca	☐	☐
2. Jest widno, jest wystarczająco dużo światła	☐	☐
3. Jest ciepło nawet zimą	☐	☐
4. Ściany, podłogi, sufit są wilgotne	☐	☐
5. Jest bieżąca ciepła woda	☐	☐
6. Jest wanna lub prysznic	☐	☐
7. Jest ubikacja	☐	☐

S5. Jak sądzisz, czy Twoja rodzina, w porównaniu z rodzinami Twoich kolegów z klasy, jest... ?

1. bardzo bogata
2. raczej bogata
3. przeciętna
4. raczej biedna
5. bardzo biedna

S6. Czy Twoja rodzina ma własny samochód?

1. Tak, więcej niż jeden
2. Tak, jeden
3. Nie

S7. Czy w Twoim domu jest zmywarka do naczyń?

1. Tak
2. Nie

S8. Jak często martwisz się tym, że Twojej rodzinie brakuje pieniędzy?

1. Bardzo często
2. Często
3. Rzadko
4. Bardzo rzadko
5. Nigdy

S9. Czy w domu/mieszkanium masz dostęp do komputera, tabletu, konsoli do gier?

Ile w Twojej rodzinie jest:

	Zero / Ani jednego	Jeden	Dwa	Więcej niż dwa
1. komputerów (w tym laptopów)	☐	☐	☐	☐

2. tablety	☐	☐	☐	☐
3. konsoli do gier np. PlayStation, XboX, Nintendo itp.	☐	☐	☐	☐

S10. Czy posiadasz własne/własny...

	Tak	Nie
1. łóżko	☐	☐
2. telefon komórkowy, smartfon	☐	☐
3. biurko	☐	☐
4. rower	☐	☐
5. ubrania, z których jesteś zadowolony	☐	☐
6. buty, z których jesteś zadowolony	☐	☐
7. książki i czasopisma do czytania dla przyjemności	☐	☐
8. wszystkie rzeczy niezbędne w szkole	☐	☐
9. komputer, tablet	☐	☐
10. dostęp do Internetu w domu/mieszkanie	☐	☐

PIENIĄDZE NA WŁASNE WYDATKI

P1. Czy masz/dostajesz pieniądze na własne wydatki?

1. Tak P2
2. Nie to było ostatnie pytanie

P2. Jeśli w pytaniu P1 zaznaczyłeś „Tak” – odpowiedź, skąd masz pieniądze na własne wydatki? Zaznacz wszystkie odpowiedzi, które obrazują Twoją sytuację. Możesz zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź.

1. Dostaję regularne kieszonkowe od rodziców/opiekunów
2. Dostaję kieszonkowe nieregularnie
3. Zawsze dostaję pieniądze od rodziców/opiekunów, kiedy o to poproszę
4. Dostaję pieniądze od rodziców/opiekunów, ale tylko, kiedy potrzebuję ich na ważny cel
5. Dostaję pieniądze od innych niż rodzice członków rodziny
6. Dostaję pieniądze jako prezent z różnych okazji (np. urodziny, święta)
7. Sam zarabiam na własne wydatki
8. Inna sytuacja, napisz jaka.....

P3. Porównując z kolegami z klasy, ile masz pieniędzy na własne wydatki?

1. Więcej od koleżanek i kolegów z klasy
2. Mniej więcej tyle samo co koleżanki i koledzy z klasy
3. Mniej niż koleżanki i koledzy z klasy

P4. Co najczęściej robisz z pieniędzmi, które masz na własne wydatki?

1. Odkładam/oszczędzam
2. Wydaję po trochu, ale zgodnie ze swoim planem
3. Wydaję po trochu, ale bez planu
4. Wydaję od razu, niedługo po tym jak dostanę

P5. Na co (najczęściej) wydajesz swoje pieniądze (wskaż trzy odpowiedzi):

1. Na jedzenie i przekąski
2. Na słodycze
3. Na wyjścia z kolegami (do kina, na kręgle itd.)
4. Na hobby (np. czasopisma/gry/książki/płyty)
5. Na przybory szkolne
6. Na podręczniki szkolne
7. Na ubrania
8. Na kosmetyki
9. Na używki (np. papierosy/alkohol)
11. Dokładam do budżetu domowego

12. Inne wydatki, jakie?.....

13. Odkładam na przyszłe wydatki/ oszczędzam

P6. Jak często przez to, że brakuje Ci pieniędzy nie możesz:

	1- Nigdy	2- Rzadko	3- Czasami	4- Często	5- Bardzo często
Kupić sobie tego, czego potrzebujesz	☐	☐	☐	☐	☐
Kupić sobie tego, co byś chciał	☐	☐	☐	☐	☐
Robić czegoś z kolegami/koleżankami (np. wyjść na lody, pizzę, do kina itp.)	☐	☐	☐	☐	☐

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

ANKIETA DLA UCZNIÓW SZKÓŁ ŚREDNICH

Badanie na temat życia nastolatków z województwa łódzkiego

Droga Uczennico/Drogi Uczniu,

klasa, do której chodzisz, bierze udział w badaniu dotyczącym życia nastolatków z województwa łódzkiego. Uzyskane informacje będą miały duże znaczenie, bo pozwolą zaplanować działania w obszarach istotnych z punktu widzenia Twojego i Twoich rówieśników.

W ankiecie znajdziesz pytania dotyczące:

- sposobów spędzania przez Ciebie czasu wolnego,
- korzystania z Internetu,
- Twojej szkoły, nauki,
- Ciebie i Twojego domu,
- Twojego zdrowia.

Prosimy o szczerą odpowiedź. W ankiecie nie podajesz imienia ani nazwiska, nie musisz się więc obawiać, że na podstawie jej wyników ktoś Cię rozpozna. Udzielone przez Ciebie odpowiedzi zostaną wykorzystane jedynie do przygotowania zbiorczych analiz i zestawień.

Jak wypełnić ankietę?

1. Swoje odpowiedzi zaznaczaj, zakreślając „X” (krzyżykiem) cyfrę przy odpowiedzi lub odpowiedni kwadracik.
2. Jeśli się pomylił, otocz kółkiem złą odpowiedź i zaznacz krzyżykiem właściwą.
3. W niektórych pytaniach po odpowiedziach pojawia się strzałka i oznaczenie pytania, do którego należy przejść po udzieleniu tej odpowiedzi, np. Tak C10 (trzeba przejść do pytania C10).
4. Jeżeli czegoś nie rozumiesz lub nie jesteś pewna/pewien, jak odpowiedzieć na pytanie, poproś o pomoc osobę prowadzącą badanie lub nauczyciela obecnego w klasie.

INFORMACJE O TOBIE

M1. Płeć:

1. Chłopak
2. Dziewczyna

M2. Napisz, w którym roku się urodziłeś/aś

M3. Mieszkaasz:

1. na wsi
2. w mieście

CZAS WOLNY

C1. Jak często w ciągu ostatniego roku, w wolnym czasie....? W każdym wierszu zaznacz jedną odpowiedź.

Pytanie dotyczy Twojego czasu wolnego, więc nie bierz pod uwagę tego, co robisz wspólnie z klasą na przykład w ramach zajęć.

	Ani razu	Raz	Kilka razy	10 razy lub więcej
1. przeczytałeś/aś książkę dla przyjemności	☐	☐	☐	☐
2. byłeś/aś w kinie	☐	☐	☐	☐
3. korzystałeś/aś z biblioteki innej niż szkolna	☐	☐	☐	☐
4. byłeś/aś w teatrze	☐	☐	☐	☐
5. byłeś/aś w muzeum, galerii, na wystawie	☐	☐	☐	☐
6. byłeś/aś na koncercie, festiwalu	☐	☐	☐	☐
7. uczestniczyłeś/aś w wydarzeniu sportowym jako widz	☐	☐	☐	☐
8. uczestniczyłeś/aś w uroczystościach/imprezach rodzinnych	☐	☐	☐	☐
9. uczestniczyłeś/aś w urodzinach/imprezach organizowanych przez kolegów i koleżanki	☐	☐	☐	☐
10. brałeś/aś udział w innym ważnym dla ciebie wydarzeniu (jakim?)	☐	☐	☐	☐

C2. Ile przeciętnie godzin w ciągu dnia (w dzień nauki szkolnej i w weekendy) wykonujesz wymienione czynności? Wpisz odpowiednią liczbę godzin zarówno w kolumnie „w dzień nauki szkolnej, jak i „w weekend”. Jeśli w ogóle nie robisz czegoś – wpisz „0” (zero).

	w dzień nauki szkolnej - liczba godzin	w weekend - liczba godzin
1. odrabiasz lekcje i uczysz się (poza szkołą)	_ _	_ _
2. realizujesz swoje hobby/zainteresowania	_ _	_ _
3. czytasz książki dla przyjemności	_ _	_ _
4. oglądasz filmy i seriale	_ _	_ _
5. nudzisz się	_ _	_ _
6. spędzasz czas w sposób, na jaki masz ochotę	_ _	_ _
7. kontaktujesz się za pośrednictwem Internetu i telefonu z koleżankami/kolegami	_ _	_ _
8. spędzasz w centrum handlowym	_ _	_ _

C3. Czy masz obowiązki domowe?

1. Nie C5
2. Tak, mam ustalone czynności, które wykonuję regularnie (np. zmywanie, wynoszenie śmieci, pomoc w gospodarstwie rolnym) C4
3. Tak, ale wykonuję prace domowe, tylko wtedy, gdy wymagają tego ode mnie rodzice C4

C4. Ile godzin dziennie (wpisz około, dla jednego dnia) zajmują Ci obowiązki domowe:

1. W dni nauki szkolnej |_|_| godzin
2. W weekendy |_|_| godzin

C5. Ile raz w ciągu ostatniego roku:

	Ani razu	Raz	Dwa razy	Więcej niż 2 razy
1. Wyjechałeś/aś na wyjazd wakacyjny (zimą/latem) z rodziną w Polsce	☐	☐	☐	☐
2. Wyjechałeś/aś na wyjazd wakacyjny (zimą/latem) z rodziną za granicę	☐	☐	☐	☐
3. Byłeś/aś na obozie lub koloniach (zimą/latem, w kraju/za granicą)	☐	☐	☐	☐
4. Wyjechałeś/aś z rodziną na weekend (poza miejsce zamieszkania), żeby zobaczyć ciekawe miejsca	☐	☐	☐	☐

C6. Czy regularnie bierzesz udział w zajęciach organizowanych przez:

	Tak	Tak, od czasu do czasu	Nie
1. harcerstwo	☐	☐	☐
2. klub sportowy/ ośrodek sportu	☐	☐	☐
3. Ochotniczą Straż Pożarną	☐	☐	☐
4. partię polityczną	☐	☐	☐
5. świetlicę środowiskową (po szkole)	☐	☐	☐
6. dom kultury/klub osiedlowy	☐	☐	☐
7. grupę religijną, parafię, kościół (np. jako ministrant, członek scholi; nie chodzi o uczestnictwo we mszy)	☐	☐	☐
8. szkołę muzyczną/ognisko muzyczne	☐	☐	☐
9. zespół taneczny, muzyczny, chór	☐	☐	☐
10. inne, jakie?.....	☐	☐	☐

C7. Czy masz jakieś zainteresowania?

1. Tak
2. Nie

C8. Czy masz możliwości rozwijania Swoich zainteresowań?

1. Tak C10
2. Nie C9

C9. Jeśli nie, wskaż dlaczego? (możesz zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź)

1. W mojej okolicy nie ma odpowiedniego miejsca
2. Nie mam czasu
3. Ze względu na stan zdrowia
4. Nie mam jak dojechać
5. W naszym domu brakuje na to pieniędzy
6. Inne, jakie.....

C10. Ile czasu dziennie (policz mniej więcej dla jednego dnia) spędzasz w Internecie? Nie bierz pod uwagę grania w gry online – o gry będzie kolejne pytanie.

1. W weekendy |__|__| godzin
2. W dzień nauki szkolnej |__|__| godzin

C11. Jeśli chodzi o korzystanie z Internetu, czy zdarza się, że... Nie bierz pod uwagę gier online.

	1- Nigdy	2- -Rzadko	3- -Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. jeśli jesteś zmuszony/a skończyć korzystanie z Internetu jesteś zdenerwowany/a	☐	☐	☐	☐	☐
2. korzystałeś/łaś z Internetu dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś	☐	☐	☐	☐	☐
3. okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a Internetem	☐	☐	☐	☐	☐
4. robiąc coś innego np. odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz korzystać z Internetu	☐	☐	☐	☐	☐
5. korzystanie z Internetu jest dla ciebie sposobem na poprawę humoru	☐	☐	☐	☐	☐

C12. Ile czasu dziennie (policz mniej więcej dla jednego dnia) grasz w gry (na komputerze, telefonie, konsoli, tablecie, także te online)?

1. W weekendy |__|__| godzin dziennie
2. W dzień nauki szkolnej |__|__| godzin dziennie

C13. Jeśli chodzi o gry (na komputerze, telefonie, konsoli, tablecie, także te online), czy zdarza się, że...

	1- Nigdy	2 -Rzadko	3 -Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. jeśli jesteś zmuszony/a skończyć grę jesteś zdenerwowany/a	☐	☐	☐	☐	☐
2. grasz dłużej niż pierwotnie zamierzałeś/łaś	☐	☐	☐	☐	☐
3. okłamujesz członków rodziny, nauczyciela, czy inne osoby aby ukryć, jak bardzo jesteś zajęty/a grami komputerowymi	☐	☐	☐	☐	☐
4. robiąc coś innego np. odrabiając lekcje, jedząc posiłek, nie możesz się już doczekać kiedy zaczniesz grać na komputerze	☐	☐	☐	☐	☐
5. gry komputerowe są dla Ciebie sposobem na poprawę humoru	☐	☐	☐	☐	☐

C14. Jak często zdarzyło się, że ktoś...

	1- Nigdy	2 -Rzadko	3 -Czasami	4- Często	5-Bardzo często
1. wysłał ci wiadomości na czacie, robił wpisy np. na Facebooku, snapchacie, innych forach, wysłał smsy lub e-maile sprawiające Ci przykrość, denerwujące Cię	☐	☐	☐	☐	☐
2. umieścił w Internecie bez Twojej zgody zdjęcia, których nie chciałbyś/chciałabyś, żeby ktoś oglądał	☐	☐	☐	☐	☐
3. kontaktował się z Tobą ktoś, kogo nie znasz: wysłał/a Ci wiadomości na czacie, robił/a wpisy np. na Facebooku, wysłał/a smsy lub e-maile	☐	☐	☐	☐	☐

SZKOŁA/NAUKA

N1. Wpisz średnią ocen z poprzedniego semestru |_|_|_|_|_|

N2. Czy lubisz chodzić do szkoły?

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Czasem tak, czasem nie
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

N3. Czy zdarzyło się kiedykolwiek, że zmieniałeś/aś szkołę?

1. Tak z jakiego powodu?.....
2. Nie

N4. Czy zdarzyło się kiedyś, że powtarzała/eś klasę?

1. Tak, więcej niż raz
2. Tak, raz
3. Nie

N5. Czy uważasz, że oceny, które dostajesz są sprawiedliwe?

1. Zdecydowanie tak
2. Raczej tak
3. Czasem tak, czasem nie
4. Raczej nie
5. Zdecydowanie nie

N6. Czy w tym semestrze byłeś/aś na wagarach (opuściłeś cały dzień lekcji)?

1. Nigdy
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

N7. Czy w tym semestrze opuszczałeś/aś pojedyncze lekcje (bez wiedzy rodziców/opiekunów)?

1. Nigdy
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

N8. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Ciebie, Twojej szkoły, nauczycieli, koleżanek i kolegów. Zaznacz w odpowiednich kratkach, w jakim stopniu się z nimi zgadzasz bądź nie zgadzasz.

Stwierdzenie	1- Zdecydowanie nie	2- Raczej nie	3- Ani tak, ani nie	4- Raczej tak	5- Zdecydowanie tak
1. Mam wielu kolegów/wiele koleżanek w szkole	☐	☐	☐	☐	☐
2. Nauczyciele nastawieni są do mnie przyjaźnie	☐	☐	☐	☐	☐
3. Koledzy/koleżanki z klasy akceptują mnie takim, jakim jestem	☐	☐	☐	☐	☐
4. Koledzy/koleżanki z klasy dokuczają mi	☐	☐	☐	☐	☐
5. W szkole czuję się samotna/y	☐	☐	☐	☐	☐
6. Nie jestem lubiana/y przez nauczycieli	☐	☐	☐	☐	☐
7. Boję się chodzić do szkoły	☐	☐	☐	☐	☐
8. W szkole czuję się bezpiecznie	☐	☐	☐	☐	☐
9. Chętnie chodzę do szkoły	☐	☐	☐	☐	☐
10. Moja klasa jest zgrana	☐	☐	☐	☐	☐
11. Często w szkole odczuwam stres	☐	☐	☐	☐	☐

N9. Czy w tym roku szkolnym?

	tak	nie, bo nie chciałam/chciałem	nie, bo nie mogłam/mogłem	w szkole nie ma takiej możliwości	nie, bo nikt mi nie zaproponował
1. uczestniczyłeś/aś w kółku zainteresowań/przedmiotowym	☐	☐	☐	☐	☐
2. uczestniczyłeś/aś w zajęciach sportowych organizowanych przez szkołę po lekcjach	☐	☐	☐	☐	☐
3. uczestniczyłeś/aś w zajęciach artystycznych (muzycznych, plastycznych) organizowanych przez szkołę po lekcjach	☐	☐	☐	☐	☐
4. uczestniczyłeś/aś w wycieczce szkolnej (jeśli w tym roku szkolnym nie było wycieczki, to czy w poprzednim roku szkolnym brałeś/brateś udział)	☐	☐	☐	☐	☐
5. uczestniczyłeś/aś w wyjściu do kina/teatru	☐	☐	☐	☐	☐
6. uczestniczyłeś/aś w zajęciach wyrównawczych	☐	☐	☐	☐	☐
7. występowałeś/aś na akademiach/przedstawieniach	☐	☐	☐	☐	☐
8. korzystałeś/aś z korepetycji po szkole	☐	☐	☐	☐	☐
9. korzystałeś/aś z dodatkowych lekcji języka obcego po szkole	☐	☐	☐	☐	☐
10. brałeś/aś udział w konkursie przedmiotowym	☐	☐	☐	☐	☐
11. działałeś/aś w samorządzie szkolnym	☐	☐	☐	☐	☐
12. brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z pedagogiem szkolnym	☐	☐	☐	☐	☐
13. brałeś/aś udział w indywidualnym spotkaniu z psychologiem w szkole	☐	☐	☐	☐	☐

N10. W jakim zawodzie chciałbyś/chciałabyś pracować, co chciałbyś robić w przyszłości?

.....

RELACJE Z RODZICAMI/OPIEKUNAMI I RÓWIEŚNIKAMI

R1. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Twojej rodziny i domu lub miejsca, w którym mieszkasz na stałe i opiekunów. Przeczytaj je i w każdym wierszu zaznacz odpowiedź (jeśli nie mieszkasz z mamą i tatą, stwierdzenia odnoszą do osób, które się Tobą opiekują, np. opiekunów, wychowawców, dziadków, cioci, wujka).

Stwierdzenie	1-Zdecydowanie nie	2-Raczej nie	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej tak	5-Zdecydowanie tak	6-Nie dotyczy
1. Lubię być w domu	☐	☐	☐	☐	☐	☐
2. Rodzice/ opiekunowie/ wychowawcy traktują mnie sprawiedliwie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
3. W naszej rodzinie mamy czas dla siebie nawzajem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
4. Lubię spędzać czas z Mamą/opiekunką	☐	☐	☐	☐	☐	☐
5. Lubię spędzać czas z Tatą/opiekunem	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6. Rodzice/ opiekunowie/ wychowawcy zbyt dużo ode mnie wymagają	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. W domu czuję się bezpiecznie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
8. Kiedy potrzebuję, mogę poprosić rodziców/ opiekunów/ wychowawców o pomoc	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9. Mogę otwarcie porozmawiać z rodzicami/ opiekunami/ wychowawcami o moich problemach	☐	☐	☐	☐	☐	☐
10. W mojej rodzinie jest ważne, aby każdy wyraził swoje zdanie	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11. W mojej rodzinie dużo ze sobą rozmawiamy	☐	☐	☐	☐	☐	☐
12. Lubię spędzać czas z rodzeństwem	☐	☐	☐	☐	☐	☐

R2. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Twoich kolegów/koleżanek. Przeczytaj je i w każdym wierszu zaznacz odpowiedź.

Stwierdzenie	1-Zdecydowanie nie	2-Raczej nie	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej tak	5-Zdecydowanie tak
1. Lubię spędzać czas z kolegami /koleżankami po szkole	☐	☐	☐	☐	☐
2. Moi koledzy/koleżanki starają się mi pomagać, kiedy tego potrzebuję	☐	☐	☐	☐	☐
3. Mogę liczyć na moich kolegów/ moje koleżanki, kiedy coś idzie nie tak	☐	☐	☐	☐	☐
4. Mam prawdziwego przyjaciela/ prawdziwych przyjaciół	☐	☐	☐	☐	☐
5. Koledzy/koleżanki lubią mnie /akceptują mnie takim, jakim jestem	☐	☐	☐	☐	☐
6. Chciałbym mieć więcej kolegów/koleżanek	☐	☐	☐	☐	☐
7. Często kłócę się z kolegami/koleżankami	☐	☐	☐	☐	☐

R3. Czy gdybyś miał/a poważny problem, miałbyś/miałabyś z kim o tym porozmawiać?

1. Tak R4

2. Nie Z1 ZDROWIE

R4. Zaznacz wszystkie osoby, do których zwróciłbyś/zwróciłabyś się, gdybyś miał/a poważny problem:

1. Mama/Tata
 2. Brat/siostra
 3. Babcia/dziadek
 4. Inna osoba z rodziny
 5. Opiekun/opiekunka
 6. Przyjaciel/przyjaciółka
 7. Chłopak/dziewczyna
 8. Wychowawca
 9. Nauczyciel (inny niż wychowawca)
 10. Pedagog/psycholog w szkole
 11. Trener
 12. Inna osoba, wypisz wszystkie osoby, niewymienione wcześniej, które przychodzą Ci do głowy (nie pisz imienia, spróbuj określić kim jest ta osoba, np. sąsiadka, ksiądz, itp.)
-

ZDROWIE

Z1. Jak oceniasz swoje zdrowie? Moje zdrowie jest:

1. Bardzo dobre
2. Dobre
3. Średnie
4. Złe
5. Bardzo złe

Z2. Czy, biorąc pod uwagę Twoje zdrowie, możesz robić podobne rzeczy, jak Twoi rówieśnicy (np. uprawiać taki sport jaki chcesz, wyjeżdżać na wakacje, wycieczki szkolne)?

1. Tak
2. Nie

Z3. Czy byłeś/byłaś w tym roku szkolnym u dentysty (poza szkołą)?

1. Tak
2. Nie

Z4. Czy chorujesz na stałe na jakąś chorobę (np. alergię, astmę, cukrzycę, chorobę serca)?

1. Tak jaką
2. Nie

Z5. Poniżej znajduje się lista różnych dolegliwości i chorób. Zaznacz, jak często miała/eś z nimi problem w ciągu ostatniego roku.

A. Dolegliwości	Prawie codziennie	Częściej niż raz w tygodniu	Prawie w każdym tygodniu	Prawie w każdym miesiącu	Rzadko lub nigdy
1. ból brzucha	☐	☐	☐	☐	☐
2. ból pleców	☐	☐	☐	☐	☐
3. problemy z zasypianiem	☐	☐	☐	☐	☐
4. ból głowy	☐	☐	☐	☐	☐
5. problemy ze skórą	☐	☐	☐	☐	☐
6. brak energii	☐	☐	☐	☐	☐

B. Choroby	Ani razu	1 raz w roku	2 razy w roku	3 razy w roku lub częściej
1. przeziębienie, grypa	☐	☐	☐	☐
2. zapalenie oskrzeli, płuc	☐	☐	☐	☐
3. angina	☐	☐	☐	☐

Z6. Napisz, ile masz wzrostu (w centymetrach): |__|__|__| cm

Z7. Napisz, ile ważysz: |__|__| kg

Z8. Niektórzy uczniowie przychodzą rano do szkoły bez śniadania, ponieważ w domu brakuje jedzenia. Jak często Tobie się to zdarza?

1. Bardzo często
2. Często
3. Od czasu do czasu
4. Rzadko
5. Nigdy

Z9. Jak często zjadasz lub pijesz....?

	Rzadziej niż raz w tyg. lub w ogóle nie jem	Raz w tygodniu	Kilka razy w tygodniu, ale nie codziennie	Raz dziennie	Częściej niż raz dziennie
1. owoce	☐	☐	☐	☐	☐
2. warzywa	☐	☐	☐	☐	☐
3. sody	☐	☐	☐	☐	☐
4. chipsy, słone przekąski	☐	☐	☐	☐	☐
5. coca-cola lub inne słodkie napoje	☐	☐	☐	☐	☐
6. napoje energetyzujące	☐	☐	☐	☐	☐
7. śniadanie	☐	☐	☐	☐	☐
8. ciepły posiłek (obiad, obiadokolację)	☐	☐	☐	☐	☐

Z10. Czy obecnie stosujesz jakąś dietę?

1. Tak **Z11**
2. Nie **Z12**

Z11. Jeśli w pytaniu Z10 zaznaczyłeś/aś „tak”, napisz dlaczego stosujesz dietę?

1. Ponieważ chcę schudnąć
2. Ponieważ chcę przytyć
3. Ze względów zdrowotnych
4. Inni to robią, to jest modne

Z12. Napisz, o której godzinie:

A. położyłeś/aś się wczoraj spać	
B. dziś wstałeś/aś	
C. zazwyczaj kładziesz się spać w dni powszednie, kiedy chodzisz do szkoły	
D. zazwyczaj wstajesz w dni powszednie, kiedy chodzisz do szkoły	

Z13. Czy kiedykolwiek piłeś/aś alkohol?

1. Tak **Z14**
2. Nie **Z16**

Z14. Ile lat miałeś/aś, kiedy pierwszy raz piłeś alkohol? |_|_|_|

Z15. Jak często w tym semestrze piłeś/aś alkohol:

1. W ogóle nie piłem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z16. Czy kiedykolwiek paliłeś/aś papierosy?

1. Tak **Z17**
2. Nie **Z19**

Z17. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz paliłeś/aś papierosa? |__|__|

Z18. Jak często w tym semestrze paliłeś/aś papierosa:

1. W ogóle nie paliłem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z19. Czy kiedykolwiek paliłeś/aś marihuanę/haszysz?

1. Tak **Z20**
2. Nie **Z22**

Z20. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz paliłeś/aś marihuanę/haszysz? |__|__|

Z21. Jak często w tym semestrze paliłeś/aś marihuanę/haszysz?

1. W ogóle nie paliłem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z22. Czy kiedykolwiek używałeś/aś dopalaczy?

1. Tak **Z23**
2. Nie **Z25**

Z23. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz używałeś/aś dopalaczy? |__|__|

Z24. Jak często w tym semestrze używałeś/aś dopalaczy?

1. W ogóle nie używałem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z25. Czy kiedykolwiek używałeś/aś innych narkotyków?

1. Tak **Z26**
2. Nie **Z28**

Z26. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz używałeś innych narkotyków? |__|__|

Z27. Jak często w tym semestrze używałeś/aś innych narkotyków?

1. W ogóle nie używałem/am
2. Raz lub dwa razy
3. Kilka razy
4. Więcej niż 10 razy

Z28. Czy podjąłeś/podjęłaś współżycie seksualne?

1. Tak **Z29**
2. Nie **Z31**

Z29. Ile miałeś/aś lat, kiedy pierwszy raz podjąłeś/podjęłaś współżycie seksualne? |__|__|lat

Z30. Czy podczas ostatniego współżycia seksualnego Ty lub Twój/Twoja partner/partnerka stosowaliście środki antykoncepcyjne?

1. Tak
2. Nie

Z31. Czy kiedykolwiek/ w tym semestrze.... W każdym wierszu zaznacz jedną odpowiedź.

	Tak	Nie
1. czy kiedykolwiek zostałeś/aś pobity/a?	☐	☐
2. czy w tym semestrze zostałeś/aś pobity/a?	☐	☐
3. czy kiedykolwiek kogoś pobiłeś/aś?	☐	☐
4. czy w tym semestrze kogoś pobiłeś/aś?	☐	☐

Z32. Czy kiedykolwiek... W każdym wierszu zaznacz jedną odpowiedź.

	Tak	Nie
1. prowadziłeś/aś samochód/motocykl bez uprawnień?	☐	☐
2. jechałeś/aś autem, które prowadził/a rówieśnik/czka pod wpływem alkoholu/narkotyków?	☐	☐
3. jechałeś/aś autem, w którym było więcej osób niż powinno?	☐	☐
4. jadąc samochodem z rówieśnikami czułeś/aś, że to jest niebezpieczne (np. ze względu na zachowanie kierowcy jak i pasażerów)?	☐	☐

Z33. Ile razy w tygodniu, poza zajęciami WF, ćwiczysz/trenujesz/uprawiasz sport?

1. Nie ćwiczę wcale lub rzadziej niż raz w tygodniu
2. Raz w tygodniu
3. 2-3 razy w tygodniu
4. 4 razy w tygodniu lub więcej

POSTRZEGANIE SIEBIE

J1. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Ciebie – Twojego wyglądu, samopoczucia, samooceny. Zaznacz w każdym wierszu, w jakim stopniu zgadzasz się z nimi bądź nie zgadzasz.

	1-Zdecydowanie tak	2-Raczej tak	3-Ani tak, ani nie	4-Raczej nie	5-Zdecydowanie nie
1. Podoba mi się to, jak wyglądam	☐	☐	☐	☐	☐
2. Sprawiam kłopoty w szkole	☐	☐	☐	☐	☐
3. Są rzeczy, w których jestem świetny/a (np. w sporcie, śpiewaniu, malowaniu, nauce....)	☐	☐	☐	☐	☐
4. Jestem z siebie zadowolony/a	☐	☐	☐	☐	☐
5. Jest wiele sytuacji, w których jestem dumny/a z siebie	☐	☐	☐	☐	☐
6. Jest wiele sytuacji, z którymi nie mogę sobie poradzić	☐	☐	☐	☐	☐
7. Często odnoszę sukcesy	☐	☐	☐	☐	☐
8. Sprawiam kłopoty w domu	☐	☐	☐	☐	☐
9. Jestem szczęśliwy/a	☐	☐	☐	☐	☐
10. Jestem lubiany/a przez rówieśników	☐	☐	☐	☐	☐
11. Często myślę, że chciałbym/chciałabym wyglądać inaczej	☐	☐	☐	☐	☐
12. Często martwię się o to, jak wyglądam	☐	☐	☐	☐	☐
13. Czuję się gorzej/a od innych	☐	☐	☐	☐	☐

J2. Jak często w ciągu ostatniego tygodnia:

	1-Nigdy	2-Rzadko	3-Czasami	4-Często	5-Bardzo często
1. Było Ci smutno	☐	☐	☐	☐	☐
2. Czujęś/aś się samotny/a	☐	☐	☐	☐	☐
3. Chciało Ci się płakać	☐	☐	☐	☐	☐
4. Byłeś/aś zdenerwowany/a	☐	☐	☐	☐	☐
5. Odczuwałeś/aś bardzo silną złość	☐	☐	☐	☐	☐
6. Bałeś/aś się czegoś/kogoś	☐	☐	☐	☐	☐
7. Czujęś/aś radość	☐	☐	☐	☐	☐

8. Miałeś/aś dobry humor	☐	☐	☐	☐	☐
9. Miałeś/aś zły humor	☐	☐	☐	☐	☐
10. Czułeś/aś się wyluzowany/a, odprężony/a	☐	☐	☐	☐	☐

J3. Poniżej jest rysunek drabiny, na górze jest cyfra 10, która oznacza życie, które wydaje Ci się najlepsze :-), na dole jest cyfra 1, która oznacza życie, które wydaje Ci się najgorsze :-(. Pomyśl teraz, jak określiłabyś/określiłbyś swoje obecne życie, w którym miejscu na drabinie Ty byś stanęła/stanął. Zaznacz cyfrę, która znajduje się w tym miejscu.

10 ☐	Życie z którego całkowicie jestem zadowolony/zadowolona
9	
8	
7	
6	
5	
4	
3	
2	
1 ☐	Życie z którego całkowicie nie jestem zadowolony/zadowolona

NAJBLIŻSZE OTOCZENIE

D1. Zaznacz, gdzie mieszkasz:

1. W domu rodzinnym D2
2. W placówce opiekuńczo-wychowawczej (np. dom dziecka; ośrodek szkolno-wychowawczy) D3
3. W rodzinie zastępczej D3
4. W rodzinnym domu dziecka D3
5. Inna odpowiedź, gdzie..... D3

D2. Jeśli w pytaniu D1 wskazałeś/aś „dom rodzinny” odpowiedz proszę na pytania dotyczące domu. Zaznacz, kto jeszcze mieszka z Tobą w tym domu.

Możesz zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź.

A. Dorośli:

1. Mama
2. Tata
3. Macocha (lub partnerka taty)
4. Ojczym (lub partner mamy)
5. Babcia
6. Dziadek
7. Inne osoby, wpisz jakie (np. ciocia, wujek, znajomy rodziców)

B. Dzieci:

Napisz, ilu braci i ile siostr mieszka z Tobą (razem z przyrodnim lub przybranym rodzeństwem). Napisz liczbę lub wstaw 0 (zero), gdy nie mieszkasz z rodzeństwem. Prosimy, żebyś nie wliczał siebie.

1. Ilu braci mieszka z Tobą? |_|_|
2. Ile siostr mieszka z Tobą? |_|_|

D3. Poniżej pojawiają się pytania dotyczące sytuacji zawodowej Twoich rodziców lub opiekunów (osób które zajmują się Tobą jeśli nie masz rodziców, mogą to być np. dziadkowie lub przybrani rodzice).

A. Czy Twój Tata (opiekun) pracuje?

1. Tak jeśli tak, napisz proszę, gdzie pracuje i co robi (np. jest pielęgniarzem, sprzedawcą, urzędnikiem, rolnikiem).....

2. Nie
3. Nie wiem
4. Nie mam Taty

B. Jeśli NIE, dlaczego Twój Tata nie pracuje? Wskaż jeden – najważniejszy powód.

1. Jest chory
2. Jest na emeryturze
3. Szuka pracy
4. Opiekuje się młodszym dzieckiem/dziećmi lub zajmuje się domem
5. Nie wiem
6. Inna sytuacja (np. zajmuje się chorym dziadkiem)

C. Czy Twoja Mama (opiekunka) pracuje?

1. Tak jeśli tak, napisz proszę, gdzie pracuje i co robi (np. jest pielęgniarką, sprzedawczynią, urzędniczką, rolniczką)
2. Nie
3. Nie wiem
4. Nie mam Mamy

D. Jeśli NIE, dlaczego Twoja mama nie pracuje? Wskaż jeden – najważniejszy powód.

1. Jest chora
2. Jest na emeryturze
3. Szuka pracy
4. Jest na urlopie macierzyńskim, wychowawczym lub zajmuje się domem
5. Nie wiem
6. Inna sytuacja (np. zajmuje się chorym dziadkiem)

D4. Jakie wykształcenie mają Twoi rodzice lub opiekunowie (jaką szkołę skończyli)?

C. Mama (opiekunka)	D. Tata (opiekun)
1. Wyższe (skończyła studia)	1. Wyższe (skończył studia)
2. Średnie (skończyła liceum lub technikum)	2. Średnie (skończyła liceum lub technikum)
3. Zawodowe (skończyła szkołę zawodową)	3. Zawodowe (skończył szkołę zawodową)
4. Podstawowe	4. Podstawowe
5. Nie mieszkam z Mamą ani inną opiekunką	5. Nie mieszkam z Tatą ani innym opiekunem
6. Nie wiem	6. Nie wiem

MIEJSCE ZAMIESZKANIA I SYTUACJA RODZINY

O1. Czy w okolicy Twojego domu, na Twoim osiedlu...?

	Tak	Nie
1. są zaniedbane domy lub inne budynki	☐	☐
2. leży dużo śmieci, odpadków na podwórkach/ulicach	☐	☐
3. chodniki, ulice są zniszczone	☐	☐
4. jest trawnik, plac zabaw (miejsce, gdzie możesz posiedzieć, spędzić czas z rówieśnikami)	☐	☐
5. ludzie są przyjaźni	☐	☐
6. jest tak głośno, że hałas jest nawet w domu/mieszkańiu	☐	☐
7. masz dużo kolegów i koleżanek	☐	☐
8. czujesz się bezpiecznie spędzając czas na dworze	☐	☐
9. jest boisko, skatepark, basen i/lub inne miejsca, gdzie możesz spędzić czas „na sportowo”	☐	☐
10. czujesz się bezpiecznie wracając do domu (np. ze szkoły)	☐	☐
11. widzisz ludzi, których się obawiasz/boisz	☐	☐

S1. Zaznacz, czy mieszkasz:

1. W mieszkaniu (blok/kamienica)
2. W domu jednorodzinnym/szeregowcu

S2. Ile Twoje mieszkanie/dom ma pokoi? |_|_|**S3. Czy masz własny pokój?**

1. Tak
2. Nie jeśli nie, napisz ile osób, oprócz Ciebie, ile osób śpi z Tobą w tym samym pokoju (pomieszczeniu)? (wpisz liczbę)

A. rodzeństwo |_|_|_|_|_| B. osoby dorosłe |_|_|_|

S4. Poniżej znajdują się stwierdzenia dotyczące Twojego domu/mieszkania. Zaznacz odpowiedź w każdym wierszu. Czy uważasz, że w Twoim mieszkaniu/domu...?

	Tak	Nie
1. Jest zbyt ciasno, brakuje miejsca	☐	☐
2. Jest widno, jest wystarczająco dużo światła	☐	☐
3. Jest ciepło nawet zimą	☐	☐
4. Ściany, podłogi, sufit są wilgotne	☐	☐
5. Jest bieżąca ciepła woda	☐	☐
6. Jest wanna lub prysznic	☐	☐
7. Jest ubikacja	☐	☐

S5. Jak sądzisz, czy Twoja rodzina, w porównaniu z rodzinami Twoich kolegów z klasy, jest... ?

1. bardzo bogata
2. raczej bogata
3. przeciętna
4. raczej biedna
5. bardzo biedna

S6. Czy Twoja rodzina ma własny samochód?

1. Tak, więcej niż jeden
2. Tak, jeden
3. Nie

S7. Czy w Twoim domu jest zmywarka do naczyń?

1. Tak
2. Nie

S8. Jak często martwisz się tym, że Twojej rodzinie brakuje pieniędzy?

1. Bardzo często
2. Często
3. Rzadko
4. Bardzo rzadko
5. Nigdy

S9. Czy w domu/mieszkaniu masz dostęp do komputera, tabletu, konsoli do gier?

Ile w Twojej rodzinie jest:

	Zero / Ani jednego	Jeden	Dwa	Więcej niż dwa
1. komputerów (w tym laptopów)	☐	☐	☐	☐
2. tabletów	☐	☐	☐	☐
3. konsoli do gier np. PlayStation, XboX, Nintendo itp.	☐	☐	☐	☐

S10. Czy posiadasz własne/własny...

	Tak	Nie
1. łóżko	☐	☐
2. telefon komórkowy, smartfon	☐	☐
3. biurko	☐	☐
4. rower	☐	☐
5. ubrania, z których jesteś zadowolony	☐	☐
6. buty, z których jesteś zadowolony	☐	☐
7. książki i czasopisma do czytania dla przyjemności	☐	☐
8. wszystkie rzeczy niezbędne w szkole	☐	☐
9. komputer, tablet	☐	☐
10. dostęp do Internetu w domu/mieszkańiu	☐	☐

PIENIĄDZE NA WŁASNE WYDATKI

P1. Czy masz/dostajesz pieniądze na własne wydatki?

1. Tak P2
2. Nie to było ostatnie pytanie

P2. Jeśli w pytaniu P1 zaznaczyłeś „Tak” – odpowiedź, skąd masz pieniądze na własne wydatki? Zaznacz wszystkie odpowiedzi, które obrazują Twoją sytuację. Możesz zaznaczyć więcej niż jedną odpowiedź.

1. Dostaję regularne kieszonkowe od rodziców/opiekunów
2. Dostaję kieszonkowe nieregularnie
3. Zawsze dostaję pieniądze od rodziców/opiekunów, kiedy o to poproszę
4. Dostaję pieniądze od rodziców/opiekunów, ale tylko, kiedy potrzebuję ich na ważny cel
5. Dostaję pieniądze od innych niż rodzice członków rodziny
6. Dostaję pieniądze jako prezent z różnych okazji (np. urodziny, święta)
7. Sam zarabiam na własne wydatki
8. Inna sytuacja, napisz jaka.....

P3. Porównując z kolegami z klasy, ile masz pieniędzy na własne wydatki?

1. Więcej od koleżanek i kolegów z klasy
2. Mniej więcej tyle samo co koleżanki i koledzy z klasy
3. Mniej niż koleżanki i koledzy z klasy

P4. Co najczęściej robisz z pieniędzmi, które masz na własne wydatki?

1. Odkładam/oszczędzam
2. Wydaję po trochu, ale zgodnie ze swoim planem
3. Wydaję po trochu, ale bez planu
4. Wydaję od razu, niedługo po tym jak dostanę

P5. Na co (najczęściej) wydajesz swoje pieniądze (wskaź trzy odpowiedzi):

1. Na jedzenie i przekąski
2. Na słodczyce
3. Na wyjścia z kolegami (do kina, na kręgle itd.)
4. Na hobby (np. czasopisma/gry/książki/płyty)
5. Na przybory szkolne
6. Na podręczniki szkolne
7. Na ubrania
8. Na kosmetyki
9. Na używki (np. papierosy/alkohol)
10. Na środki antykoncepcyjne

11. Dokładam do budżetu domowego
 12. Inne wydatki, jakie?.....
 13. Odkładam na przyszłe wydatki/ oszczędzam

P6. Jak często przez to, że brakuje Ci pieniędzy nie możesz:

	1- Nigdy	2- Rzadko	3- Czasami	4- Często	5- Bardzo często
Kupić sobie tego, czego potrzebujesz	☐	☐	☐	☐	☐
Kupić sobie tego, co byś chciał	☐	☐	☐	☐	☐
Robić czegoś z kolegami/koleżankami (np. wyjść na lody, pizzę, do kina itp.)	☐	☐	☐	☐	☐

Dziękujemy za wypełnienie ankiety!

BADANIE NAUKOWE PN. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE DZIECI I MŁODZIEŻY Z WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Nr projektu 181970

PSYCHOLOGOWIE – SCENARIUSZ

OGÓLNE UWAGI DO MODERATORA:
<p>Prowadząc wywiad należy wykazać się uwagą oraz na bieżąco dostosowywać formę i sposób zadawanych pytań do sposobu komunikacji badanego, dążąc do uzyskania poszukiwanych informacji wymienionych na początku każdego modułu.</p> <p>Oznaczenia stosowane w narzędziu: pismo proste – poszukiwane informacje pismo proste, kolor niebieski – uwagi, wskazówki dla moderatora kursywa – komunikaty skierowane do osoby badanej, przykładowe pytania zaznaczenia – bardzo istotne elementy na początku i końcu wywiadu</p>
WYTYCZNE DO OBSERWACJI (DO ZANOTOWANIA WRAZ Z INFORMACJAMI Z PROTOKOŁU)
<ul style="list-style-type: none"> gdzie realizowany był wywiad czy podczas wywiadu obecne były inne osoby (jeżeli tak to czy znajdowały się w tym samym pomieszczeniu czy w innym) jeżeli podczas wywiadu obecna była inna osoba proszę określić czy i jakiego rodzaju interakcje zachodziły między nią a osobą udzielającą wywiadu (w szczególności czy pojawiły się jakieś komentarze, uwagi, komunikaty niewerbalne dotyczące kwestii poruszanych w wywiadzie) proszę opisać swoje ogólne wrażenia: czy informacje przekazywane były chętnie czy niechętnie, które pytania powodowały najwięcej trudności
OTWARCIE WYWIADU
<p>Dzień dobry</p> <p>Nazywam się i reprezentuję firmę PBS, która na zlecenie Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi prowadzi badanie na temat Zagrożenia wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży zamieszkujących województwo łódzkie. Chciałbym/abym z Panem/Panią porozmawiać na temat trudności uczniów, z którymi styka się Pan/Pani na co dzień w pracy, ich relacji rodzinnych i szkolnych. Zależy mi, aby poznać Pana/Pani opinie i doświadczenia. Rozmowa nie powinna zająć nam więcej niż 60 minut.</p> <p>Na początek proszę, aby się Pan/Pani przedstawił/a i powiedział/a, w której placówce/placówkach Pan/Pani pracuje. Moderator notuje powyższe informacje wraz z datą i godziną badania</p> <p>Aby móc skupić się nie tylko na robieniu notatek, ale przede wszystkim na naszej rozmowie, chciał/a/bym ją nagrać. Nagranie nie zostanie nigdzie opublikowane. Jest ono potrzebne, ponieważ wszystko co Pani/Pan mówi podczas wywiadu jest bardzo istotne. Nagranie zapobiega utracie ważnych informacji, które mógłbym/mogłabym przeoczyć lub zapomnieć. Czy zgadza się Pan/Pani na to, abym włączył/a dyktafon?</p> <p>[Moderator włącza dyktafon i rozpoczyna rozmowę:</p>

MODUŁ I. Wizyty w poradni
POSZUKIWANE INFORMACJE:
1. Specyfika pracy psychologa w poradni dla dzieci i młodzieży ➤ Proces pomocowy 2. Charakterystyka uczniów korzystających z pomocy
1. Proszę opowiedzieć, na czym polega Pana/i praca? a. Z jakimi osobami pracuje Pan/i w poradni? b. Jaki procent szacunkowo to uczniowie szkół? W jakim są wieku? c. Z jakimi problemami uczniów styka się Pan/i w swojej pracy? Proszę określić szacunkowo proporcje/procenty uczniów z poszczególnymi problemami? 2. Procedura: Kto zgłasza potrzebę interwencji/pracy z uczniem do poradni? Czy rodzaj problemu ma wpływ na to, kto zgłasza potrzebę pomocy dla ucznia - jeżeli tak, to jak to się przejawia? 3. Na jakie typy podzielił(a)by Pan/i dzieci i młodzież, które do Pana/i trafiają? 4. W jaki sposób pracuje Pan/i z uczniami?/ W jakich formach udziela Pan/i indywidualnej pomocy uczniom? a. Co jest celem wizyt? b. Na czym polegają spotkania? c. Jaka jest ich częstotliwość? d. Jak długo trwa cały proces? e. Czy zaangażowani są rodzice? Jak często? f. A wychowawcy? g. Kiedy pracę z uczniem uznaje się za zakończoną? 5. Jak często uczniowie wracają do Pan/i z tym samym problemem? 6. Jak często ci sami uczniowie przychodzą z innymi problemami?
MODUŁ II. Warunki materialne uczniów
POSZUKIWANE INFORMACJE:
1. Sytuacja materialna – podłoże czy korelat innych problemów uczniów? 1. Jakie są przyczyny problemów uczniów, z którymi Pan/i pracuje? Szacunkowo jaki procent uczniów ma problemy, których źródłem jest sytuacja materialna? Sytuacja rodzinna?
MODUŁ III. Relacje rówieśnicze/społeczne w klasie
POSZUKIWANE INFORMACJE:
1. Określenie częstotliwości zgłaszania się z problemem 2. Stosunek uczniów/rodziców/nauczycieli do pracy nad problemem 3. Przyczyny 4. Wsparcie
1. Na ile często spotyka się Pan/i w swojej pracy z uczniami z problemami rówieśniczymi/społecznymi w klasie? 2. Jacy uczniowie przychodzą z tym problemem? 3. Z czyjej inicjatywy przychodzą ci uczniowie? 4. Jaki jest ich stosunek do odwiedzin w poradni? 5. Jaki jest stosunek ich rodziców do odwiedzin w poradni? 6. Na ile często rodzice się angażują w rozwiązywanie problemów dzieci? 7. Na ile często wychowawcy się angażują w rozwiązywanie problemów uczniów? 8. Czy pracuje Pan/i również z klasami? a. Czy jest to stała współpraca? b. W jakich sytuacjach pracuje Pan/i z klasami? c. W jakich formach? d. Czy ma Pan/i klasę/klasy pod swoją opieką? 9. Z czego wynikają problemy uczniów? 10. Jak Pan/i myśli, jakiego rodzaju wsparcie byłoby potrzebne uczniom, którzy borykają się z problemami rówieśniczymi/społecznymi w klasie?
MODUŁ IV. Zdrowie

POSZUKIWANE INFORMACJE:

1. **Określenie częstotliwości zgłaszania się z problemem**
- **Częstotliwość poszczególnych problemów, ze szczególnym naciskiem na problemy o podłożu psychologicznym i psychicznym (zaburzenia psychiczne, emocjonalne, odżywiania)**
2. **Stosunek uczniów/rodziców/nauczycieli do pracy nad problemem**
3. **Przyczyny**
4. **Wsparcie**

1. *Na ile często spotyka się Pan/i w swojej pracy z uczniami z problemami zdrowotnymi?*
2. *Z jakimi problemami zdrowotnymi najczęściej przychodzą uczniowie? Gdyby nie padło, dopytać szczególnie o: zaburzenia zachowania, emocjonalne, odżywiania, nadpobudliwość*
3. *Z czyjej inicjatywy przychodzą ci uczniowie?*
4. *Jaki jest ich stosunek do odwiedzin w poradni?*
5. *Jaki jest stosunek ich rodziców do odwiedzin w poradni?*
6. *Na ile często rodzice się angażują w rozwiązywanie problemów dzieci?*
7. *Na ile często wychowawcy się angażują w rozwiązywanie problemów uczniów?*
8. *Z czego wynikają problemy uczniów?*
9. *Jak często uczniowie wymagają interwencji lekarza?*
10. *Jak Pan/i myśli, jakiego rodzaju wsparcie byłoby potrzebne uczniom, którzy doświadczają problemów zdrowotnych?*

MODUŁ V. Ryzyko

1. **Określenie częstotliwości zgłaszania się z problemem**
- **Częstotliwość poszczególnych problemów, ze szczególnym naciskiem na problemy z hazardem, uzależnieniami, ryzykownymi zachowaniami seksualnymi**
2. **Stosunek uczniów/rodziców/nauczycieli do pracy nad problemem**
3. **Przyczyny**
4. **Wsparcie**

1. *Na ile często spotyka się Pan/i w swojej pracy z uczniami podejmującymi zachowania ryzykowne?*
2. *Jakie zachowania ryzykowne najczęściej podejmują uczniowie? Gdyby nie padło, dopytać szczególnie o: uzależnienia (również wirtualne), hazard, ryzykowne zachowania seksualne*
3. *Z czyjej inicjatywy przychodzą ci uczniowie?*
4. *Jaki jest ich stosunek do odwiedzin w poradni?*
5. *Jaki jest stosunek ich rodziców do odwiedzin w poradni?*
6. *Na ile często rodzice się angażują w rozwiązywanie problemów dzieci?*
7. *Na ile często wychowawcy się angażują w rozwiązywanie problemów uczniów?*
8. *Z czego wynikają problemy uczniów?*
9. *Jak często uczniowie wymagają interwencji lekarza?*
10. *Jak Pan/pani myśli, jakiego rodzaju wsparcie byłoby potrzebne uczniom, którzy podejmują zachowania ryzykowne?*

MODUŁ VI. Edukacja**POSZUKIWANE INFORMACJE:**

1. **Określenie częstotliwości zgłaszania się z problemem**
2. **Stosunek uczniów/rodziców/nauczycieli do pracy nad problemem**
3. **Przyczyny**
4. **Wsparcie**

1. *Na ile często spotyka się Pan/i w swojej pracy z uczniami z problemami edukacyjnymi/problemami z nauką?*
2. *Jacy uczniowie przychodzą z tym problemem?*
3. *Z czyjej inicjatywy przychodzą ci uczniowie?*
4. *Jaki jest ich stosunek do odwiedzin w poradni?*
5. *Jaki jest stosunek ich rodziców do odwiedzin w poradni?*
6. *Na ile często rodzice się angażują w rozwiązywanie problemów dzieci?*
7. *Na ile często wychowawcy się angażują w rozwiązywanie problemów uczniów?*
8. *Z czego wynikają problemy uczniów?*
9. *Jak Pan/pani myśli, jakiego rodzaju wsparcie byłoby potrzebne uczniom, którzy borykają się z problemami z nauką?*

MODUŁ VIII. Perspektywy
POSZUKIWANE INFORMACJE:
1. Wsparcie jakich osób/institucji może pomóc w pracy z uczniami z trudnościami
<p>1. Czy w swojej pracy psychologa poradnianego współpracuje Pan/i z innymi osobami lub/i instytucjami (lekarz, pomoc społeczna, policja itp.)?</p> <p>a. Jeżeli nie, to dlaczego?</p> <p>b. Jeżeli tak, to w jakich sytuacjach i okolicznościach?</p> <p>2. Jak często Pana/i pacjenci/uczniowie wymagają interwencji innych osób/institucji?</p> <p>3. Czy jest coś, co pomogłoby Panu/i pracować z uczniami w sytuacjach problemowych?</p> <p>4. Co można zrobić, aby przeciwdziałać wykluczeniu uczniów w trudnej sytuacji?</p>
ZAMKNIĘCIE WYWIADU
<p>Czy podczas naszej rozmowy pominęłam/ąm jakieś kwestie, które Pana/Pani zdaniem powinny zostać jeszcze omówione? Czy jest coś co chciał/a/by Pan/i dodać? Skomentować? [Jeśli badany chce coś dodać, Moderator powinien pozwolić rozmówcy na uzupełnienie swojej wypowiedzi. Jeśli rozmówca nie chce uzupełnić wcześniejszych wypowiedzi, Moderator powinien zakończyć rozmowę]</p> <p>Ja nie mam już więcej pytań i bardzo dziękuję, że zgodził/-a się Pan/Pani poświęcić mi czas.</p>

DO PROTOKOŁU:
<p>płeć:</p> <p>wiek:</p> <p>miejsowość (gmina/powiat):</p> <p>Wielkość miejscowości (wg placówki):</p> <p>wieś</p> <p>miasta do 40 tysięcy mieszkańców</p> <p>miasta powyżej 40 tysięcy mieszkańców</p> <p>Łódź</p> <p>miejsce realizacji wywiadu:</p> <p>czas trwania wywiadu:</p> <p>oznaczenie transkrypcji wywiadu:</p> <p>DODATKOWE OBSERWACJE DO ZANOTOWANIA:</p> <p>czy podczas wywiadu obecne były inne osoby (jeżeli tak to czy znajdowały się w tym samym pomieszczeniu czy w innym)?:</p> <p>jeżeli podczas wywiadu obecna była inna osoba, proszę określić, czy i jakiego rodzaju interakcje zachodziły między nią a osobą udzielającą wywiadu (w szczególności czy pojawiły się jakieś komentarze, uwagi, komunikaty niewerbalne dotyczące kwestii poruszanych w wywiadzie):</p> <p>proszę opisać swoje ogólne wrażenia: czy informacje przekazywane były chętnie czy niechętnie, które pytania powodowały najwięcej trudności:</p>

BADANIE NAUKOWE PN. WYKLUCZENIE SPOŁECZNE DZIECI I MŁODZIEŻY Z WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

Nr projektu 181970

Dyspozycje do wywiadu z wychowawcą

OGÓLNE UWAGI DO MODERATORA:
<p>Prowadząc wywiad należy wykazać się uwagą oraz na bieżąco dostosowywać formę i sposób zadawanych pytań do sposobu komunikacji badanego, dążąc do uzyskania poszukiwanych informacji wymienionych na początku każdego modułu.</p> <p>Oznaczenia stosowane w narzędziu:</p> <p>pismo proste – poszukiwane informacje</p> <p>pismo proste, kolor niebieski – uwagi, wskazówki dla moderatora</p> <p>kursywa – komunikaty skierowane do osoby badanej, przykładowe pytania</p> <p>zaznaczenia – bardzo istotne elementy na początku i końcu wywiadu</p>

WYTYCZNE DO OBSERWACJI (DO ZANOTOWANIA WRAZ Z INFORMACJAMI Z PROTOKOŁU)

- gdzie realizowany był wywiad
- czy podczas wywiadu obecne były inne osoby (jeżeli tak to czy znajdowały się w tym samym pomieszczeniu czy w innym)
- jeżeli podczas wywiadu obecna była inna osoba proszę określić czy i jakiego rodzaju interakcje zachodziły między nią a osobą udzielającą wywiadu (w szczególności czy pojawiły się jakieś komentarze, uwagi, komunikaty niewerbalne dotyczące kwestii poruszanych w wywiadzie)
- proszę opisać swoje ogólne wrażenia: czy informacje przekazywane były chętnie czy niechętnie, które pytania powodowały najwięcej trudności

OTWARCIE WYWIADU

Dzień dobry

Nazywam się i reprezentuję firmę PBS, która na zlecenie Regionalnego Centrum Polityki Społecznej w Łodzi prowadzi badanie na temat Zagrożenia wykluczeniem społecznym dzieci i młodzieży zamieszkujących województwo łódzkie. Chciałbym/-abym z Panem/Panią porozmawiać na temat klasy, której jest Pani/Pan wychowawcą.

Chciałbym/-abym porozmawiać z Panem/Panią o sytuacji szkolnej i rodzinnej uczniów, o ich codzienności, sukcesach, ale też problemach i zagrożeniach, jakie Pan/Pani u nich dostrzega.

Rozmowa nie powinna zająć nam więcej niż 60 minut.

Na początek proszę, aby się Pan/Pani przedstawił/a i powiedział/a, której klasy i w której szkole jest wychowawcą.

Moderator notuje powyższe informacje wraz z datą i godziną badania

Aby móc skupić się nie tylko na robieniu notatek, ale przede wszystkim na naszej rozmowie, chciał/a/bym ją nagrać. Nagranie nie zostanie nigdzie opublikowane. Jest ono potrzebne, ponieważ wszystko, co Pani/Pan mówi podczas wywiadu, jest bardzo istotne. Nagranie zapobiega utracie ważnych informacji, które mógłbym/-abym przeoczyć lub zapomnieć. Czy zgadza się Pan/Pani na to, abym włączył/-a dyktafon?

[Moderator włącza dyktafon i rozpoczyna rozmowę:]

MODUŁ I. Determinanty

POSZUKIWANE INFORMACJE:

1. Określenie sytuacji sprawowania wychowawstwa
2. Charakterystyka sytuacji społeczno-rodzinnej uczniów
 - Typy rodzin (Rodzina biologiczna, zastępcza, dom dziecka, inny typ rodziny)
 - Sytuacja zawodowa rodziców (pracujący, bezrobotni, opieka na osobami zależnymi, praca za granicą, praca poza domem); Wykonywany zawód/praca (czy rodzice/opiekunowie dzieci są zatrudnieni/bezrobotni)
 - Sytuacja materialna rodziny
 - Okolice zamieszkania

1. Porozmawiamy o Pani/Pana roli, jako wychowawcy klasy:
 - a. Od jak dawna jest Pani/Pan wychowawcą klasy?
 - b. Czy spotyka się Pani/Pan z uczniami tylko na lekcjach wychowawczych, czy też prowadzi z nimi inne lekcje?
2. Gdyby miał/miała Pan/Pani podzielić swoich uczniów w swojej klasie na grupy/typy, to jakich kryteriów podzielał by Pan/Pani użył/użyła? Jakie byłyby to grupy/typy?
3. Z jakich środowisk pochodzą uczniowie?
4. Jak wygląda ich sytuacja rodzinna?
5. Jak wygląda sytuacja zawodowa ich rodziców?
6. Jak sytuacja rodzinna uczniów wpływa na ich funkcjonowanie?
7. Z jakiej okolicy wywodzą się uczniowie, czy wpływa to na ich funkcjonowanie w szkole?

MODUŁ II. Warunki materialne uczniów

POSZUKIWANE INFORMACJE:

Określenie sytuacji materialnej uczniów

- Zasoby uczniów:
 - podstawowe: przybory szkolne, książki, rower
 - Ważne z punktu widzenia społ. funkcjonowania: telefon/smartfon, tablet, komputer, dostęp do internetu, „modne ubrania”, gadżety

1. Porozmawiamy o sytuacji materialnej uczniów z Pani/Pana klasy.
- a. *Jak wygląda sytuacja materialna rodzin Pana/i uczniów? Czy i w jaki sposób się ona przejawia? Jeśli z wypowiedzi respondenta wynika, że występuje zróżnicowanie materialne wśród uczniów, zapytaj: Czy zróżnicowanie materialne ma przełożenie na funkcjonowanie uczniów w klasie/w szkole (np. tworzenie się grup; izolacja biedniejszych/bogatszych uczniów)?*
2. *W jaki sposób w szkole podchodzi się do uczniów w trudnej sytuacji materialnej? Czy mają zapewniony jakiś rodzaj wsparcia? Jeśli tak: Jaki? Od kogo? Jeśli nie: Dlaczego?*
3. *Jak Pan/Pani myśli, czy brakuje jakiegos rodzaju wsparcia dla uczniów, którzy borykają się z trudną sytuacją materialną?*

MODUŁ III. Relacje rówieśnicze/społeczne w klasie

POSZUKIWANE INFORMACJE:

1. Relacje między wychowawcą a uczniami
2. Relacje między uczniami (w klasie i w szkole)

1. *Jak Pani/Pan opisałby/-aby swój kontakt z uczniami?*
2. *Proszę opowiedzieć mi o relacjach rówieśniczych w Pani/Pana klasie.*
3. *Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy klasa jest zgrana? Czy są osoby wykluczone z grupy? Jeśli tak: Z jakich powodów (np. ze względu na podejście do obowiązków szkolnych; sytuację rodzinną, materialną)?*
4. *Proszę opowiedzieć mi o relacjach rówieśniczych Pani/Pana klasy z innymi uczniami w szkole.*
5. *Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy między uczniami występują konflikty? Jeśli tak: Jakie i w jaki sposób przebiegają?*
6. *Jak Pan/Pani myśli, czy brakuje jakiegos rodzaju wsparcia dla uczniów, którzy borykają się z problemami z relacjami rówieśniczymi?*

MODUŁ IV. Zdrowie

POSZUKIWANE INFORMACJE:

1. Określenie stanu zdrowia uczniów i wpływu tego stanu na funkcjonowanie w szkole/klasie

1. Porozmawiamy o sytuacji zdrowotnej Pani/Pana uczniów:
 - a) *Czy są w klasie uczniowie przewlekłe chorzy lub niepełnosprawni? A osoby z alergiami?*
 - b) *Jak wygląda kwestia zaburzeń pokarmowych (otyłości, anoreksji)?*
 - c) *Jak często uczniowie doznają urazów?*
 - d) *Czy zdarzają się uczniowie mający problem z utrzymaniem higieny osobistej?*
 - e) *Czy kwestie związane z wyglądem zewnętrznym stanowią źródło kompleksów, problemów dla uczniów?*
2. *Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy zdarzyło się, że podejmował/a Pan/ Pani interwencję w zakresie zdrowia uczniów? Jeśli tak, proszę opowiedzieć o takiej sytuacji.*
3. *Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy dostrzega Pani/Pan przypadki zaburzeń zachowania, nadpobudliwości? Czy są takie, które wymagałyby pomocy specjalisty?*
4. *Proszę powiedzieć, czy i jakie działania szkoła podejmuje w zakresie zdrowia uczniów.*
5. *Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy w szkole jest pielęgniarka? Jeśli tak: W jakim wymiarze czasowym jest dostępna?*
6. *W jaki sposób podejmuje Pani/Pan tematy związane ze zdrowym trybem życia w komunikacji ze swoimi uczniami?*
7. *Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy te tematy są poruszane na lekcjach wychowawczych? W innych sytuacjach?*
8. *Jak Pani/Pan myśli, czy brakuje jakiegos rodzaju wsparcia dla uczniów, którzy borykają się z problemami zdrowotnymi?*

MODUŁ V. Ryzyko

1. Zachowania ryzykowne
 - Użytki (nikotyna, alkohol)
 - Narkotyki
 - Zachowania seksualne (w realu/w rzeczywistości wirtualnej/wykorzystywanie seksualne małoletnich)
 - Diety odchudzające (+ zaburzenia odżywiania)
2. Uzależnienia (behawioralne/od substancji)

1. W wielu szkołach istnieje problem ze stosowaniem używek przez uczniów. Jak Pani/Pan ocenia tę kwestię w odniesieniu do swoich uczniów?
2. Pytanie wyłączenie do wychowawców ze szkół średnich: Czy pojawia się problem jazdy po alkoholu?
3. Współczesnym problemem młodych osób są nie tylko alkohol i narkotyki, lecz również uzależnienia cyfrowe. Jak Pani/Pan ocenia tę kwestię w odniesieniu do swoich uczniów?
4. Pytanie nie jest skierowane do wychowawców klas 1-5 szkoły podstawowej: Czy Pana/i uczniowie podejmują jakieś inne zachowania ryzykowne? (Moderator: jeśli respondent sam nie poruszył tych kwestii, dopytaj o poszczególne sytuacje: problemy z prawem, ryzykowne zachowania seksualne, hazard).
5. Czy uczniowie stosują diety odchudzające? Czy są uczniowie, którzy zmagają się z problemem zaburzeń odżywiania?
6. Czy i jaki sposób podejmuje Pan/Pani tematy związane z zachowaniami ryzykownymi i przeciwdziałaniem takim zachowaniom w komunikacji ze swoimi uczniami?
7. Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy te tematy są poruszane na lekcjach wychowawczych? W innych sytuacjach?
8. Jak Pan/Pani myśli, czy brakuje jakiegoś rodzaju wsparcia dla uczniów, którzy podejmują ryzykowne zachowania, stosują używki, są uzależnieni?

MODUŁ VI. Edukacja

POSZUKIWANE INFORMACJE:

5. Osiągnięcia edukacyjne
6. Aspiracje edukacyjne/zawodowe
7. Aktywności pozalekcyjne (organizowane przez szkołę): kółka zainteresowań, inne zajęcia organizowane przez szkołę: sportowe, teatralne, korepetycje/zajęcia wyrównawcze; udział w akademiach/przedstawieniach, wyjścia do teatru/kina, wycieczki, zielone szkoły, samorząd szkolny/klasowy.

1. Jak pod względem osiągnięć edukacyjnych Pani/Pana klasa prezentuje się na tle szkoły?
2. Czy są uczniowie mający problemy z nauką? Jeśli tak: Na czym polegają te problemy? Z czego Pani/Pana zdaniem wynikają te problemy?
3. Czy są uczniowie, których zachowania sprawiają trudności z nauczaniem? Jeśli tak: Jakie problemy z zachowaniem najczęściej pojawiają się w klasie? Z czego wynikają te problemy?
4. Czy uczniowie biorą udział w zajęciach, wyjściach lub wyjazdach pozalekcyjnych organizowanych przez szkołę? W jakich?
5. Czy wie Pani/Pan, jakie plany na przyszłość mają Pani/Pana uczniowie? Czy i kiedy porusza się z uczniami temat ich przyszłości np. zawodowej, edukacyjnej?
6. Jak Pani/Pan myśli, czy brakuje jakiegoś rodzaju wsparcia dla uczniów, którzy borykają się z problemami z nauką?

MODUŁ VII. Aktywność/partycypacja

POSZUKIWANE INFORMACJE:

1. Uczestnictwo w kulturze
 2. Aktywność w internecie
 3. Uprawianie sportu
 4. Zainteresowania
 5. Przynależność do organizacji
1. Proszę opowiedzieć mi o Pani/Pana uczniach w kontekście pozaszkolnym.
 2. Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Jak są zainteresowania pozaszkolne Pani/Pana uczniów?
 3. Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy uczniowie należą do organizacji? Jeśli tak: Jakich?
 4. Jak Pan/Pani myśli, jak można by zachęcić uczniów, by częściej uczestniczyli w aktywnościach pozaszkolnych?

MODUŁ VIII. Korzystanie ze wsparcia

POSZUKIWANE INFORMACJE:

2. Rozmowy z wychowawcą
3. Formy wsparcia
4. Częstotliwość korzystania ze wsparcia

1. Czy rodzice współpracują ze szkołą (i innymi instytucjami) w sytuacjach problemowych?
2. Czy szkoła i uczniowie mają możliwość korzystania z profesjonalnej pomocy psychologicznej (np. poradnia psychologiczno-pedagogiczna)?
3. Jak często szkoła/uczniowie/rodzice korzystają z tej pomocy?
4. Proszę opowiedzieć mi, w jaki sposób stara się Pani/Pan działać w sytuacjach problemowych w klasie?
5. Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy kieruje Pani/Pan uczniów z problemami do specjalistów (jeśli tak: ilu uczniów w Pani/Pana klasie skorzystało z pomocy specjalistów?), czy raczej stara się Pani/Pan samodzielnie rozwiązywać problemy uczniów?
6. Jeżeli respondent nie poruszył sam tej kwestii, należy dopytać: Czy są takie osoby/instytucje, do których może się Pani/Pan zwrócić o pomoc w sytuacjach problemowych z uczniami lub ich rodzicami?
7. Czy są jakieś osoby lub instytucje, od których chciał(a)by Pan/i otrzymywać większe wsparcie? Jeśli tak: Jakiego rodzaju wsparcie?

ZAMKNIĘCIE WYWIADU

Czy podczas naszej rozmowy pominęłam/ąłem jakieś kwestie, które Pana/Pani zdaniem powinny zostać jeszcze omówione? Czy jest coś co chciał/a/by Pan/i dodać? Skomentować? [Jeśli badany chce coś dodać, Moderator powinien pozwolić rozmówcy na uzupełnienie swojej wypowiedzi. Jeśli rozmówca nie chce uzupełnić wcześniejszych wypowiedzi, Moderator powinien zakończyć rozmowę]
 Ja nie mam już więcej pytań i bardzo dziękuję, że zgodził/-a się Pan/Pani poświęcić mi czas.

DO PROTOKOŁU:

1. Płeć respondenta:
2. Wiek respondenta:
3. miejscowość (gmina/powiat):
4. wielkość miejscowości (wg placówki):
 - a) wieś
 - b) miasta do 40 tysięcy mieszkańców
 - c) miasta powyżej 40 tysięcy mieszkańców
 - d) Łódź
5. typ szkoły:
6. klasa, której dotyczy wywiad:
7. miejsce realizacji wywiadu:
8. czas trwania wywiadu:
9. oznaczenie transkrypcji wywiadu:

DODATKOWE OBSERWACJE DO ZANOTOWANIA:

czy podczas wywiadu obecne były inne osoby (jeżeli tak to czy znajdowały się w tym samym pomieszczeniu czy w innym)?:

jeżeli podczas wywiadu obecna była inna osoba, proszę określić, czy i jakiego rodzaju interakcje zachodziły między nią a osobą udzielającą wywiadu (w szczególności czy pojawiły się jakieś komentarze, uwagi, komunikaty niewerbalne dotyczące kwestii poruszanych w wywiadzie):

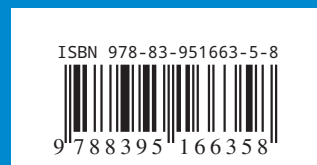
proszę opisać swoje ogólne wrażenia: czy informacje przekazywane były chętnie czy niechętnie, które pytania powodowały najwięcej trudności:

ISBN 978-83-951663-5-8

ISBN e-book PDF 978-83-951663-6-5

ISBN e-book EPUB 978-83-951663-7-2

ISBN e-book MOBI 978-83-951663-8-9

Publikacja bezpłatna

